

316.819

57

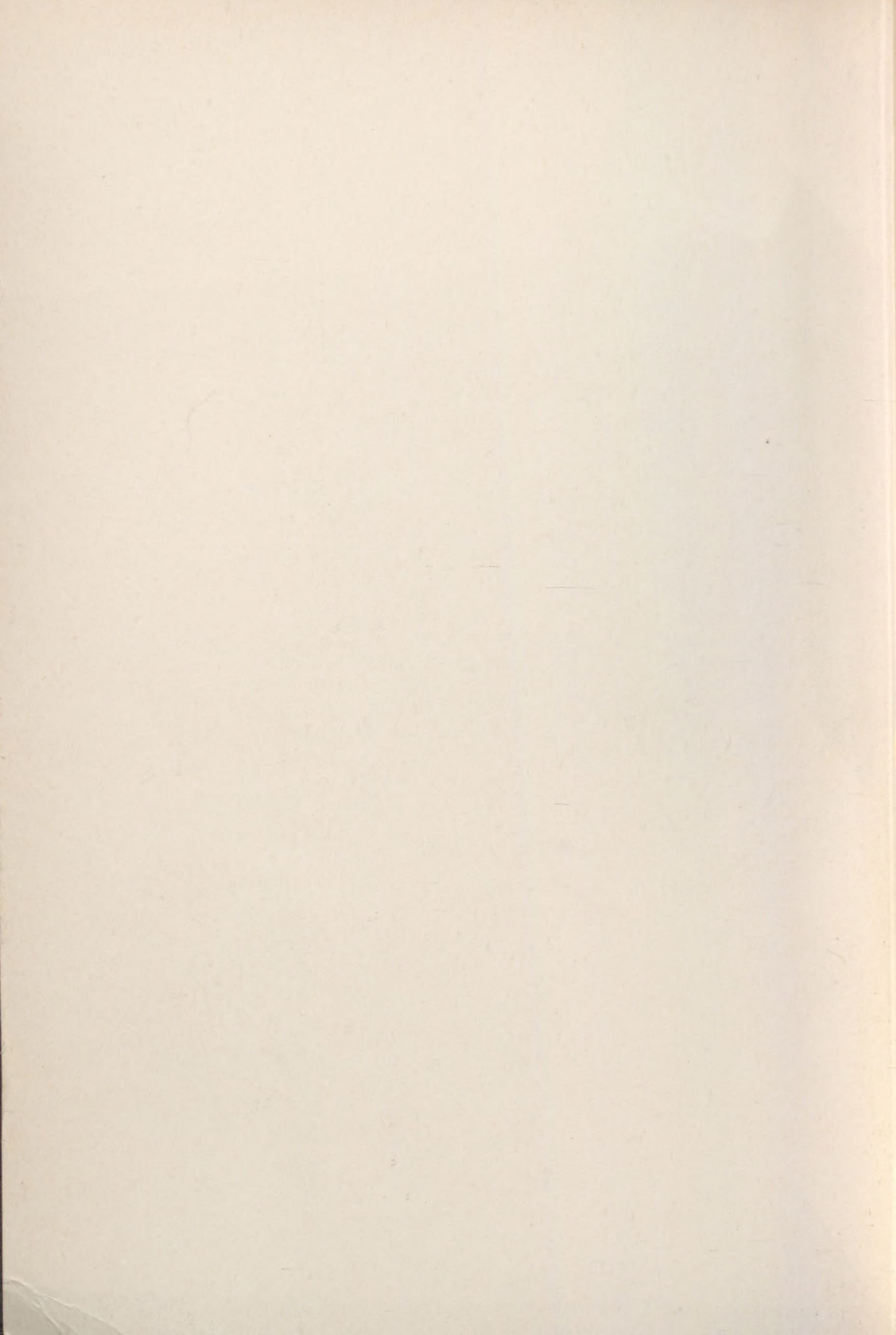
12
1985

ARTES POPULARES

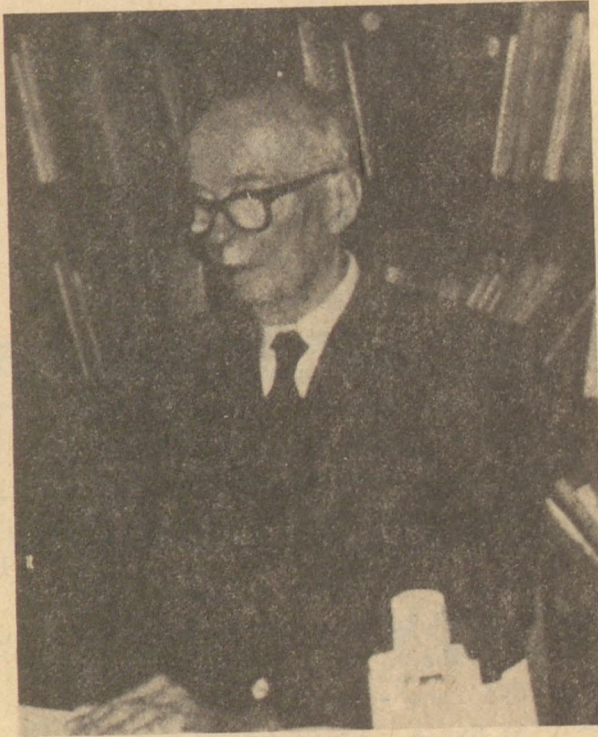
12

EMLÉKEZÜNK TÁLASI ISTVÁNRA

1910-1984

Publicationes Instituti Folkloris Universitatis de Lorando Eötvös nominatae

- DÖMÖTÖR Tekla - KATONA Imre - ORTUTAY Gyula - VOIGT Vilmos:
A magyar népköltészet /I.kiadás/ 1966
- DÖMÖTÖR Tekla - KATONA Imre - ORTUTAY Gyula - VOIGT Vilmos:
A magyar népköltészet /II.kiadás/ 1969
- Artes Populares - A Folklore Tanszék Évkönyve 1 1970
- Artes Populares - A Folklore Tanszék Évkönyve 2-3 1972-73
- Artes Populares - A Folklore Tanszék Évkönyve 4-5 1979
- Artes Populares - A Folklore Tanszék Évkönyve 6 1980
- Artes Populares - A Folklore Tanszék Évkönyve 7 1981
- Artes Populares - A Folklore Tanszék Évkönyve 8 1982
- Artes Populares - A Folklore Tanszék Évkönyve 9 1983
- Artes Populares - A Folklore Tanszék Évkönyve 10-11 1984
- Folcloristica - Fordítások szöveggyűjteménye 1 1971
- Folcloristica - Fordítások szöveggyűjteménye 2-3 1978
- Folcloristica - Fordítások szöveggyűjteménye 4-5 1980
- Folcloristica - Fordítások szöveggyűjteménye 6 1981
- Folcloristica - Fordítások szöveggyűjteménye 7 1982
- Folklorisztikai forrásismeret bibliográfia.
Összeállította: VOIGT Vilmos 1977
- DÖMÖTÖR Tekla - KATONA Imre - VOIGT Vilmos:
Folklorisztikai tudománytörténet. Szöveggyűjtemény I. /1840-1900/ 1978
- DÖMÖTÖR Tekla - KATONA Imre - MARTIN György -
OLSVAI Imre - ORTUTAY Gyula - VOIGT Vilmos:
A magyar folklór. Egyetemi tankönyv. 1979

ARTES POPULARES

12

Yearbook of the Department
of Folklore

A Folklore Tanszék Évkönyve

Szerkesztette: VOIGT Vilmos

Kiadta
a Művelődéskutató Intézet

BUDAPEST, 1985

Lektorálta: KATONA Imre

ISSN 0139-4649

ISBN 963 521 105 8

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Tartalom

Einleitung	9. oldal
Bevezetés	11. oldal
<u>Tanulmányok:</u>	13. oldal
VOIGT Vilmos: Emlékezünk Tálasi Istvánra Remember to István Tálasi	15. oldal
Vainö KAUKONEN: Költészet a népköltészetben Poetry in Folk Poetry	19. oldal
KATONA Imre: Tanya és folklór. Folklór a tanyavi- lágban - Tanya a folklórban Farm and Folklore. Folklore on the Farms - Farms in the folklore	31. oldal
CSERBÁK András: Esküvői és halotti koronák. Adalékok a művelődéstörténeti háttérhez. Bridal and Funeral Crowns. Culture Historical Remarks	55. oldal
NAGYBÁKAY Péter: A kézművesség jelvényei Handcraftsmen and their Signs	107. oldal
DARÁNYI Sándor: Adalék az archaikus epika egysé- ges szerkezeti modelljének kérdéséhez Toward a Unified Structural Model of the Archaic Epics	157. oldal
MÉSZÁROS István: Gergely pápa és a gergelyjárás Pope Gregorius the Great and Schoolchildrens' March on Gregory's Day	189. oldal
<u>A magyar népköltészet forrásai:</u>	207. oldal
KOMÁROMY Sándor: A sárospataki kéziratos diák- énekeskönyvek népdalai Folk Songs in Handwritten Students' Songbooks from Sárospatak	209. oldal
FÜLDESNÉ GYÖRGYI Erzsébet: A házasságkötés és a lakodalom forrásszövegei Wedding and Marriage Texts	215. oldal
SZABÓ Lajos: Gergelyjárás-i köszöntők Gregory's Day Texts	219. oldal

<u>Adattár:</u>	223. oldal
MARÓT Károly: Beszámoló az 1948-as brüsszeli Congres International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques-ról és párizsi tanulmányairól Report on the CIAP congress in Brussel, 1948	225. oldal
SZENDREY Ákos: Magántanári előadása a babonáról a Pázmány Péter Tudományegyetemen 1947. április 23-án From Lectures at the Folklore Department	247. oldal
ALFÖLDY-BORUSS István: A Pátria népzenei hang- lemezsorozat Folk Music Records by Pátria, Inc	257. oldal
VOIGT Vilmos-TAKÁCS Gábor: Életfák - világfák Tree of Life and World Tree	273. oldal
<u>Opponensi vélemények:</u>	293. oldal
KATONA Imre: Opponensi vélemény Nagy Dezső: A magyar munkásság hagyományainak kutató- sa - munkásfolklor c. kandidátusi érte- kezéséről Opponent's evaluation of Dezső Nagy's dissertation: "Stubging Hungarian Workers' Traditions - Worker Lore"	295. oldal
VOIGT Vilmos: Hivatalos bíráló Tokaji András: Tömegdal Magyarországon 1945-1956 c. kan- didátusi értekezéséről Opponent's evaluation of András Tokaji's dissertation: "Mass Song in Hungary 1945-1956"	305. oldal
VOIGT Vilmos: Vélemény Pócs Éva: A magyar ráol- vasások c. kandidátusi értekezéséről Opponent's evaluation of Éva Pócs's dissertation: "Hungarian Folk Charms"	311. oldal
<u>Életrajzok, bibliográfiák:</u>	317. oldal
Tárkány Szücs Ernő 1921-1984	319. oldal
Tárkány Szücs Ernő tudományos életrajza	321. oldal

KATONA Imre: Opponensi vélemény Tárkány Szűcs Ernő: Magyar jogi népszokások c. kandi- dátusi értekezéséről Opponent's evaluation of Ernő Tárkány Szűcs's dissertation: "Legal Folk Customs in Hungary"	327. oldal
Műveinek bibliográfiája Bibliography	333. oldal
<u>A Folklore Tanszék kutatási jutalmai</u> <u>1982-1983-1984:</u> <u>Research Awards of Department of Folklore</u> <u>1982-1983-1984:</u>	359. oldal
GÖRÖG Veronika	360. oldal
NAGY Olga	363. oldal
JUNG Károly	376. oldal
Claude KARNOUHU	380. oldal
Nagyezsda Vasziljevna LUKINA	383. oldal
Summary	385. oldal

Einleitung

Die zwölfte Lieferung des Jahrbuches des Folklore-Lehrstuhls an der Loránd-Eötvös-Universität erscheint unter dem Subtitel Liber memorialis. Nämlich seit 1934 gibt es regelmässige Volkskunde- und Folklore-Vorlesungen an unserer Budapester Universität im Rahmen eines Faches, das bis heute als "Ethnographie" /ung. néprajz/ genannt wurde. Selbstverständlich gab es Folklore-Unterricht an den Universitäten in Ungarn schon seit Generationen, und es wäre eine reizende Aufgabe, die Geschichte der Folkloristik an den ungarischen Hochschulen eingehend darzustellen. Volkskunde-Unterricht begann in Budapest ungefähr von 50 Jahren an der Universität /damals hies es Péter-Pázmány-Universität/. Der Lehrstuhl für Sachvolkskunde /Tárgyi Néprajzi Tan-szék/ veranstaltete am 8. Mai 1984 eine Festsitzung zum 50 Geburtstag des Budapester Universitäts-Instituts für Ethnographie /Néprajzi Intézet/, und die Vorträge erscheinen hoffentlich bald in der Publikationsreihe des Lehrstuhls für Sachvolkskunde Dissertationes Ethnographicae. Deswegen geben wir hier keinen umfassenden Überblick der Geschichte unseres Folklore-Lehrstuhles.

Auch aus anderen Gründen passt der Name Liber memorialis bedauerlicherweise sehr gut zu unserem Jahrbuch-Band. Der Universitätsprofessor für Sachvolkskunde und Mitglied der ungarischen Akademie der Wissenschaften, István TÁLASI ist nach langer Krankheit im April 1984 verstorben. Wir bringen einen kurzen Nachruf in unserem Jahrbuch, weil er zeitweilig nicht nur offiziell Vorstand des /gesamten/ ethnographischen Instituts an unserer Universität, sondern auch Professor und Lehrer bei nahe aller Folkloristen von der Budapester Universität war.

Im November 1983 starb unerwartet Cand.Sc., phil. dr., Ehrendozent an unserem Lehrstuhl, György MARTIN, ein hervorragender Forscher, der über ungarische und europäische Volkstänze gearbeitet und seit vielen Jahren bei uns darüber Vorlesungen gehalten hat.

Im Juni 1984 ist auch Doctor Sc., iur. dr., Universitäts-Honorarprofessor Ernő TÁRKÁNY SZÜCS, der eminente Forscher der rechtlichen Volkskunde, mehrere Semester Vorleser an unserem Lehrstuhl, gestorben. Wir wollten die Bibliographie seiner Werke und die Rezensionen seines Hauptwerkes Magyar jogi népszokások /Ungarische rechtliche Volkssitten/ als Gruss für seine Ernennung zum Honorarprofessor der Loránd-Eötvös-Universität publizieren, jetzt aber werden sie als Erinnerung in diesem Jahrbuch erscheinen.

Der Folklore-Lehrstuhl ist wegen seiner personellen Stabilität bekannt. Gegenwärtig stehen aber Veränderungen an. Im Dezember 1983 ist Dozent Dr.Imre KATONA, im Juli 1984 Professor Dr.Tekla DÖMÖTÖR emeritiert worden. Da die beiden weiterhin an der Loránd-Eötvös-Universität Vorlesungen halten werden und auch sonst sehr aktiv sind, sind wir jetzt nicht dazu gezwungen, hier eine Bewertung ihrer Tätigkeit vorzulegen. Wir begrüßen herzlichst unsere neuen Kollegen Universitätsadjunkt Dr. Imola KÜLLÖS und Universitätsadjunkt Dr.Mihály SÁRKÁNY, die ab 1. April 1984, bzw. ab 1. Juli 1984 bei uns tätig sein werden.

Im übrigen folgt das Jahrbuch weiterhin der einmal gewählten Zielsetzung.

Der Herausgeber

Bevezetés

Évkönyvünk e kötete a Liber memorialis nevet viseli. Köztudott, hogy végül is 1934-től kezdve működik szakként a néprajztudomány és egyetemi intézményként a Néprajzi Intézet a budapesti tudományegyetemen. Természetesen a folklorisztikai oktatás ennél sokkal /akár évszázadokkal/ régibb, és az 1934-es dátum is inkább egyfajta végpont, mint igazi kezdet. Szükséges is volna, hogy valaki tüzetesen kutassa és azután bemutassa a magyarországi folklorisztikai felsőoktatás történetét. 1984. május 8-án a Tárgyi Néprajzi Tanszék ünnepi ülést tartott az ötvenedik évforduló alkalmából. Minthogy ennek anyagát külön jelentetik meg, itt nem volt szükséges, hogy részletezzük tanszékünk elő- és valódi történetét.

Sajnos azonban a Liber memorialis megnevezés annál érvényesebb kiadványunkra. 1984 áprilisában, hosszas betegség után elhunyt TÁLASI István akadémikus, egyetemi tanár, aki nemcsak a Tárgyi Néprajzi Tanszék vezetője volt egész generáció idejében, hanem ORTUTAY Gyula megbízásából és távollétében, majd az egyetemi ügyintézés szabályai szerint a Folklore Tanszéknek is előljárója volt. Minden Budapesten végzett folklorisztának is professzora volt, akitől szakmát és emberséget tanulhattunk. Rövid megemlékezésünk nyitja az évkönyvet.

1983. október 31-én váratlanul elhunyt MARTIN György, az MTA Zenetudományi Intézetének igazgatóhelyettese, tanszékünk címzetes egyetemi docense, aki hosszú évek óta a néptáncoktatást vezette, és mindenben tanszékünk legközvetlenebb munkatársai közé számított. Gazdag életművének értékelésére még vissza kell térnünk.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő, a tudományok doktora, tanszékünkön hosszú időn át adta elő a jogi népszokások és népi jogszokások anyagát. Felterjesztettük címzetes egyetemi tanárrá, és diplomáját idén ősszel kellett volna átvennie. Erre már nem

került sor, mivel hosszas betegség után 1984 júliusában elhunyt. Munkáinak bibliográfiáját, illetve a fõmûvérõl írott értékelést még az ünnepre készítettük elõ, így immár csak emlékét õrizzük ily módon.

Személyi vonatkozásban meg kell még jegyeznünk, hogy tanszékünk, amely nevezetes személyi állományának Magyarországon szokatlan stabilitásáról, fennállása óta a legnagyobb személyi változásokat most éli át. Saját kérésére nyugdíjba ment 1983 decemberében KATONA Imre docens, 1984 júliusától pedig nyugdíjazták DÖMÖTÖR Tekla egyetemi tanárt. Büszkén említhetjük meg, hogy az õ esetében a lehető leghosszabb ideig sikerült megtartani õt a tanszék teljes jogú /és fizetésû/ munkatársaként. Minthogy mindkettejük a tõlük megszokott módon tovább dolgozik a Folklore Tanszék keretében, órákat tart, nincs itt az ideje, hogy életmûvüket méltassuk, annál is inkább, mivel két kiadványunk /Artes Populares 7, illetve egy most készülő jubileumi kiadvány/ ezt külön megtette. Munkájukat továbbra is nélkülözhetetlennek tartjuk. Annál nagyobb öröm számunkra, hogy utódaik /1984. április 1-tõl KÜLLÖS Imola adjunktus, 1984. július 1-tõl SÁRKÁNY Mihály adjunktus/ már elfoglalták helyüket. Személyükben olyan kollegák kerültek a Folklore Tanszékre, akik nemcsak a budapesti egyetemen végezték néprajzi tanulmányaikat, hanem azóta is szoros kapcsolatban álltak tanszékünkkel, oktattak is nálunk. A folytonosság biztosítása így - reméljük - sikerült. Köszönjük az ELTE vezetõinek, hogy a nem mindig könnyû személycseréket ily módon sikerült mindenki megalégedésére és gyorsan lebonyolítani.

Évkönyvünk új kötete követi a korábbiak tartalmi beosztását, ezért különösebb magyarázatra nem szorul. Megjegyzem, hogy 1984 júliusáig TÜSKÉS Gábor, ettõl kezdve KÉZDI NAGY Géza feladata volt az évkönyv technikai gondozása. Az általuk elvégzett munkáért - ceteris paribus - köszönetet kell mondanom.

1984. július 15.

a szerkesztõ

Tanulmányok

VOIGT Vilmos:

EMLÉKEZÜNK TÁLASI ISTVÁNRA

Halálakor megemlékezik róla a Magyar Tudományos Akadémia, amelynek Győrffy István halála óta ő volt egyetlen etnográfus tagja, Ortutay Gyula halála után pedig egyáltalán a néprajzi tudományok képviselője. Megemlékezik róla az Eötvös Lóránd Tudományegyetem, ahol is két, egymás utáni ciklusban a Bölcsészettudományi Kar dékánja, hosszú éveken át a muzeológus /és közművelődési/ tanszékcsoport vezetője volt. Megemlékezik a Magyar Néprajzi Társaság, amelynek elnökeként is szolgált. Barátai, tisztelői számosak. Noha visszahuzódó férfi volt, mégis értett ahhoz, hogy sokak szeretetét és tiszteletét szerezzék meg; sőt mi több, ezt meg is tartsa. Gyermekkorának és iskoláinak színhelye, a Kunságok és Hódmezővásárhely vidéke volt. Egyetemi éveit az Eötvös-kollegium tagjaként végezte. Nemcsak magyar, hanem török és német studiumokat is folytatott. Hódmezővásárhelyen tanár, majd a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndijasa. Ezután a különböző neveken működő Teleki Pál tudományos intézet intézeti tanára. A Néptudományi Intézetként megszűnő intézményből 1949-ben került karunkra, ahol gyakorlatilag ez időtől kezdve irányította a /tárgyi/ néprajzi oktatást, mintegy három évtizeden át. Minden munkahelyén barátok és tisztelők övezték és őrzik emlékét.

Biztos vagyok mégis abban, hogy azok, akik igazán emlékeznek rá, tanítványai. Tálasi István - noha húzódozott ettől - betöltött közéleti funkciókat is, bölcsen és békéltetően, csak a nagyon szükséges alkalmakkor eréllyel, meg határozottan. Aki ismeri sokezres, általa csakugyan ismert könyvtárát, több ezer oldalnyi kiadott és vagy ugyanennyi jegyzetként megfogalmazott írását, észreveheti, milyen igaztalan volt az a megjegyzés, miszerint ő nem is publikált. Hivatali iratok is szép számmal jutottak odább íróasztaláról. Feladatát és kötelezettségeit el-

végezte. Igazán azonban a tanítást szerette. Ezért is csak tanítványai ismerhették igazán szeretetreméltó és csodálatra is készítő személyét.

Az értekezleteken megvilágító és békitő, sosem rövid megnyilatkozásai, egy-egy opponensi vélemény vagy kiállítási megnyitó bizony végtelennek tűnő aprólékosságu adatsora, legkivált azonban a konzultációnak nevezett előzetes megbeszélések mindenre ráérő és kiterjedő gyakorlata tárta fel igazán, mi mindenhez is értett. Voltaképpen művelődéstörténet annak az ismeretvilágnak a neve, amelyben megfértek a Táj- és Népkutató Intézet terepkutatásainak emlékei, katonakorának anekdotái, iskolatársaitól egyszer hallott megvilágító adatok, török nyelv-történeti adalékok, Kuthy Lajos különös jelenetei, az általa előszeretettel elbírált önkéntes néprajzi gyűjtőpályázatok mindig kéziratban maradt gyöngyszemei, a Tudományos Gyűjtemény szinte teljes forráskincse, ételek és medvetáncoltatás, kunsüveg és ablakszemek. Mindez különös szintézisbe olvadt nála: egy-egy témakört összegezően látott, feladatként tűzte ki munkatársainak, diákjainak vagy áttekintő tudományos szemléiben az egész néprajzi kutatótábornak - hogy aztán mások megvalósítsák elképzeléseit, olykor nem is egészen úgy, ahogy ő elgondolta -, és ezután következett az opponensi vélemény vagy újabb tudományterületi áttekintés, amelyből kiderült, ismét ő a jobb szintetizátor, a higgadtabb újraértékelő, vagy éppen merészebben adathozragadt tudós. Kitűnő történeti érzéke volt egy-egy kis adat fontosságának felismerésében. Mindig csodálhattuk józan anyagelrendezési elveit, amely már a körülménységig pontos kívánt lenni. Ezt elősegítette sokoldalú érdeklődése. Az egész magyar néprajztudomány területén otthonosan mozgott. Legsajátabb területe a földművelés és az állattartás kutatása volt, de maradandóak az építkezésről, településről, halászatról, vadászatról, népművészetről, táncról, népi gyógyításról tett megfigyelései is. Szintetikus studiumnak szánta a "néprajzi csoportok" néven futó kollégiumát, ebben a táji-történeti tagolódás kérdéseit vizsgálta. Igaz ugyan hogy soha sem fejezte be előadásait, mindig csak a kérdések egy részét tudta bemutatni, azonban éppen így érződött ki igazán egy önálló módszer igénye.

A visszahuzódó ember disztinváltan öltözött, halkán és kitűnő modorban, kissé professzorosan, németül ugyanilyen módon klasszicizáltan beszélt. Azt, hogy milyen jó szive van, minden tisztességes hallgatója hamar megérezte. Segített rajtuk, amint tehetette. Jól énekelt, és kitűnően táncolt, maga is zenélt. Kedvelte a hagyományos ételeket. Megbocsátó férfinomura volt. Bámúlatos memóriáját csodálhattuk: ugyanazt a történetet századszor is egyformán mesélte el. Jó emberismerőnek bizonyult. Ritkán volt kifogása mások ellen, ám jellemzései mindig találóak voltak. Noha Györffy István, Németh Gyula, Zsirai Miklós, Mészöly Gedeon, Horváth János és mások módszerét követte, Ortutayban pedig nemcsak kortársát, hanem pályájának barátját, ikercsillagát is észrevehetjük, egyéni és utánozhatatlan az, ahogy és amivel foglalkozott. Örök kár, hogy végül is aligha készül el az új magyar néprajzi szintézisnek az a "történeti keresztmetszet"-kötete, amelyhez évtizede adta konzultációit, ötleteit, valahogy éppen azt, ami egy történeti szintézist száraz adathalmazból érzékelhető valósággá varázsol. Fiatalabb korában jó terepmunkás volt, később inkább megbecsülő beszélgetőtársa mindenkinek, akivel találkozott. Tudományban is, emberségben is ő adta mindig a többet társainak. Kételyeit magába fojtotta.

Jellemének /mert neki még volt/ alapvető vonása a hűség. Hűség református lelkészöseihez, demokratikus és földosztó kartársaihoz, egész családjához, Magyar népéhez és hazájához; olyan nehéz időkben is, mint a második világháború katonatiszti mundérja, vagy éppen a hadifogság. Nem volt kommunista, de 1956-ból Ortutay Gyula idézte tisztességes helytállását, magam meg 1968-as szavaira emlékezem. Az igazsághoz akkor is hű volt, amikor ennek nem sok hasznát láthatta. Magam emlékszem olyan kiátkozó értekezletre, amelyet az ő nevében hívtak össze, és ott éppen ő védte meg volt tanítványait - feletteseivel és "barátaival" szemben is. Hűséges volt azokhoz, akiket szeretett. Hűséges maradt egyeteméhez is. A kari tanácson utoljára akkor szólalt fel, amikor egyik távozó kollégáját méltatta. /Neki ugyanez nem jutott ki./ Nyugalomba vonulása után é-

veig kellett kapacitálni, hogy vállaljon újra előadásokat nálunk. Végre beleegyezett, meg is hirdettük, ám akkor vitték hosszú hónapokra kórházba, így mindez elmaradt. A lábadozó beteg magához hivatott: a Mechwart téri park padján kellett találkozunk. /Nem szerette, ha otthon zavarják, ő sem járt szívesen másokhoz./ Előbb megfogadtatta, hogy azután visszategezem, majd a Bél Mátyás tricentenárius megszervezését sürgette ismét. Végül meg is volt idén tavasszal az emlékülés, az ő tervezett bevezetője nélkül. Ekkor már ismét kórházban volt, ezuttal utoljára.

Utoljára akkor láttam Néprajzi Intézetünkben, amikor 1984 januárjában professzortársa hetvenedik születésnapját ünnepeltük. Szavainak embersége akkor nem sejtette, hogy az ő megfogalmazását idézve "a jövőnek szólt". Arról beszélt, hogy a változó évtizedekben a tiszta lelkiismerettel elért eredmények maradnak meg.

Temetéskor mindenki igazában a maga veszteségét siratja. Azok, akik gyászolják őt, tudjuk, nemcsak mint tudóst, hanem mint mestert, példaképet és atyai pártfogót is örökre elvesztettük. Ilyen emberek nem bukkannak fel körünkben többé. E borzalmas és nagyra ivelő évszázad zömét végig élve, egy kis sé szándékosan is lassította életstílusával a bekövetkezendőt. Időt kért arra, hogy megismertessen bennünket a nép kultúrájának összefüggéseivel, a magunk értékeit kibontakozni segített. Mostantól általa nemcsak szegényebbek, de gazdagabbak is vagyunk. Köszönjük, emlékezünk Rád.

VOIGT Vilmos

Vainö KAUKONEN:

KÖLTÉSZET A NÉPKÖLTÉSZETBEN

A finn folklorisztikában a népköltészet szó, mint a folklór elnevezése bizonyos fokig háttérbe szorult, mert a költészetre és művészetre utal, ezt pedig az általános felfogás szerint nem sorolják be a folklorisztika témakörébe. Hiszen a népköltészetben sok olyan kifejezés található, amely nem tartalmaz esztétikai értéket, pl. hiedelmek, varázslások, különféle népéletábrázolások stb. A népköltészet, ha folklórt értünk alatta, tipikus pars pro toto-kifejezés, hiszen a finn népköltészet központi része költészet, esztétikai értékeket tartalmazó népi szövművészet. Különböző korszakokban jelentkeztek törekvések arra, hogy a már állandósult elnevezésnél tágabb értelmű, az egész kutatási területet jobban figyelembe vevő terminust találjanak. Javasolták a népismeret és legutóbb a néphagyomány és hagyomány szavakat; megjelentettek többek között egy művet is "A hagyománykutatás alapjai" címmel. De ezek az elnevezések sem igazán megfelelők. Ugy tűnik, nálunk Finnországban az idegen eredetű folklór szó kezd állandósulni, mint legalkalmasabb tág értelmű elnevezés, a tudomány esetében pedig a folklorisztikát már általánosan használják. Nemzetközileg azonban a szót ennél jóval szélesebb, pl. az egész népművészetet jelentő értelemben használják.¹

A finn folklór fő részterülete a népi irodalom, mely prózai és verses formájú is lehet. Ennek a népi irodalomnak különösen megbecsült része és a széles körű kutatások tárgya az ősi finn versmértéket követő tulajdonképpeni népköltészet volt, az a költészet, melyből a Kalevala született. E.N.SETÄLÄ-től származik a népi irodalmi alkotásokról és a népi versről is később axiómaként átvett meghatározás: "A népi irodalmi alkotás egyedi, és pedig oly módon, hogy egy első, bár ismeretlen szerzője van" /Suomen suku I., Helsinki, 1926. Bevezetés/. SETÄLÄ nyo-

matékosan jelenti ki, hogy kollektívan semmilyen költészet sem születhet és, hogy "kivétel nélkül minden vers, akár névtelen, akár nem, egyéni alkotás, legyen bár fennkölt, nemes és tökéletes, mint a homéroszi eposzok, vagy sekélyes és szegényes, mint a középkoriak". Eszerint tehát a finn folklorisztika általánosan abból a felfogásból indul ki, hogy minden népi költeménynek egyedi, bár ismeretlen alkotója, poeta Anonymusa van. Ha a népköltészetet a költészet, a művészet és a tudomány szemszögéből vizsgáljuk, a folklorisztika egész, un. finn iskolájának alapkérdése új megvilágításba kerül.

A finn népköltészeti gyűjtés történetében id. Sakari TOPELIUS körzeti orvos - az azonos nevű finn költő apja - külön érdeme volt, hogy ő jegyezte le először orosz-karjalai népi runo-kat, és azokat ötkötetes gyűjteményben jelentette meg. Egyik közülük az énekmondó Jyrki KETTUNEN által előadott, "A világ kezdete a tojásból" című teremtésének. Ennek eleje egy másik, Väinämöinen tengerbe kerüléséről szóló költemény, de fő részének tartalma a következő: a buvárkacsa fészket a tengeren hanyódo Väinämöinen térdére rakja, a tojások a tengerbe gurulnak, ahol darabokra törnek. Ezekből a darabokból születik a föld, az ég, a csillagok, a nap és a hold. Ez a vers három oknál fogva is az írásbeliség előtti költészetéhez tartozik: az énekes, Jyrki KETTUNEN nem a vers szerzője, a mű nem egy ismert költemény változata vagy hagyományozódása, az előadó nem tud olvasni, sem írni. Ezt a verset a szövegből kiindulva - tehát a stílust érintően - vagy a háttérből kiindulva - az eredetet érintő - eljárással vizsgálhatjuk.

A legkorábbi, magyarra fordított finn népi költemény a már az 1700-as években nemzetközileg is ismertté vált "Ha az én ismerősöm eljönne". REGULY Antal írja 1840. október 6-án Vaasaban keltezett levelében, hogy első fordítói kísérletként a finn népköltészetből vette. A következő évben az Atheneum évkönyvben "Őrlő dal" /Jauhajan laulu/ címmel jelentették meg és így hangzik:

Hogy ha jól ismertem jönne,
Kit előbb láttam, jelenne,
Csókot csókra száj áldoznék,
Csókkal mézajkon nyugodnék:
De nem hallatszík aranyom,
Azért estve az unalom;
Kedvetlen aludni menés,
Nincs éjben éden, enyelgés.
Még kinosb a' fölébredés.
Kéz csak üresben tapogat,
Ujj a' hiányban hazudtat.
Mindig jobbra kellene válni:
De jön bajom reggelenként,
Ha dologra többi siet,
Ha nyugodni a' többi megy:
Éjeken egyedül vagyok,
Árva hitvesnek ágyában,
Egyedül alvó társtalan.
Nincs ajkimat ki csókolná,
Oldalom gyengén karolná,
Ülembe kedvvel simulna -
Hogy nem hallatszík aranyom
Konyha előtt kopogtatni,
Udvarban fát hasogatni,
Sövényajtón faragdálni,
Ablakom alatt andalgni. -
Jőj, szegényke, szük bölcsőmbe,
Lépj, kedves, meleg ágyomba.
Nem hivlak éppen erősen,
Csak ha lényed hozzám hozhat,
Véred keblemhez vezethet. -
Aztán te ágyamba lépvén,
Szorulj, szorulj, kis madárkám,
Közels hozzám, arányoskám.
/Nyelvtudományi Közlemények, 63/1961/187./

A forma és a tartalom egységét mutató költemények éppen az egyedi, az énekesek - a próza területén pedig a mese-
mondók - által előadott szövegek. A mélyreható ellentmondás ab-
ban található, hogy a népmesék tekintetében, a népmese egyedi
megteremtőjéről azonban nem állítottak fel axiómát. Ennek az
ellentmondásnak eredete arra az Elias LÖNNROT-féle elképzelés-
re megy vissza, mely szerint a régi "kalevalai időben", mely a-
zonban csak LÖNNROT fikciója, a cselekményekben részt vevők köl-
tötték a verseket, melyek azután egyik nemzedékről a másikra
vándoroltak és változatokká szétágazódva maradtak fenn, mig nem
ő feljegyezte azokat.

Ezer és ezerszámra gyűltek versszövegek a levéltárakba a
lönnroti időktől. Ez a nemzetközileg is jelentős népköltészeti
kincs, amely írásbeliség előtti formájában a nép köréből már-
már végérvényesen eltűnt. Írásbeliség előtti költészetben olyan
szövegeket értek, melyeket nem könyvből tanultak, és írni és
olvasni nem tudó énekesek adták elő. A Kalevala népi versanya-
ga majdnem teljesen ilyen írásbeliség előtti költészet, mint
ahogy korai szakaszában a népköltészet általában az. A múlt szá-
zad végétől kezdve emellett Orosz-Karjalában megjelent a köny-
vekből, elsősorban a Kalevalából tanult költészet is. Példákat
is tudunk arról, hogy az írni és olvasni nem tudó jó előadónak
többször is felolvasták a Kalevalát. Így született meg az írás-
beliség előtti mellett a szó szerinti, kalevalai éneklési mód.

A népköltészetben a hagyománynak fontosabb szerepe van,
mint általában a költészetben. Például a két legismertebb da-
los: Arhippa PERTTUNEN és Ontrei MALINEN énekeinek hagyományo-
zódását, kik LÖNNROT-nak a Kalevala anyagát adták elő, több
nemzedéken át, a legutóbbi évtizedekig is végigkísérhetjük.
Másképpen minél későbbi a versfeljegyzés, annál sokoldalúbban
ábrázolható a háttérben lévő hagyomány története. Ezzel szemben
azonban a legrégebbi énekesek, mint például Arhippa PERTTUNEN
és Ontrei MALINEN tekintetében a kutatási helyzet más. Kétség-
telenül van az ő előadásukban is hagyomány, de nincs mód ennek
igazolására.

A finn folklorisztika úgy próbálta megoldani ezt a problémát, hogy eredeti verset az un. variánsok közös forrását próbálták rekonstruálni, ennek a módszernek eredményeként számtalan új, de mégis hasonló változat és referátum jött létre. A költészet nyelvi jelenség, és nincs olyan nyelvészeti módszer, mely kiemelhetné a felejtés homályából a régen énekelt szavakat és mondatokat. Az ilyen állandósult nevek, mint a Teremtés-ének, a Sampociklus vagy a Lemminkäinen éneke stb. /igy például a népmesék címei is/, melyek "változatainak" nevezik az ismert artefaktumokat és szövegeket, valójában csak a szövegek csoportnevei, és nem versek, amelyeket a szövegből és eredetből kiinduló eljárásokkal lehetne vizsgálni.

Az énekes nemcsak az írásbeliség előtti költészetet újra előadó hagyományhordozó lehet, hanem néha egy ismert szerző által írt költemény eléneklője, vagy maga is újat költő versíró. Elias LÖNNROT mesélte, hogy a savoi parasztköltő, Paavo KORHONEN által írt egyes jól ismert költemények a nép körében, csak az emlékezetre hagyatkozva több száz kilométerre is elterjedtek, ahol azután a gyűjtők fel is jegyezték őket. Az ismert nyelvész, A. J. SJÖGREN 1825 telén találkozott az énekes Petri KETTUNEN-nel - a már említett Jyrki KETTUNEN unokatestvérével -, és feljegyezte az előadó saját, házasságáról szóló versét. Nyolc évvel később Elias LÖNNROT jegyezte fel ugyanazt a költeményt, a már halott Petri közeli rokonaitól, majd száztíz év múlva én is, orosz-karjalai kutatóútvonalon 1943-ban. A runo-énekek saját versei eléggé köznapiak. Legtöbbször az énekesről magáról vagy környezetéről szólnak, stílusuk szatirikus.

Ismerek olyan esetet is, amikor a vers készítője "poeta Anonymus". 1777-ben jelentették meg egy folyóiratban a "Pálinkáról szóló kesergő ének, vers a szerencsétlen haláláról" című művet "Anonymus" kézjegy alatt. Népivé vált, különböző változatai születtek, melyek közül egyet LÖNNROT is feljegyzett és megjelentetett a Kanteletárban "Foglyul ejtett serpenyő" címmel /I. könyv, n:o 108/.

A VÄINÄMÖINEN, mint népi versköltő-kérdést SETÄLÄ módján tárgyaló művében /Porvoo, 1950/⁴ Martti HAAVIO néhány figyelemre méltó nézőpontot terjesztett elő. A költészet kutatója - írja HAAVIO - "már nem teheti fel a kérdést: Mikor és hol született ez és ez a vers? Hanem, hogy: Ki költötte ezt és ezt a verset? - E problémafelvetés után a kutató nem a verset, hanem a költőt 'zárja' egy ismert kulturkörnyezetbe, korszakba vagy területre. A kutató nem beszélhet a vers vagy témája kölcsönözéséről sem, de beszélhet egyszerűen a költő által felhasznált anyagról, bármilyen is legyen annak minősége." HAAVIO módszertani utmutatása kiváló, de csak azokban a ritka esetekben, amikor a költő ismert. Más esetekben a költő pusztán, tartalom nélküli frázis. De ilyenkor is el kell "szigetelnie" a kutatónak a verset, vagy másképpen a feljegyzett szöveget, a nemzetközi anyaggal való kapcsolatuk tisztázása pedig Julius KROHN-tól kezdve a finn folklórisztika központi és a legjelentősebb eredményekhez vezető feladata volt. Rámutathatunk minden egyedi szöveg helyére a vers nemzetközi előfordulási térképén és hipotéziseket is gyárthatunk azonosságok és különbözőségeik tisztázására. Költészetként, szöveggként a finn népi versek viszonylag fiatalok, de ősi motívumok találhatók bennük, mint például a Teremtés-énekben a világ madártojásból való születése.

A népköltészet kitűnő bizonyítéka annak, hogy a nyelvhatár nagyon viszonylagos fogalom volt az írásbeliség előtti kultúrákban. A finn népi verseknek a háttérből kiinduló kutatásában a szomszéd népek folklórja nagy jelentőségét a következő példák világítják meg:

A Kalevalából is ismert, a LEMMINKÄINEN halálénekének vezető keféje, mely a hős halálát jelzi és az anyát fia megmentésére küldi. Ebben nemzetközi mesemotívum van, melynek a finnhez legközelebb álló megvalósítását egyes északorosz népmesékben találjuk meg. Egyes eltérésektől függetlenül - az orosz mesében két testvér vesz össze, a pusztulás jele a pohárban lévő víz vérré válása - az azonosságok még a megfogalmazást illetően is annyira nyilvánvalóak, hogy az orosz mesét nevezhetjük a finn hátterének és nem megfordítva.

A középkori római katolikus ritusokhoz tartoznak a Hämeben, Saaksmäkiben énekelt un. ritvalai Helka-énekek, melyek fő motívuma a szüz érintetlensége és hűsége. Inkeri énekében a címszereplőt már gyermekkorában eljegyzik egy, a háboruba induló lovaggal, aki felmenti menyasszonyát esküje alól abban az esetben, ha a harcban elpusztulna. A lovag halálát hozó híresztelések nem rendítik meg a lány hűségét. A lovag visszatér, de a homályos befejező verssorok arra utalnak, hogy a lány hű volt haláláig. Ennek a versnek a svéd lovagi költészetben van annyira közeli megfelelője, hogy a nyugatfinn költeményt a svéd feldolgozásának vagy egyenesen fordításának mondhatjuk. Emellett van egy sor olyan népi vers - ballada, legenda, románc -, melyeknek keleten vagy nyugaton vannak olyan közeli megfelelői, hogy az átdolgozás vagy a fordítás az alkalmas szó a köztük lévő viszony megjelölésére. Ezeknek a több országban is - részben Magyarországon is - ismert verseknek nemzetközi háttere teljesen világos, de az átdolgozókról vagy fordítókról nincsenek ismereteink. Ezekben az esetekben egyszemélyű, finn költőkről természetesen nem is beszélhetünk.

Kissé más természetű nemzetközi háttere van a "Ne gyere fagy a szobába" című versnek, melyről Lauri LAIHO /később SIMON-SUURI/ irt tanulmányt /Komm nicht, Frost, in die Stube. Studia fennica IV., Helsinki, 1940./⁵. A hűtlen feleség szeretőjét várja, de férje váratlanul hazatér, mire a feleségnek valamiképpen értesítenie kell szeretőjét a megváltozott helyzetről. Üzenetét találékonyan egy hangosan elénekelt altatódalba szövi bele, szeretője megérkezik, hallja az éneket és a helyzetnek megfelelően viselkedik. Ez az ének és adoma közkedvelt volt Finnországban, Európában és széles körben ismert, bizonyosan Magyarországon is.⁶ Évszázadok alatt annyi finn élt a skandináv országokban és Közép-Európában, hogy nem beszélhetünk ismert átdolgozójáról vagy fordítójáról a versnek. A motívum Dél-Európában is ismert, egyik formája, amely természetesen mit sem tud a fagyról, BOCCACCIO Decameronja VII. napjának első novellája.

A népi irodalom különböző részei előbbi jellemzésének célja az volt, hogy megmutassa, a folklórnak az a része, mely esztétikai értékeket tartalmaz - tehát a népköltészet -irodalom és költészet is egyben, és az irodalomkutatás eljárásaival maradandó eredményeket felmutatva vizsgálható. Minden esztétikai értéket tartalmazó folklórfeljegyzés, mind a prózai, mind pedig a verses, forma és tartalom egységét mutató költészet. Legyen bár a mese egy külön író által írt, vagy legyen a nép körében feljegyzett, egyformán az irodalomhoz tartozik, bár a háttérből kiinduló kutatás szempontjából a különbség nagy is lehet. Írásbeliség előtti költészet pedig csak a feljegyzésekben létezik, mint költészet, csak így férhetünk hozzá, mint kutatási forráshoz.

- Az esetleges félreértések elkerülése végett indokolt megjegyezni, hogy nem tartom magam folkloristának, hanem a költészet, különösen a népköltészet kutatójának. Több mint ötven évvel ezelőtt a helsinki egyetemen első tanárom a Kalevala-kutatás megalapítója A.R.NIEMI volt, az ő halála után pedig az ismert finn népköltészeti gyűjtő és kutató Väinö SALMINEN. Az irodalomtudomány területén V.TARKIAINEN volt tanárom, a néhány évvel ezelőtt megjelent Kai LAITINEN mű előtti legjelentősebb finn irodalomtörténet írója. A Kalevalára és Kanteletárra vonatkozó kutatásaim irodalomtudományiak, mint a többi kutatásaim is, egyes kivételektől eltekintve.

A hagyománynak a költészet kutatásában jelentős szerepe van, mely az emlékezetre támaszkodó és a mintákat követő népköltészet terén emelkedik ki a leginkább. Minél későbbi szövegekről van szó, annál több a lehetőség a különböző irányból jövő hagyomány konstatálására. A korai szövegeknél az az ismeretek hiányában nem lehetséges. Beszéltek a költészet egyes részei szerinti hagyományfajtákról, mintha egyértelmű ok és okozati összefüggés lenne közöttük. A már említett LEMMINKÄINEN haláléneke példája mutatja, hogy egy ismert versszöveg egyben vers- és népmesehagyomány is lehet. Minden egyes esetben külön kell tisztázni, milyen hagyomány van vagy lehet a szövegekben.

Más az, hogy megállapítható a felmenőktől átvett un. egyenes hagyomány, és beszélhetünk az egyes nemzetségekre jellemző vers- vagy mesehagyományról, de nincs okunk arra, hogy ezeket hagyományfajtáknak nevezzük.

Mivel az énekesek és elbeszélők feljegyezve megőrzött, esztétikai értékeket tartalmazó előadásait költészetnek nevezük, így a folklorisztika fő területe is teljes egészében az irodalomkutatás kiterjedt és jelentős szakterülete, függetlenül attól, hogy folklorisztikának, népköltészeti kutatásnak, hagyománykutatásnak vagy valami másnak nevezik. Ez is irodalomkutatás, de olyan, az irodalomtudománytól távol eső kutatási feladatok is társulnak hozzá, melyek alapján a folklorisztika mint tudomány önálló kell, hogy legyen.

A különböző népek kulturájában az irodalmat a régmúltba mutató szóbeli költészet korszaka előzte meg, melyről azonban nincs verses vagy egyéb nyelvi emlékün. Ez a korszak sokáig tartott a fiatal nemzetek tekintetében, legfontosabb megjelenési formája az írni és olvasni nem tudó énekesek és elbeszélők által előadott, írásbeliség előtti költészet volt, melyet később lejegyeztek. Ez a költészet az irodalom számára mindenkor a témák kiapadhatatlan forrása volt. Az első feljegyzéseket megelőző korok költészete nem rekonstruálható, de az összehasonlító kutatási eljárások segítségével feltérképezhető a különféle motívumok és témák előfordulása az egyes népeknél, és megalapozott feltevéseket alkothatunk korai szakaszaikról, így bizonyos fokig megvilágíthatjuk az irodalom ősi, írásbeliség előtti kiindulási pontjait. A folkloristák nemzetközi együttműködésének nagy eredményei közé tartoznak a nemzetközi és helyi motívumkatalógusok, melyek szerepe nemcsak a folklórkutatásra korlátozódik, hanem sok esetben kiterjed az irodalom háttérének megvilágítására is.

A folklorisztika másik fő kutatási feladata a szóbeli hagyományban megjelenő törvényszerűségeket érinti. Bár az un. művészi költészet létrejötte nem jelenti elsősorban a tollal a kézben történő írást, hanem lelki teremtő folyamat is egyben,

de a technikai lejegyzéstudásnak, ha ilyennel rendelkezünk, megvan a jelentősége a teremtő folyamat során is. Minden írásbeliség előtti költészet, mind a vers, mind pedig a próza mentes e befolyás alól, a lehetséges törvényszerűségek vizsgálatára pedig nyomon követhetjük Finnországban az egyes írásbeliség előtti szövegek alakulását több nemzedéken keresztül, bizonyos esetekben akár százötven éven át is. A csak az emlékezetre való hagyatkozás okaként eredeztethető több olyan szerkezeti és stíluszajátosság, mely a népköltészetre jellemző, ezeket később az irodalom is átvette, melyek mint művészi eszközök, ma is folyamatosan ható tényezők. A folklorisztikának eme kutatási területe közel állt a már elhunyt ORTUTAY Gyula akadémikuséhoz is.

Az esztétikai értékeket tartalmazó folklórterület, a népköltészet véleményem szerint két szempontból is fontosabb a népművészetnél. Közelebb visz minket az eredeti, a szót eszközként használó művészi kifejezéshez, és bizonyos fokig talán megvilágíthatja a szövművészetnek mint kulturjelenségnek létrejöttét. Másfelől pedig fényt vet a tulajdonképpeni irodalom és költészet korai szakaszaira. Ezek mind a költészet kutatásának nagy, időtlen problémái, melyek tisztázása nem lehetséges az irodalomtudomány és a folklorisztika szoros együttműködése nélkül.

Jegyzetek

1. Perintetutkimuksen perusteita. Toim.: Outi LEHTIPURO. Porvoo - Helsinki - Juva, 1980.
2. SETÄLÄ, E.N. in Suomen suku. I. Helsinki, 1926. Bevezetés.
3. LÖNNROT, Elias: Kanteletar. I.könyv, 108.szám, "Vangittu pannu" c. szöveg. A ponyván megjelent alkotás eredeti címe "Viinasta valitusvirsi, Runo raukas kuolemasta" volt.
4. HAAVIO, Martti: Väinämöinen. Porvoo, 1950.
5. LAIHO, Lauri: Komm nicht, Frost, in die Stube. Studia Fennica IV./1940/
6. E témakör legismertebb változata a magyar hagyományban az AaTh 1360C mesetípus, nálunk is dalbetétes mese formájában.

7. Magyar kiadásban is olvasható: LAITINEN, Kai: A finn irodalom története. Bp. 1981.
8. Szerkesztői megjegyzés: örömmel jegyezzük meg, hogy Väinö KAUKONEN professzor több más dolgozata is hozzáférhető magyar nyelven. Lönnrot és a Kalevala című könyvének magyar fordítása elkészült és még az idén megjelenik a mű. A finn-magyar művelődési kapcsolatokról készített tanulmánykötet számára pedig A magyar művészetek Finnországban - A népköltészet címmel írott dolgozata is immár elkészült magyar fordításban is.

KATONA Imre:

TANYA ÉS FOLKLÓR

FOLKLÓR A TANYAVILÁGBAN –

TANYA A FOLKLÓRBAN

Tanya és folklór a szakirodalomban egymástól többnyire függetlenül használt fogalmak, az egységesnek tekintett paraszti hagyományokat csak ritkán szokták mezővárosi-falusi-tanyai rétegekre bontani. A népművészetben belül azonban a mezővárosi-falusi, valamint a pásztorművészet is megkülönböztetett figyelemben részesül. A tanya folklórjára vonatkozó gyér néprajzi adatok is jobbra az anyatelepüléshez viszonyítva kerülnek említésre; épp ezért néha nem is lehet eldönteni, hogy bel- vagy külterületi jelenségekről van-e szó? Mégsem erőltetett a kérdés felvetése, és ma már közelebről is megismerhető a tanyalakók folklórja.

Az említett egységesítő szemléletnek valós alapja van: a tanyaiak nem teremtettek merőben új, önálló vagy önérvényű folklórt, a tanyai folklór - a pásztorokéhoz hasonlóan - a paraszti hagyományok egészén belül olyan szellemi tartomány, mely a pásztorhagyományokkal ötvöződve, valahol a mezővárosi és a falusi formák között helyezkedik el. Tipikus átmeneti helyzete miatt mindezekről nehéz is elkülöníteni.

Már dolgozatunk összetett címe is jelzi, hogy rövid szemlénk magától értetődően tagolódik alfejezetekre: a tanya és a folklór kapcsolatának, tagolódásának, a tanyavilág folklórjának és végül a tanyáról szóló alkotásoknak /főként a daloknak/ bemutatására. Nem leírás, hanem egy sajátos jelenségcsoport eléggé bonyolult mozgásának követése a cél. E nemből elsőik között vállalkozunk ilyen áttekintésre.

A tanya folklórjának megismerésében két fő forrásra támaszkodhatunk: a folklorisztikai és szertaágazó tanyakutató szakirodalomra. Az elsőben csak a szórványos adatokkal találkozha-

tunk, a másodikban pedig a folklór mellékes témaként szerepel, mégis ez utóbbi a bővebb forrás. Legutóbb már komoly előmunkálatok is kezdődtek.

A tanyakutatást folklór szempontból még meglehetősen területi és tematikai aránytalanságok is jellemzik. Jobban ismerjük a Dél-Alföld és a Duna-Tisza köze, mint a Tiszántul tanyai hagyományait, ezeken belül pedig majdnem fehér folt a két Kunság, a Jászság, sőt a Nyírség is. A kutatás védelmében el kell ismernünk, hogy e területi különbségek nemcsak a gyűjtőmunka fókától függenek, ezeknek is valós alapjuk van.

Ami az egyes témaköröket illeti, kevésbé feltárt a tanyaiak költészete, hiedelmek és gyógyító eljárásai, e tekintetben a pásztorokéit ismerjük jobban. Valamivel több figyelmet szenteltek a táncos és egyéb társas alkalmaknak, közöttük a gazdasági-családi-ünnepi szokásoknak is. De már ezeken belül további aránytalanságok adódnak: egyes összejövetelekről /lakodalom, tanyabál, kukoricafosztó, disznótor stb./ több, másokról /temetés, halotti tor, karácsony, farsang stb./ jóval kevesebb a dattal rendelkezünk, bizonyos szokásokat /aratőnnep, szüret és szüreti bál, aprószentek stb./ éppen csak említene, jó néhányról /halotti bucsuztató, szilveszter, ujév, husvét, Szent Iván stb./ pedig azt sem tudjuk: egyáltalán ismerték-e ezeket vagy csak a kutatók feledkeztek meg róluk?

A viszonylag szegényesebb tanyai népművészet, továbbá a tanyai társadalom kérdéseit is a voltaképpeni folklórénál valamivel jobban ismerjük. Jelen alkalommal minden rendű és rangú tanyalakó: birtokos paraszt, tanyásbérlő, gazdacseléd hagyományos műveltségének elemző bemutatása a cél, értelemszerűen kimaradnak viszont az uradalmi cselédek, summások és kukások, továbbá az alkalmi részesek, napszámosok is; a pusztai pásztorokra természetesen gyakran történik majd utalás.

A tanyai folklór tagoltsága

Az ujkori fejlődés élvonalába került Alföldre a nagy népmozgás, a meglehetősen szélsőséges társadalmi és települési formák és a vallási megosztottság is jellemző. Mindezek folklórájának egységét nem bontják ugyan meg, de megfelelő módon tagolják. Az egészen belül hasonló a helyzet az eredetét és szerepét tekintve egyaránt másodlagos tanyai folklórral, mely többszörös függvényrendszer részeként változik, és időben /18-19-20. század, utóbbiakon belül rövidebb időszakok/, térben /mezőváros-tanya/, valamint társadalmi vonatkozásban /birtokosok, bérlők, cselédek/ is jól tagolható. Megosztottsága ennek is csak látszólagos, általános vonásai jól megragadhatók.

A tanyai hagyományok megismerése nem öncél, tulmutat önmagán: általa még jobban kidomborodik az egész Alföld ujitva megőrző és megőrizve ujitó szerepe és jelentősége, hagyományainak az átlagosnál is erősebben pusztai-betyáros jellege, a közéletiség elsőbbsége a magánélettel szemben, a mindent átjáró hátrározottabb társadalmiság, az élet hétköznapibb és a művészet kevésbé színes, diszes és ünnepélyes volta stb. A tanyai hagyomány behatóbb megismerése az egész magyar folklórra vonatkozólag is kínál általános tanulságokat.

Folklór szempontból a tanyavilág az alföldi mezővárosok egyik visszavonulási területe volt: az anyatelepülés és környező tanyái együtt haladtak, de nem egyszerre: a külterület igazodott a belterülethez, ha azonban eléggé erős, önálló volt, igyekezett saját utját járni, egészen az elszakadásig.

Ennek megfelelően, a tanyai folklór életére is elsősorban a megkésettség a jellemző, a néprajzi kutatók majdnem csak régiességét hangsúlyozzák, bár természetesen Kádár Kata vagy Kőmives Kelemenné balladájának felbukkanását senki nem várja. Kevesebb figyelmet szenteltek viszont a tanyai folklór ujszerű jelenségeinek, melyek eleinte hagyományos alapokon nyugszanak és csak viszonylagosan újak. A tanyai különfejlődés korlátozott, régít és újat egyaránt a szükségszerűség szabályoz.

A kedvezőbb helyzetű társadalmi csoportok általában hamarabb fogadják be az újat, a hátrányosabb helyzetűek rendszerint késve és egyszerűbb formákban próbálják az előttük járókat követni. Ez az általános társadalmi törvényszerűség a tanya beiktatódásával tovább árnyalódik. Így Szolnok megyében századunk első felében a nagygazdák népies műdalokkal éltek, a szegénység népdalokkal is, a középrétegek viszont mindinkább közömbösekké váltak. A szegénységen belül a puszta- és tanyalakók váltak kibővebb és egyben hagyományosabb dal- és balladakincsükkel. Hasonló volt a helyzet Dunapatajon; ahol a külterületi pásztoroknak, szegény és birtokos kisparasztoknak, valamint a faluba beköltözött tanyaiaknak volt köszönhető a régi népdalstílus feltűnően nagy /15-17 %-os/ aránya. E példákat tovább lehetne szaporítani; a mezőváros-tanya viszonylatában még visszatérünk a kérdésre.

A társadalmi-települési különbségeket vallásiak is színezték: Makón a tanyai cselédek és a kisparasztok viszonylag vallásosabbak voltak, mint a mezővárosi-parasztpolgárok, minden társadalmi csoporton belül a katolikusok voltak buzgóbbak a kálvinistáknál, utóbbiak körében terjedtek el a szekták. A szegedi tanyalakók vallásosak voltak ugyan, de jobbára csak alkalmi templomlátogatók, míg a kalocsaiak a szállásokon is rendszeres hitéletet éltek.

Szokások szempontjából az Alföld kálvinista mezővárosai és tájai /a két Kunság, Debrecen, Cegléd stb./ szegényesebbek voltak katolikus megfelelőiknél, Nagykőrös külterülete azonban viszonylag gazdagabb, mivel oda a környező katolikus falvakból települt be a szegénység. A szintén katolikus Jászság mezővárosai és tanyái azonban szegényesebb folklórt tartottak fenn.

Hasonló társadalmi megosztottság mutatkozott a viseleti változások menetében is: a gatyát felváltó pantalló előbb városi polgári, parasztpolgári, majd tanyai birtokos paraszti körökben terjedt el, s végül minden rendű-rangu öltözékében helyet kapott; a gatyát legtovább a pásztorok viselték. Olykor nem is kellett végigjárni minden társadalmi lépcsőfokot: a szegedi

uri birtokosok kocsisaiknak és a tanyai kapásoknak ajándékozták levetett holmijaikat. Viseleti, szobaberendezési és sok más szempontból is a tanya a divatjamult, használt holmik megőrzője volt; ez a másodlagosság azonban a munka- és a közlekedési eszközökre, később pedig a gépekre egyáltalán nem vonatkozik.

Az említett társadalmi-foglalkozási-vallási és egyéb különbségek a mezőváros és a tanya némi időeltolódásával történő fejlődését csak színezték, de nem módosították. Minden változás törvényszerű, bár korántsem gépies és még a két településforma viszonylatában is változatos volt.

A dalokra visszatérve, az új szemlélettel velejáró új stílus elsősorban az alföldi nagy mezővárosokban virágzik ki, kisebb-nagyobb késéssel kerül ki a tanyára és a pusztára, ahol azonban soha nem lesz olyan kizárólagossá, mint bent a városban. Hasonló a népies műdalok "menetrendje" is, de a három dalrétegnek mindvégig megmarad pásztoros-betyáros jellege, még az újkori érzelgős műdalok is e hősöket siratják. /A legutóbb gyűjtött 36 Szolnok megyei balladatipusból 16-ban szerepelnek pásztorok és betyárok!/

A régi néptánc valamikor társadalmi csoportok és korosztályok szerint is tagolódott, az új táncstílus - mely ismét csak az Alföldön alakult ki, ill. vált először uralkodóvá - már általános jellegűnek tekinthető. Ugyanugy jutott ki a tanyákra, mint a dal, bár ott a régiesebb táncalkalmak, továbbá a hagyományos táncrend és illem még élt, sőt a korábbi ugrós és körtánc néhány maradványa is. Kisebb-nagyobb eltérések "műfajonként" is akadhettek: a kalocsai szállásiai régi menettáncukat már új stílusú dalra járhatták, Szeged környékén az új zenei és táncstílust szolgálhatták régies hangszerek /duda, tekerő/ és zenekarok /parasztbanda/ is.

Régi és új tehát nemcsak cserélődött, hanem egy ideig együtt is élhetett. A megszűnés sem jelentett azonnali és teljes megsemmisülést, ez pl. a tanyák kapcsán meg sem említett fonók is bizonyítják; egyes motívumaikkal egyebütt találkozunk: vá-

sárhelyi tanyabálakon táncok szünetében zálogosdival szórakoztak, a nagykőrösi határban pedig ily alkalmakon jelentek meg az álarcos alakoskodók.

Máskor a megszűnt szokások szerepét a megmaradt alkalmak vették át: így a városbeli séták, a zárt települések szélén tartott labdázások, játszók stb. ismerkedési alkalmait tanyán főként a különféle bálók pótolták, ezek voltak a legáltalánosabb társas alkalmak, ismertetésükre még visszatérünk. Sokféle tanulsággal fognak szolgálni a legösszetettebb lakodalmi szokások is.

A visszaszorulás, a csere és a pótlás homogénebb társadalmak esetén sem zajlott pontos egyidejűséggel. Szegeden pl. már rég nem pünkösödtek, amikor Tápén és a város tanyavilágában is elevenen élt a szokás. Ellenben a farsangi tuskóhuzást mindkét helyen végleg elhagyták, pedig a szomszédos /és félig "rokon"/ Sándorfalva bel- és külterületén még gyakorolták, sőt a Tisza menti Zentán és határában is.

A népművészet által megtett út a tárgyi emlékek segítségével követhető, de sem pusztai, sem pedig tanyai viszonylatban nem annyira jellemző, mint más művészeti formák. Az alföldi pásztorművészet halványabb /alig ismer alakos ábrázolást, a művészek nem vették át a spanyolozást, nem faragtak butort stb. sem/, a pásztorok viselete konzervatívabb /a cifraszűr, gatya és egyéb ruhadarabokat a legtovább őrzi/, inkább zenei-tánc és szóbeli művészetük a gazdagabb és a jellemzőbb is.

Valaha az Alföld a népművészet terén is élen járt, és egyes formákat /kerámia, butor, bizonyos himzésfajták stb./ ki is színesítették. A múlt század második felében azonban a "piackutató" népi iparművészek nem a tanyákra, hanem a falvakba kezdtek költözni, miközben a mezővárosi művészet hanyatlott. Talán csak a kalocsai szállások jelentenek kivételt, ahol a kontár asztalosok s még inkább a tehetséges parasztasszonyok valósággal falusias népművészetet alakítottak ki. Eközben Kalo-

csán is megszűnt vagy legalábbis nagyon visszaszorult a népművészet, a szállásokon viszont tovább virágzott, sőt egy-egy iskolaalapító tehetség révén a külterületen belül is keletkeztek kisebb táji különbségek.

Egyebütt azonban a másodvirágzás már nem következett be, a mezővárosi hatás is nagyot csökkent, másodlagos művészeti ágak maradtak fenn a tanyákon, pl. a vásárhelyi határban a tanyai szobákat és tornácokat is diszitették homok- vagy vizrózsákkal. Minden bizonnyal tanyai igények éltették a művészi lószerszám-készítés és szijfonás mesterségét és még több más ágazatot is.

A tanyai folklór időszakai

A tanyakialakulás leghosszabban tartó egész korai szakaszára az ideiglenesség és a részlegesség volt jellemző: ez időben a külterület inkább munka-, mint lakóhely. Az ideiglenesen kint tartozkodó pásztorok, cselédek, tanyások és birtokosok kényszerűen türik a betyárok zsarolásait /a Kiskunságban un. bugaci adót fizettek, hogy békén maradhassanak tőlük/, esetenként együtt is működnek /orgazdák, pásztorok/; békésebb időszakokban a tanyán tartott névnapokra pl. a kiskunsági betyárok is belátogattak. /Csongrádban az 1850-es években viszont tanyai parasztokat végeztek ki, mert a pusztai csárdában betyárokkal mulattak./

Állandó a panasz a tanyai erkölcsökre, de hasztalan minden rendszabály a tanyák lerombolására. A határbeliek lehetőleg maguk intézik dolgaikat; az egyéni önbiráskodás egyik jellemző szegedi példája az éjszakai házások benyújtott kezének ásóval való levágása; a közösségire pedig az 1851-ben végrehajtott népitélet, melynek során a tanyaiak a betyárokkal szövetkezve végezték ki a PALLAVICINI grófok hírhedten kegyetlen algyői jószágigazgatóját: PALÁSTHY Józsefet. A "maffiára" jellemző, hogy a tettesek kilétére sohasem derült fény, igaz, semmit el nem tulajdonítottak. Algyő táján mondakör alakult belőle, sőt szegedi íróink is feldolgozták az esetet.

Ekkor alapozódik meg véglegesen az alföldi folklór betyáros-pásztoros-férfias jellege, melyet már a reformkorban észleltek. Az irodalmi betyárromantika, a kortársi és a későbbi népköltészet egyaránt dicsfényel fonta be pásztor- és főként betyárhősei alakját. Az uradalmi cselédek éppugy énekeltek róluk, mint a birtokos parasztok. A pásztor- és betyárdalok, valamint a balladák máig minden nehézség nélkül gyűjthetők, és a századfordulóig a Dél-Alföldön élt a legtöbb rabének. A két legkiválóbb tanyai mesemondó: BORBÉLY Mihály és TOMBÁCZ János egész gondolkodását és mesekincsét is átjárta a betyárhagyomány, pedig időben már mindketten messze esnek tőle, sőt még egymástól is. Igaz, hosszabb-rövidebb ideig pásztorkodtak is.

A régi tanyai étkezési rend is sokáig megmaradt pásztorosnak. Maguk a pásztorok pedig megjelentek ünnepi miséken, dudáltak a dömötöri és egyéb bálokon és nemcsak a tanyai, hanem az egész alföldi betlehemezés is pásztoros jellegűvé vált. A parasztok körében is elismert volt a tudós pásztor, főként a himlő ellen oltogató juhász, működtek a "veszett" doktorok, és a legtöbb babonás gyógy mód éppen e betegség köré fonódott. A pásztorok révén az Alföldön maradt legélénkebb a táltoshit, főként az állatokkal való viaskodás, kedvelt volt az ördöngös kocsis és dudás alakja is. Az egész tanyai-pusztai közgondolkodás jószágközpontu és egyben természetközeli volt.

Nem sokat változott a társadalmi morál, ill. norma sem: a csongrádi tanyavilágban pl. szokás volt Péter-Pált tartani; a 20-as évek vége felé az egyikem apám bizonyult legjobb dalosnak, egy idős tanyai paraszt megkérdezte: - mennyi időt töltött a /szegedi/ Csillagban, hogy ilyen sok szép régi nótát tud?

A tanyáskodás második szakaszát mai szóval kétlakinak lehetne mondani: a birtokos parasztok jelentős részének a városban volt a háza, a külterületen a tanyája, alkalmanként haza jártak a városba. Heti és országos vásárookra, valamint sátoros ünnepekre is kocsikaravánok tartottak hazafelé, majd vissza. Otthon szültek, lakodalmaztak és temetkeztek, nem is minden nehézség nélkül: Szeged határában pl. a jégveréstől féltve, néha

megpróbálták a halott hazavitelét akadályozni, de a gyászolók vasvillás testőrséggel biztosították a továbbjutást. A kényszerítő közigazgatási szabályokat pedig furfanggal játszották ki: Öttömös határában sok szegedi élt, akik hazai földben óhajtottak nyugodni. A hozzátartozók a haldoklókat átvitték a közeli szegedi határ valamelyik tanyájába, és a halál beállta után onnan szállították őket haza a városba.

A mult század vége felé elszaporodott mezővárosi parasztbálokba eleinte a béresek és a szolgálók, sőt még a gazdalegények is hazajártak. A város és a tanya között ez időszakban nem feltétlenül volt /akkora/ fáziskülönbség, mint később a tanya virágkorában. Jellemző példája ennek a kiskunhalasi, szegedi és más helybeli paraszti zenekarok működése. Szegeden pl. az alsóvárosiak szállták meg az Alsótanyát, mindkét helyen azonos összetételű és repertoáru paraszti zenekarok működtek, melyek egy-egy ünnepi csúcson egymást kölcsönösen kíségitették.

Nem minden tanya település jutott tul ezen a kétlakiságon, Makón pl. ez az állapot rögződött, pedig már a 18.századtól jelentkezett olyan határbeli találkozóhely, ahol a birtokosok gazdasági dolgaikat megbeszélték, sőt munkaerőt is fogadtak, és volt tanyalakó cselédség is.

A tanya virágkora a századforduló körüli évtizedekre esik: mind többen költöztek ki családotul állandó jelleggel, a kisebb birtokosok városi házaikat el is adták és jóval kevesebbet jártak haza. A kétlakiság helyett az önállóság vált fő jellemzővé, amely a tanyai folklór másodvirágzását, a külterületi csomópontok /tanyaközségek, tanyaközpontok/ kialakulását, az élet közigazgatási, kulturális és egyházi szerveződését eredményezte. Elszaporodtak az iskolák, a különféle körök, ezek mindenesekké is váltak; kiépültek a kápolnák, köröttük "benépesültek" a külterületi temetők és fellendült a hitélet is. Az új vonások /az olvasás, a verselgető parasztlak tömeges jelentkezése, a mezőgazdasági gépek térhódítása stb./ szépen megfértek a régiekkel, a folklór másodvirágzásával. A kétségtelenül felgyorsult fejlődés általában mégis elmaradt a mezővárositól,

ezt kifejezi a kissé lekezelő tanyasi jelző használata is. Jellemző példa: a Vásárhelytől 28 km-re fekvő Mágoocsoldal dalrepertoárja régiesebb volt a városénál.

A Dél-Alföldön új életre keltek a társas segítségmunkák: a rokoni-baráti-szomszédsági alapokon szerveződött móvák, nemcsak a hagyományos tömegmunkákat /aratás, építkezés stb./, hanem más egyebeket is társaságban végeztek. A szegedi és a sándorfalvi tanyavilágban pl. böllér hiján móvában történt a disznóölés; ennek befejeztével tartották a feltűnően gazdag és régies motivikájú disznótort. /Talán épp ez a szokás bizonyult legszívósabbnak: a Duna-Tisza közén és a Tisza mentén külterületen is máig él./ Zenta belterületén és kiterjedt tanyavilágában a móvás tahokat keresték fel a betlehemezők, a névnap és egyéb alkalmakkor a köszöntők, sőt őket hívták a lakodalmakba és más mulatságokba is.

A szerteszóródott rokonság és a világi-egyházi intézmények hiánya miatt is a tanyavilágban nagyobb hangsúlyt kapott a szomszédság. Helyenként a tanyabálokat és más társas alkalmakat is tanyasorjában tartották, Vásárhelyen a vendégek lámpapénzt is fizettek a tulajdonosnak. /Nem nehéz ebben sem fonóbeli előképeket felfedezni./

A labdázók, séták, játszók és fonók tanyai utódai és pótlékai lettek a városi /kocsmai/ példákra mindjobban elszaporodott tanyai zugbálok. Sokféle néven /cécó, cuharé, csutri, sáribál, rentyő, padkaporos stb./ emlegették, ennek megfelelően sokféle formában, több szerepet /ismerkedés, éneklés, tánc, iszogatás, kártyázás stb./ is betöltött. Szegényebbek, ill. a településtől messzebb lakók az erdőszélen, de legtöbbször a tanyaudvaron tartották, lehetőleg a fák alatt, ilyenkor a tornáccon volt a söntés. Duda, tekerő, a nagyobbakon parasztbanda szolgáltatta a zenét. E tanyabált korábbi szakaszában még hagyományos táncrend és -illem jellemzi, beleértve a megszégyenítő kimuzsikálást /kitáncoltatást/ is, később valamelyest "szelidül", modernizálódik, különösen a körben tartott táncos összejövetel. A szegediek külterületi istentisztelet után ismer-

kedési misebált tartottak. Hasonló szerepet töltött be a tanyai farsang is, Zenta tanyavilágában férfiak húzták a tuskót, Sándorfalván álarcosok vonultak ökrösszekereken tanyáról tanyára, Szeged határában jóformán csak a farsangi bálra zsugorodott a szokás.

Sok hagyományos szokáselemet mentett át a mívás jellegű kukoricafosztó és kisebb részben a kukások /gányók/ közös dohánycsomózója is.

Tanyai környezetben némileg változtak az ismerkedési és házasságszerzési módok: Tápé községben a jelképes értelmű piros kukoricacső padláslyukba helyezése hirdette, hogy eladó lány van a háznál, a szegedi tanyavilágban pedig - a háziasság és szorgalom jeleként - a dülűt felé kifüggesztett cérnagurigák. Zárt településeken gyűgyünek, gyalogjátánnak stb. csufolt vénasszonyok foglalkoztak házasságszerzéssel, lánynézőbe viszont a rokon férfiak mentek; a szegedi tanyák közt e két szerep összeolvadt és - talán a tanyai kutyák miatt is -, a férfiak feladata volt. A vőfélyek bent gyalogosan, kint a határban mindig kocsin jártak hívogatni. /Igen jellemzően, a halottakat nem gyászokocsin, hanem a sajátjukon vitték; a gyászoló rokonság viszont tiszteletből mindig gyalog ment, holott a lakodalmas nép kocsira ült./ A nagy távolságok miatt a választott koszoroslányok és a legények nem mindig ismerték egymást, ezért pl. az orosházi tanyákon ismerkedő jellegű, ún. koszorusok nappali bálját tartottak. A távolság szólt bele abba is, hogy a csakugyan évezredes kettős /vőlegényes és menyasszonyos háznál külön tartott/ lakodalom néhol kezdett összeolvadni: míg az orosházi tanyák közt két helyen lakodalmaztak, a vásárhelyiek esetenként már összevonták, és amikor mindkét helyen a körökben kezdték rendezni, a két lakodalom is végleg összeolvadt. A szegedi tanyák lakodalmaira is messze földről érkeztek a hivatlan kíváncsi lagzinézők, akik a tanyaudvaron ácsorogtak órák hosszat, míg estefelé őket is megkinálták és húztattak nekik táncot. Nagykőrös tanyai lakodalmain a városinál később és nagyobb zajjal történt a vendégek bucsuztatása, hiszen a messzelakó szomszédokat ez nem zavarta. Míg falun a jókedv tetőfokán a kocsikat

háztetőkre vitték, a tanyákon kazlakra, sőt néha felparancsolták a cigányokat is, az uri murikon pedig leengedték őket az ásott kutakba, ott kellett muzsikálniuk. /Az utóbbi durva tréfák inkább nagygazdák és urak mulatságain fordultak elő./

A dél-alföldi lakodalmakban sok meglepően régies vonás rögződött: a lakodalmi vacsorát helyenként állva ette végig a menyasszony, s amikor leült, tökből formált emberfejet dobtak ölébe. Sokáig divott a lakodalmi mosdatás /de a halotti tor előtt ki-ki maga mosdott ugyanabból az edényből/, keresztelők és lakodalmi ágyvitelkor is volt edénytörés, mind hangsúlyosabbá vált a /jelenleg már pénzszerző célzatu/ menyasszonytánc, és tanyán élt legtovább a tréfás menyasszonyszöktetés is. A halott lakodalmát a nagyobb mezővárosokban a századfordulón már nem tartották meg, a tanyákon - Szeged közvetlen környékén és a Bácskában - helyenként még megülték.

Tanyán maradt meg legtovább a sir szertartásos /helyenként háromszori/ megkerülése, a befejező halotti tor, mely előtt kezdet mostak; az étrend szabott volt /katolikusoknál inkább böjtös jellegű/, és a halottnak is megterítették. Az egyik legrégebbi szokás: a halott szemére tett pénz, szintén a /szegegedi/ tanyák között maradt fenn legtovább.

Az ünnepi és egyéb szokásokat már említettük, itt csak néhány kiegészítésre van még szükség. Nagykőrösön a századfordulóra már megszűnt pl. a Szent György napi harmatszédés, a nagypénteki kolompolás, a karácsonyi betlehemezés, amikor a katolikus falvakból betelepült szegényebb tanyaiak még tartották, némi módosulással mégis: pl. a századfordulón a nagypénteki kolompolásnak már szerelmi célzata volt. Tanyaszerte csak ekkor kezdett terjedni a karácsonyfa állításának és diszítésének szokása; de kint eleinte megelégedtek nagyobb fenyőgallyal, s csak néhány ajándékot tettek alá; később e szokás is "városiasodott".

A zárt településektől távol ujjáéledt a népi gyógyászat: a tudós pásztorok, veszett doktorok mellett csontrafók, kenők és egyéb javasok, sőt halottlátók is működtek. Egy szegegedi cso-

dadoktor pl. átlátott betegein, bajukat így állapította meg, és a gyógymódok között /a fakiroktól ismert/ szöges deszkára fektetés is szerepelt.

Utóvirágzását élte a néphit: nemcsak az ördögös kocsisok tudtak az ostoruknak parancsolni, hanem a szőlőkapások is az eszközöknek, pl. parancsszavukra betért, majd kiment és önmagától munkába állt bűvös kapájuk. Szeged tanyai lakodalmain középkorias ördöghit elemei maradtak fenn: az ajtóból kiütött csomó lyukán átkukucskálva láthatták, hogy az ördög farkacsóválva kerülgeti az ifju párt, szarvával döfködi hol egyiket, hol másikat, fülükbe sugdos és mielőbb ellentétet igyekszik közöttük szítani.

A külterületi kápolnák elszaporodásával buzgóbb lett a tanyai /asszony-/nép is: az egyik szegedi tanyaszobában pl. csodatevő forrás fakadt, és kint a határban is mindenfelé un. szent kutak, melyek tükrében MÁRIA mutatkozott, vizének pedig gyógyerőt tulajdonítottak. MÁRIÁT nyirfák hegyén is látták, e helyre is megkezdődött a középkorias szinezetű zarándoklat. Az anyatelepülés hagyományos bucsujáró helyein kívül sorra keletkeztek tanyaiak is, bár látogatottságuk soha nem tudott vetekedni a régiekével, pl. a szeged-alsóvárosi un. Havi Boldogasszony ünnepével. A kalocsai szállások egészen ujkeletű un. torkos bucsui pedig teljesen elvesztették vallásos jellegüket, szabályos időközökben ezek biztosították a tanyavilágban szét-szóródott rokonok találkozását. Szeged határában - mint előzőleg röviden említettük - hagyományos és egyszersmind új szokás alakult: vasárnapi istentisztelet után a kápolna melletti körben ismerkedési célzatu un. misebált tartottak; már maga e szokatlan szópárosítás is utal a szokás eredetére, szerepére és régi-új jellegére.

E századforduló volt a régies ráolvasások és imádságok utóéletének tanyai virágkora, az utóbbiak fennmaradását a népies ponyvák is meghosszabbították. Meglepően régies változatok kerültek elő Szeged kiterjedt tanyavilágából is, főként a legszegényebb asszonyok köréből, e szövegek egy része helyben "vészelte át" a török hódoltság és a hitujítás időszakát.

Minden régies vonás ellenére is lassanként az ujak kerekedtek felül: kiépült az iskolahálózat, a társas összejöveteleknek, ismeretterjesztő és műkedvelő előadásoknak mindenes bázisa. A folyton szaporodó és a városi körök, kaszinók példáját követő olvasóköri megszoktatták a rendszeres olvasást. A századfordulón betűre és hirre éhes szegedi parasztok pl. kilószámra vették az ujságot és telenként utólag azokból tájékozódtak a Világ dolgairól. A 30-as években az orosházi-vásárhelyi tanyalakók már író-olvasó találkozót rendeztek. Említettük, hogy mind több népi verselő, majd utóbb népi író bukkant fel: parasztok, napszamosok, pásztorok, cselédek ivadékai, kubikosfeleségek és félig fizikai, félig szellemi munkát végző alkotók, kiknek írásaiból az átalakult tanyai élet apró részleteit is megismerhetjük. E teljes következetességgel végbement folyamat azonban inkább a Tiszántulra jellemző, hiszen pl. a nagykőrösi tanyák szegényei távol maradtak az olvasó és egyéb gazdaköröktől. Majdnem mindenütt volt ugyan valamiféle vagyoni cenzus, de ez nem akadályozta pl. a vásárhelyi, az orosházi és más külterületek gazdacselédeit, hogy a politikai és a kulturális mozgalmakba tevékenyen be ne kapcsolódjanak. Minderről és egyéb társadalmi kérdésekről is a falukutató irodalom szolgáltat bőséges adatokat.

Még a legutóbbi évtizedekről sem lehet egyértelműen azt állítani, hogy folklór szempontból teljes lenne az elszürkülés, hiszen a közös éneklések, a darvadozás /pihentető időtöltés/ alkalmával történő mesemondás és több más hagyományos jelenség a legutóbbi időkig, főként a televízió elterjedéséig életben maradt. Máig él a tanyai névnapozás szokása, megtartják a tovább modernizált, de lényegük szerint még hagyományos lakodalmakat, sőt rokonsági találkozók biztosítására ujabban még az ezüst- és aranylakodalmak is kikerültek a tanyákra. Megmaradt a disznótor, felujították a szüretet és bált. A Szeged környéki parasztszenekarokban már szaxofonos is akad, a tagok némely része valamelyes kottaismeretre is szert tesz.

A hagyományos paraszti életforma megszűnésével, a tanya-település összezsugorodásával és átalakulásával, a társadalmi tulajdon és termelés formáinak győzelmével, az egész gazdálkodás modernizálódásával párhuzamosan a külterületi műveltség is mind modernebb és városiasabb lesz, ill. a túlhaladott formák közt élők lemaradása fokozódik. Lassanként felszámolódnak a szerves /szomszédsági és egyéb/ közösségek, ujaknak adják át a helyüket, megszűnik a tanya és a város közötti különbség, talán még hamarabb, mint a falu és a város között. E folyamat részleteiről azonban ma még keveset tudunk.

Tanya a folklórban

Az eddigi áttekintett 36 alföldi népköltési gyűjteményből mindössze 20-ban szerepel a tanya; a legtöbb műfaj /mondóka, köszöntő, találós stb./ nem ismeri, jóformán csak dalok /32 típus, 47 változat/ és balladák /6-8/ említik. Mivel azonban a summásdalok /3/ a majorsági, a pásztordalok /2/ pedig a pásztor-tanyát emlegetik, ezeket is ki kell hagynunk.

A tanyás dalok tulnyomó többsége szerelmi /29, ebből 3 katonák szájába adva/, ennél jóval kevesebb a betyár- /5/ és a panasz-gunydal /5/, néhány egyéb /bor- 2, helyzetdal 1/ is akad.

A tanya a szerelmi dalokban sem tölt be központi, hangsúlyos szerepet: a szerető lakóhelye /18 esetben/, tulajdona /3/, munkahelye /2/, néha ott történik a találka /2/, kivételesen természeti kezdőképet helyettesít /1/, vagyis ujszerű diszlet csupán. Néhány jellemző példa:

lakóhely:

Tanya, tanya, tanya a lakásom:

A babámat csak vasárnap látom:

Felöltözik a báli ruhájába,

Büszkén megyen, hogy mindenki lássa...

/Csökmő, Bihar m. BENCZÉNE 1977:114./

lakó- és találkahely:

Még halok házáé,	Sokszor kikisérté
A szélső tanyáé;	Engem a dúlőig;
Az én kedves galambomnak	Sokszor megölelté, babám,
Sok szép szavaié.	Engemet éjfélig.

/Pécska, Arad m. KÁLMÁNY 1877:77./

találka- és munkahely:

Zörög a kocsi a fagyon.	-Sém az ökörné, sém a lóná,
- Mërre vagy, kedves galambom:	Csak a szélső tanyaházná;
Ökörné-e vagy a lóná,	Sem ökörné, sém a lóná,
Vagy a szélső tanyaházná?	Csak a szélső tanyaházná.

Ahonnán a tanya látszik,
Az én szívem oda vágyik:
Ott esik a jó mulatás,
Piros arcra csókra-hányás.

/Pécska, Arad m. KÁLMÁNY 1877:34./

Az előző dalcsoporttal ellentétben, a hetykélkedő betyár-
dalokban a tanya már tetthely is, és a nóták félig epikus jel-
legüknél fogva valamivel többet fognak be a tanyai életből /de
a balladákban ismét diszletté válik/:

betyárvirtus:

Parasztgazda kiménne a tanyára,
Hat lovábú csak egy kancát talána,
Mer a többbit a betyárok évítették.
- Huccu, futom az éldesanyjuk lelkit! ...

/Pécska, Arad m. KÁLMÁNY 1877:162./

betyárok-orgazdáik:

Karikába gyűröm a gatyám szárát.
Éhajtom a gazdag embër marháját;

Éhajtom az orgazda tanyájára.

Még az éjjel bort iszok az állásba...

/Kláráfalva, Temesköz. KÁLMÁNY 1891:66./

Idézett szövegeink "tanyásak", vagyis jellemzők ugyan, de nem ezek a legnépszerűbbek, a szélesebb körben ismert népdalokban /-Amoda van az én rózsám tanyája ...; -Nincs énnekem egyebem egy tanyánál... stb./, népies műdalokban /-Ki tanyája ez a nyárfás...; -Nincs cserepes tanyám...stb./ a tanya ugyanugy díszlet csupán, mint a balladákban. A tanyás dalok legtöbb változatában az eredeti falú, ház és hasonló kitétel szerepel, és a tanya gyakorta csak másodlagos motivumként került a szövegekbe. Ennek ellenére vannak eredendően "tanyás" dalok is.

A mindössze féltucatnyi ballada felerészben szerelmi, felerészben betyáros jellegű, a tanya mindegyik változatba utólag került be, a variánsok többsége "tanyátlan"; a balladák esetében is csupán díszletről, ill. esetenként pásztortanyáról van szó.

E dalok-balladák zöme dél-alföldi, ez részben KÁLMÁNY Lajos gyűjtői szorgalmának, részben pedig e nagy táj tanyás jellegének köszönhető; a KÁLMÁNY óta előkerült új változatok is a legtanyásabb terület töretlen elsőbbségét tanúsítják.

Összegezés

Az eddig csak hiányosan ismert tanyai folklór kérdését elsők között vettük vizsgálóra, rövid szemlénk is meggyőzhetett a kérdés fontosságáról. A tanyai folklór a parasztinak szerves részét képezi, átmeneti a mezővárosi és a falusi között, ötvöződött a pásztorhagyományokkal is. Nem annyira külön fejlődött vagy új, mint inkább megkésett és másodlagos jelenség. Vontott ütemű változása eléggé bonyolult: függ az anyatelepülés szintjétől, a tanyásodás fokától, a tanyalakók társadalmi-velési hovatartozásától és természetesen magának a folklór jelenségnek a természetétől, műfaji-ágazati hovatartozásától is.

A többszörös függvényrendszerben lezajlott változás fő törvényszerűségei nem térnek el az alföldi és az egész magyar folklórtól, és mind nagy táji, mind országos vonatkozásban segítik árnyalni az általános képet: általuk is kidomborodik az Alföld folklórjának pásztoros-betyáros jellege, sok szempontból bizonyos puritánabb közgondolkodás és társadalmibb látásmód is jellemzőnek vehető.

A tanyai folklór alakulása egyezik a tanyásodás időbeli menetével. Mind települési, mind pedig társadalmi vonatkozásban ennek is jellemzője a folklór fejlettebb formáinak némi időbeli eltolódással való követése, esetenként megkésett kiteljesítése is. A tanya virágkorában némi különfejlődéssel is számolhatunk, melynek során hagyományos alapokon nyugvó új jelenségek is felbukkannak, ill. értelemszerű módosulás mutatható ki ebben a szokatlan, újszerű tanyai környezetben. Ezek között régi elemek maradványa vagy új keretekbe történő beillesztése és szerepváltás éppugy van, mint a városból származó új és még újabb formák átvétele.

Manapság nemcsak a falu és a város, hanem a tanya és a város alapvető különbségeinek részleges felszámolódásával is találkozhatunk, a tanyai változások mind települési, mind pedig kulturális szempontból gyökeresebbek a falusiaknál. Esetenként falusodásról is beszélhetünk, ez azonban már nem lemaradást, hanem az új tulajdon- és termelési viszonyok közötti előrelépést jelent.

A maradék tanyalakók mai kulturáját polarizálódás jellemzi: előregedett rétegei korszerűtlen formákat éltetnek, a megújult külterület pedig a modern jelenségek rugalmas befogadója. Nem kétséges, melyik irányba tart a fejlődés!

Irodalom

Csak azokat a műveket foglaltam jegyzékbe, melyek a tanyafolklórjára vonatkozó adatot tartalmaztak.

- BALOGH István: Hajduság. Bp. 1969.
- BALOGH István: A civisek világa. Bp., 1973.
- BÁLINT Sándor: Szeged népe. Uj gyűjtés. I. Szeged, 1933.
- BÁLINT Sándor: A szegedi nép. Bp., 1968.
- BÁLINT Sándor: Tombác János meséi. Bp., 1975. UMNGy XVII.
- BÁLINT Sándor: A szögedi nemzet, III. Szeged, 1980.
- BARNA Gábor: Hiedelmek és szokások Nagykovácsán. Tanulmányok Nagykovács történetéből és néprajzából, I. Szerk.: NOVÁK László, Nagykovácsi Arany János Múzeum Közleményei. Nagykovács, 1978. 433-497. oldal.
- BARNA Gábor: Néphagyományok és népszokások a Hortobágy vidékén. Bp., 1979.
- BÁRTH János: A kalocsai szállások településnéprajza. Kalocsa, 1975.
- BÁRTH János: Tanyai iskola /196-197/, Tanyaközpont /197/, Tanyaközség /197-198/, Tanyasi /198/, Tanya, 1 /SZILÁGYI Miklóssal/. Magyar Néprajzi Lexikon.V. Szerk.: ORTUTAY Gyula. Bp., 1982.
- BECK Zoltán: Néphagyományok Orosházáról és környékéről. Gyula, 1965.
- BECK Zoltán: Népszokások Békés megyében. Békéscsaba, 1974.
- BELLON Tibor: Nagykovács. Bp., 1979.
- BENCZE Lászlóné: A ladányi torony tetejébe... Hortobágyi és sárréti népdalok. Püspökladány, 1974.
- BENCZE Lászlóné: Szivárványos az ég alja... Bihari népdalok. Berettyóújfalú, 1977.
- BERZE NAGY János: Baranyai magyar néphagyományok, 1. Pécs, 1940. Előszó.
- BODOR Anikó /szerk./: Tiszából a Dunába folyik a víz... Egy népdalvetélkedő dalaiból. Zenta, 1978.

- BURÁNY Béla: Hallották-e hírét?... Pásztordalok, rabénekek, balladák. Ujvidék-Szabadka, 1977.
- BURÁNY Béla-FÁBRI Jenő-TRIPOLSKY Géza: Száraz kutgém, üres válu... Juhásznóták, betyárdalok, balladák Zentán és vidékén. Zenta, 1966.
- BURÁNY Béla-FÁBRI Jenő-TRIPOLSKY Géza: Két szivárvány koszoruzza az eget. 142 népdal Zentán és vidékén. Zenta, 1961.
- BURÁNY Béla-FÁBRI Jenő-TRIPOLSKY Géza-BODOR Géza: Rukkolnak a szép zentai legények... Katonadalok Zentán és vidékén. Zenta-Ujvidék, 1972.
- CSALOG Zsolt: Életforma és tudat a 20.századi magyar tanyavilágban. PÖLÖSKEI Ferenc-SZABAD György /szerk./: A magyar tanyarendszer multja. Bp., 1980. 339-361.
- CSEREY József: Kalocsai kertek alatt... 130 magyar népdal. Bp., 1964.
- DANKÓ Imre: Életmódbeli változások a dél-bihari síkság parasztságának felszabadulás utáni életében. A Bihari Múzeum Évkönyve. Berettyóújfalú, 1976. 125-202.
- DARVAS József: A legnagyobb magyar falu. Orosházi változások. Bp., 1965.
- ECSEDI István-BODNÁR Lajos: Hortobágyi pásztor- és betyárnóták dallamokkal. Debrecen, 1927.
- ERDEI Ferenc: Város és vidéke. Bp., 1971. Magyarország felfedezése.
- ERDEI Ferenc: Magyar tanyák. Bp., 1976. /Utánnnyomás/
- FELFÖLDI László: Táncélet. BÁLINT Sándor: A szögedi nemzet, III. Szeged, 1980. 907-922.
- GERGELY Gergely: Táj és irodalom. A tájirodalom kérdései. A szegedi tájirodalom. Szeged, 1943.
- GULYÁS Éva-SZABÓ László: "Tul a Tiszán, a szendrei határban..." Népballadák és históriás énekek Szolnok megyéből. Szolnok, 1975.
- HOFER Tamás-FÉL Edit: Magyar népművészet. 2.kiad. Bp., 1975.

- HOFER Tamás-KISBÁN Eszter-KAPOSVÁRI Gyula /szerk./: Paraszti társadalom és műveltség a 18-20. században. III. Tanyák. Szolnok, 1974.
- JÁRDÁNYI Pál /szerk./: Magyar népdaltípusok. I-II. 2.kiad. Bp., 1977.
- JUHÁSZ Antal: A tanya néprajza TÖMÖRKÉNY István műveiben. Szeged, 1967. Különnyomat a Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1966-1967. évi kötetéből, 73-94.
- JUHÁSZ Antal: Szokáshagyományok. Átokházától Ásotthalomig. Ásotthalom, 1970.
- JUHÁSZ Antal: Társasélet a szegedi tanyákon. Tiszatáj XXVII. /1973/, 8.sz. /aug./, 77-83.
- JUHÁSZ Antal /szerk./: Sándorfalva története és népelete. Sándorfalva, 1978.
- KÁLMÁNY Lajos: Népdalgyűjtés Kecskeméten és környékén. Népkutató Füzetek, 6. Kecskemét, 1961. 10-29.old.
- KÁLMÁNY Lajos: Koszoruk az Alföld vad virágaiból, I. Pécskáról való. II. Elegyes. Arad, 1877-1878.
- KÁLMÁNY Lajos: Szeged népe, I. Ős Szeged népköltése. Arad, 1881. III. Szeged vidéke népköltése. Szeged, 1891.
- KAPOSI Edit-MAÁ CZ László: Magyar népi táncok és táncos népszokások. Bp., 1958.
- KATONA Imre: Pásztordalok és betyárnóták. Néprajz. A TIT Központi Kiadványa. Bp., 1973. 7-28.
- KATONA Imre: Néprajzi utikalauz, IX-XII.rész. A Duna-Tisza köze és a Dél-Tiszavidék magyar népcsoportjai; A Tiszántul és a Felső-Tiszavidék népcsoportjai. Forrás XI. /1979/, 9-12.sz. 56-63; 88-96; 88-95; 87-96.
- KATONA Imre: A népi és az irodalmi betyárhagyomány Petőfinél. Artes Populares 8/1982/, 26-93.
- KERÉNYI György: Népies dalok. Bp., 1961.
- KIRÁLY Ernő: Magyar népdalok. Madjarske narodna pesme. Novi Sad, 1962.
- KISS Lajos: Régi népdalok Hódmezővásárhelyről. Karcaq, 1927.

- KISS Lajos: Vásárhelyi hétköznapiak. Bp., 1958.
- KISS Lajos: A szegény emberek élete. I-II.köt. 3.kiad. Bp., 1981.
- KISS Lajos: Délvidéki daloskönyv. 108 magyar népdal. Bp., 1943.
- KISS Lajos: Horgosi népdalok. Zenta, 1974.
- KÓSA László: Zenta bácskai mezőváros néprajzi képe. Létünk, 1972. 3-4.sz. 147-157.
- KÓSA László: Egy tanyai gazdaság 1974-ben. PÜLÖSKEI Ferenc-SZABAD György /szerk./: A magyar tanyarendszer multja. Bp., 1980. 399-424.
- KÓSA László: Néphagyományunk évszázadai. Bp., 1976.
- KOVÁCS Ferenc-FARAGÓ József: Iratosi kertek alatt... Kisiratosi népköltészet. Bukarest, 1958.
- LADÁNYI Miksa /s.a.r./: BARNÁ János /szerk./: Makó és Csanád-Torontál vármegyei községek. Bp., 1929. Magyar Városok Monográfiája. VI.
- MARTIN György: Magyar tánc típusok és táncdialektusok. Bp. é.n.
- MARTIN György: A magyar nép táncjai. Bp., 1974.
- NAGY CZIROK László: Betyárélet a Kiskunságon. Bp., 1965.
- NAGY CZIROK László-VARGYAS Lajos: Régi népdalok Kiskunhalasról. Bp., 1954.
- NAGY Gyula /szerk./: Orosháza néprajza. Orosháza, 1965.
- NAGY Gyula: Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán. Békéscsaba, 1975.
- ORTUTAY Gyula /szerk./: A magyar folklór. Bp., 1979.
- PÉCZELY Attila: Régi népdalok Csongrád megyében. CSALOG József /szerk./ Csongrád megyei Tanulmányok, 1.sz. Hódmezővásárhely, 1954. 25-42.old.
- PÉTER László: A tanya TÖMÖRKÉNY műveiben. MÓDY György-BALASSA Iván-UJVÁRY Zoltán /szerk./: Néprajzi Tanulmányok DANKÓ Imre tiszteletére. Debrecen, 1982. 893-901.
- POLNER Zoltán: Föld szülte fáját... Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok. Szeged, 1978.
- SZABÓ Ferenc: A dél-alföldi betyárvilág. Gyula, 1964.

- SZENTI Tibor: A tanya. Bp., 1979.
- TÁLASI István: Kiskunság. Bp., 1977.
- TÓTH Ferenc: KÁLMÁNY Lajos nyomában. Az észak-bánáti népbal-
ladák élete. Ujvidék, 1975.
- TÖMÖRKÉNY István: Temetések rendje a szegedi határban. Népr.
Ért. VI/1905/, 169-179.
- TÖMÖRKÉNY István: Tanyai orvosságok. Népr. Ért. VIII /1907/,
238-245.
- TÖMÖRKÉNY István: A tanyai ember Ág Illése. Ethn. XXV/1914/,
97-101.
- TÜRÖK Károly: Csongrád megyei gyűjtés. Pest, 1872. MNGy II.
- TRIPOLSZKY Géza-BURÁNY Béla-FÁBRI Jenő: Két szivárvány koszo-
ruzza az eget. Zenta, 1969.
- VARGYAS Lajos: Áj falu zenei élete. Bp., 1941.
- VARGYAS Lajos: A magyarság népzeneje. Bp., 1981.
- VÉGVÁRI Rezső: Pataj népzenei vizsgálata. Forrás. 1978 ,
7-8.sz. 46-53.
- VEREBÉLYI Kincső: A "pásztor"- "művészet". A folklorizmus
egy 19.századi magyar példája. Folklor-
Társadalom-Művészet. 9/1981/ 79-90.

CSERBÁK András:

ESKÜVŐI ÉS HALOTTI KORONÁK ADALÉKOK A MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI HÁTTÉRHEZ

A magyar szakirodalomban kevésbé földolgozott szokást ismertet JUNG Károly az Ethnographia 1980/1-es számában. Ehhez kapcsolódva szeretném megvilágítani néhány vonatkozásban az esküvői és a halotti korona kulturtörténeti előzményeit.

A Vajdaságban meglévő halotti korona a kutatások szerint a 19. század közepéig általános európai temetkezési szokásnak az egyik periferiális maradványa.¹ A halotti korona a magyar szokásanyagban is igen ritka, s a mai vajdasági változat az, amiről a legtöbb és legegységesebb adatunk van. Ezekből azonban az derül ki, hogy a szokás már tartalmilag kiüresedett, s csak formális elemként él a kihálás előtti utolsó stádiumban.² Éppen ezért célszerűnek látszott a szokást elhelyezni a rendkívül gazdag európai szakirodalom által föltárt összefüggésekben, s a művelődéstörténeti háttérrel a szokás történeti fejlődésének az irányát követve fölvezetni.

A halotti korona Európában a kiházásatlan halott lakodalomban található meg, s ott az elhunyt "esküvői" koronájaként szerepel.³ Eredetét kutatva, az európai esküvői öltözet egykori legjellegzetesebb darabjával, a menyasszony esküvői koronájával van kapcsolatban; annak a halotti változata. Az esküvői korona korabeli formájában Svédországban, a lutheránus egyházi házasságkötés részeként található meg.⁴ Távolabbi összefüggések után kutatva, az ortodox egyház esketési szertartásában szereplő esküvői korona áll hozzá a legközelebb. Ez azonban már szakrális tárgy, eredetét a 4. századig lehet visszavezetni, s térben és időben tulmutat az európai kulturán.⁵ A bizánci szertartásban ugyanis ötvöződtek és keresztény formában továbbéltek a hellénisztikus görögség és a zsidóság szertartásai,

szokásai és hagyományai. A bizánci szertartásu egyházakban ma is használt esküvői korona egy ilyen hellenisztikus görög-zsidó átvételnek a tipikus esete, amelyik a kereszténység terjedésével eljutott Európa nyugati részeire is, és igen hosszú utat járt be napjainkig.

A klasszikus görög kulturában a szakrális eseményeknek /áldozatbemutatás, jóslás, születés, házasság, halál szertartásai stb./ természetes kelléke volt a vegetációs erő ősi szimbóluma, a koszoru.⁶ Ebben az egységes gyakorlatban a hellenizmus hozott igen jelentős változást. Elzárt, távoli kulturák értékei áramlottak szabadon, s kerültek kapcsolatba egymással. A korabeli fejdiszek esetében is alapvető változások történtek. A görögök a perzsák révén megismerték a diadémot. XENÓPHON említi először a görög irodalomban a perzsa királyi jelvények leírásakor.⁷

A diadém, a koszorúval ellentétben, soha nem készült élő növényből. A képzőművészeti és a szövegelemzők tanúsága szerint drága szövetből vagy nemesféműből való homlokpánt volt, amit a tarkón erősítettek össze.⁸ A vázaképeken a hellenizmus korában tűnik föl először az esküvői koszoru mellett, majd később az esküvői koszoru helyett a sokkal diszesebb és impozánsabb diadém, az esküvői korona. /1.ábra/

A görögöknél a diadém a homlokrészen vált egyre diszesebbé, s csodálatosan szép, pártaszerű remekművek készültek aranyból is.⁹

A házassággal párhuzamosan a diadém bekerült a temetés szertartásába is, és ott is fokozatosan átvette a koszoru szerepét. Van egy egyértelmű halotti diadém, ill. halotti korona ábrázolás is egy halott menyasszony siratását megörökítő vázáképen.¹⁰ /2.ábra/

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az esküvő és a temetés részeként, az időszámítás fordulóján, a hellenisztikus görög kulturában a koszoru mellett élt az esküvői és a halotti

korona is, és a kulturtörténeti fejlődés a koronának kedvezett, mert ez volt az uralkodói méltóságjelvény fejlődésének is az iránya. Az esküvői viseletben is lényeges változás következett be. Az egyre diszesebbé váló diadém az ifju párt illette meg, s a vendégek csak koszorut viseltek. Így fokozatosan a korona lett az esküvői viselet legjellegzetesebb darabja.¹¹

Az európai esküvő és halotti korona másik előzményét a kereszténység által közvetített klasszikus zsidó kulturában kell keresni. Az Ószövetségben viszonylag bőséges szövegelemek állnak a rendelkezésünkre a legkülönbözőbb korokból. A korona első említését SÁMUEL 2.könyve 12,30-ban találjuk:

"...Dávid hadba szólította az egész sereget, kivonult Rába ellen, megostromolta és elfoglalta. Levette Milkom fejéről a koronát; egy talentum aranyat nyomott és egy szép drágakő volt belefoglalva; ez most Dávid fejére kerül."¹² A Septuaginta, az Ószövetség első görög fordítása sztephanosz-szal adja vissza a korona héber megfelelőjét. Ebből arra lehet következtetni, hogy nem diadémról, hanem aranyból készült koszoruról van szó a szövegben, mert a diadém a király, a koszoru pedig a vazallus méltóságjelvénye volt.¹³

Az ószövetségi esküvői koronáról először EZEKIEL profétánál olvashatunk. Ő a teljes korabeli /i.e. 593 - Ez 1,2 és i.e. 571 - Ez 29,17 között/ menyasszonyi öltözék összefüggésében ír a koronáról: "Diszes ruhát, finom bőrből készült sarut adtam rád, bisszussal öveztelek és selyembe burkoltalak. Elláttalak ékszerekkel: karkötőt tettem a kezedre, láncot a nyakadra.

Az orrodra karikát, a füledbe függőket tettem, fejedre meg ragyogó koronát. Arany és ezüst lett az ékességed, bisszussa, selyembe és pompás ruhába öltözködtél." /Ez 16,12/ Az időrendben minden bizonnyal második szöveg a vőlegényi koszoruról tudósít. Ez IZAIÁS könyvében található, s a babiloni fogságból való visszatérés utáni időben /i.e. 538 után/ íródott: "Ujjongó örömmel örülök az Urban... mert ... az igaz élet köntösébe burkolt, mint a vőlegényt, aki koszorut visel, és mint a meny-

asszony, aki ékszerekkel disziti magát." /Iz 61,10/ Az Énekek Énekéből pedig már a hellenista zsidóság esküvői szokásait ismerhetjük meg, a nagyobb tekintély miatt a korszellemnek megfelelően a multba vetítve: "Sion leányai, gyertek, nézzétek; Salamon király, fején a korona, amellyel szülőanyja megkoronázta lakodalma napján, szive örömeinek napján!" /Én 3,11/¹⁴

A szövegtanukból megállapítható, hogy a vőlegényi és a menyasszonyi korona vagy koszoru egyaránt használatos volt. Az előbbi helyeken ugyanazzal a szóval jelölték az esküvői fejdiszt, mint a királyi koronát /Zsolt 21,4; Ez 21,31; Jer 13,18/, a főpapi fejdiszt /Sir 45,12/, a perzsa hivatalnokok /Esz 8,15/ vagy a szeleukidák /IMakk 6,15/ koronáját.¹⁵

Az Ószövetség magyarázóí szerint azonban a menyasszonyi fejdisz burkoltan már említve van IZAIÁS könyvének a 3.fejezetében, ahol a VIII. századi jeruzsálemi női divat egyedülálló leírását találhatjuk.¹⁶ Mindezeket egybevetve, a zsidó esküvői öltözék legjellegzetesebb darabja a menyasszony koszoruja vagy diadémje volt. Erre utal az is, hogy a héberben a menyasszonyt a "megkoszorozott" szóval jelölik.¹⁷ Ennek az alapszava pedig a teljesség, a befejezettség állapotát jelentő ige, amelynek a használatában határozott, egyedülálló szemlélet nyilvánul meg. Az esküvői fejdisz az Ószövetségben nem annyira a szüzesség jelvénye volt, hanem a házasság kezdetének és méltóságának a koronája.¹⁸ Halotti koronát csak elvétve, királyi temetkezésnél használtak, de ez tartalmi háttér hiányában csak elszigetelt hellenisztikus befolyás maradt.¹⁹

Az esküvői korona használata egészen egyedülálló módon halt ki a palesztinai esküvői szokásokból. Jeruzsálem i.sz. 70-ben történt eleste és lerombolása fölötti gyász jeleként a szinedrion /a zsidóság korabeli legfőbb törvényhozó testülete/ örökre eltiltotta a vőlegényi korona használatát. Majd i.sz. 115-117 között példátlan méretű üldözések törtek ki Egyiptomban, Cipruson és Mezopotámiában. A különösen vérengző babilóniai eseményeket gyászolva, a szinedrion örökre eltiltotta a menyasszonyi korona használatát is.²⁰ A tilalmaknak természe-

tesen csak fokozatosan lehetett érvényt szerezni. Az eltiltásnak jócskán voltak ellenzői, ami a talmudista vitákban tükröződik, s ezek a vőlegényi korona esetében a 3. századig eltartottak.²¹ Abból, hogy a tragikusabb eseménnyel kapcsolatban elsőnek a vőlegényi koronát tiltották el, arra lehet következtetni, hogy bár a menyasszonyi korona volt a reprezentatívabb, tartalmát tekintve a vőlegényi korona volt a jelentősebb. A menyasszonyi korona eltiltását egészen a 4. század végéig vitatták a rabbik. Az esküvői koronák tilalma körüli talmudi vitákból kiderül, hogy azok fémből készült diadémok vagy corona muralisok voltak, amelyeket Jeruzsálem képe díszített. E koronákat csak kivételesen, kényszerüsből készítették mirtuszból vagy rózsafélélekből, de a tilalmat fokozatosan ezekre is kiterjesztették. Annyit még egy ideig eltűrtek, hogy a menyasszony fejdisze korona helyett a turbánhoz hasonló alkalmatosság legyen.²²

Egészen sajátos tartalmi elemmel gazdagította a zsidó apokaliptikus irodalom és az Ujszövetség a korona amugy is gazdag jelentéstartalmát. Az apokaliptika és az Ujszövetség szimbólumrendszerében a korona az igazak és a vértanúk eszkatologikus győzelmi jelvényévé vált, amit az eljövendő MESSIÁS-király ajándékoz nekik.²³

A kizárólagosság igényével induló kereszténység arra törekedett, hogy külső formáiban elfogadható legyen lehetőleg minél több nép számára. A házasságkötés keresztény szertartásába olyan lényeges elemet kellett beépíteni, amely a Földközi-tenger medencéjében általánosan elismert volt, s mégis mélyen gyökeredzett mind az ószövetségi, mind a hellenisztikus hagyományban. A házasságkötés ókori kultikus hagyományában egyetlen ilyen elem volt, az esküvői korona.

Az ószövetségi esküvői korona, az emberi élet teljességének a szimbóluma minden akadály nélkül továbbélt a kereszténységben, hiszen az tökéletesen megfelelt tanításának. A hellenisztikus esküvői koronának, a vegetációs erő szimbólumának azonban korántsem volt ilyen egyszerű az átértékelése és a beépítése. Pogány, kultikus vonatkozásai miatt igen élesen támadta

TERTULLIANUS, sőt alexandriai KELEMEN és CYPRIANUS is ellenezte több-kevesebb eréllyel.²⁴ A vélemények és az ellenvélemények harca egészen i.sz. 325-ig, a milánói ediktumig tartott. Az államvallás jogait élvező kereszténység már bátran átértékelte és beépítette a hellenisztikus szimbólumokat. A 3-4.sz. fordulóján a hellenisztikus esküvői korona ősi jelentését a mártírok győzelmi koronájának az apokaliptikus irodalomból kölcsönzött eszméjével helyettesítették. Aranyszáju Szent JÁNOS beszédeiben az esküvői korona a szenvedélyek fölött aratott győzelemnek, a szüzességnek a jelképe.²⁵ A 8-9.századtól a bizánci esászárság területén a házasság polgári érvényességének is a templomi koronázás a föltétele.²⁶ Az esküvői szertartásban a koronázás szövegkörnyezete a mai napig őrzi az ortodox egyház gyakorlatában az ókori elemeket. Az esküvői korona az élet királyi teljességének, a szenvedélyek fölötti győzelemnek, és a szüzességnek egyaránt jelképe. A korabeli Konstantinápolyban az esküvői korona együtt fejlődött a császári koronával. Idővel rendkívül szigoruan körülírt használatu, szakrális, templomi tárgy lett belőle. A profán esküvői szokásokkal elveszítette minden kapcsolatát. Ezen a területen minden ősi jelentésével együtt tovább élt a hellenisztikus esküvői korona népi, pártaszerű változata. Ez a kettős gyakorlat töretlenül hagyományozódott át napjainkig az ortodox egyházak területén. A bizánci kultúra területén a profán és a szakrális esküvői fejdísz kettőssége határozta meg a kiházásitlan halott fejdíszét. Az antik esküvői diadém profán, népi változata a szüzesség utolsó, legünnepélyesebb jeleként élt tovább; a szakrális utóda, az esküvői korona viszont az új, teljesebb életre följogosító első jel. Ilyen tartalmi háttérrel a halott lakodalmába a szüzesség utolsó jelképe, a profán esküvői fejdísz került be.²⁷

A kereszténység nyugat felé való terjedésekor hozta magával Európába a Közel-Keleten kialakult szertartásait. A Nyugat-Római Birodalom praktikus, jogi berendezkedésében azonban a kevésbé ismert, szimbolikus keleti szertartási elemek jelentőségben alulmaradtak a szavakba öntött jogi formulákkal szemben, de ugyanaz volt a helyzet az európai pogány népek ősi jogszokásaival való találkozásakor is. Az esküvői szertartása fokoza-

tosan átalakult a nyugati kereszténység teológiai rendszerének, és a térités praktikus, integrációs szempontjainak megfelelően úgy, hogy a jelentőségüket veszített ősi, szimbolikus elemek egyházi szentesítés nélkül ugyan továbbéltek az egyházi gyakorlatban, de onnan fokozatosan átkerültek a profán szokások közé. A következőkben ezt a folyamatot igyekszem megvilágítani az esküvői és a halotti korona esetében.

Az esküvői koszorút nyugaton Szt.AMBRUS emliti először közvetett formában, amikor Szt.ÁGNES vértanúságát elbeszélve összehasonlítja a menyasszonyi koszorút és a mártírnő győzelmi koronáját.²⁸ Az esküvői koronára vonatkozó első egyértelmű szövegméltet az V.sz.-ban meghalt Szt.ALEXIUS /Elek/ élettörténetében találjuk: "Impositae sunt eis singulae coronae in templo St.Bonifacii per manus honoratissimorum sacerdotum."²⁹ Az idézetből világosan kiderül, hogy templomi szertartásról van szó, s a vőlegényt és a menyasszonyt egyaránt megkoronázzák. A következő szövegtanu Tours-i GERGELY az ötödik század végéről, de csak magát a tényt emliti tágabb összefüggések nélkül.³⁰ A IX.sz.-ból való I.MIKLÓS pápa Responsa ad consulta Bulgarorum c. levele, amely először ad átfogó és hiteles képet a korabeli esküvőről, aminek egyes elemeit már az első századtól ismertük. Az egyházi esküvő a házasság családi megkötése utáni miséből, az ahhoz kapcsolódó házassági áldásból, a lefátyolozásból és a koronázásból állt: "... ambo ... benedictionem et velamen caeleste suscipiunt... Post haec autem de ecclesia egressi coronas in capitibus gestant, quae semper in ecclesia ipsa sunt solitae reservari."³¹ Ebből kiderül, hogy az esküvői koronák tartós anyagból készültek, a templom tulajdonát képezték, szakrális jellegűek voltak, s a menyasszonynak és a vőlegénynek külön-külön volt koronája. Ez a római gyakorlat még közel áll a keleti esküvői koronázáshoz.

Az európai katolikus egyháznak a nemzeti liturgiák /mozarab, ambróziánus, gallikán, magyar stb./ mellett is alapvetően egységes liturgikus gyakorlatából fakadóan I.MIKLÓS pápa tudósítása az általános európai esküvői gyakorlatot tükrözi. A római főapostoli eredetű egyház törvényei és szokásai egyéb-

ként is kezdettől fogva mértékadók voltak az egész egyház számára. Azonban Itáliában, de magában Rómában is rendkívül erős volt a görög befolyás, ami közvetlenül /keleti származású püspökök révén/ vagy éppen római közvetítéssel egész Európában is érvényesült. Az egyes területek között legfeljebb csak az intenzitás mértékében volt különbség. A bizánci eredetű liturgikus elemek között az esküvői korona használata is általános volt az első évezredben egész Európában. Ezt alátámasztja az is, hogy a korona még a múlt században is megvolt az egyes népek esküvői öltözetében, mint az esküvői viselet legjellegzetesebb és legfontosabb darabja.³²

A keleti egyházzal közös szertartási elemek sorsát azonban több más tényező mellett rendkívül erősen befolyásolta a keleti és a nyugati egyház fokozatosan elmérgesedő viszonya. Az 1054-es egyházszakadás pedig fontos határt jelentett a keleti elemek visszaszorításában. Ennek a folyamatnak esett áldozatul a korábban közös szakrális esküvői korona is. Az 1175-ös lateráni zsinat már csak ünnepélyes külsőséget látott a koronázásban.³³ A koronázás mellőzése után kizárólagos szerepe lett a házasság érvényessége szempontjából a házassági szándék szabad kinyilvánításának az egyház színe előtt és a gyűrűvel történő eljegyzésnek.³⁴ Ennek az egyházi és liturgikus folyamatnak az lett a következménye, hogy a koronázás kimaradt a házasság szertartásából.³⁵ A koronázás egy ideig ugyan még megmaradt ünnepélyes külsőségnek, de lassan átkerült a profán szokások közé, s azok törvényei szerint fejlődött tovább.

A következőkben ezt a folyamatot igyekszem érzékeltetni a nagyon ritka és rendkívül szűkszavú írott források alapján. A vizsgálódást azonban a német nyelvterületre korlátozom, mert a 12-13. században megindult telepítések révén a német volt a legnépesebb európai népcsoport, amelyik közvetlenül magával hozhatta az esküvői korona használatát a korabeli Magyarországi területére, s nemzeti kulturájukat napjainkig megtartva, megvolt a szokások kölcsönhatásának a lehetősége a magyar környezetben. Azonban már itt előre kell bocsátanom, hogy a német telepések esküvői- és halottikorona-használata csak egy volt a

magyar női fejviseletet alakító tényezők között; még a korona tekintetében is -, hiszen azt a korabeli magyarországi keleti egyház is minden bizonnyal használta az esketés szertartásában. Első látásra talán meglepő, de a korabeli német esküvői korona állapotát pedig skandináv példákkal lehet érzékeltetni, azon egyszerű oknál fogva, hogy a kereszténységet és a keresztény szokásokat német közvetítéssel vették át. Az első dán püspökség /Roskilde/ a Schleswig-i egyházmegye suffraganeusaként született meg. A svédek a dánok közvetítésével ismerték meg a kereszténységet, s ők pedig megalapították az első finn püspökséget /Åbo-Turku/.³⁶ Ezek a népek elszigetelt földrajzi helyzetüknél fogva az átvett szokásokat és hagyományokat is jobban megőrizték, mint a sok vihart látott német fejedelemségek.

A továbbiakban tehát német nyelvterületen követjük nyomon az esküvői korona történetét. Az írott források mellett a képzőművészeti ábrázolások segítenek a szokás fejlődésének a vizsgálatában, bár ezek viszonylag későiek. Az 5-6. századi szövegemlékek után mintegy 500 évvel későbből vannak a koronáról, és 700 évvel a koszoruról olyan emlékek, amelyekből következtetni lehet az esküvői korona jelentésbeli változásaira.³⁷ Európában a MÁRIA-ábrázolásokban a 10. században jelenik meg a korona, s ezeken az a királynői méltóság jelvénye.³⁸ Időközben az európai kereszténységben a 4. századtól /elvirai zsinat/ a 12. századig /II. lateráni zsinat/ folyt a vita a házasság és a szüzesség eszménye körül. Végülis a nyugati egyház belső viszonyainak megfelelően a papi nőtlenség törvénybe iktatásával a szüzesség eszménye kerekedett fölül. Ebből a korból valók az első képzőművészeti emlékek, amelyeken a koszoru a szüzesség szimbóluma.³⁹ A királynői korona és a szűkoszoru a MÁRIA-ábrázolásokon találkozott, s olvadt egygé. Jelentése fokozatosan eltolódott a korabeli női eszménynek megfelelően a szüzesség jelképe felé, s a királynői koronából és a szűkoszoruból szűk-korona lett MÁRIA fején. A 14-15. századból már vannak olyan alkotások, amelyeken MÁRIA a királynői méltóság ősi jelvényével, a koronával együtt a szüzesség koszoruját is viseli.⁴⁰ Mindez azért fontos, mert ugyanez az eszmei környezet alakította az esküvői fejdísz formáját és jelentését is. Ebből a

korból vannak a szűzkoszoru és az esküvői korona együttes használatának az első emlékei. Ez azonban nem vált olyan profán-szokrális kettős gyakorlattá, mint a keleti egyház területén, mert nyugaton az esküvői koronát már nem védték szertartási és egyházi jogi törvények.⁴¹ A szüzesség eszményének a hatása alatt az esküvői koronából, a királyi méltóság jelvényéből a házasság szertartásában a szüzesség jelvénye, s elsősorban a női szüzességi eszmény jelvénye lett, ami a vőlegényi korona eltűnéséhez vezetett.⁴²

A 14. századból nagyon szép és egyértelmű esküvőikorona-ábrázolások vannak, ezeken már csak a menyasszony visel koronát, sőt találkozhatunk olyannal is, amelyiken a vőlegény - némi gunnyal - láncot hord a nyakán, s a végét a menyasszony kezébe adja.⁴³ A 13-14. században játszódott le Európában a koronának egészen sajátos elterjedése. A bizánci kultúra eszméi és formái alapján, a társadalmi ranglétrának megfelelően kialakultak a korabeli koronafajták. Az egyházi esküvői korona jóvoltából a korona része lett a korabeli életnek, hiszen ez nemcsak a korona viselésére jogosultak kiváltsága volt, hanem a polgár- és parasztlányok is viselték az esküvőjükön, s egy pár óráig királynőnek érezhették magukat.⁴⁴ A fejlődésnek ezt a szakaszát rögzítette a 16. században OLAUS MAGNUS Historia de gentibus septentrionalibus c. művében: "... ad Ecclesiam confluant parochialem, ubi ardentibus faculis mirifice factis, et incensis, sacerdotali benedictione coronata sponsa producitur, atque summum altare lateraliter cum sponso collocata, utriusque solemniter requisitio cohabitationis in prosperis et adversis consensu per annuli impositionem, et nuptialem benedictionem, omnes praemissae ceremoniae ratificantur."⁴⁵ A menyasszonyi korona még számontartott része az esküvői szertartásnak, de a vőlegényi koronát már nem említ. Ugyanebben a munkájában ír a korona egyre szélesebb körű elterjedéséről, és kifejti, hogy az esküvői korona MÁRIA égi koronájának a mása, a tisztaság szimbóluma.⁴⁶

Ugyancsak a 16. századból, a német esküvői koronázás városi formájáról egy 1598-as esküvőt megörökítő költeményből alkothatunk képet:

"Auff diss begert er bald den Krantz
Vom Fräwlin Braut, so zierlich gantz,
Welcher, von gutem Gold gemacht.
Mit Edelsteinen köstlich, nach pracht.
Der Bischoff denselb setzet auff,
Dem Bräutigam und sprach darauff:
Der Mann soll sein das Weybes Kron,
Das Haupt und Zier, der Herre schon."⁴⁷

Ezek a koronák a templom tulajdonát képezték, és ott is őrizték őket. /3.ábra/

Az írott forrásokból azonban az is kiderül, hogy voltak családi tulajdonban lévő öröklődő koronák is. A szokás terjedésével a társadalom szegény rétegeiben otthon is készítettek esküvői koronát a számukra elérhető egyszerű anyagokból /arany-, ezüstflitter, müvirág, papír/.⁴⁸ /4.ábra/

Az esküvői koronát ezen a ponton érte a reformáció és a tridenti zsinat, amelyek igen lényeges változásokat hoztak. Az eseményekről svéd és finn források számolnak be igazán részletesen. A reformáció zavaros tulajdonviszonyai között a helyi hatalom képviselői azonnal lefoglalták maguknak a katolikus egyház vagyonát, s ezen belül az esküvői koronákat is, amelyeket aztán beolvasztva, igen tekintélyes nemesfémre tettek szert. A reformáció puritán elvei is támogatni látszottak a történeteket. A következményekből azonban az derül ki, hogy ez a rendkívül impozáns szokás igen mélyen gyökeredzik a házasság szertartásában. A nép fölzudulása olyan méreteket öltött, hogy kénytelenek voltak új esküvői koronákat készíteni, s ha nem is minden egyházközségnek, de legalább a nagyobbaknak, ahonnan aztán kölcsönözték.⁴⁹ A reformáció után újjászerveződött katolikus egyházközségek is tettek koronaalapítványokat. Az esküvői korona tehát átélte a reformáció - ellenreformáció viharait, és ráadásul az egymással hadakozó katolikus és protestáns egyház esküvői szertartásában egyaránt megtartotta szerepét, ha szekularizált formában is. Ennek a szívósságnak viselettörténeti oka is van. A korabeli esküvői öltözetet ugyanis az es-

küvői korona különböztette meg az ünnepi, templomi viselettől egészen a 18. század végéig, a fehér, ún. "menyasszonyi ruha" megjelenéséig.⁵⁰ Így érthető, hogy ha az esküvői korona már nem is volt elengedhetetlen része a szertartásnak, külön megfizetett, ünnepélyes "szolgáltatásként" mégis tovább élt.

Az anyakönyvek adataival összevetve a kölcsönzéseket, az is kiderül, hogy a kölcsönzések száma általában kevesebb a tényleges házasságkötésekénél.⁵¹ A különbség két dologból adódott; egyrészt akikről kiderült, hogy szüzességükön csorba esett, eltiltották az esküvői koronától, másrészt voltak, akik nem tudták kifizetni a kölcsönzés díját, s ezért nem vették azt igénybe. Ez azért lehetséges, mert a reformáció viharait túlélő katolikus esketési szertartáshoz már nem tartozott hozzá a koronázás, hanem az már csak az ünnepélyesség egy profán, de még egyházi kezelésben lévő fokozatát jelölte. Ennek az eszmei indítékai pedig a tridentinai zsinaton született új egyházi jogi rendelkezésekben keresendők. Itt született meg a házasságkötés általános érvényű, szigorúan jogi formája, aminek egyetlen szempontja a fölbonthatatlan házasság érvényessége volt. Szigorúan elválasztották a lényeges és a járulékos elemeket, s a nemzeti rituálékban megőrzött régi szokások mind a járulékos elemek közé kerültek, és így fokozatosan áldozatul estek a következetes egységesítésnek. Ez a folyamat szorította ki teljesen a koronázást a tridentinai esketési szertartásból, de háttérben volt egy kevésbé ismert ok is.

A lutheránus egyház maga is törekedett arra, hogy a katolikus elemek tagadása után keletkezett új megújított ősi vagy új szertartásokkal pótolja, s életét általánosan elismert jogi formákba öntse. Az esküvői koronázást, amely a kereszténység gyökeréig nyúlik vissza, de a tridentinai jogi formából kimaradt, a lutheránus egyház, mint a kontinuitás legszembeesőbb jelét, igen melegen fölkarolta.⁵² Ez is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a katolikus egyház viszont ugyanazt fokozatosan leépítette. A lutheránus gyakorlatban soha nem látott mértékben fölvirágozott az esküvői korona használata, különösen a lutheránus államvallású skandináv országokban. /5-6. ábra/

Az egyházközségek mellett a tehetősebb családok is készítettek fém esküvői koronát, ami aztán öröklődött. Svédországban ma is élő szokás, amit egyházi törvény is szabályoz, s amit még a diaszpórákban is megtartanak.⁵³ /7-8. ábra/ Német nyelvterületen is ugyanez volt a helyzet, azzal a különbséggel, hogy ott nem állt a szokás mögött egy egységes államvallás, ezért a koronázás nem nyert jogi szabályozást, hanem fokozatosan átkerült a profán szokások világába. Ez azonban hosszú és összetett folyamat volt. A reformáció utáni esküvői koronátípusokat illetően semmi különbség nincs a két felekezet között. Voltak kölcsönözhető egyházközségi alapítványok, s voltak öröklődő családi koronák. Ez a két típus fémből készült, hagyományos koronaformájú volt a kor divatjának megfelelően.⁵⁴ Mindkettő a gazdagabb, városi változat volt. A teljesen világi esküvői korona sorsát a városokban a divat határozta meg. A korona a 18. század elejétől együtt élt a 19. század közepéig a mirtuszkoszorúval, s fokozatosan elmaradt mellőle.⁵⁵

A népviseletben egészen más volt a helyzet. Ebben a népi változatban terjedt el igazán, és vált általánossá ez a szokás. A szűkkszorúval való együttélésben fokozatosan föloldódott a hagyományos koronaforma, s csak az abroncs maradt meg eredeti formájában, mint összekötőkapocs a számtalan változat között.⁵⁶ Csodálatos fejdiszeket építettek föl művirágból, selyemből, aran- és ezüstfletterből. /9. ábra/

A 17. századtól állnak rendelkezésünkre írott források a fejlődésnek erről a szakaszáról.⁵⁷ A határozott koronajelleg és-szerep elhalványodásával együtt járt az is, hogy lassanként kiterjedt az esküvői korona használata. A megőrzött esküvői koronát az örökös először elsőáldozáskor vagy konfirmációkor viselte, katolikus lányok körmenetekben is, majd koszorúslányként, s a legutolsó, legünnepélyesebb alkalom az esküvő volt. Egy ponton azért még ez a határ is föl bomlott, mert keresztszülőként is viselheték. Ebben az állapotában halt ki a 20. század első harmadában.⁵⁸

Az esküvői korona halotti változata csak a 14. században jelent meg. A szakrális esküvői koronának a halott lakodalmába való bekerülése Európában ment végbe. Ez a folyamat azonban igen bonyolult volt. A szűzkoszoru ugyanis már az ókortól jelen volt a temetkezési szokások között. A házasság előtt elhunytakat esküvői díszben temették, s ennek elmaradhatatlan kelléke volt a szűzkoszoru, később pedig a halotti diadém.⁵⁹ A kereszténység a bűn feletti győzelem jelévé átértelmezve átvezette ezt az ókori örökséget, noha az első századokban még így is jócskán voltak ellenzői.⁶⁰

A Rituale Romanum elismerte és törvényesítette is a gyermektemetéseknél az Európában általánosan elterjedt halotti koszorút.⁶¹ A szűzkoszoru eredendően a koporsóban, az elhunyt fején volt az öltözet részeként.⁶²

Az esküvői korona, az új, teljesebb emberi életforma, a házasság kezdetének a jele csak azután kerülhetett be a halott lakodalmába, miután átkerült a profán szokások közé és tartalmában átértékelődött. Ez a folyamat az európai katolikus egyház szellemi közegében játszódott le. Az esküvői korona a 14. század elejére funkciójában összeolvadt a szűzkoszorúval, s annak a helyére vagy amellé, de mindenképpen a szűzkoszoru szerepében vonult be a halott lakodalmába.⁶³ A gyakran nemesfémből készült, reprezentatív halotti korona már a koporsón kívül szerepelt.

Az esküvői szűzkoronával párhuzamos halotti korona Európában általánosan elterjedt szokás volt.⁶⁴ Ebben az általános európai gyakorlatban a szokás jelentőségét, formai gazdagságát és elterjedtségét tekintve a legmarkánsabb a német nyelvterület.⁶⁵

A halotti korona meglétének első biztos emléke a mainzi dómban található. Az 1318-ban elhunyt Heinrich FRAUENLOB sír-emlékén látható három, különböző színű halotti korona.⁶⁶ A 16. századi ún. luxustörvényekig nincsenek újabb adataink, de a

korabeli fényezésig bizonyára hosszú folyamat vezetett. A törvények a koronák számát és értékét egyaránt szabályozták.⁶⁷ A halotti korona megjelenésétől kezdve tükörképe az esküvői koronának. Ugyanugy voltak belőle fémből készült, kölcsönözhető egyházközségi alapítványok. Ezek néha egészen különösen hasonlítanak a keleti egyházban használatos püspöki koronára, a mitrára. /lo.ábra/

Természetesen voltak magántulajdonba lévő halotti koronák is, amelyet aztán följánlottak az illető templomnak. Készültek halotti koronák egyszerűbb anyagból is, az otthon előállított népi esküvői koronák mintájára.⁶⁸

Egy-egy kedves halott, különösen gyermek részére készítettek több halotti koronát is. Nem indokolatlan itt keresni a ma is használatos temetési koszorúk eredetét.⁶⁹

Ahogy az esküvői korona az egész házasságkötés legjellegzetesebb viseletdarabja volt, ugyanugy a halotti korona is kizárólagos szimbóluma lett a nőtlen- és a hajadontemetésnek. Egyedülálló jelentőségét tanusítják a 17-18. századi németalföldi, hesseni sirkövek. Ezek tanúsága szerint a házasság előtt elhunytak sirkövének a megkülönböztető jelzése a sirkőre vésett halotti korona volt.⁷⁰

Bár a halotti korona együtt élt és együtt változott az esküvői koronával, mégis mindig archaikusabb volt annál. Mindig megőrizte a korona eredeti formáját, s olyan használati elemeket, amelyek az esküvői korona esetében már régen kihaltak. Az elhunyt vőlegénynek még akkor is készítettek halotti koronát, amikor a vőlegényi esküvői korona már évszázadokkal azelőtt kiveszett a gyakorlatból.

Itt azonban utalni kell a korona egyetemes iniciatív szerepének egy speciális megnyilvánulására, a mesterkoronára és a céhek halotti koronájára, amelyek a 17. századtól szerepelnek a céhes szokások között. Az esküvői koronától és a halott lakodalmában szereplő "esküvői" koronától különböző változatos je-

lentenek, de a halotti koronáról szóló adatokban együtt szerepelnek. A céhek halotti koronájának igen nagy szerepe lehetett a szokás fönmaradásában a legénytemetéseknel, de ennek a részletezése meghaladja a dolgozat kereteit.⁷¹

Az Európában általánosan elterjedt esküvői és halotti korona közvetlenül és közvetve egyaránt eljuthatott a magyarsághoz. A bizánci egyház jelenléte általánosan elismert, de kevésbé fõlderített területe korai történelmünknek. A keleti egyház a honfoglalástól a 13. századig kolostorpüspökségek /missziós püspökségek/ formájában mûködött az akkori Magyarország területén.⁷² Ezeknek a központoknak és a hozzájuk tartozó egyházközségeknek jellegükbõl fakadóan a gyakorlati lelkipásztorkodás is feladatuk volt. A hazánkban mûködõ keleti egyház az esküvõnél végezte a koronázás szertartását is, mert a 8. századtól keleten az jelentette a házasság érvényességét.

A liturgikus elõírások által megkövetelt esküvői koronáról azonban semmi tárgyi emlékünk nincs. A bizánci esküvői korona a magyar királyi esküvõk nõi koronáiban él tovább mûvelõdéstörténetünkben, amelyet egyedülálló magyar szokás szerint karddal vettek le az új királyné fejérõl. Ugyanezt a szokást megtalálhatjuk a nemesi esküvõknél is, de ennek már semmilyen kapcsolata nincs az esküvői koronával. A koszorút vagy a pártát a vőfély veszi le karddal a menyasszony fejérõl, s tánc közben négyfelé vágja, jelezvén, hogy vége van a menyasszony lányságának.⁷³

A keleti egyház lassu kihalásával párhuzamosan, a bizánci liturgia néhány eleme beépült a helyére lépõ római katolikus gyakorlatba, amint azt a legkorábbi liturgikus kódexeink /SZELEPCHÉNYI-, HAHÓTI-, PRAY-kódex/ tanúsítják.⁷⁴ Ez a keleti elemeket is õrzõ magyar nemzeti liturgikus gyakorlat 1629-ig, a római szerkönyvek kötelezõvé tételéig általános volt Magyarországon.⁷⁵ A korabeli magyar nemzeti esketési szertartásba a koronázás nem épült be, mert helyére a teljesen egyedülálló magyar esküforma került.⁷⁶ A szerkönyvek hallgatása nem jelenti teljes bizonyossággal az esküvői korona hiányát, de meglétét to-

vábbi kutatások pozitív eredményeinek kellene bizonyítaniuk. Ehhez az első lépés a korabeli szerkönyvek néprajzi szempontu földolgozása lenne.

A honfoglaláskori és koraközépkori ásatások sirmellékletei arról tanuskodnak, hogy a keleti egyházzal való találkozás idején honfoglaló őseinknek volt női fejdisze, amit a régészeti szakirodalom "honfoglaláskori párta"-ként emleget.⁷⁷ Ezeknek a szalagra fölerősített fémlapokból, felfűzött gyöngyökből készült fejdiszeknek a neve sem ismert, csak a megléte, s a szakirodalom csak kényszerűségből nevezi pártának. Sirmellékletként az Árpádkortól a XV.századig kerültek elő eddig ilyen fejdiszek.⁷⁸ Azt ma már lehetetlen megállapítani, hogy a keleti egyház használt-e külön esküvői koronát, vagy a missziós körülmények között megelégedett a meglévő fejdisz szerepének a kibővítésével?

A honfoglaláskori magyar női fejdisz, a régészet tanúsága szerint, megérte a németeknek a 12-13.században a Felvidékre és Erdélybe való betelepülését, akik az esküvői és a halotti korona /BORTA/ használatát is hozták magukkal.⁷⁹ Az erdélyi és a szepesi szászoknál a történelem folyamán mindkettő az óhaziaihoz képest formailag elszegényedett, és a korabeli legegyszerűbb formában maradt fenn.⁸⁰ /11-12.ábra/

A felvidéki és az erdélyi németek esküvői és halotti koronája egyértelműen családi tulajdonban lévő szűzkorona volt a 16.században. Az írott források tanúsága szerint a férfiváltozat már hiányzott náluk.⁸¹ A kiváltságolt, zárt német közösségek női fejdisze ebben a női szűzkoronaformában került át a magyar nemesi női viseletbe párta néven.⁸²

Ahhoz, hogy ez az átvétel mikor történhetett, a XVI-XVII. századi hagyatéki leltáraknál és hozományjegyzékeknél korábbi támpontot a nyelvészet szolgáltat. A pártaszó első írott előfordulása nyelvünkben az 1395-ös Besztercei Szójegyzékben található a koszorúval együtt, a női fejviseletre vonatkozó kifejezések között. A kutatások teljes egyértelműséggel megállapították, hogy a párta a német telepesek szókincséből került át nyelv-

vünkbe, s magyar közvetítéssel jutott el a környező szláv nyelvekbe szűkoszoru jelentéssel.⁸³ A koszoru és a pártá mellett feltétlenül meg kell említeni, hogy a korona szó a Königsbergi Töredékben fordul elő először nyelvünkben 1350 körül, a magyar nyelv szabályai szerinti ragozott formában.⁸⁴ Legkorábbi előfordulása azonban Brassóhoz, az erdélyi szászok központjához kapcsolódik. Az első, 1336-os írott forrás szerint a várost CORONA-nak hívták, s Brassónak máig ez maradt az egyik latin elnevezése.⁸⁵

A német pártá átvételének kezdeti szakaszáról rendkívül érdekes adatot találunk SZENDREI Jánosnál: "A régi magyar női fejviselet egyik specialitása volt a pártá, amelyet azonban csak a hajadonok viseltek. A pártákat vagy bársony-, vagy színes selyemszallagokból varrták és boglárók közé kevert gyöngyszemekkel és gyöngyfűzésekkel ékesítették. Voltak olyanok is, amelyeket vékony drótra fűzött gyöngyszemekből és boglárokból állítottak össze, s mintegy koronát a fej tetejére erősítették. Az ilyeneket 'koronká'-nak is nevezték." Forrást ugyan nem jelöl meg, de a vonatkozó szöveg tágabb összefüggésében nézve az látszik a legvalószínűbbnek, hogy a "koronka" elnevezést az általa földolgozott XVII. századi inventáriumokban találhatta.⁸⁶ A pártá átvételének ugyanezt a korai állapotát tükrözi a következő menyasszonybucsuztató is: "Jaj pártám, jaj pártám, gyönyörű gyöngypártám, szüzi koronám." Egy 1940-es gyűjtésből ismerjük a dal egyik teljes szövegváltozatát is, amelyik a XVI-XVII. századi virágénekekre utaló középkori tartalmi és formai elemeket őriz.⁸⁷

Rendkívül érdekes kérdés, hogy a XV. századi temetői tanúsága szerint a pártát megért magyar női fejdisz nem vette-e át hasonlóságon alapuló névátvitellel a pártá elnevezést, s nem az élt-e tovább a köznépi fejdiszekben, amelyekről egy 1700-as utleírás tesz említést: "... a hajadonoknak nincsen fejkötőjük, hanem egy három ujnyi széles fekete bársony kör, pártá, mely egyébiránt más színű kelméből is lehet, ezt a köznépnél olcsó gyönggyel, vagy korallokkal diszítik és közéje még virágkoszort is fonnak."⁸⁸ A hagyatéki leltárak és hozományjegyzékek

tanúsága szerint a XVI-XVII.században, ritka kivételtől eltekintve, mindenütt szerepel a gyöngyös, bogláros párta.⁸⁹ Az élet rendje szerint nemzedékeken át öröklődött, hacsak az elhalt leánnyal vagy menyasszonnyal el nem temették, amint arról egy 1782-es leltárból értesülhetünk: "Egy arannyal varrott pártát, pántlikával; gyöngyszínű nyakbavaló keszkenőt, csipkés batiz ingvállat, zöld kamelot szoknyát, világos vasszínű kreditor vállat és csipkés fátyol kötőt."⁹⁰

A kezdeti korona, koronka - párta elnevezésbeli ingadozástól eltekintve, a magyar változatban már az emléke sem él az esküvői koronának. A magyar párta a német esküvői korona formai és tartalmi jegyeit elveszítette, s szűzkoszorúként vált általánossá az egész magyar nyelvterületen.⁹¹ Így került be a halott lakodalmába, s az esküvői fejdísz párhuzamaként szintén általánosan elterjedt.⁹² Nagyon lényeges mozzanat, hogy a férfi halotti koszorú igen ritka a magyar legénytemetéseknél.⁹³ A szórványos adatok értékelésekor figyelembe kell venni egy kevésbé földolgozott területet; a legénycimer és a céhkorona kérdését. Egyetlen biztos adatunk van arra nézve, hogy a debreceni csizmadiák temetésén is használták a legénykoronát.⁹⁴ A német párhuzamok tükrében joggal föltételezhető, hogy a magyar legénytemetésekre vonatkozó halotti koszorúról vagy koronáról szóló tudósítás mögött is, az esetek egy részében, a legénykorona húzódnak meg. Ez azonban a temetésben szereplő /eredetileg esküvői/ halotti koronától független változat. A különbség akkor a legegyszerűsebb, ha a temetéseknél is használt céhkoronát a menyasszonyhalott koronájával vetjük össze.

A magyar női fejdísz történetének összetevői között nem elhanyagolható a történelmi Magyarország területén élő ortodox szertartású nemzetiségek esküvői koronája sem. A kifejezetten nemzetiségi területek mellett, a görög és a szerb kereskedő-kompaniák templomai révén a keleti szertartás esküvői koronázása jelen volt az ország egész területén, de nem eleven hatásként, hanem mint egy-egy zárt közösség misztikus idegen szertartása. A magyar köztudatban való megjelenését a legszemléletesebben azzal a leírással érzékeltetném, amit JÓKAI egyik re-

gényében találhatunk meg: "Zsófia asszony kapott a gyermek érdekeltségén s hozzálátott annak a képzeletét felgyujtogatni az oltári gyertyákkal.

- Ezalatt folyvást énekli a khórus a "Goszpodi Pomiluj"-t. Akkor a pópa a kezébe veszi az egyik ezüstkoronát s odanyújtja azt a vőlegénynek, hogy csókolja meg. Mikor az megcsókolta, szépen a fejére teszi s ezt mondja hozzá: "Én tégedet, Istennek szolgáját megkoronázlak ezen Isten szolgájának urává". Azután pedig veszi a másik ezüstkoronát, s azt megcsókoltatja a menyasszonnyal.

- Azt is megkoronázza?

- Azt is.

- Hát annak mit mond?

- Annak meg azt mondja: "Én tégedet, Istennek szolgáját megkoronázlak ezen Isten szolgájának asszonyává."

- Nagyon szép! Az igen szép!

- Akkor azután a diakónus elkezd imádkozni az új párért, s ezalatt a pópa megfogja a kezeiket s háromszor körülkerüli velük az oltárt.⁹⁵ A nemzetiségek és az egyházak közötti távolság szinte kizárta a magyar többségű vidékeken az ortodox szertartású nemzetiségek vallásos szokásainak az átvételét. Erre inkább a magyar nyelvterület peremvidékein, illetve azokon a területeken találhatunk példát, ahol a magyarság kisebbségben élt, vagy a történelem folyamán kisebbségbe került.

Az esküvői és a halotti koszorú általános magyar gyakorlatában lényeges regionális változást jelentett a török kiűzése utáni hatalmas újratelepítés is. A 18. században betelepített németek ugyanis a leggazdagabb népi barokk formájában hozták magukkal az esküvői és a halotti korona szokását. Azokon a helyeken, ahol szerbekkel kerültek együvé, egészen egyedülálló helyzet alakult ki. A német esküvői korona megközelítőleg ezer évi különélés után találkozott újra a 8. századi állapotot megőrzött szerb pravoszláv esküvői koronázással. Elhalványult vagy a felismerhetetlenségig átalakult formai és tartalmi elemek nyerték vissza eredeti formájukat. A szerb pravoszláv liturgikus gyakorlat hatására, ahol is egyaránt van férfiúi és

női esküvői korona, újra fölerősödött a német szokásanyagban is a férfi esküvői és halotti korona használata. Abban a formai változásban is szerepe volt a szerb esküvői koronának, hogy a tarka esküvői és halotti koronákból újra előkerült a jellegzetes és egyértelmű ősi alapforma, a keresztpántos abroncskorona. A kölcsönhatás annyira erőteljes volt, hogy a német katolikus esküvői szertartásba az esküvői koronához beépültek a szerb egyházi esküvőből a koronázással kapcsolatos szertartások és szokások: az oltárkerülés, a keresztcsókolás és a pénzadomány.⁹⁶ A háromszori oltárkerülés, az evangélium-/evangéliumos könyv-/, az oltár- vagy a keresztcsókolás és a pénzadomány ugyanis egy zárt liturgikus egység, a bizánci szertartásu házasságkötés végén. A nemzeti /görög, szerb, bolgár, román, orosz stb./ liturgikus szokások megannyi eltérő változatot jelentenek, de a szertartás alapszerkezete közös.⁹⁷ A bizánci szertartásu esketésben a koronázás után van még egy körmenet a templom közepén fölállított asztal /terapod/ körül, az un. "Izaiás tánca", ami tulajdonképpen körmenetté stilizált szakrális tánc.⁹⁸ Az esketésben tehát a körmenet kétszeresen is jellemző a keleti szertartásra.

A Buda környéki német esküvőkön kívül a magyar esküvői szokásokban két helyről van biztos adatunk az oltárkerülésről: Szegedről és a vajdasági Gombosról. BÁLINT Sándor minden bővebb magyarázat nélkül a középkori liturgiából visszamaradt szokásnak tartja, s az ő nyomán JUNG Károly is.⁹⁹ Ha csak az oltárkerülésről lenne szó, meg is elégedhetnénk ennyivel. A rendelkezésre álló adatok alapján azonban megállapítható, hogy a BÁLINT Sándor által rögzített szegedi változat a legegyszerűbb, a gombosiban már szerepel a keresztcsókolás is, míg a Buda környéki német esküvőben a teljes liturgikus egység megtalálható. Egy összetett, jellegzetesen ortodox szertartásra emlékeztető szokás esetében legalább egyenlő eséllyel kellene számolni a közvetlen, élő bizánci szertartásu liturgikus hatással, és a pusztá feltételezésen alapuló középkori liturgikus szokással. Meg kell még jegyezni azt is, hogy SZENDREY Ákos /és SZENDREY Zsigmond/ áttekintésében, a "Magyar szokás- és babonaszótár" 1940-es előmunkálataiban az oltár szócikk, amely máig legtel-

jesebb földolgozása az oltárhoz fűződő magyar hiedelmeknek és szokásoknak, nem említi az oltárkerülést.¹⁰⁰

Az esküvői és a halotti koronának ez a késői, egyedülálló fölvirágzása a magyar-német-szerb lakta vidékeken olyan erős volt, hogy képes volt kölcsönösen gazdagítani mindhárom nép esküvői és temetkezési szokásait. Budapesttől Vajdaságig, ahol a három nép vegyesen vagy területileg közel él egymáshoz, igen sok helyen megmutatkozik az esküvői és a halotti korona tekintetében a kölcsönhatás /Pomáz, Törökbálint, Leányvár, Hódmezővásárhely, Somogyudvarhely, Hercegszántó, Gombos stb./¹⁰¹

Rendkívül figyelemre méltó az 1930-as évekből való gombosi kettős menyasszonyi fejdisztről szóló tudósítás, mely szerint az a menyasszonyi koszoruból és egy "pogácsa nagyságu" szűzkoszoruból állt.¹⁰² A gombosi esküvői öltözet egyéb részleteiben is sok hasonlóságot mutat az un. "schwäbische Türkei" /Tolna és Baranya török után németekkel betelepített részei/ esküvői és templombucsuí viseletével. Idegen hatásra azonban leginkább az összetett menyasszonyi fejdisz utal.¹⁰³

A fejdiszbeli kettősség megtalálható a Vajdaságban a szűzkoszoru és a halotti korona esetében is. A halottvirrasztás énekeiben, a siratókban és a bucsuztatókban mindenütt kizárólag a szűzkoszoru szerepel.¹⁰⁴ A koporsóban a halott nagylány vagy menyasszony fejét is szűzkoszorúval ékesítik.¹⁰⁵ Ez megegyezik a halott lakodalmának általános magyar szokásanyagával. Ez annyira egységes, hogy még az ország északkeleti, magyar görög katolikusok lakta vidékén is csak a szűzkoszort ismerik, pedig ott él az esküvői koronázás a liturgikus gyakorlatban: "... ha fiatal leány vagy legény meghalt, koporsóját leány- és legénytársai a vállukon vitték, a koporsó tetejére pedig menyasszonyi koszort vagy vőlegényi bokrétát tettek..."¹⁰⁶

A vajdasági halotti korona csak kiegészíti az egységes magyar szokást. A művelődéstörténeti összefüggések, a rendelkezésre álló adatok és a magyar-német-szerb vidékeken föllelhető párhuzamok alapján a magyar temetkezési szokások közé a magyaror-

szági németek halotti koronája és a szerb esküvői korona együtt-
hatása nyomán került be a szűzkoszoru mellé a halotti korona.
Bármennyire kézenfekvő lenne is, közvetlenül és kizárólag nem
származhat a szerb esküvői koronából, mert annak náluk nincs
kapcsolata a halott lakodalmával. Abban a profán esküvői koszo-
ru szerepel.¹⁰⁷ Ahol mégis találunk a szerbekenél halotti koro-
nát, azokon a helyeken németekkel és magyarokkal élnek együtt.¹⁰⁸

A vajdasági halotti korona és a vele párhuzamos szűzkoszo-
ru között mai szerepüket és a hozzájuk fűződő töredékes hiedel-
meket tekintve nincs lényeges különbség. A halotti korona a
szűzkoszoru mellett, annak szerepét megkettőzve él.¹⁰⁹ Eredetét
tekintve azonban mégis egészen egyedülálló szokással van dol-
gunk, amely kitűnő példája a néprajz rendkívül szerteágazó műve-
lődéstörténeti kapcsolatainak, s e kapcsolatok fontosságának.

Jegyzetek

- 1 SEGSCHNEIDER, E.H. 1976. 228.p.
- 2 JUNG K. 1978. 138. 153.p.
- 3 JACOBY A. 1921. 19.p.
BECKER, A. 1937. 81-82.p.
- 4 KALLSTROM, O. 1969. 3-6.p.
RGG³, 1962. VI.k. 1006.p.
SEGSCHNEIDER, E.H. 1976. 9.p.
- 5 SALIS A.v. 1920/24. 201.p.
RITZER, K. 1962. 77.p.
LAMPE, G.W.H. 1972. 1258.p.
BAUS, K. 1940. 101-102. 109.p.
RGG³, 1962. VI.k. 1006.p.
- 6 Az ókori görög irodalomban a koszoru első előfordulása HOMÉROSZNál található. Az Iliászban a lányok körtáncával kapcsolatban említi egy alkalommal:
"... szép koszorut hordottak a táncban mind a leányok, míg a legények aranykardot, s kardszijuk ezüst volt."
Ed. DINDORF, W. - HENTZE, C.; HOMERUS: Ilias. Lipsiae, 1921.
Ford. DEVECSERI Gábor: Homérosz: Iliász. Bp. 1967.
HOMÉROSZNál másutt semmilyen összefüggésben nem fordul elő a koszoru. A későbbi görög irodalom utalásaiból, és a képzőművészet fennmaradt emlékeiből megállapítható, hogy a koszoru a kultikus élet tartozéka volt.
ThW, VII.k. 615. 617-622.p.
HWDA, V.k. 383-384.p.
LŐW I. 1893. III.k. 410.p.
JOBES, G. 1962. I. 389.p.
SALIS, A.v. 1920/24. 201.p.
DEUBNER, L. 1933. 72. 77. 104.p.
BAUS, K. 1940. 94-95.p.
- 7 BROCKHAUS, IV.k. 683.p.
- 8 HAAG, H. 1970. 330.p.
- 9 DEUBNER, L. 1933. 75-76.p.
SALIS, A.v. 1920/24. 199-210.p.

- 10 BAUS, K. 1940. 111-112.p.
SALIS, A.v. 1920/24. 212.p.
ThW, VII.k. 622.p.
- 11 MÉNARD, R. 1881. II.k. 81-82. 165.p.
JACOBY, A. 1921. 17.p.
DÜLGER, F.J. 1930. 36.p.
KLEE, H. 1833, 133.p.
RITZER, K. 1962. 16.p.
- 12 SEPTUAGINTA, 1952.⁵ I.k. 588.p.
*καὶ ἔλαβεν τὸν στέφανον μελχολ τοῦ βασιλέως
αὐτῶν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, // 11.Kin. 12,30a/*
- 13 LÖW I. 1893. III.k. 424.p.
ThW, VII.k. 623.p.
- 14 HAAG, H. 1970. 330.p.
KLEE, H. 1833. 133.p.
- 15 HAAG, H. 1970. 330.p.
- 16 LÖW I. 1893. III.k. 412-413.p.
- 17 KRAUSS, S. 1911. II.k. 37.p.
LÖW I. 1893. III.k. 412-413.p.
- 18 ZORELL, 1940. 358.p.
LÖW I. 1893. III.k. 413.p.
- 19 HAAG, H. 1970. 330.p.
- 20 STRACK-BILLERBECK, 1922. I.k. 507-508.p.
KRAUSS, S. 1911. II.k. 38.p.
GRAETZ, H. 1923. II.k. 70.p.
- 21 STRACK-BILLERBECK, 1922. I.k. 508.p.
- 22 RUBENS, A. 1967. 124.p.
KRAUSS, S. 1911. I.k. 203. 662.p.
STRACK-BILLERBECK, 1922. I.k. 509.p.
- 23 "Az igazak... elnyerik az Ur kezéből a dicsőség országát s a szépség koronáját,..." /Bölcs. 5,15-16/
ThW, VII.k. 622.p.
"Hének és mindnyájan, akik vele voltak... olyanok voltak mint az angyalok... és még nem ültek a trónjukon, de már a fejükön volt dicsőségük koronája." /Asc. Is. 9,9/
KAUTZSCH, E. 1900. 174.p.
"A zsarnok volt az ellenfél a harcban, a világ és az emberiség pedig a nézők. Mégis az istenfélelem lett a győztes,

aki aztán atlétáinak átnyújtotta a koszorút."

/4Makk 17,14-15/

"Készen vár az igazság győzelmi koszorúja, amelyet azon a napon megad nekem az Ur, az igazságos bíró, ..." /2Tim 4,7/

24 KLEE, H. 1833. 133.p.

"Quid est enim in capite foeminae corona, quam formae lena, quam summa lasciviae nota, extrema negatio veracundiae, conflatio illecebrae." /TERTULLIANUS, De coron. mil. 14./

ThW, VII.k. 634.p.

SCHRAMM, P.E. 1955. 380.p.

BAUS, K. 1940. 98-99.p.

25 SALIS, A.v. 1920/24. 201.p.

BAUS, K. 1940. 101-102. 109.

HWDA, VII.k. 948.

LAMPE, G.W.H. 1972. 1258.p.

26 RGG³, 1962. VI.k. 1006.p.

RITZER, K. 1962. 101-109. 115. 118-121.p.

27 STACKELBERG, O.M. 1831. 8-9. 18.p.

ARGENTI-ROSE, 1949. I.k. 249.p.

SCHNEEWEIS, 1961. 69.p.

VAKARELSKI, 1969. 304.p.

MOLDOVÁN, 1913. 189-191.p.

ZELENIN, 1927. 322.p.

28 BAUS, K. 1940. 103.p.

29 PROBST, F. 1892. 131.p.

RITZER, K. 1962. 160-161.p.

30 BAUS, K. 1940. 111.p. "... corona sponsus honoratur..."

31 BAUS, K. 1940. 110.p.

RITZER, K. 1962. 340.p.

HWDA, V.k. 411-412.p.

EISENHOFER, L. 1937. 218.p.

32 WEINHOLD, K. 1897. I.k. 342.p.

ANDERSEN, E. 1954. 4152-4153.p.

FRIEDBERG, E. 1865. 97.p.

RITZER, K. 1962. 200.p.

KALLSTROM, O. 1969. 3-6.p.

TOSCHI, P. 1967. 21.p.

- GENNEP, A.v. 1946. 398-401.p.
 HWDA, V.k. 411-413.p.
 GRIEG, S. 1962. 116-149.p.
 PYLKKÄNEN, R. 1964. 91-143.p.
 DÜRINGSFELD, I. 1871. 248. 260.p.
- 33 KLEE, H. 1833. 70.p.
 34 KLEE, H. 1833. 71.p.
 35 FREISEN, 1918. 49-55. 66-70. 85-160.p.
 u.a. 1919. 43-125.p.
 u.a. é.n. 488. 494. 500. 506-514.p.
- 36 FREISEN, é.n. 494. 500. 509.p.
 37 BRAMM, O. 1934. 168.p.
 38 BRAMM, O. 1934. 169.p.
 39 BRAMM, O. 1934. 168.p.
 FRIEDBERG, E. 1865. 97.p.
- 40 BRAMM, O. 1934. 170-171.p.
 41 HANIKA, J. 1937. 111.p.
 PYLKKÄNEN, R. 1964. 145.p.
- 42 WEINHOLD, K. 1897. I.k. 342.p.
 43 JAACKS, G. 1980. 123-24.p.
 SCHULTZ, A. 1892. II.k. 265-268. ábra, 238-239.p.
- 44 WEISS, H. 1864. 575-578.p.
 SCHRAMM, P.E. 1955. 13/2.k. 418-450.p.
 u.a. 1955. 13/3.k. 985-986. 991-1004.p.
- 45 FRIEDBERG, E. 1865. 31-32.p.
 46 TOMMILA, E. 1965. 89.p.
 47 FRIEDBERG, E. 1865. 97.p.
 48 KALLSTROM, O. 1969. 3-6.p.
 SEGSCHNEIDER, E.H. 1976. 215-216.p.
- 49 KALLSTROM, O. 1969. 6.p.
 HORSTADIUS, B. 1976. 190. 192. 194-195.p.
- 50 JAACKS, G. 1980. 124-125.p.
 DENEKE, B. 1971. 87. 91.p.
- 51 KRINS, Fr. 1969. 250-251.p.
 u.a. 1976. 272.p.
 u.a. 1979/80. 280-283.p.

- 52 HOVSTADIUS, B. 1976. 193. 212.p.
PYLKKÄNEN, R. 1964. 144.p.
- 53 KALLSTROM, O. 1969. 3-6.p.
RGG³, 1962. VI.k. 1006.p.
HOVSTADIUS, B. 1976. 192.p.
- 54 PYLKKÄNEN, R. 1964. 103.p.
KALLSTROM, O. 1969. 3-6.p.
TOMMILA, E. 1965. 90-93.p.
GRIEG, S. 1962. 118-137.p.
MICHEL, G. 1906. 42.p.
LAUFFER, O. 1931. 27-28.p.
BRINGEMEIER, M. 1967. 73-82.p.
- 55 BENEKE, B. 1971. 91.p.
JAACKS, G. 1980. 124-125.p.
MICHEL, G. 1906. 43-44.p.
SEGSCHNEIDER, E.H. 1976. 211.p.
- 56 GRÖBER, K. 1923. 151. ábra
PIGER, Fr. 1896. 259.p.
SPAMER, A. 1935. II.k. 72-73.p.
- 57 HANIKA, J. 1937. 116-118.p.
SEGSCHNEIDER, E.H. 1976. 209-210.p.
PYLKKÄNEN, R. 1964. 145.p.
- 58 JULIEN, R. 1912. 169-171.p.
- 59 JACOBY, A. 1921. 17.p.
MÉNARD, R. 1881. 141.p.
- 60 SEGSCHNEIDER, E.H. 1972. 58.p.
JACOBY, A. 1921. 17-18.p.
- 61 BROCKHAUS, 18.k. 780.p.
SEGSCHNEIDER, E.H. 1972. 58. 64.p.
- 62 SEGSCHNEIDER, E.H. 1972. 59.p.
- 63 BRAMM, O. 1934. 170-171.p.
- 64 SEGSCHNEIDER, E.H. 1976. 228.p.
GENNEP, A.v. 1946. I/2. 708.p.
ROY, Ch. 1966. 51-52. ábra. 56.p.
HAGBERG, L. 1937. 198-199. 322-323. 328-329.p.
- 65 SEGSCHNEIDER, E.H. 1976. 5-20.p.
DENEKE, B. 1971. 81-94.p.

- 66 JUSTI, F. 1905. 87.p.
 SPAMER, A. 1935. II.k. 78.p.
 BECKER, A.1937. 80.p.
 A siremléket 1775-ben felújították, s kérdéses, hogy az új
 mennyiben őrizte meg az 1318-as eredetét
 LAUFFER, O. 1916. 230.p.
- 67 SÉGSCHNEIDER, E.H. 1972. 60-62.p.
 LAUFFER, O. 1916. 240-242.p.
 BECKER, A. 1937. 81.p.
- 68 LAUFFER, O. 1916. 228. 231. 233. 243. 245.p.
 RITZ, J.M. 1937. 186.p.
 BECKER, A. 1937. 80-81.p.
 SPAMER, A. 1935. 79.p.
- 69 LAUFFER, O. 1916. 230. 242.p.
 EYSN, M.A. 1917. 148.p.
 BECKER, A. 1937. 79-80.p.
- 70 SÉGSCHNEIDER, E.H. 1976. 16-17.p.
 AZZOLA, Fr. K. 1966. 78-193.p.
 NYSSSEN, J. 1966. 119-123.p.
- 71 LAUFFER, O. 1916. 245-246.p.
 RUMPF, M. 1955. 178.p.
 KREBS, W. 1933. 305.p.
- 72 MESTERHÁZY, K. 1970. 168-175.p.
 VIDA M. 1981. 351-352.p.
 DUDÁS M. 1966. 508.p.
 MORAVCSIK Gy. 1953. 63-64. 99-108.p.
 TIMKÓ I. 1971. 374-395. 400.p.
- 73 KOVÁCS É. 1974. 32.p.
 APOR P. 1736. 58-59.p.
- 74 KÜHÁR F. 1939. 226-227.p.
 KNIEWALD K.1939. 41-42.p.
 u.a. 1939². 454.p.
 RADÓ P. 1939. 405-407.p.
- 75 RÁTH Gy. 1890. 176.p.
- 76 ERNYEI J. 1927. 70.p.
 MELCHISEDECH, 1892. 648.p.
 OCSKAI A. 1838. XCVI.p.

- RÁTH Gy. 1890. 177-178.p.
 RADÓ P. 1943. 350-353. 376.p.
- 77 SZABÓ K. 1938. 58-61.p.
 u.a. 1955. 123-127.p.
 BÁRDOS E. 1978. 194-195.p.
- 78 MAGYAR K. 1981. 55.p.
- 79 HANIKA, J.1937. 115-118.p.
 SACHSISCHE, 1898. 448. 491.p.
- 80 SCHULZ, W. 1940. 226. 228.p.
- 81 HANIKA, J. 1937. 115.p.
- 82 CZOERING, K.F. 1857. III.k. 93.p.
 UJVÁRINÉ, 1937. 9.118.p.
- 83 TESZ 1976. III.k. 114.p.
 u.a. 1970. II.k. 588-589.p.
 FINÁLY H. 1892. 37.39.p.
 MOLLAY K. 1982. 429.p.
 KNIEZSA I. 1953. 199.p.
 GUNDA B. 1965. 477-478.p.
- 84 TESZ 1970. II.k. 579.p.
 SZILÁDY A. 1895. 569.p.
- 85 MELICH J. 1900. 511.p.
 RÁSONYI NAGY L. 1928. 312-313.p.
- 86 SZENDREI J. 1905. 17.p.
- 87 CZUCZOR-FOGARASI, 1868. V.k. 90.p.
 ORTUTAY-KATONA, 1975. I.k. 687-688.p.
- 88 SZENDREI J. 1905. 17.p.
 MAGYAR K. 1981. 55.p.
- 89 ZOLTAI L. 1938. 288.p.
 SZENDREI J. 1905. 17.p.
- 90 ZOLTAI L. 1938. 314.p.
- 91 UJVÁRINÉ, 1937. 8-10.p.
 KRESZ M. 1956. 41.p.
- 92 SZENDREY A. 1941. 45-47.p.
 K.KOVÁCS L. 1944. 287.p.
- 93 SZENDREY A. 1941. 47.49.p.
- 94 DOMONKOS O. 1977. 237.p.
- 95 JÓKAI M. 1872. 202-203.p.

- 96 MAGOS B. 1937. 247.249.p.
 BONOMI E. 1942. 24.p.
 CZOERING, K.F. 1857. III.k. 96.p.
- 97 MOLDOVÁN G. 1913. 169.p.
 CZIRBUSZ G. 1913. 75.p.
 ARGENTI-ROSE, 1949. I.k. 294.p.
- 98 SCHNEEWEIS, 1961. 69.p.
 JUGA V. 1913. 131.p.
 ARGENTI-ROSE, 1949. I.k. 292.p.
- 99 BÁLINT S. 1933. 89.p.
 u.a. 1943. 219.p.
 JUNG K. 1978. 107. 248.p.
- 100 SZENDREY Zs.-SZENDREY A. 1940. 202-203.p.
- 101 KISS L. 1920. 89.p.
 SZEREMLEI S. 1909. 22.p.
 BONOMI E. 1938. 6.8.p.
 u.a. 1940. 18.p.
 GRATZL, P. 1904. 122.p.
 JUNG K. 1978. 112-113. 140.p.
 u.a. 1980. 95-96.p.
- 102 JUNG K. 1978. 112-113.p.
- 103 GRAEFE, J. 1935. 31.p.
 PIFFL, E. 1938. 24-25. 60.p.
 HANIKA, J. 1937. 109-111.p.
 JUNG K. 1978. 112. 168-169. 274.p.
- 104 Itt egy szép menyasszony huszadik évében,
 Ifju életének legszebb fejlődésében.
 Koszoruzott fővel hervasztott reményében,
 Deszka koporsója sötét üregében.
 KÖRMÜCZI E.-SZABÓ J. 1974. 163.p.
 Menyasszony vagy, koszorut fejedre,
 Menyasszonyi ágyad már fölvetve.
 Angyalokból áll a te násznéped,
 Jézus Krisztus lett a vőlegényed.
 KÖRMÜCZI E.-SZABÓ J. 1974. 162.p.
 Föltették a szűz koszorut a menyasszonynak,
 Mély szomorúságot okozott a mennyegzős háznak.
 PENAVIN O. 1977. 9.p.

- 1o5 KÖRMÜCZI-SZABÓ, 197o. 1o6.p.
JUNG K. 1978. 138.p.
- 1o6 BÉRES A. 1973. 356.p.
- 1o7 SCHNEEWEIS, E. 1961. 97.p.
MOLDOVÁN G. 1913. 189-191.p.
VAKARELSKI, Ch. 1969. 3o4.p.
ZELENIN, D. 1927. 322.p.
- 1o8 JUNG K. 198o. 95-96.p.
BONOMI, E. 194o. 18.p.
- 1o9 JUNG K. 1978. 138. vö. 14o.p.

Irodalomjegyzék

ANDERSEN, E.

1954 Dänische Volkstrachten. Ciba Rundschau. 113. Basel

APOR P.

1736 Metamorphosis Transylvaniae. Szerk. TÓTH Gy. Bp.
1972.

ARGENTI, Ph. P. - ROSE, H.J.

1949 The folk-lore of Chios. I-II. Oxford

AZZOLA, Fr. K.

1966 Die alten Grabsteine des Dorffriedhofs von Ober-
walgern im Kreis Marburg - eine Inventarisierung.
Hessische Blätter für Volkskunde. Bd. 57. 101-125.

BÁRDOS E.

1978 Középkori templom és temető Kaposvár határában.
Somogyi Múzeumok Közleményei. III. 187-234. Kaposvár.

BÁLINT S.

1933 Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson.
Népünk és Nyelvünk. V.kötet 36-41., 87-95.

1943 A parasztélet rendje = A magyar nép. Szerk. BARTUCZ
Lajos. Bp. 201-248. /A Művelődés Könyvtára IX.kötet/

BAUS, K.

1940 Der Kranz in Antike und Christentum. Theophaneia. II.
Bonn.

BUCKER, A.

1937 Bestattungsbrauch vom Rhein zur Saar.
Volk und Volkstum. Bd. II. München. 76-84.

BÉRES A.

1973 Halottak husvétja. Ethnographia. LXXXIV. 352-357.

BIBLIA

1973 Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Budapest.
/Szent István Társulat/

BONOMI, E.

1938 Tod und Begräbnis bei den Deutschen im Ofner Berg-
land. Südostdeutsche Forschungen. Bd. III. 168-201.

1940 Die Ansiedlungszeit des ofner Berglandes.
Südostdeutsche Forschungen. Bd. V. 403-472.

- 1942 Die deutsche Bauernhochzeit im ofner Bergland.
Deutsche Forschungen in Ungarn. Bd. VII. Heft 3-4.
73-113.
- BRAMM, O.
1934 Deutsche Brautkränze und Brautkronen.
Jahrbücher für historische Volkskunde. Bd. III-IV.
163-185.
- BRINGEMEIER, M.
1967 Brautkronen im Münsterland.
Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde.
Bd. XIV. 73-82.
- BROCKHAUS Enzyklopädie
1967-1974. Wiesbaden
- CZIRBUSZ G.
1913 A temes- és torontálmegyei bolgárok.
/Nemzetiségi Ismertető Könyvtár VII.kötet 2.rész/ Bp.
- CZOERNIG, K.F.V.
1857 Ethnographie der Gesterreichischen Monarchie. /Bd.
I-III./ Wien.
- CZUCZOR G.-FOGARASI J.
1862/74 A magyar nyelv szótára.I-VI. Pest.
- DENEKE, B.
1971 Hochzeit. München.
- DEUBNER, L.
1933 Die Bedeutung des Kranzes im klassischen Altertum.
Archiv für Religionswissenschaft.Bd. XXXVI. 70-104.
- DOMONKOS O.
1977 Céhkoszoru, céhkorona. Népi kultúra - népi társada-
lom./IX/ 217-240.
- DÖLGER, F.J.
1930 Der Leiderzustand der gewaltsam Getöteten und vor-
zeitig Gestorbenen.
Antike und Christentum. Bd. II. Heft 1. Münster in
Westf.
- DUDÁS M.
1966 A magyar liturgikus nyelv kialakulása és a bizánci
szertartásu kereszténység hazánkban.
Vigilia. 505-513.p. Bp.

DÜRINGSFELD, I.

1871 Hochzeitsbuch. Leipzig.

EISENHOFER, L.

1937 Grundriss der katholischen Liturgik. Freiburg im
Bresgau.

ERNYÉY J.

1927 A Pray-kódex termőhelye és eredeti rendeltetése.
Magyar Könyvszemle XXXIV. 67-83.

EYSN, M.A.

1917 Zu den otenkronen. Zeitschrift für Volkskunde. Bd.
XXVII. 146-148.

FINÁLY H.

1892 A Beszterczi Szószedet. Bp.

FREISEN, J.

é.n. Nordisches kirchliches Eheschliessungsrecht in
Mittelalter.

1918 Das Eheschliessungsrecht Grossbritanniens und
Irlands. Paderborn.

1919 Das Eheschliessungsrecht Spaniens in westgotischer,
mozarabischer und neuerer Zeit. Paderborn.

FRIEDBERG, E.

1865 Das Recht der Eheschliessung in seiner geschichtlichen
Entwicklung. Leipzig.

GENNEP, A. van

1943/46 Manuel de folklore français contemporain.
I/1-2. Paris.

GRAEFE, J.

1935 Zur Trachtenkunde der Donauschwaben in Ungarn und
den Nachfolgestaaten. /Studien zur Völkerkunde/IX/
Leipzig.

GRAETZ, H.

1923 Volkstümliche Geschichte der Juden. Wien.

GRATZL, P.

1904 Geschichte der deutsch-böhmischen Ansiedlungen im
Banat. /Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde.
Bd. V. Heft. 2./ Prag.

- GRIEG, S.
1962 I skjoldet springer løver. Norveg.
- GRÖBER, K.
é.n. Schwaben. Deutsche Volkskunst. Bd. V. München.
- GUNDA B.
1965 Magyar-szláv szó- és tárgytörténeti kapcsolatok.
MNY LXXXIX. 476-479.p.
- HAAG, H.
1970 Bibel-Lexicon. Köln.
- HAGERG, L.
1937 När döden gästar. Stockholm.
- HANIKA, J.
1937 Sudetendeutschen Volkstrachten. Reichenberg.
- HOVSTADIUS, B.
1976 Brudkronor i Linköpings stift. /Förvärv, form och tillverkning intill år 1800/ Nordiska museets Handlingar. 87.
- HWDA
1927/42 Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens I-X. Bd. Bearb. HOFFMAN-KRAYER, E.-BÄCHTOLD-STAUPLI, H. Berlin u. Leipzig.
- JAACKS, G.
1980 Brautkleidung in Hamburg. /Beiträge zur deutschen Volks- und Altertumskunde. Bd. 19./
- JACOBY, A.
1921 Brautkronen. Schweizer Volkskunde. Bd. XI. Heft 1-3. 12-19.p.
- JOBES, G.
1962 Dictionary of mythology, folklore and symbols. I-II. New York.
- JÓKAI M.
1872 Az arany ember. /JÓKAI összes művei. Kritikai kiadás. Szerk. LENGYEL Dénes, NAGY Miklós, Bp. 1964./
- JULIEN, R.
1912 Die deutschen Volkstrachten zu Beginn des 20. Jahrhunderts. München.

- JUNG K.
 1978 Az emberélet fordulója. Szabadka.
 1980 A kiházásítatlanok halotti koronája. Ethn. XCI.
 79-98.p.
- JUGA V.
 1913 A magyarországi szerbek. /Nemzetiségi Ismertető
 Könyvtár IV./ Bp.
- JUSTI, F.
 1905 Hessisches Trachtenbuch. Marburg.
- KALISTROM, O.
 1969 Origin and evolution the bridal crown. Viltis.
 /Vol.28.No. 2. 3-7./
- KAUTZSCH, E.
 1900 Die Apokryphen und Pseudoepigraphen des Alten
 Testaments. I-II. Tübingen.
- KISS L.
 1920 Hódmezővásárhelyi temetkezési szokások.
Ethn. XXXI. 80-94.
- KLEE, H.
 1833 Die Ehe, eine dogmatisch-archäologische Abhandlung.
 Mainz.
- KNIEWALD K.
 1939 a A Pray-kódex Sanctorale-ja. Magyar Könyvszemle.
 LXIII. 1-53.
 1939 b A Pray-kódex tartalma, kora, jelentősége.
Magyar Könyvszemle. LXIII. 413-455.
- KNIEZSA I.
 1953 Párta. Népünk és nyelvünk. XLIX. 199.p.
- KOVÁCS É.
 1974 Árpád-kori ötvösség. Bp.
- K.KOVÁCS L.
 1944 A kolozsvári hóstátiak temetkezése. Kolozsvár.
- KÜRMÖCZI E.-SZABÓ J.
 1970 Halotti szokások Zentán. 1.rész.
A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei.
 II.évf. 2.sz. 104-112.

- 1974 Halotti szokások Zentán. 2.rész.
A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei.
u.a. VI.évf. 19-20.sz. 159-172.
- KRAUSS, S.
1911 Talmudische Archäologie. Bd. I-III. Leipzig.
- KREBS, W.
1933 Alte Handwerkersbräuche. Basel.
- KRESZ M.
1956 Magyar parasztviselet 1820-1867. I-II.Bp.
- KRINS, Fr.
1969 Hinweise zu Brautkronen in Westfalen /1./
Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde.
Bd. XVI. 250-251.
- 1976 Hinweise zu Brautkronen in Westfalen /2./
Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde.
Bd. XXII. 272.
- 1979/80 Hinweise zu Brautkronen in Westfalen /3./
Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde.
Bd. XXV. 280-283.
- KÖHÁR F.
1939 A Pray-kódex rendeltetése, sorsa.
Magyar Könyvszemle. LXIII. 213-233.
- LAMPE, G.W.H.
1972 A Patristic Greek Lexicon. Oxford.
- LAUFFER, O.
1916 Der volkstümliche Gebrauch der Totenkronen in
Deutschland. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde.
Bd. XXVI. 225-246.p.
- 1930 Jungfernkranz und Brautkrone.
Zeitschrift für Volkskunde. Neue Folge II. 25-29.p.
- LŐW I.
1893 Gesammelte Schriften. I-III. Bd. Szeged.
- MAGOS B.
1937 Törökbálint és Diósd lakodalmas szokásai. Ethn.
XLVIII. 239-255.
- MÁGYAR K.
1981 Ispánsági és nemzeti központok kutatása Somogyban.
I. /Somogyi Múzeum közleményei. IV. 43-77./ Kaposvár.

MELCHISEDECH

1892 Uj rituálé érdekében. Magyar Sion. VI.évf. 641-657,p.

MELICH J.

1900 Brassó és Kronstadt. Nyelvőr. XXIX. 509-512

MÉNARD, R.

1881 La vie privée des anciens. II. Paris.

MESTERHÁZY K.

1970 Adatok a bizánci kereszténység elterjedéséhez az Árpád-kori Magyarországon.

A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1968. 145-177.p.

MICHEL, G.

1906 Brautkrönchen aus der Gegend von Trier.

Zeitschrift des Vereins für rheinische und westfälische Volkskunde. Bd. III. 39-44.p.

MOLDOVÁN G.

1913 A magyarországi románcok. /Nemzetiségi Ismertető Könyvtár V./ Bp.

MOLLAY K.

1982 Német-magyar nyelvi érintkezések a XVI.század végéig. Bp.

MORAVCSIK Gy.

1953 Bizánc és a magyarság. Bp.

NYSSENS, J.

1966 Kronen en kransen voor ongehuwden op onde grafkruisen. Volkskunde. 67. 178-193.

OCSKAI A.

1838 Régi magyar nyelvemlékek. I. Buda.

ORTUTAY Gy.-KATONA I.

1975 Magyar népdalok I-II.Bp.

PENAVIN O.

1977 Halotti bucsuztatók, imák, koldusénekek, gyógyító ráolvasások.

Hungarológiai Közlemények. IX.évf. 32.sz. 5-22.

PIFFL, E.

1938 Deutsche Bauern in Ungarn. Berlin.

- PIGER, Fr.
 1896 Geburt, Hochzeit und Tod in der Iglauer Sprachinsel in Mähren.
Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. VI. 251-264.
 407-412.
- PROBST, F.
 1892 Die ältesten römischen Sacramentarien und Ordines.
 Münster in Westf.
- PYLKKÄNEN, R.
 1964 Morsiamen pukemisesta ja morsiuskoruista 1600- ja 1700-luvuilla.
 /Über Ankleiden und Schmuck der Bräute im 17. und 18. Jahrhundert./ Suomen Museo. LXXI. 91-146.
- RADÓ P.
 1939 A Szelepchényi-kódex. Magyar Könyvszemle. LXXIII. 352-412.
 1943 Nyomatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései. A Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola Évkönyve. III. Pannonhalma. 313-429.
- RÁSONYI NAGY L.
 1928 A Brassó név eredete.
 M.Ny. XXIV. 311-318.
- RÁTH Gy.
 1890 Nyomatott szertartáskönyveink a római Rituale behozataláig. Magyar Könyvszemle. XV. 163-191.p.
- RGG³
 1954/62 Die Religion in Geschichte und Gegenwart.
 Hrsg. Kurt GALLING, Tübingen.
- RITZ, J.M.
 1937 Deutsche religiöse Volkskunst. Volk und Volkstum.
 Bd.II. 183-190.
- RITZER, K.
 1962 Formen, Riten und religiöses Brauchtum der Eheschliessung in den christlichen Kirchen des ersten Jahrtausends. /Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen/ 38. Münster Westfalen.

- RUBENS, A.
1967 A history of Jewish costume. New York.
- RUMPF, M.
1955 Deutsches Handwerkerleben. Stuttgart.
- SALIS, A.v.
1920/24 Die Brautkrone.
Rheinisches Museum für Philologie. Neue Folge. Bd. 37.
- Das SÄCHSISCHE Burzenland
1898 Kronstadt.
- SCHNEEWEIS, E.
1961 Serbokroatische Volkskunde. I. Berlin
- SCHRAMM, P.E.
1955/56 Herrschaftszeichen und Staatssymbolik.
/Schriften der Monumenta Germaniae Historica. Bd.
13/2-3./ Stuttgart.
- SCHULZ, W.
1940 Der Brautstern von Rode im Schässburger Weinland.
/Brauch und Sinnbild. Hrsg. HERRMANN, F.u. TREUTLEIN,
W.Karlsruhe
- SCHULTZ, A.
1892 Deutsches Leben im XIV. und XV. Jahrhundert. Wien.
- SEGSCHNEIDER, E.H.v.
1972 Totenhochzeit und Totenkrone. Oldenburger Münster-
land.
1976 Totenkranz und Totenkrone im Ledigenbegräbnis.
/Werken und Wohnen/ 10. Köln.
- SEPTUAGINTA id est Vetus Testamentum grace iuxta LXX inter-
pretes. Vol. I-II.
1952⁵ ed. RAHLFS, A. Stuttgart.
- SPAMER, A.
1935 Die deutsche Volkskunde. Leipzig.
- STACKELBERG, O.M.
1831 Trachten und Gebräuche der Neugriechen. Berlin.
- STRACK-BILLERBECK
1922 Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und
Midrasch. Bd. I. München.

SZABÓ K.

- 1938 Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei.
/Bibliotheca Humanitatis Historica /III./ Bp.
1955 Honfoglaláskori párták./Folia Archeologica/ VII.k.
123-125. 24o.

SZENDREI J.

- 1905 A magyar viselet történeti fejlődése. Bp.

SZENDREY A.

- 1941 A halott lakodalma. Ethn. LII. 44-53.

SZENDREY Zs.-SZENDREY A.

- 1940 Részletek a készülő magyar babonaszótárból. Ethn.
LI/2. 195-210., 331-336.

SZEREMLEI S.

- 1909 Hód-Mező-Vásárhely mostani lakossága eredetéről és
szaporodásáról.
/Értekezések a történeti tudományok köréből. XXII.
kötet. 6.sz./ Bp.

SZILÁDY Á.

- 1895 A Königsbergi Töredék /Akadémiai Értesítő, VI.kötet,
561-580./ Bp.

TESZ

- 1967/76 A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.
I-III. Szerk. BENKŐ Loránd, Bp.

ThW Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament. I-IX.

- 1933/73 Hrsg. KITTEL, G. u. FRIEDRICH, G. Stuttgart

TIMKÓ I.

- 1971 Keleti kereszténység, keleti egyházak. Bp.

TOMMILA, E.

- 1965 Talonpoikaismorsiamen Kruunu. Suomen Mueso. LXXII.
89-116. Die volkstümliche Brautkrone.

TOSCHI, P.

- 1967 Il Folklore. /Conosci l'Italia. XI./ Milano.

UJVÁRINÉ Kerékyártó A.

- 1937 A magyar női haj- és fejviselet. Bp.

VAKARELSKI, Chr.

- 1969 Bulgarische Volkskunde. Berlin.

VIDA M.

1981 Szent Kozma és Damján magyarországi tisztelete
/11-14.század/ Századok. CXV. 340-368.

WEINHOLD, K.

1897 Die deutsche Frau in dem Mittelalter. Bd. I-II.
Wien.

WEISS, H.

1864 Kostümkunde des Mittelalters. Stuttgart.

ZELEININ, D.

1927 Russische /Ostslavische/ Volkskunde. Berlin.

ZOLTAI L.

1938 A debreceni viselet a XVI-XVIII.században
Ethn. XLIX. 75-108., 287-315.

ZORELL, F.

1940 Lexicon Hebraicum et Aramaicum Veteris Testamenti.
Roma.

Technikai okokból illusztrációként rajzokat közlünk. A
fényképek, amelyek után a rajzok készültek, a következő művek-
ben találhatóak:

1.ábra

LICHT, H.: Lebenskultur im alten Griechenland. Wien. 1925. 37.p.

2.ábra

BUSCHOR, E.: Griechische Vasenmalerei. München, 1913. 184.p.

3.ábra

DENEK, B.: Hochzeit. München, 1971. 88.p. 89.ábra

4.ábra

HEIERLI, J.: Die Volkstrachten der Schweiz IV. Erlenbach-Zürich,
1930. 93.ábra

5.ábra

GRIEG, S.: I skjoldet springer løver. /Norveg, 1962./ 133.p.
11.ábra

6.ábra

TOMMILA, E.: Talonpoikaismorsiamen. /Suomen Museo, 1965. LXXII./
90.p. 1.ábra

7. ábra

KALLSTROM, O.: Origin and evolution of the bridal crown. /Viltis
XXVII. No.2./ 6.p.

8. ábra

RUONG, I.: Samernas verklighet. /Sameutställningens småskrifter
1./ Oskarsham, 1981. 19.p.

9. ábra

TOMMILA, E.: Talonpoikaismorsiamen. /Suomen Museo, 1965./
100.p. 12. 14. ábra

10. ábra

Volk und Volkstum. Bd. II. München, 1937. 380.p. 3. ábra
Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. XXVI. Bd. 243.p. 6. ábra.

11. ábra

11. ábra

HAHM, K.: Deutsche Volkskunst. Berlin, 1928. 151-es tábla 1-es
kép, 12. ábra

12. ábra

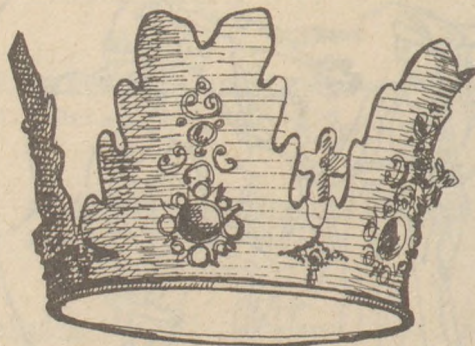
HERRMANN, F.-TREUTLEIN, W.Hrsg: Brauch und Sinnbild. Kalsruhe,
1940. 44-es tábla 1-2.kép után

1. ábra. A menyasszony megkoronázása

2. ábra. Halott menyasszony
siratása

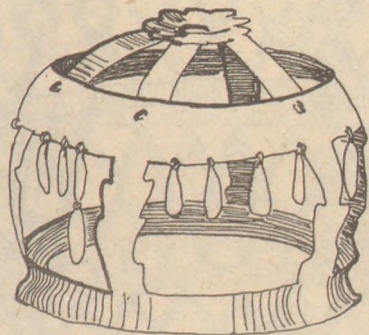
3. ábra. A rendsburg-i Christkirche egyik esküvői koronája a XVIII. századból

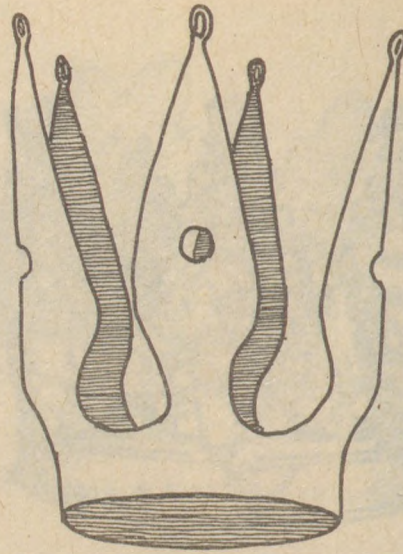
4. ábra. 1850 előtti esküvői korona a zürichi kantonból

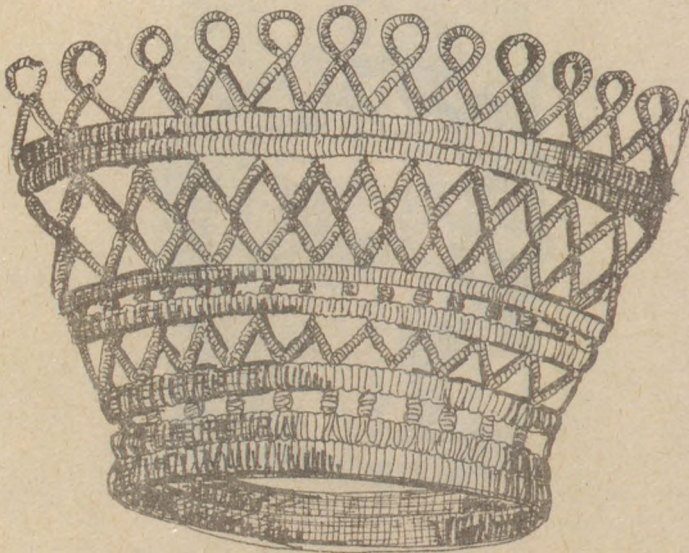
5. ábra. Norvég esküvői korona

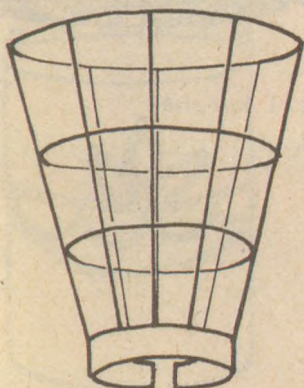
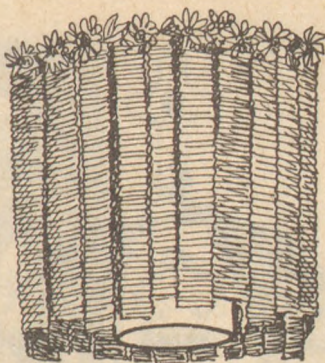
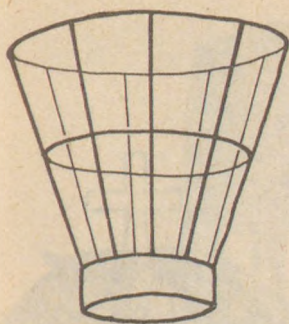
6. ábra. Finn esküvői korona

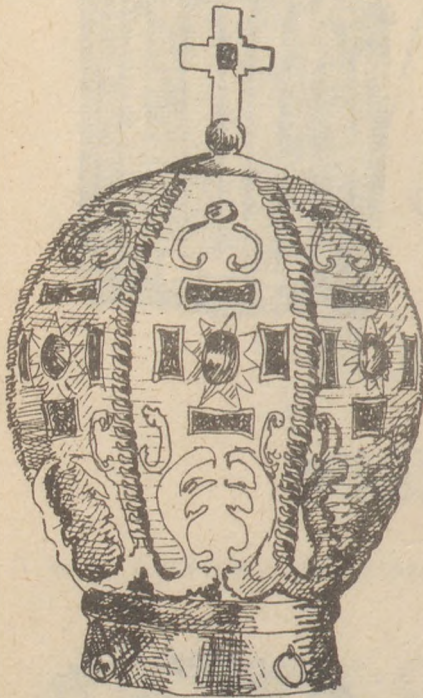
7. ábra. Svédoknál használatos esküvői korona napjainkban

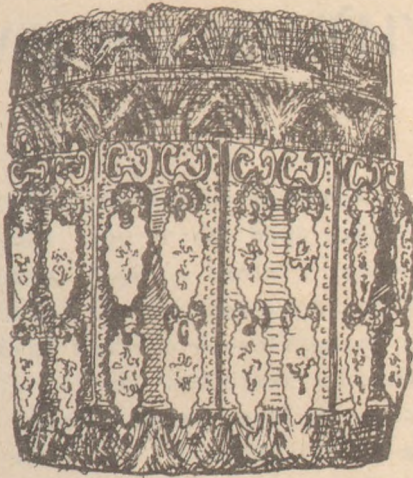
8. ábra. Fonott, népi iparművészeti esküvői korona

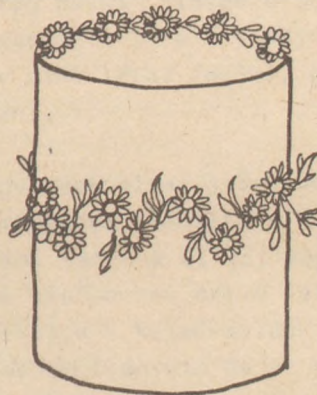
9. ábra. Finn népi esküvőkorona-típusok szerkezete

10. ábra. Fémből készült halotti koronák
a XVIII. századból

11. ábra. Fémrátétes, fémszállal kivarrt
szász esküvői korona

12. ábra. Erdélyi szász esküvői koronák

A KÉZMŰVESSÉG JELVÉNYEI

Mielőtt rövid ismertetésembe kezdenék a kézművesség jelvényeiről, megjegyzem, úgy érzem, hogy elég nehéz feladatra vállalkoztam. Azt hiszem, hogy olvasóim a jelrendszerek összehasonlító kutatása és belső törvényszerűségeinek összehasonlítása területén talán jóval mélyebb összefüggések elméleti feltárását és ehhez jóval kiforrottabb metodikát is várnának el tőlem, de meg kell mondanom, hogy a magam részéről egyelőre még alig-alig tudtam kísérletet tenni az összegyűjtött és megismert roppant nagy anyag tipizáló rendszerezésén túlmenően a kézművesség jelvényeinek olyan jellegű tanulmányozására, amely ezeket pontosan el tudná helyezni az emberiség jelrendszereinek szövevényes és sokrétű együttesében.

Írásom erősen leíró jellegűnek fog hatni, hiszen a kézművesség jelvényeit először konkrétan meg kell ismerni, majd ezután a jelvények jelentőségét - amely mint látni fogjuk, gyakran evidens - mégis meg kell magyarázni.

Végül is az a meggyőződésem, hogy csak olyan jelrendszerekkel lehet igazán behatóan és eredményesen elméleti síkon foglalkozni, amelyeket már alaposan számba vettünk és jól megismertünk. Ennek a kis tájékoztató irásnak elsősorban ezt a feladatot szántam. Talán már ez is megindíthatja a kézművesipar jelvényeinek mélyebben fekvő összefüggéseire irányuló és az egyéb jelrendszerekhez kapcsolható kutatásának utját.

Első feladat a kézművesség jelvényeinek definíciója és megvonni a határokat, amelyek között itt ezekről szó lesz. Az a jelvénycsoport, amelyről beszélni szeretnék, nem más mint szimbólum, valamely tudattartalom, társadalmi tények képekben megfogalmazott, vizualizált kifejezője, amely rendszerint valami-

lyen közösségi összetartozást is hirdet. Szűkebbre vonva a kört, ilyen közösségi összetartozás - többek között - az egyféle kézműves mesterséget űzők együttlése, a nyugat-európai munkamegosztásos gazdasági-társadalmi fejlődés során a 13-14. században kialakult kézműves céhtestület is.

Ezek a jelvények, amelyekkel itt a történeti segédtudományok hagyományos rendszerében most foglalkozunk, tulajdonképpen elsősorban a cimertan és a pecséttan területére tartoznak. Használatuk is lényegében - némi korrekcióval - egyidős az általános, a középkorban meginduló cimere- és pecséthasználattal. Funkciójuk, létjogosultságuk vizsgálata is a heraldika és szfragisztika feladata lenne, de ezen a téren ezek az említett történeti segédtudományok nem hatoltak túl mélyre, mivel a kézművesség jelvényei ezekben a tudományágakban meglehetősen a perifériára szorultak.

A kézművesség jelvényeit két nagy csoportra oszthatjuk aszerint, hogy azok a közösséget, tehát magát a testületet mint személyt képviselték-e, vagy egyedi, egyéni jelvényei voltak-e az egyes kézművesmestereknek, tehát egyes személyek ismertetőjegyül szolgáltak-e.

Az első nagy csoportban a kézművesség jelvényei általában összeesnek a szervezetek, a céhek jelvényeivel, cimereivel, emblémáival. A második csoport összetettebb. Ezek közé tartoznak az ún. "mesterjegyek", amelyek rendszerint olyan szakmákban alakultak ki, ahol a minőségért való egyéni felelősség révén az egyén, az individuum megjelölése már korán jelentőséggel bírt, és amelyek rendszerint egyenesen az iparművészet és képzőművészet irányába mutatnak. Ezek közé sorolhatók a kőfaragók, ötvösök, önművesek és bizonyos mértékig a fazekasok, a kerámia mesterei is. - De ebbe az egyéni jelvények csoportjába kell sorolnunk a cégékeket is - amelyek egyes mesterek műhelyeit jelölték meg és a cégtáblák, sőt a képi reklám ősei voltak - és a egyéb egyéni mesterjelvényeket. Amíg azonban a mesterjegyek csak ritkán utalnak közvetlenül magára a kézműves mesterségre és inkább geometriai kompozíciói egyszerű vonalaknak, és a csa-

ládjegyekre /Hausmarke/ emlékeztető és azokkal rokon érdekes, szövevényes rendszert képeznek, vagy egyszerűen a város címer mellé helyezett monogramok, addig a cégek pl. mindig közvetlenül beszélő, azonnal érthető jelvényei a mesterségnek és gyakorlatilag alig különböztethetők meg a testületek hasonló jelvényeiről, pl. az un. legényszállásjelvényekről, Herberg-jelvényektől.

Mivel - mint utaltam rá - a mesterjegyek megjelenési formája eltér az általános kézművesjelvényektől, és rendszerük is igen bonyolult, ez külön studiumot igényelne, ezért ezekkel most nem foglalkozom. Maradnak tehát az általános kézművesjelvények: a céhjelvények és az egyéb egyéni mesterjelvények. Funkciójuk elemzését a végére hagyom. Most konkrét ismertetésükre térek át, típusaikat igyekszem bemutatni, és amennyire lehet, figyelemmel leszek történeti fejlődésükre is. Megjelenési helyük a céhpecsétek, a céhbehívó táblák, a céhzászlók, céhládák, temetési címerek, céhlámpák, legényszállásjelvények, butorok, céhedények, egyéb céh felszerelési tárgyak, a céhek által kiállított un. bizonyáglevelék /bizonyítványok, felszabadító- és mesterlevelek/, kivételesen a fejedelmek által adományozott privilégiumlevelék festett címerei, de lehetnek a céh tekintélyét tükröző reprezentatív templomi üvegablak festmények, stulumok és gótikus boltozatok faragott zárókövei is. Az egyének által használt általános céhjelvények megjelenési helyei elsősorban a sírkövek, a cégek, a mesterségpecsétek, esetleg családi címerek.

A kézművesipar címerei - ellentétben a nyugat-európai geometrikus, szabályos mértani vonalakkal felosztott un. "heroldalagos" családi és országcímerekkel - kezdettől fogva szinte kivétel nélkül figurálisak, valamilyen kép van bennük és mivel az esetek túlnyomó többségében már a legkorábbi kézművescéhpecséteken is a mesterség legjellemzőbb szerszámát vagy készítményét ábrázolták, eleve az un. "beszélő" címerek csoportjába tartoznak. A legrégebbi 13-14. századi kézműves céhcímerek már ilyenek, legtöbbször egyetlen, vagy igen kevés számú szerszám vagy termék képét mutatják. Ezek céhcímerek természetesen, leg-

korábról az európai polgárosodás két ősi bölcsőjében, Itáliában és Flandriában maradtak fenn. Ilyen pl. a sienai vargák 1338.évi cimere, amelyben egy lábbelitalp, egy bőrvágókés és egy ár rajzolata látható. Ezekre az egyszerű jellegzetesen középkori céhjelvényekre jó példa a flandriai Gent város kézműveleinek még az un. élő heraldika időszakára visszanyúló városvédő fegyveres ábrázolása a 13. és 14.sz. fordulójáról.

Az 1. ábra egy középkori budai kőfaragó-mesterjegyet ábrázol, a már említett egyenes vonalakból álló jellegzetes kompozíciójával. Egy 14.századi budai sirkövön egy félkar pajzsba foglalva szekercét tart. Nyilván egy ácsmester sirköve volt. Egy másik ugyancsak budai sirkövön fonott és kerek perecet ábrázoltak /2.ábra/. A perec szinte a mai napig élő pékjelvény maradt, folyamatos használatát bizonyítja a soproni pékcéh ládáján látható 18.századi pékembléma /3.ábra, 3/a ábra/. A Parler család cimere három kőfaragó kalapács látható /4.ábra/. Ennek a híres építész- és kőfaragócsaládnak a nevéhez fűződik Prága számos kiváló középkori épülete. Ismert a középkori képzőművészek, azaz festők három pajzsocskát mutató cimere is, egy középkori budai festő sirkövén /5.ábra/. A festők ebben az időben még leginkább a pajzsokra festettek, sőt pajzskészítők /Schilderer/ is voltak, és innen a jelvényük. Itt érdekes megjegyezni, hogy ez a 3 pajzsocskás cimere később a képzőművészetek általánosan elfogadott, mai napig élő emblémája lett. Ezután a posztónyírók jelvényét, a posztónyíró ollót mutatjuk be, természetben fennmaradt formájában /6.ábra/, sirkövön /7.ábra/, színes ablaküvegtáblára festve /8.ábra/ és templomi mennyezeti zárókőbe vésvé /9.ábra/. Majd a posztókészítők másik jelvénye következik, amelyet az említett zárókövön is láthattunk már /9.ábra/, ez az un. szálhuzókereszt, vagy népiesen takácmácsonya. Ez a jellegzetes szerszám látható a flandriai St.Trond /10.ábra/ és a csehországi Prága 15.századi posztós cégcimereiben /11.ábra/ éppúgy, mint a budapesti Iparművészeti Múzeumban őrzött egyik késő reneszánsz céhláda diszes intarziás homlokzatán /12.ábra/. A takácmácsonya tulajdonképpen tüskés bogáncs, amelyet nyeles faszerkezetbe erősítve a kora középkortól kezdve a frissen szőtt posztóvégek bolyhozására használtak. Ide so-

rolható a már említett hadi céhzászlója is a genti posztónyiróknak /13.ábra/.

A szabómesterséget a nyitott szabóolló szimbolizálta. A szabóolló fejlődésének folyamata illusztrációknál jól látható a 15.századi tatai sirkövön /14.ábra/ levő ábrázolástól a 17. és 18.századon át egészen a múlt század utolsó harmadáig /15., 16., 17., 18., 18/a ábra/.

A munkaeszközök és termékek ábrázolása a céhjelvényeken a 15.századtól kezdve fokozatosan bővül. Egy-egy mesterség mindig több és több szerszámot és terméket zsufol emblémájába, gyakran már szinte áttekinthetlenné teszi a jelvényt, talán azért is, mert a jelvény funkciója fokozatosan változik, az irni-olvasni tudás terjedésével nincs már olyan nagy szükség a nagyon egyszerű, egyszerre, gyorsan felfogható és megérthető vizuális kommunikációra.

A 19. és 20.ábrán a mészárosok jelvényei láthatók: a marhafej, a tagló és a bárd, de helyenként tovább bővül bárány, hushorgok, fenőacél és szurókés ábrázolásával.

A cégérek ezzel szemben még a 19.században is egyszerűek maradnak, a diszes kovácsoltvas tartókaron /21.ábra/ a kesztyűsökén nagy bádogkesztyű /22.ábra/, a csizmadiakén egy csizma /23.ábra/, a szűrszabókén szűr /24.ábra/ stb. Legtovább a lakatosok kulcsos cégére és a borbélyok réztányérja maradt fenn, amely utóbbi arra az időre utal vissza, amikor a borbélyok még mint sebészek, érvágással is foglalkoztak. A funkció a cégérekénél nem változott: a jelvénynek messziről jól láthatónak, érthetőnek, beszédesnek, triviálisan szólva blickfangosnak kellett maradnia.

A következő ábrák másfajta jelvénycsoportot mutatnak be. Ezek a jelvények egy-egy jellegzetes, fontos munkafolyamatot ragadnak ki a mesterségből és azt ábrázolják. Jól adatolhatóak a szűcsök jelvényei. Egy 16.század eleji budai sirkövön /25.ábra/ ugyanolyan "kaszaszéken" dolgozik a mester, mint a váci

szücsök 1719. évi behívótábláján /26.ábra/, vagy a nyitraiak 1727.évi színes habán korszóján /27.ábra/. Az 1591-ben vésett kecskeméti szücs céhpecsét /28.ábra/ érdekessége, hogy abban a kaszaszéken egy kecske, Kecskemét város "beszélő" cimerállata áll. A 29.ábrán ugyancsak egy bőripari szakma, az un. "tobakok" jellegzetes munkafolyamata, a bőrfényezés látható az ehhez használt bőrfényesítő padon, amely mint jelvény a székesfehérvári tobakok céhzászlócimerében is ott látható /30.ábra/. A tobakok balkáni-török technológiával dolgozó fehértimárok voltak, akik nem cserlével, hanem szömörcelel és kutyaürülékkel készítettek ki a finom bőrt. Egy népies svéd céhjelvényt is bemutatok, ez egy szabót ábrázol munka közben /31.ábra/. A munkafolyamat-ábrázolások leggyakrabban az un. legényszállásjelvényeken jelennek meg. Igen gyakoriak a kis üvegszekrénybe zárt plasztikus, miniatürizált formában bemutatott munkafolyamat-ábrázolások, de hasonló ezekhez pl. az itt látható 19.század eleji szállásjelvény is, amelyen a bádogból kivágott és természetüen megfestett kádárlegények éppen egy hordóra huzzák fel az abroncsot /32.ábra/.

Az eddig ismertetett kézművesjelvények általában magától értetődő módon, a szerszám vagy a termék, illetőleg a munkafolyamat ábrázolásával egyértelműen, különösebb magyarázat nélkül is világossá tették, melyik mesterséget jelzik. Jóval áttételesebb, érdekesebb és néha nem is könnyen megfejthető bizonyos védőszentek vagy szimbólumok következetes alkalmazása egyes kézműves szakmák jelvényein. Ezekre térünk át most.

A védőszentek jelenléte a kézművesség jelvényein világosan mutatja a nyugati keresztény egyház és vallásosság döntő befolyását a középkori eredetű céhszervezetekre, és mivel a középkorban egy-egy céhszervezet egy-egy templomi oltár alapítója és gondozója is volt, a jámbor oltáregyesületek és a szakmák szerint tagozódó céhtestületek fogalma gyakran össze is mosódott. Már a középkorban kialakult a keresztény ikonográfia pontos, szinte kötelező rendje, az egyes szentek meghatározott attribútummal való ábrázolásának módja. Ezek az attribútumok és a szentek életéről szóló legendák alakították ki már korán

a középkorban az összefüggést a védőszent és a mesterség között. Néhány példa: Szent Péter, mivel halász volt, a halászok védőszentje, de mivel kulcsokkal is ábrázolták, a lakatosoké is. Szent Katalint kerékbe törték, ezért a kerékgyártók patrónája, az ujjabbak közül: Nepomuki Szent Jánost a Moldva folyó vizébe ölték, ezért a vizimolnárok patrónusa, de sorolhatnánk még rengeteg hasonló példát. Erre viszont most nem vállalkozhatunk, így csak néhányat emelek ki a sok közül a továbbiakban.

A kádárok védőszentje, Szent Orbán pápa szőlőlevelekkel és fürtökkel körülvevett faragott képe látható pápai ornátusban a sümegi kádárok céhtábláján /33.ábra/. Sok évszázados népi megfigyelés szerint ugyanis a május 25-i Orbán-napi időjárással függ össze az év jó vagy rossz borterme. Az asztalosok és ácsok védőszentje természetesen Szent József, aki a Biblia szerint maga is ács volt. Erre utal a zirci ácssegédek szállásjelvénye /34.ábra/. Szent Severinus püspök a legenda szerint takács volt, ezért védőszentje a pápai takácsoknak /35.ábra/, képe ezért került a zászlójukra. A Tours-i vagy pannoniai Szent Márton római vitéz a legenda szerint saját köpenyéből vágott le egy darabot a didergő koldus számára. Így lett a szürvégszövő dunántúli csapómesterek védőszentje, és ezért került a képe pl. a veszprémi csapók céhzászlójára /36.ábra/. Szent Rókus kapcsolata a kőművesekkel még áttételesebb. A Rókus = Rocco szó kő, "szikla" jelentése miatt lett a kőművesek védőszentje. Ezért festették a kőműves szerszámok fölé Szent Rókus ikonográfiailag szigorú szabályossággal megkomponált képét a nagyvázsonyi kőművesek.

Ugyanígy meglehetősen áttételes magyarázattal érthető meg, hogy sok fazekas céhjelműjén Ádám és Éva meg az első emberpár bibliai bűnbeesési jelenetének képe látható az almafával és a kigyóval. A fazekas ugyanis éppúgy a sárból készíti alkotását, ahogyan az Isten az embert a Biblia szerint sárból teremtette. A prágai /37.ábra/, a győri /38.ábra/ és a veszprémi /39.ábra/ fazekas céhek ilyen cimert, illetve pecsétet használtak. De a fazekasok igazi védőszentje mégis Szent Flórián volt, aki a le-

genda szerint imádságával megmentett egy égő házat, és azért minden olyan mesterség védőszentje lett, amely tüzzel dolgozik, tehát nemcsak az edényégető fazekasoké, de pl. a serfőzőké is. Ezt dokumentálja több magyarországi fazekascéhpecsét Flórián alakjával, aki vödörből vizet önt az égő házacsákára /40., 41. ábra/.

Tovább folytatva a védőszentes jelvényábrázolások bemutatását, először Szent Eligiusra utalok. Eligius püspök, aki maga is aranyműves volt, minden ötvösök védőszentje. A grazi ötvösök 1633. évi céhpecsétjén látható /42. ábra/, ahogyan éppen dolgozik, teljes püspöki ornátusban. Ennek az ábrázolásmódnak többszáz variánsát ismerjük Európa-szerte a 15. századtól egészen a 19-ikig.

A patkolókovácsok céhjelvényein Szent Lénárd jelenik meg sűrűn, mert a legenda szerint a beteg ló lábát meggyógyította. Épp ezt a jelenetet mutatja a szegedi kovácscéh zászló 1852-ben festett képe /43. ábra/. Lénárd tehát a kovácsok - akik valamikor gyógykovácsok, tehát állatorvosok is voltak - védőszentje, és mint a népi vallásosság kutatóitól tudjuk, tiszteletére vas-tárgyakat ajánlottak fel.

A kovácsmesterség a szentek e legendavilágából átlendít bennünket egy még távolabbi, még ködösebb és nehezebben követhető másik szimbólum-világba. A székesfehérvári kovácscéh díszes, zöld ólomházas céhkorsójának emblémája: a csőrében patkót tartó struccmadár /44. ábra/. Ugyanilyen kovácscégért őriz a budapesti Néprajzi Múzeum és a veszprémi kovácsok céhpecsétjében is ott van a patkót tartó strucc a különböző kovácsszerszámok mellett /45. ábra/. A patkót tartó strucc szimbólum egy ősi, középkori hiedelemre vezethető vissza. Eszerint a strucc, a legnagyobb madár, a szívósság és a kitartás jelképe, amely még a vasat is megeszi és megemészti. A stájerországi nagy vasbányavidék központjának, Leobennek korai, középkori címerében is patkót tartó strucc van. Mint érdekesség megemlíthető, hogy a strucc mint a vasnak és a kovácsmesterségnek szimbóluma, in-

kább csak a délnémet és magyarországi vidéken honos, északabbra a kigyó a kovácsmesterség szimbóluma /amely megoldásnak az eredete egészen az ónémet mondavilág homályába vész/. Talán az sem véletlen, hogy éppen a vassal és tűzzel dolgozó kovácsmesterség jelvényei között bukkannak fel a legősibb szimbólumok.

A szimbólumok megfejtése néha meglehetősen nehéz és néha félrevezető, látszatra könnyebb megoldások is születnek, amelyek később megdőlnék. Jó példa erre a kötélverők jelvényének szivmotívuma. A kötélverők szerszámait: a gereblyeformájú száltartó fát és a két száltekerőt mindig egy sziv kapcsolja egybe, vagy ha nem is, a sziv elválva a szerszámoktól legalább mint keret mindig jelen van. Látható mindez a szekszárdi /46. ábra/ és a tiszafüredi /47. ábra/ céhek pecsétjein és a pesti céh behívótábláján. Egyesek szerint a sziv a "szivbeli kötelék" szimbóluma, mások szerint még általánosabb, felületesebb megfogalmazással "a mesterség szeretetét" jelenti. Felmerült a kötélverők "cordonnier" francia elnevezése miatt az átvitt értelmű magyarázat is, mert a "cordé" szó franciául egyaránt "sodrott" és "sziv alakú" jelentésű szóalak. Végül azonban egy 1615-ben készült bázeli festett üvegablakon látható cimersorozat alapján, amelyen több kötélverő mester szerszámokat ábrázoló cimere szerepel, kiderült, hogy a sziv eredetileg a tekerőknek egy csonkakúp alakú rögzítő alkatrésze volt, amely sorozatos elrajzolás folytán fokozatosan szivmotívummá változott.

Végül az utolsó táblán azok a céhjelvények jelennek meg, amelyek a heraldika szabályainak megfelelő, valóságos cimerek. Ilyen színes cimere pl. a pozsonyi óntölké, egy 1679-es hasáb céhkorsón /48. ábra/. Érdekessége, hogy a szabályszerű sisakkal és sisakdisszel ellátott cimere egész Európában mindenütt elterjedt. Kompozíciójának állandósága uralkodói cimeraományozást sejtet. A pajzsában a mesterség jellegzetes termékeit ábrázoló cimere sisakdisze különös figyelmet érdemel, mert a két ún. elefántormányba vagy bivalyszarvba vízszintesen betűzdelte zászlócskák az ősi thüringiai örgrófság cimereiből valók, ami azért is érdekes, mert tudvalevően Thüringia volt Európa egyik

leggazdagabb őnlelőhelye. A miskolci őnöntők - mint bemutatott behívótáblájuk képe mutatja - még 1812-ben is ugyanezt a jelvényt használták /49.ábra/. Az uralkodói cimeradományozás céhek részére - kivéve Angliát - nagyon ritka volt. Néhány prágai, boroszlói, ausztriai és egy-két német város egynéhány céhe dicsekedhetett vele. Pl. a prágai szűcsök kaptak Ulászló királytól a XV.században ilyen cimeres kiváltságlevelet, amely tulajdonképpen egy csőrében leveles ágacskát tartó fehér galamb képével bővítette az eddig is használt, prémet ábrázoló cimereket /50.ábra/. Az ilyen uralkodói cimeradomány azután a szakmában tovább terjedt. A bemutatott képen jól látható, hogy tulajdonképpen ugyanezt a cimert használták 1629-ben a soproni szűcsök /51.ábra/ is. Magyarországon viszont - bizonyíthatóan - egyedül a posztónyirók kaptak 1650 körül III.Ferdinánd királytól cimeres kiváltságlevelet a pajzsban szárnyas griffmadárral, a sisakdisz pedig kétfejű sas, mellén a nyitott nyiróollóval.

Legvégül mint kuriozitást mutatom be a Fejér megyei Sármedlyék patakmolnárainak cimeres privilégiumlevelét /52.ábra/, amelyet igen diszes kivitelben 1818-ban kaptak I.Ferenc királytól. Ebben le van festve a cimereük, helyesebben pecsétjük, a szokásos molnárcéhjelvény, két ágaskodó oroszlán nyitott korona alatt malomvasat, un. malomkőguzsalyt és malomkereket tart. Ilyen jelvényt használtak a molnárok országsszerte. Példa rá a veszprémi molnárcéhpecsét is.

Ennyi röviden, dióhéjban a kézművesség jelvényeinek konkrét ismertetése. Befejezésül ezzel kapcsolatosan még egy jellegzetességre és ebből folyó néhány gondolatra kívánom felhívni a figyelmet. Az ismertetésben a jelvény szó kifejezetten és kizárólag ábrázolást jelentett, szerszám, termék, munkafolyamat vagy valamilyen szimbólum síkban vagy plasztikusan megjelentett képét. A kézművescéhek jelvényeinek ismertetésénél ezen túlmenően igen gyakran magát azt a tárgyat is jelnek vagy jelvénynek kell tekintenünk, amelyen a szorosabb értelemben vett jelvény ábrázolása, az embléma vagy cimer rajza, festett képe, domborműve vagy szobra megjelenik. A céhtárgy ugyanis sokszor

pusztán funkciójánál fogva, önmagában - még az előbb körülírt szorosabb értelemben vett jelvény, embléma nélkül is - jelnek, jelvénynek számít, amely eo ipso egy közösség tudattartalmát hordozza és hirdeti.

A pecsétről, cimerről és zászlóról most nem kívánok beszélni, ezeken a bemetszett vagy ráfestett ábrázolt kép lényeges kellék, de vannak céhtárgyak, amelyek elsősorban funkciójuk belső tartalmából kifolyólag váltak jelvénné. Ezek a behívótábla, a céhedények és kiváltképpen a céhláda.

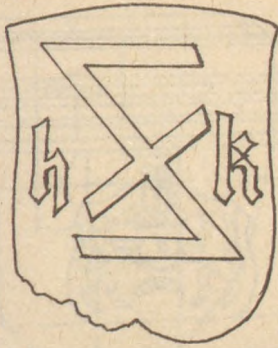
A behívótábla, amelyet sokfelé a magyar nyelvterületen kifejezetten "jelnek", a "céh jelének", "kűnnjáró jelnek" vagy "közjelnek" is neveztek, az un. táblajáratás révén olyan ősi középkori szokás őrzője, mint a véres kard közismert körbejáratása és rokon a francia királyok "sigilliferjeinek", vagy a magyar királyok un. "billogos"-ának beidéző küldetésével, sőt az ősi falusi szomszédsági szervezetek /Nachbarschaft/ közösségmozgósító aktusával. Az un. legénycéheknél nem is táblát, hanem kaptafát, orsót, beretvát hordoztak körül, sőt még ennél is sokkal áttételesebb módon a szervezet ládjának kulcsát, és ezek felmutatásával idézték be a meghívottakat.

Ilyen jelnek, jelvénynek számitottak a céhedények is. Ilyen elsősorban a céhkorsó vagy kanna és különösen az un. billikom, a társphár, amely a vándorlegények szertartásos fogadására szolgált. Ezeknek a diszes serlegeknek, kupáknak német nevéből, az "istenhozottat" jelentő Willkomm!-ből származik a magyar billikom elnevezés is.

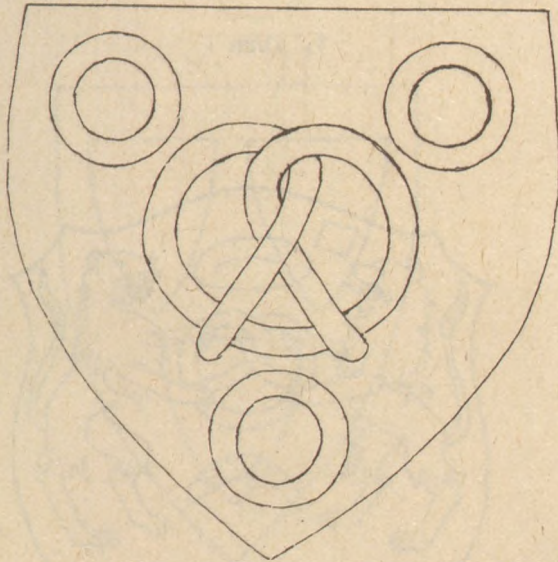
De az igazi, már tulajdonképpen fetiszizált jelvény maga a céhláda volt, amely a szó szoros értelmében magát a céhszervezetet jelentette, hiszen sokfelé magát a szervezetet is ládának hívták. A céhláda szinte vallásos tisztelete, amely a bibliai frigyláda szövetségjelképére vezethető vissza, olyan erős, vitathatatlan és élő volt, hogy pl. a szertartásosan felnyitott láda előtt megnyitott céhgyűlésen a láda, illetve a

gyűlés bezárásáig elhangzott felszólalásokban minden durva beszéd vagy trágár szó dupla büntetéssel járt, mert az a ládát, az egész céhtestületet sértette.

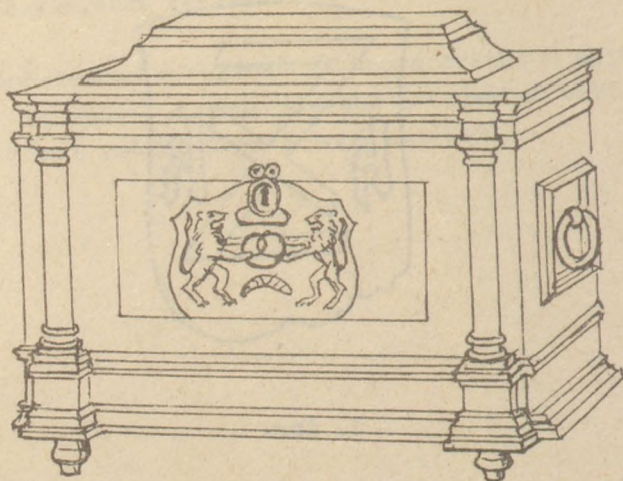
Ilyen értelemben Európában és Magyarországon egyaránt a kézművesipar jelvényei a legszélesebb értelemben vett európai művelődéstörténet sokszínű és átfogó emlékei.

1. ábra

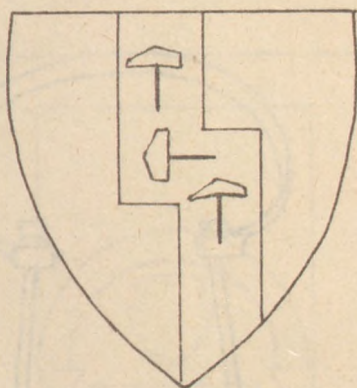
2. ábra

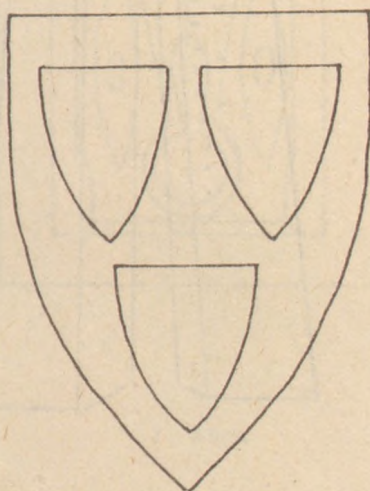
3. ábra

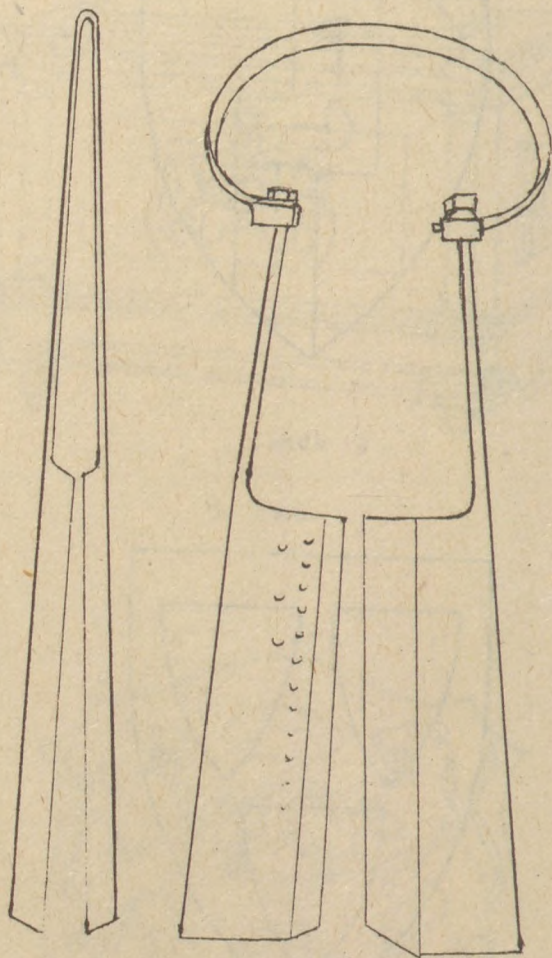
3/a ábra

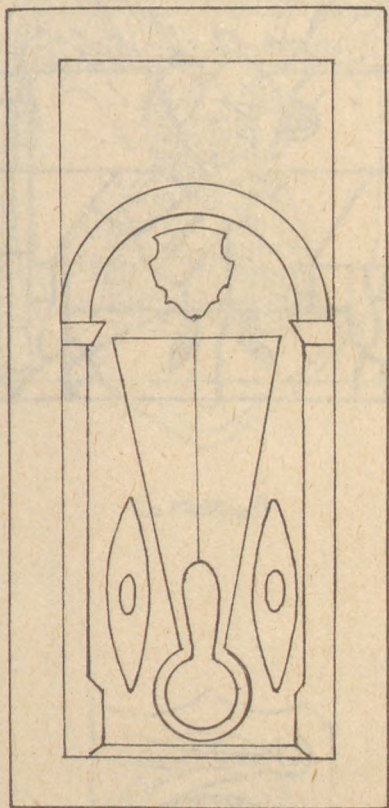
4. ábra

5. ábra

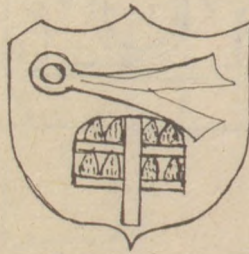
6. ábra

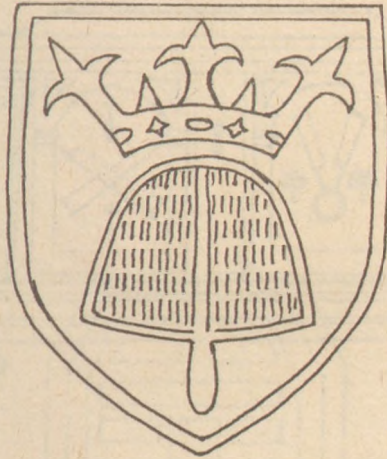
7. ábra

8. ábra

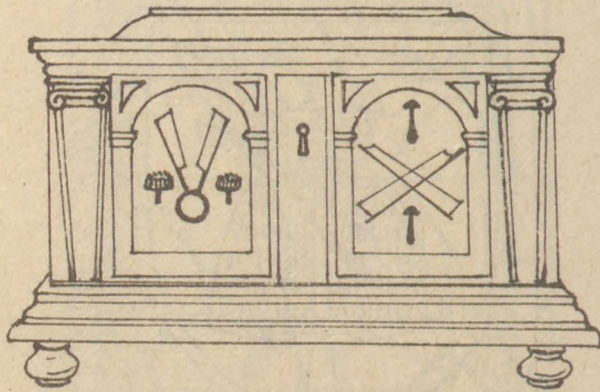
9. ábra

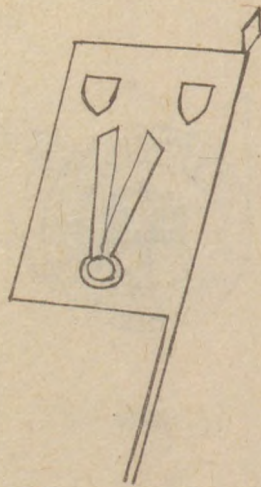
10. ábra

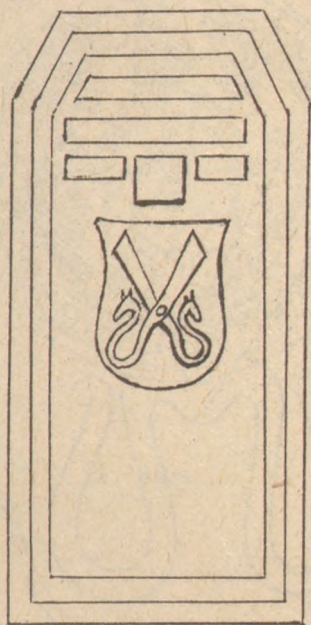
11. ábra

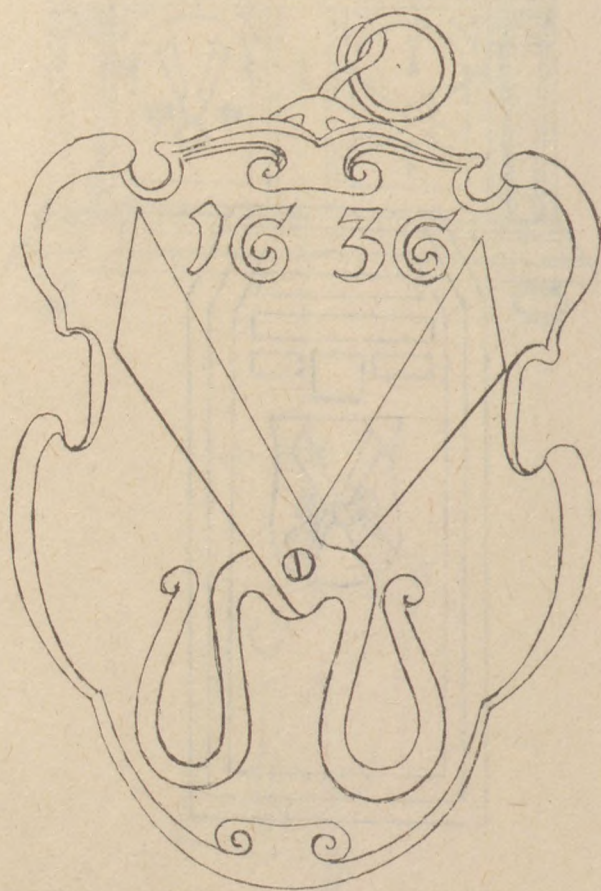
12. ábra

13. ábra

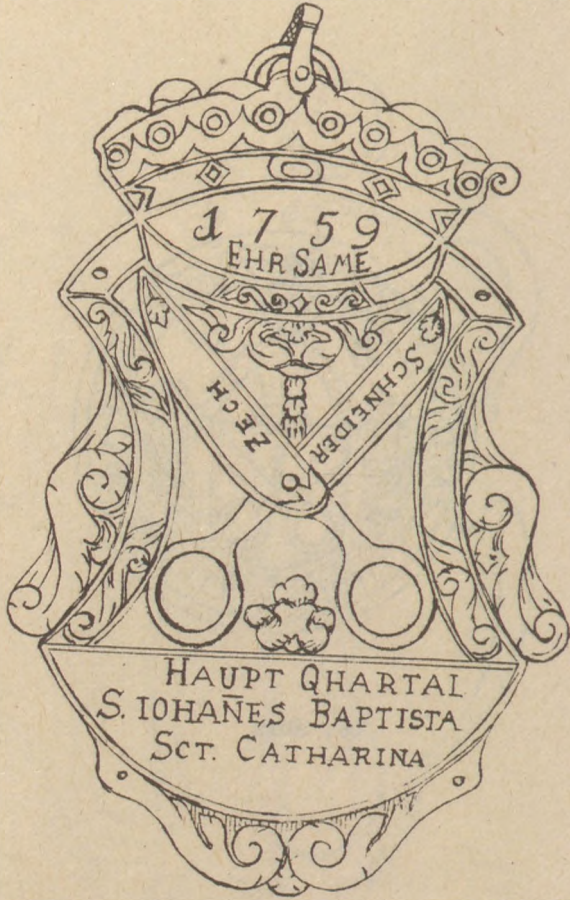
14. ábra

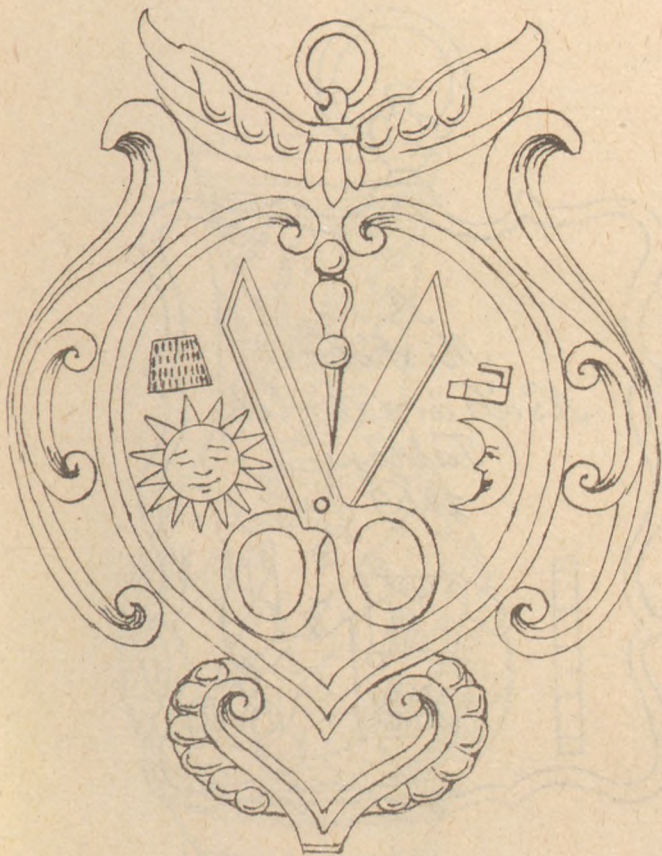
15. ábra

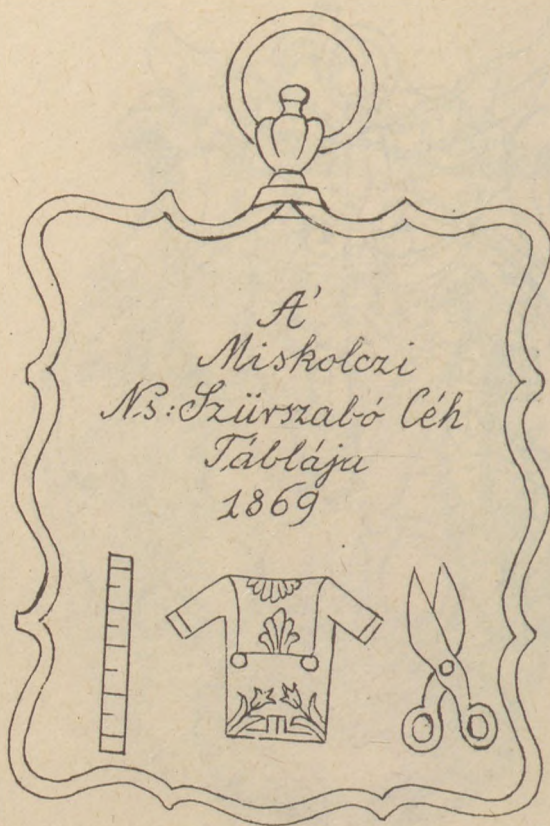
16. ábra

17. ábra

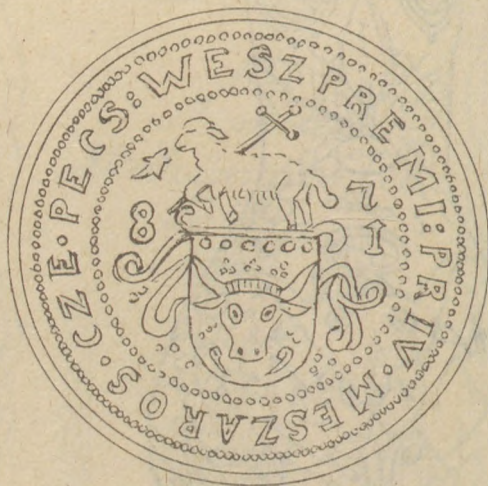
18. ábra

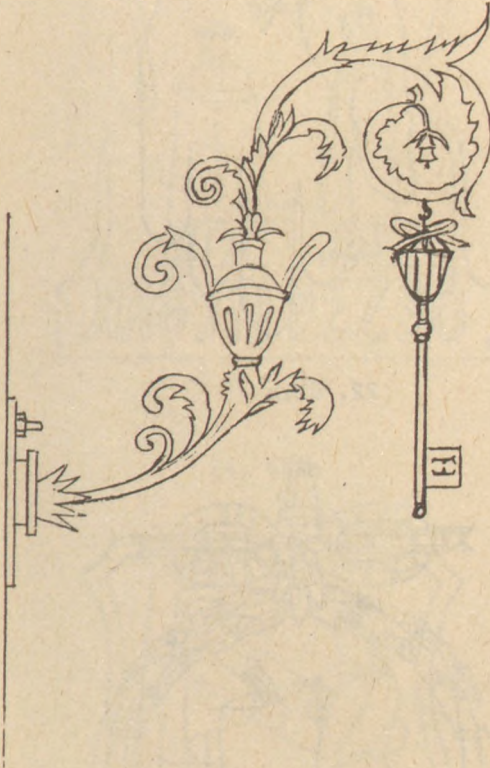
18/a ábra

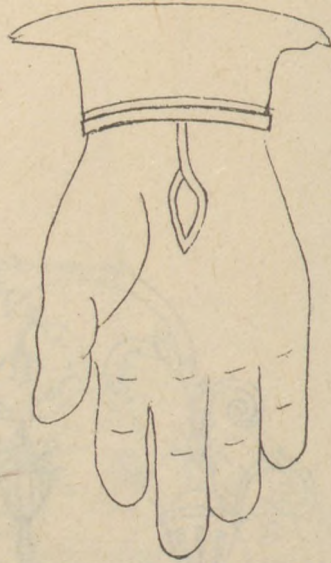
19. ábra

20. ábra

21. ábra

22. ábra

23. ábra

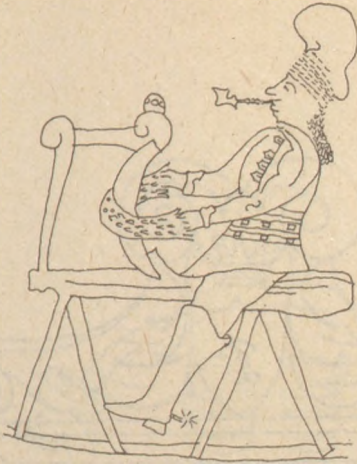
24. ábra

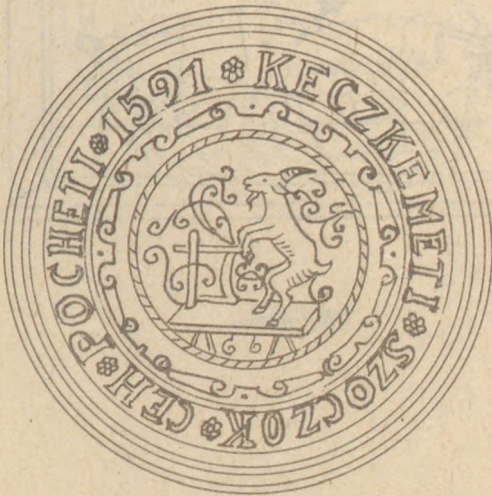
25. ábra

26. ábra

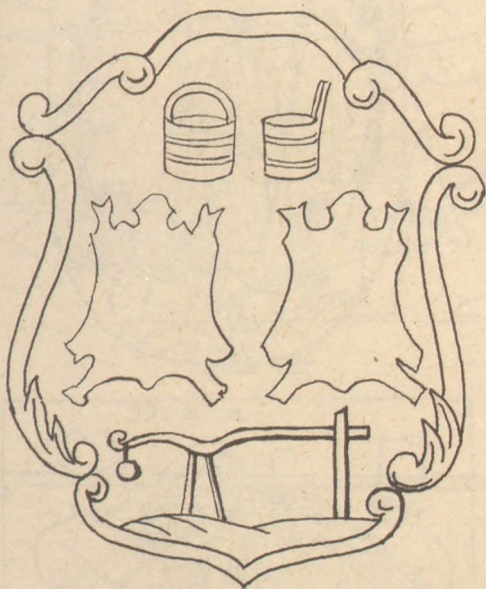
27. ábra

28. ábra

29. ábra

30. ábra

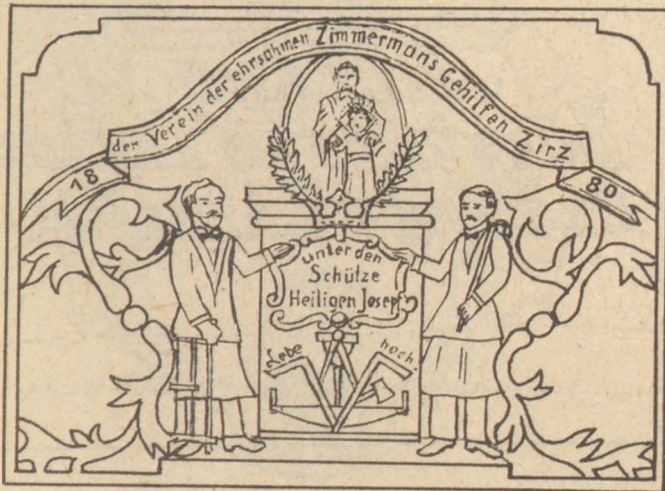
31. ábra

32. ábra

33. ábra

34. ábra

SZ: SEVERINUS · K: ÉRET.

AZ PÁPAI
BŐCSÜLETES TAKÁCS
CZÉHNEK LÁSZLÓJA.

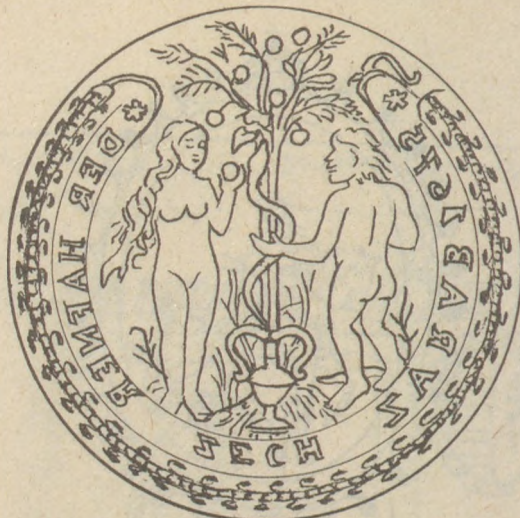
1836

36. ábra

37. ábra

38. ábra

39. ábra

40. ábra

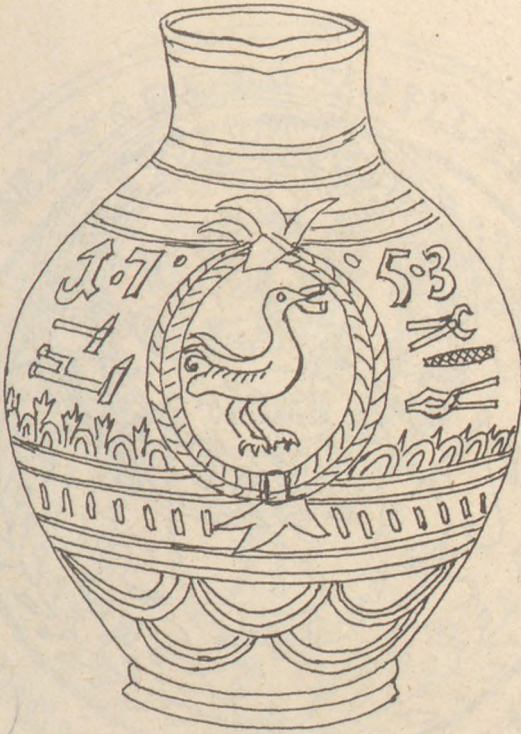
41. ábra

42. ábra

43. ábra

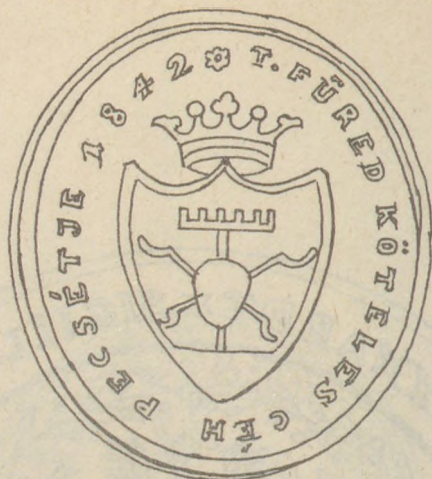
44. ábra

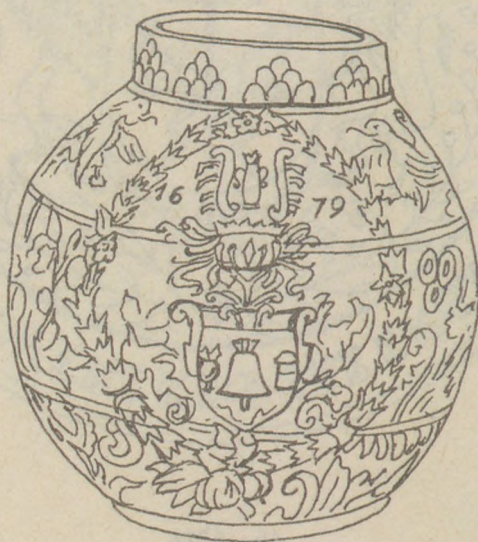
45. ábra

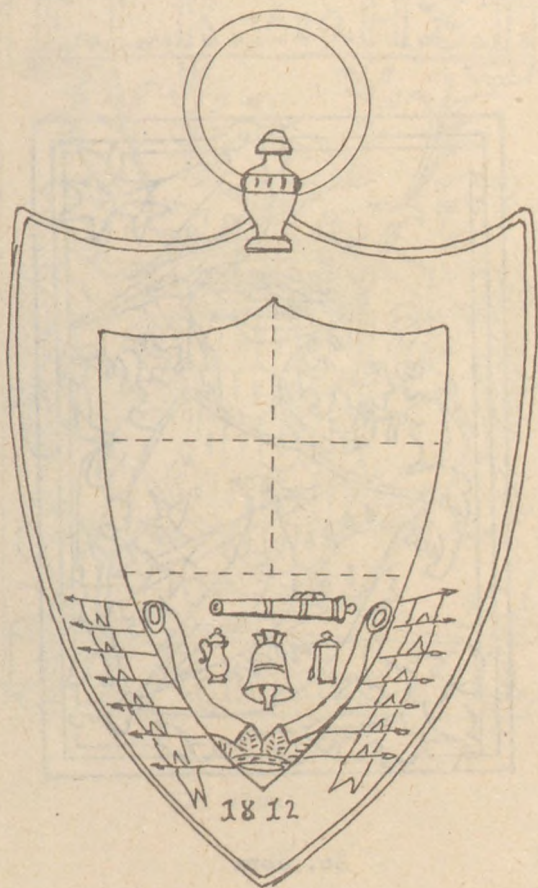
46. ábra

47. ábra

48. ábra

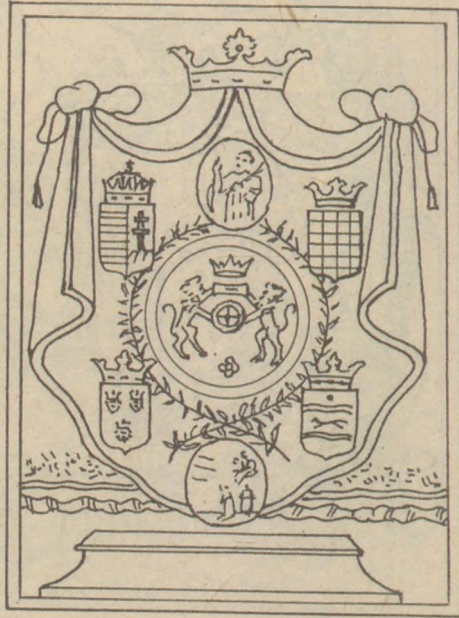
49. ábra

50. ábra

51. ábra

52. ábra

DARÁNYI Sándor:

ADALÉK AZ ARCHAİKUS EPIKA EGYSÉGES SZERKEZETI MODELLJÉNEK KÉRDÉSÉHEZ

1. A mitosz- és mesekutatásnak a mai napig megoldatlan problémája az epika elemi építőegységeinek meghatározása. Mind a VESZELOVSZKIJ és PROPP nyomdokaiba lépő szovjet formalista iskola, mind a LÉVI-STRAUSST követő strukturalista kutatók, mind az egyéb irányzatok képviselői számos epikus modellt dolgoztak ki, a vizsgált alapfogalmak tekintetében azonban nincsen közmegegyezés. Mitéma, mitológéma, szüzséelem, motiféma, motívum, funkció - ahány elnevezés, annyi kísérlet az elbeszélő műfaj ontogenezisének feltárására. A vita ugyanakkor a definíciók érvénye és kompatibilitása körül csucosodik ki, és megkerüli azt, hogy egymagában sem a formalista, sem a strukturalista mese-, illetve mitoszmodell nem alkalmas arra, hogy vizsgálata tárgyát a maga teljességében leírja. Ezt éppen egymásról bizonyították be ékesen.

Ugy tűnik, elérkezett az ideje, hogy "kidolgozzuk az archaikus szöveg narratív-szintagmatikus és szimbolikus-paradigmatikus szintjének együttes elemzési módszerét" /MELETYINSZKIJ 1982:185/. Erre ez ideig az egyetlen kísérlet GREIMAS munkássága /MELETYINSZKIJ 1975:242/. A munkát - terjedelme és bonyolultsága miatt - csak számítógéppel lehet elvégezni. Ennek használata a folklórkutatásban ma már nem kuriózum /MARANDA 1968; VOIGT 1979/.

A polémiát okozhatja hagyományos észjárásunk is. Linné óta megszoktuk, hogy merev falu, kumulatív kategóriákban gondolkodunk, melyek az ismérvek hierarchiájára épülnek. Ugyanakkor az ókori és azt megelőző vallások kutatásában legalább egy ilyen kategória, a "meghaló és feltámadó istenek" sajnálatos zsákutcának bizonyult: komplex jelenségeket nyirbált meg és

huzott egy kaptafára a rendszerezés kedvéért /FRANKFORT 1948: 286; BRELICH 1961/. Mindezt a képzettársítás természetes korláta okozták. A számítógép adta lehetőségekkel elkerülhetjük ezt a zsákutcát, ha megtanulunk disztributív, rugalmas falu és mellérendelő szerkezetű kategóriákban gondolkodni, amilyenek pl. a clusterek /ECKES 1980/.

Az elemzések színteréül szolgáló epikus szerkezeti modell az együttes, igen részletes elemzésre csak akkor lesz alkalmas, ha a formalista és a strukturalista iskola egymást éppen derékszögben metsző felfogását az idő dimenziójával egészíti ki, és a műfaj belső változásait a maguk bonyolultságában vizsgálja. Vagyis, ellentétben az eddigi próbálkozásokkal, három dimenzióban kell gondolkodnunk. A következő fejtegetés ezt kísérli meg.

2. A kétféle felfogás közötti különbséget tömören így lehetne összefoglalni: PROPP definíciója szerint a mese a funkciók egymásutánja. Funkción a cselekvő személyek speciális cselekedeteit érti. Az általa vizsgált varázsmesékben 31 ilyen funkció mutatható ki, és ezek egymásutánjait nagyjából azonosnak találta /PROPP 1972:139; PROPP 1975; VOIGT 1972:336/. PROPP, aki a varázsmese műfaji specifikumát keresi, mindenekelött az elbeszélést, ennek időbeni kibontakozását, következésképpen szintagmatikáját vizsgálja, egyszersmind tisztázza az egyes szintagmák funkciójának jelentését az adott szűzsé keretén belül. Ezért az ő strukturális modellje lineáris. A funkciók csupán a következő kutatási fokon /ld. A varázsmese történeti gyökerei c. könyvét/ nyernek etnográfiai interpretációt /genetikus sikon/.

LÉVI-STRAUSST alapvetően a mitologikus "logika" foglalkoztatja, ezért a mítoszról indul ki, a funkciókat csak függőleges irányban kapcsolja össze, és igyekszik a mítosz variánsainak szembeállításával kikövetkeztetni annak paradigmaticáját. LÉVI-STRAUSS modellje nem lineáris /MELETYINSZKIJ 1975:238/. Mint látni fogjuk, LÉVI-STRAUSS modellje annyival teljesebb a PROPP énál, hogy amannak a "vizzintes" olvashatóságán kívül

tartalmazza a mitosz "függőleges" olvasatát is olyan viszony-
kötegek, paradigmák formájában, amelyek megadott szerkezeti
képlet szerint, mintegy csavarmenetben hajtják a mitoszt a vég-
kifejlet felé /LÉVI-STRAUSS 1958; KÖNGÄS MARANDA 1971/. A vizs-
gált két felfogás egymásra merőleges /1. ábra/.

Természetesen erre az egybevetésre, és egyáltalán: konkor-
danciák keresésére csak akkor van lehetőségünk, ha a két fel-
tárási mód elemi egységei közé valamiféle egyenlőségjelet te-
szünk. Minthogy azonban mind a két szemlélet alapjául a mondat
szintjéről vett sűrítmények, tartalmi extraktumok szolgálnak,
az ilyen összehasonlítás véleményem szerint jogosult. Kiegészi-
tésül - és a nagyobb epikus egységekhez való viszony ábrázolá-
sára - feltüntettem az ábrán a motivum és a mitológéma hagyó-
mányosabb, valamint a metaszűzsé újabb keletű fogalmát is. A
kétféle analitikus módszer mint egymást feltételező és kiegé-
szítő dimenziók egységét a 2. ábra mutatja be. Ehhez az ábrához
még külön vissza fogunk térni.

3. Mielőtt az ígért harmadik dimenziót bevezetnénk vizs-
gálódásunkba, meg kell ismerkednünk azzal az elemi egységgel,
amelynek eloszlásait az időtengelyen - vagy bármilyen más rende-
zőelv tengelyén - figyelni szándékozunk. Ugy is mondhatnám,
hogy ezeknek a feltételezett eloszlásoknak a változásaira épül
az a hipotézisünk, ami az idő bevezetését a modellbe nélkülöz-
hetetlenné teszi. Az elemi egységet narratív elemnek fogom ne-
vezni, és a következőket értem alatta: narratív elemnek tekint-
hetünk az elbeszélő műfajban elvben minden olyan jelet, amely
az adott kulturára vonatkozó információt hordoz. Az elem leg-
kisebb egysége a szó, illetve elméletileg egy szó elhallgatá-
sa is.^{1.} Szűkebb értelemben így fogom nevezni azokat a szim-
bolikus /szemiotikailag jelölt/ elemeket /TOPOROV 1982:83/,
amelyeknek kulturális szignifikanciája van a vizsgált világmö-
dellben. Ilyen lehet pl. az alvilág tájolása, az időszámítás
jellege, az egyes feladatokat betöltő istenségek neve, a pan-
teon nemi megoszlása, egyes kulcsfogalmak nyelvtani neve stb.

Ugy gondolom, az archaikus világban ezek a jelek /elemi képzetek/ a világkép kifejezői voltak; így regisztrálásuk és előfordulásuk szabályainak tisztázása talán segíthet az eredeti kontextus megismerésében és helyreállításában. Ha - az átértelmezések tanúsága szerint - az epika "fejlődése" mögött meghuzódó szakadatlan átalakulás mindig bizonyos "magokon", a mitosz kondenzációs pontjain, kulcsmotivumaiban zajlott le /mig a szüzséelemek, a mitosz "husa", mint kevésbé lényeges, mert könnyebben helyettesíthető réteg, elkerülte a figyelmet, azaz lényegében változatlan maradt/, - akkor a "mag" ontológiájának megértéséhez ismernünk kell a szüzsében esetleg még fellelhető reliktumtudomásokat, illetve "mag" és szüzsé közös alkotóit, a narratív elemeket, amelyekből az idők folyamán nagyobb, többé-kevésbé stabil komplexek keletkezhetnek.

Munkahipotézisünk szerint ezek a feltételezett elemkomplexek vagy eloszlások felelősek a vallástörténeti jelenségekre ráhuzott kisebb-nagyobb skatulyákért. A narratív elemek feltételezésével olyan építőkövökhöz jutunk, amelyekből minden epikai egység, nagyságrendjétől függetlenül, egyformán kirakható; feltérképezésük által pedig a mennyiségi oldalról közelíthetjük meg a minőséget, az említett jelenségek ki- és átalakulását. Ezenközben a mitoszt mint irodalmi műfajt, a természeti és társadalmi környezet tükröződéseként fogjuk fel, egy adott kultúra szűrőjén át nézve. Legtágabb értelemben ez a tükörkép narratív elemek tetszőleges kombinációból állhat. A hagyomány szerveződése folyamatában ezek az elemek a cselekmény mentén epikus szintagmák lineáris sorává, a cselekvők viszonyai szerint paradigmatisztruktúrákká, együttvéve rögzített kombinációkká /variánssá/ alakulnak át. A variánsok - egy, megőrző jellegénél fogva a hagyományhoz különösen kötődő műfaj igazi megtestesülései - írásba foglalásukig minden tekintetben per se magukon viselték szülőközegük, a szóbeliség alakító hatását. Így a variánsok kulturspecifikus és történetileg specifikus volta a narratívák elemzésének tárgya.

Visszatérve most már a lineáris /formalista/ és nem lineáris /strukturalista/ szövegelemzés egybevetéséből származó

tanulságokhoz, azt mondhatjuk, hogy alább vázolandó egységes szerkezeti modellünk statikus változata a narratív elemek kombinációiban véli fölfedezni PROPP funkcióinak és LÉVI-STRAUSS paradigmáinak közös elemi alkotóit, rekombinációikban /^{2.}/ pedig - dinamikus modellként - a diakronikus változásokat tudja feltérképezni az időtengely vagy más rendezőelv tengelye mentén.

Ha egyelőre a 2. ábra szerkezeténél maradunk, tartalmának vizsgálatát pedig későbbre halasztjuk, azt mondhatjuk, hogy a narratív elemek a harmadik tengelyen megjelenhetnek /1/ a szüzsé elemeiként, ezen belül mint utalások a mondat állítmányára tárgyak vagy fogalmak formájában; /^{3.}/ /2/ kötődhetnek a változékony szüzsé szereplőjéhez vagy a kompozíció alapjául szolgáló funkciókhoz. Az utóbbi megállapításra a proppi funkciók feltételezett csoportképző tulajdonsága jogosít fel. Ha ugyanis arra törekszünk, hogy a szintagmatikus tengelyről az elemzés során felszabaduló narratív elemeket úgy csoportosítsuk, hogy azok egyszersmind bizonyos paradigmákat is megjelenítsenek /ily módon a narratív elemek tengelyével helyettesítve a paradigmatiszinkronikus tengelyt/, akkor ugyanezen elemek funkciók szerinti szétválasztása elől sem zárkozhatunk el. Mi több, fel kell tételeznünk egyes funkciók paradigma-specifikus voltát! Egészében ez a kísérlet egy olyan mélystruktúra modellálását tűzi ki célul, amelynek kétféle megjelenési formája a szinkronikus, ill. diakronikus értelmezhetőség, és amely ezeket a 2. ábra harmadik tengelyén kibontakozó elemi eloszlásokból képes létrehozni.

4. A modell ismertetése előtt még egy utolsó kitérőt kell tennünk. Ha ugyanis paradigma-specifikus funkciók és funkció-specifikus narratív elemek, azaz végeredményben a különböző paradigmákra jellemző narratív elemek keresésére szánjuk el magunkat, akkor egy lépést sem tehetünk addig, míg nem ismerjük azt a viszonyköteget, amely segíteni fog nekünk a rá jellemző narratív elemek felismerésében. Valahogyan meg kellene határozni, anélkül, hogy választásunk visszahatna az eredmény minőségére. Mert a "míg nem tudjuk, mit keresünk, addig nem is találhatjuk meg"-fajta okoskodás tetszetős, de itt aligha célrave-

zető; félő ugyanis, hogy általa nem is találhatunk mást, mint amit találni szeretnénk. Ugyanakkor egy tévesen kijelölt viszonyköteghez hozzáidomítani a mitológiát egyet jelentene azzal, hogy meghamisítjuk leendő eredményeinket. És ha LÉVI-STRAUSS mitoszmodelljével szemben fenntartásaim vannak, azok éppen ezen a téren nyugtalanítanak leginkább. Tudomásul veszem, hogy az Oidipus-mitosz paradigmáit az összes variáns szembesítéséből sejtette meg, de mert egyetlen szöveghelyet sem közöl, intuícióját nem élhetem át, kénytelen-kelletlen szkeptikusnak kell maradnom. Szöveghelyek helyett megpróbálhatjuk kikövetkeztetni ezek jellegét legalább, ez azonban, mint látni fogjuk, csak azt bizonyítja, mennyire ingoványos talajra lépünk a paradigmák kijelölésével.

Vegyük szemügyre a 2. ábrát! A híres Oidipus-magyarázatból kiindulva egységes keretbe fogja a lineáris és a nem lineáris modelleket. Ezt két, paradigma-specifikusnak tűnő funkció, az ölés visszatérő mozzanata és a keresés - más mitoszokban teljesebben is meglévő - szereplése teszi lehetővé. A kérdés ezek után így hangzik: csakugyan kizárólag az autochton szemléletre jellemző a keresés-funkció, az ölés pedig az egytől születést tagadó szemléletre? Egy epikus szintagma csakis egy paradigma szerint érthető? Véleményem szerint a helyzet nem ilyen egyértelmű./4./

Vizsgáljuk meg először az ölés funkciót? Első pillantásra látszik, hogy az átellenes paradigmák közül az egyik zömmel állító, a másik kizárólag tagadó jellegű cselekedeteket sorol fel. Ugyanakkor maguknak a mitémáknak vagy epikus szintagmáknak nem attól függ az előjele, hogy melyik viszonykötegbe esnek: "töltésük" aszerint tekinthető pozitívnak vagy negatívnak, hogy az autochtóniához való viszonyukat az autochton rend igénye vagy tagadása felől nézzük. Az autochtónia szemszögéből ugyanis mindaz, ami ezt a világrendet manifesztálja vagy helyreállítja, helyénvaló; ami pedig támadja, az rossz, helytelen cselekedet. A nem autochton felfogás ennek természetesen az ellenkezőjét vallja. Oidipus násza anyjával az egyik szemszögből helyes, a másiktól botrányos.

Mivel az ujkor az Oidipus-mitoszt a vérfertőzés oldaláról közelítette meg, logikus volt előbb-utóbb egy kizárólag autochton olvasat létrejötte is, amelyet FRAZER és a cambridge-i iskola neve fémjelez /3/b ábra/. Ez szóról szóra megegyezik az oppozíciós olvasattal, csak a másik paradigma hiányzik belőle /3/a ábra/. Szintén egyparadigmájú a "frazeri" felfogásnak az a historizáló színezetű válfaja, amelyet GRAVES képvisel /3/c ábra/. A rituális királygyilkosságnak vagy azzal felérő cselekedeteknek ő a történetiségét vizsgálja, tehát - szintén az autochtónia szemszögéből - negatívnak láthatja azt, ami a "frazeri" olvasatban még pozitív volt.^{/5./} Ez az oppozíciós olvasat részleges inverze, annak nem autochton /NAU/ paradigmáját invertálja.

Nem egyszerűsödik a helyzet akkor sem, ha a nem autochton olvasatot nézzük végig. Közös vonásuk az előbbiekkal, hogy a magukén kívül más paradigmát nem ismernek el. Ezt a három változatot, az előbbi példák nyomán, szintén legismertebb képviselőikről neveztem el - ide tartozik tehát a "kreóni", a "freudi", és végül egy olyan olvasat, amelyet legfeljebb a radikális egyházatyák vallhattak a kereszténység első századaiban, s amely ezért az "arnobiusi" nevet kapta /3/d, e, f ábrák/.

A könnyebb érthetőség végett összefoglalom, mit olvashatunk ki a 3/b-f ábrákból. Ezek valamennyien a 3/a, a LÉVI-STRAUSS-i olvasat tartalmának, majd egymásnak a részleges és teljes invertálásával állíthatók elő. Értelmezésükhöz elég annyit megismételnem, hogy az autochtónia számára pozitívnak /+1/ tekintettem a nevükben autochton rendet manifesztáló hősöket, míg ugyanők a nem autochton rend számára negatív alakok /-1/, ugyanezért. Néhol pedig 0-val jelöltem az indifferensnek tekintett elemet.

3/b ábra. A "Frazeri" interpretáció: "Ha egy, nevében az autochton rendet manifesztáló, ezért pozitív személy /Oidipus/ pl. apagyilkosságot követ el, és ez pozitív cselekedet, azaz nem támadja, hanem éppen általa szentesíti a fennálló rendet, akkor minden ilyen cselekedet pozitív."

- 3/c ábra. A "gravesi" interpretáció: "Ha egy, nevében az autochton rendet manifesztáló, ezért pozitív személy /Oidipus/ pl. apagyilkosságot követ el, és ez negatív cselekedet, mert támadja a fennálló rendet, akkor minden ilyen cselekedet negatív." Az autochton paradigmában itt hasadás keletkezik: pozitív hős negatívan cselekszik. Átértelmezésre alkalmas, mert az apagyilkosság a nem autochton felfogás szemszögéből is negatív.
- 3/d ábra. A "kreóni" interpretáció: "Ha egy, nevében az autochton rendet manifesztáló, tehát negatív személy /Oidipus/ pl. apagyilkosságot követ el, és ez gyengíti az autochton rendet, akkor ez a cselekedet és vele minden ilyen cselekedet pozitív. Viszont minden, az autochtónia rendjét helyreállító tett /pl. Antigone megszegi a tilalmat/ negatív."
- 3/e ábra. A "freudi" /klasszicista, vérfertőző/ interpretáció: Az okoskodás itt mindkét paradigma töredékeit tartalmazza, nem homogén egész, de a "kreóninál" radikálisabban NAU-párti. "Európa elrablása Zeusz akaratá, tehát pozitív; Kadmos sárkányölése, a szfinx legyőzése és Antigone szembeszegülése a zsarnoksággal hőstett, tehát pozitív; hogy Kadmos huga keresésére indul, valamint a Spartoï testvérgyilkossága közömbös; Labdakos, Laios és Oidipus tragikus hősök, elbukásuk isteni akarat, vagyis előjelük negatív; Oidipus apagyilkossága, házassága anyjával, valamint Polyneikes és Eteokles testvérgyilkossága szembenáll az erkölccsel, tehát negatív."
- 3/f ábra. Az "apnobiusi" interpretáció: "Mindén negatív, ami Oidipushoz fűződik, mert minden csupa pogányság."/6./

Aszerint tehát, hogy az egyes mítémáknak pozitív vagy negatív kicsengést adunk, az Oidipus-mitosznak nem kétféle, apajogu és anyajogu értelmezése van, mint LÉVI-STRAUSS sugallja,

hanem alapvetően hatféle.^{/7./} Ez a megállapítás ekkora kerülő után jelentéktelen, ha arra gondolunk, hogy általa csupán spekulatív uton igazoltuk néhány történeti felfogás létjogosultságát; azt viszont annál jelentősebbnek érzem, hogy ha a paradigmák kijelölése az interpretációkból ennyire relatív, majd-hogynem lehetetlen, akkor LÉVI-STRAUSS telitalálata nem éppen ennek a paradigmáknak a kiválasztása volt, hanem hogy az eddigi egy-paradigmájú olvasatokból kiválasztotta a két ellentéteset, és ezeket oppozícióba állította. Nem elképzelhetetlen, hogy a gombhoz /a bináris opozíció ötletéhez/ kereste a kabátot, amikor az egytől és kettőtől való születés koncepciójára rábukkant.

Ez a gyanunk megerősödik, ha ránézünk a 4. ábrára. Könnyen belátható, hogy a LÉVI-STRAUSS-féle értelmezés pusztán mechanikus módszerekkel /inverzekkel és részleges inverzekkel/ csak rendkívül nehézkesen keverhető ki. Felfogását leginkább még a "kreóni" és a "gravesi" értelmezés keresztezésének tekinthetjük - annál is inkább - mivel, mint láttuk, ezek a "köztes" változatok az átértelmezésre - még vagy már - egyaránt alkalmasak, a mitosz fejlődésének felezőpontjától egyforma távolságra vannak, és egymás tükörképei. Megjegyzem, az "arnobiusi", a mitológiával szemben izig-vérig ellenséges értelmezés mind az autochton, mind a nem autochton szemlélet minden megnyilvánulását egy másik paradigmáé, a "pogány-nem pogány" ellentét platformjáról veti el. Tehát egy epikus szintagma nem csak egy paradigmával magyarázható.

Természetesen a strukturális modell összegyúrható a "frazeri" és az "arnobiusi" változatokból is, amennyiben utóbbit az autochtónia-ellenesség utolsó lépcsőfokaként értelmezzük. Nyilvánvaló azonban, hogy LÉVI-STRAUSS csak nagyon nyakatekertén következtetett volna egyes egyházatyák elutasító magatartásából arra, hogy az általuk képviselt paradigma szükséges az Oidipus-mitoszt előrehajtó ellentétek egységéhez. Ezért arra kell gondolnunk, hogy modellje következtetéseit nem annyira a mitosz variánsaiból, mint a különböző vallástörténeti iskolák tanításaiból szűrte le.

Ebből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy az amerikai mitoszok, ha mégoly komplexek is, jellegükben eltérhetnek az általuk vizsgált archaikus hitvilág összetettségétől, és az elemzésükre kidolgozott módszerek nem használhatók gépiesen. Fennáll továbbá az eshetősége, hogy a strukturalista mitoszmodell egyetlen variánsra nem, csupán csak a variánsok halmazára használható, mert egy-egy variáns csak töredékeiben idézi fel a modell által kijelölt paradigmát. Mindez a paradigmák önkényes kijelölésének veszélyére figyelmeztet; ezért - amennyire lehetséges - konkrét szöveghelyekhez kell ragaszkodnunk kiválasztásuk során, nem pedig értelmezésekhez, különben az egységes epikus szerkezeti modell fundamentumát jelentő paradigma-specifikus narratív elemek elkülönítése is kudarcba fullad.^{/8./}

Figyelemreméltó lehetőség, hogy az Oidipus-mitosz latens drámaisága esetleg szervesen összefügg epikus szintagmáinak kettős értelmezhetőségével. Az igazi kérdés természetesen az, vajon a mitosz ambivalenciájától kétféle az epikus szintagmák tartalma, vagy fordítva? Érdemes lenne megvizsgálni, a görög drámák mekkora hányada köszönheti létrejöttét a két világrénd összeütközése következtében megrendült erkölcsi értékeknek, továbbá hogy a kettős értelművé nem, alig, vagy csak nehezen átalakítható mitoszok effajta alkalmatlanságuk miatt szorultak-e le a szinpadról.

Szintén paradigma-specifikus funkciónak tűnik a keresés mozzanata, különösen, ha Európa keresésében ugyanazt a világréndet helyreállító törekvést ismerjük fel, amilyen Tammuz, Orpheus vagy Dionysos alvilágjárásában található. Autochtónia és a keresés összetartozása mellett szólhat e thébai eredetmitosz kisázsiai származása is. Amennyiben a további vizsgálatok igazolják egyes elbeszélő funkciók és az általuk kifejtett világkép szorosabb kapcsolatát, ez hasznos fogódzó lehet az elbeszélő folklór műfajokban megőrzött tudomás relativ időrendjének megállapításához.

5. Mind az itt bemutatott statikus, mind a dinamikus modellváltozat egységes alapja az egyes szövegek átalakítása nar-

rativ elemeik vektorává oly módon, hogy az így keletkező hasonlósági mátrixból azután a cluster-analízis, valamint a főkomponens-/faktor-/analízis segítségével mind egy ciklus darabjai, mind egy szöveg variánsai összehasonlíthatók legyenek akár páronként, akár egy vektor az összes többivel. Mindkét módszernek gazdag irodalma van /pl. a könyvtártudományban HARTMANN 1982:129; WILLETT 1983:138/. A vektoriális feldolgozás a szöveghalmazok objektív összehasonlító vizsgálata mellett egy gráfelméleti megközelítés előkészítője is lehet /CRUMP 1980:163; GARBETT 1980:121/.^{9.}

Az 5. ábrán látható modellek a 2. ábra kétdimenziós szintézisére építenek. Feltöltésük a "trial-and-error" módszerrel történhet meg, az eredeti cél reményében: hogy narratív elemekből számos egyéb epikai építőegység, de főleg bizonyos paradigmák és funkciók kirakhatók oly módon, ahogy azt érvelésünkben feltételeztük.

A statikus modell kétféle változatban készítendő el. Az unsúlyozott változatban a narratív elemek előfordulását is számoljuk egy-egy szövegvariánsban, arra az eshetőségre, ha az ismétlésnek nyomatékosító, azaz kulturspecifikus szerepe lenne. A másikban a tájékozódást megkönnyítő bináris forma kerül előtérbe - ez a változat arra felel igennel vagy nemmel, hogy megvan-e a történetben a keresett narratív elem, vagy egy bizonyos paradigmát sejtető fogalom, vagy annak töredékei. Mind a súlyozott, mind a súlyozatlan értéksor vektort képez, amely egyszersmind prestrukturált tartalmi kivonata, absztrakciója a vizsgált opusnak. Bármelyik szövegvariáns "csontváza" a számítógéppel visszairatható: a vektorban levő 1-es értékekhez tartozó narratív elemeket sorrendben kiirathatjuk.

A statikus modellre épülő dinamikus modell szintén két változatban készülhet abból a megfontolásból kiindulva, hogy "A" szöveg összes variánsai állíthatók tetszőleges, vagy kronológiai sorrendbe.^{10.} Utóbbi a szövegkritika kormeghatározásához tartja magát. Így "A₁" vektor minden narratív eleme egy-egy újabb, az eredetihez képest 90°-kal elforgatott vektor talppont-

ja lesz /a művelet hasonlít az u_n . mátrixforgatáshoz/, amelyekben az elemek léte, hiánya, cseréje, korrelációs komplexei és ezek rekombinációi által képződnek $A_1 \dots A_n$ szöveg összes variánsai. Míg az 5. ábra bal alsó negyede "A" mitosz variánsainak szövegkritikailag időrendbe állított térképe, amint azt t_0 t_n kifejezi, az ábra jobb alsó negyedében A...Z tetszőleges számú szöveg variánsaiból állítottunk fel térmodellt, ily módon egész mesekincsek belső transzformációs szabályainak megfigyeléséhez nyújtva segédeszközt.

Ez a térmodell, mint megállapítottuk, lehet időrend szerint építkező, vagy tetszőleges sorrendet is tarthat a variánsok között. Előbbi esetben a t_0 t_n időtengely közös mércéje minden olyan átalakulásnak, amelyet eddig kívülről a szöveg átalakulásaként, a variánsképződés törvényszerűségeivel közelíthettünk meg, s amely most, belülről szemlélve, pusztán az alkotórészek mennyiségi változásaival, egyedi kombinációk képzésével lesz felelős azokért a minőségi változásokért, amiket a folklórkutatás leír. /11./

A nem időrend szerint strukturált modellváltozat, mint lehetőség legfőbb előnyét abban látom, hogy segítségével mintegy tiszta lappal próbálhatjuk meg kimutatni egy, az időrendtől eltérő típusú rend nyomait, amelyet a t_0 t_n paraméter nem ír le. Véleményem szerint a nagyobb, kulturák feletti szellemi egységek szerveződésének leírásakor a szinkretizmus és a szublimáció stádiuma fontosabb, mint az idő, amely a történeti vizsgálódások központi változója; ezért zavaró hatását a vizsgálódás tartományában ki kell kapcsolni. /12./

6. Végül érdekességképpen bemutatom az Innint és Dumuzit övező ciklusból tíz epikus költemény elemzését összes és közös narratív elemeikre. A szövegek KOMORÓCZY G. sumér irodalmi antológiájából származnak /KOMORÓCZY 1983/. Az elemzés alapja tehát fordítás, de a matematikai analízis és a modell további kidolgozása szempontjából ez a körülmény - a munka jelen szakaszában legalábbis - elhanyagolható. A felsorolt narratív elemek között ugyanis kevés olyan akad /de ilyen például a csönkítés-

funkció/, amelynek felismeréséhez a nyelvismeret és a stilisztikai tapasztalat elengedhetetlen. /13./

A világgépet tükröző narratív elemek kiválasztására vonatkozó megfontolásaimat itt és most nem részletezhetem, amint az 1. táblázat kitöltéséhez támpontot nyújtó szöveghelyeket sem; bemutatásuk másik tanulmányba kívánkozik. Biztosra veszem, hogy a kritika helyesbiteni fogja a szövegfeltárásnak ezt a ma még kiforratlan módszerét; de éppen ezáltal lesz e terra incognita-ra lépve közös erőfeszítés jutalma az előrehaladás.

Jegyzetek

1. A tabuzás lényege ui. ugyanaz, mint a célzatos átdolgozása: valamit el kell hallgatni, amire ez a hallgatás vagy körülírás a továbbiakban utalni fog. /LEACH 1972:48/. A hiány tanubizonyossága koncepciózus beavatkozásra is vallhat, ami felveti a narratívák természetes átalakulásának és mesterséges átalakításának viszonyát. Hallgatás, mint a szöveg antitézise, vö. TOPOROV 1982:82.
2. Vö. a kontamináció fogalmával.
3. "A mesék egész tartalmát össze lehet foglalni olyan rövid mondatokban, mint például a következők: a szülők kimennek az erdőbe, megtiltják a gyerekeknek, hogy kimenjenek az utcára, a sárkány elrabolja a kislányt stb. E mondatok állítványai képezik a mesék kompozícióját, a többi mondatrész, az alany, a tárgy stb. alkotja a szüzsét. Más szóval: ugyanaz a kompozíció különböző szüzsék alapját képezheti. Az az esemény, hogy a sárkány elrabolja a cárkisasszonyt, vagy hogy az ördög elrabolja a pap vagy a paraszt lányát, a kompozíció szempontjából teljesen egyenértékű. Ezek az esetek azonban a szüzsé szempontjából különbözőek " /PROPP 1975:165/.
4. Az ábrán az etimológiák LÉVI-STRAUSStól származnak.

5. GRAVES munkásságának tömör kritikáját adja HYMAN 1958:146. Nem ezzel kívánok vitába szállni, csupán az olvasat mint lehetőség érdekel.
6. A 3. ábrán lényeges eltérés a 2. ábrához és LÉVI-STRAUSS eredeti modelljéhez képest, hogy az 1. és a 8. mitémát két tagra bontottam.
7. Egy mitosz lehetséges olvasatainak /variánsainak/ száma $N = n^m$, ahol $n = a$ mitémák értelmezhetőségének száma és $m = a$ mitémák száma. Ha, mint a fenti példában, $n = 2$ /+, -/, akkor az Oidipus-mitosznak a feltárás ezen fokán $2^{13} = 8192$ elméleti variánsa lehetséges /a 4., 5. és 8. sorban 2-2 mitéma van/; ugyanakkor $n = 3$ /+, 0/ esetén $N = 1594323$ -ra nő. Ezen lemérhető, mekkora káoszt okoz, ha az eredeti tartalom elhomályosulása folytán az indifferens elemmel is számolnunk kell - esetünkben az, hogy pl. a keresés - funkciónak az ujkorban már nincs mélyebb értelme /3/e ábra/.

/a/ $N = n^m$ azon statisztikai variánsok száma, amelyek mindegyike 1 mitéma n értékében különbözik az összes többitől /vö. a narratív elem definíciójával/. Ezek tulnyomó része soha létre sem jött, vagy nincs róla tudomásunk. Annak a valószínűsége, hogy egy bizonyos olvasat vektora áll elő, $P = \frac{1}{n^m}$.

/b/ A "mitosz = összes variánsai" halmaz alsó korlátja az értelmezések száma. Értelmezésen valamely paradigmának a mitosz egészére kiterjedő, összefüggő használatát érttem. Ez a szám, összhangban /a/-val, a paradigmák számától függő konstans, a LÉVI-STRAUSS modelljében pl. mindig 6 /két paradigmának ugyanis négy különböző variációja, ezeknek pedig további 2, egy pozitív és egy negatív - esetleg más paradigmaticájú - értelmezése van/. Képletben $C \cdot N \cdot n^m$, ahol C a halmaz számosságának alsó korlátja, n^m a variánsok maximális száma, tehát a halmaz számosságának felső korlátja, N pedig a variánsok száma.

8. Elképzelhető, hogy sikerül valamilyen módszert találni, amellyel - több variáns ismeretében - az anyag maga jelöli ki paradigmáit.
9. A dolgozat irásáig nem jutottam hozzá HARARA, F., NORMAN, R.Z., CARTWRIGHT, D. /1965/, Structural Models: An Introduction to the Theory of Directed Graphs c. alapvető munkájához.
10. Ebben LÉVI-STRAUSSt követem, aki szerint a mítosz a.m. variánsai halmaza. A kétféle sorrendre azért van szükség, mert pl. egy Sallustius-szöveg, amely abszolút értelemben fiatalabb - mondjuk - egy Herodotos-töredéknél, régebbi tudomást is tartalmazhat.
11. A mesét és a mítoszt itt egyazon genotipushoz, az elbeszélő műfajhoz tartozó különböző fenotipusként fogom fel. A ritusról, mint mindkettő közös gyökeréről ld. SAINTYVES és MELETYINSZKIJ /id. VOIGT 1972:74/, illetve LÉVI-STRAUSS és PROPP /id. MELETYINSZKIJ 1975:239/, különösen pedig WESTON /1957/ nézeteit.
12. Ugyanis mindenféle rend - így az időrend is - csak a képzelet mankója. Amit mi egynéhány ismérv alapján rendnek jelentünk ki, egy másik paradigma számára a teljes anarchia lehet.
13. A munka a cikk befejezése óta jelentősen előrehaladt.

Irodalom

- A művészet ősi formái. Budapest, 1982.
- BRELICH, A. /1961/, A "meghaló istenek" problémájához.
- CRUMP, T. /1980/, Trees and Stars: Graph Theory in Southern Mexico. In: Mitchell /1980/, 163-190.pp.
- ECKES, T., ROSSBACH, H. /1980/, Clusteranalysen.
- Enzyklopädie des Märchens. Berlin, 1979.
- FRANKFORT, H. /1948/, Kingship and the Gods. A Study of Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society and Nature.
- GARBETT, G.K. /1980/, Graph Theory and the Analysis of Multiplex and Manifold Relationships. In: Mitchell /1980/, 191-234.pp.
- GREIMAS, A.J. /1970/, Comparative Mythology. In: Maranda /1972/, 163-170.pp.
- HARTMANN, W. /1982/, Modelle und Verfahren der Clusteranalyse auf der Basis von Skalarprodukt-Relationen. Information Classification 9 /1982/ No.3.129-139.pp.
- HYMAN, S.E. /1958/, The Ritual View of Myth and the Mythic. In: Sebeok /1958/, 147-153.pp.
- KOMORÓCZY, G. /1983/, "Fénylő ölednek édes örömében". A sumér irodalom kistükre.
- LEACH, E. /1964/, Anthropological Aspects of Language: Animal Categories and Verbal Abuse. In: Maranda /1972/, 39-67.pp.
- LÉVI-STRAUSS, C. /1958/, The Structural Study of Myth. In: Sebeok /1958/, 50-66.pp.
- KÖNGÄS MARANDA, E. MARANDA, P. /1971/, Structural Models in Folklore and Transformational Essays.
- MARANDA, P. /ed./ /1972/, Mythology. Selected Readings.
- MELETYINSZKIJ, J.M. /1975/, A mese strukturális-tipológiai kutatása. In: PROPP /1975/, 220-2381.pp.

- MELETYINSZKIJ, J.M. /1982/, A szó művészetének ősi forrásai.
In: A művészet ősi formái /1982/, 147-190.pp.
- MITCHELL, J.C. /ed./ /1980/, Numerical Techniques in Social Anthropology.
- PROPP, V. /1972/, Transformations in Fairy Tales. In: Maranda /1972/, 215-249.pp.
- PROPP, V.J. /1975/, A mese morfológiája.
- RÁKOS, S. /1974/, Gilgames. Agyagtáblák üzenete.
- SEBEOK, T.A. /ed./ /1958/, Myth. A Symposium.
- TOPOROV, V.N. /1982/, Adalék néhány költői szimbólum eredetének kérdéséhez /Paleolitikum/. In: A művészet ősi formái /1982/, 83-110.pp.
- VOIGT, V. /1972/, A folklór alkotások elemzése
- VOIGT, V. /1979/, "Computertechnik und -analyse" címszó alatti rejtett bibliográfia. In: Enzyklopädie des Märchens /1979/.
- WESTON, J.L. /1957/, From Ritual to Romance.
- WILLETT, P. /1983/, Similarity Coefficients and Weighting Functions for Automatic Document Classification: an Empirical Comparison. Information Classification 10 /1983/ No.3. 138-142.pp.

1. táblázat. Innin és Dumuzi mítoszainak narratív elemei

A vizsgált szövegek:	A költemény száma:
A= "A nagy égből..." /1-273 sk./	31
B= /Dumuzi halála/	34
C= /Innin, Dumuzi és Bilulu/	33
D= "A nagy égből..." /274-330 sk./	31
E= "A nagy égből..." /330-y+15 sk./	31
F= /Gyász Dumuziért/	35
G= /Damu siratása/	36
H= Istár pokolra száll	
I= Tammuz-sirató	
J= Innin és Sukalletuda	32

H és I szövegek forrása: Gilgames. Agyagtáblák üzenete. Ford. RÁKOS Sándor. Budapest, 1974.

A, B, C, D, E, F, G, J szövegek forrása: "Fénylő ölednek édes örömeben." A sumér irodalom kistükre. Ford. KOMORÓCZY Géza. Budapest, 1983.

Az elemek jelölése: 0= nincs 1= van 3= esetleg van
4= értelmezhetetlen

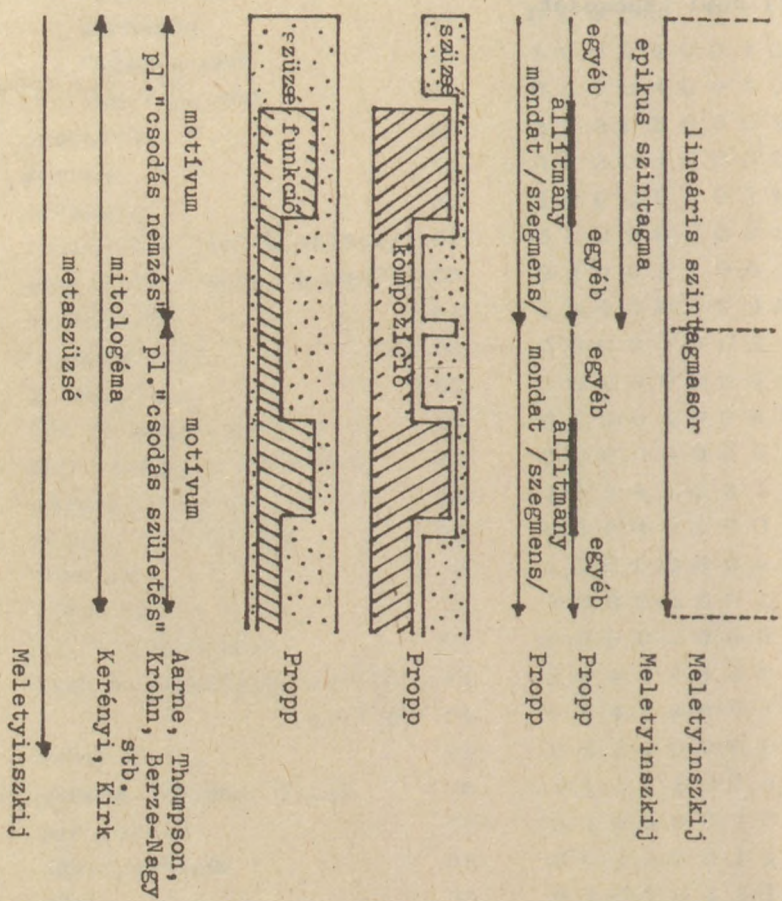
		Szöveg	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	
		Sorszám											
/1/	Innin	1	1	1	1	1	1	3	0	0	0	1	
	Gestinanna	2	0	1	1	0	1	0	0	0	1	0	
	Mutinanna	3	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	
	Gesananna	4	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0	
	Női	Éanna urnője	5	1	3	0	0	0	1	1	0	1	0
	fősze-	Damu anyja	6	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0
	replő	Nininszina	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
		Zertur	8	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
		Durtur	9	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
		Belili	10	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0
/2/	Dumuzi	13	0	1	1	0	1	1	0	0	0	0	
	Damu	14	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	

/folyt./		Szöveg	Sorszám	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
Férfi		Ama'usumgalanna	15	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0
főszereplő		Degal'usumgalanna	16	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
		Abu	17	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
		Tammuz	18	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
		Sukalletuda	19	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
		Sara	20	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
		Lulal	21	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
		Ninsubur	22	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0
/3/		Innin egymaga	23	1	0	0	0	3	0	3	0	3	0
Kapcsolat		Dumuzi egymaga	24	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
		Innin+Dumuzi ¹	25	0	1	1	0	1	1	0	1	0	0
		Dumuzi+Gestinanna	26	0	1	3	0	1	0	0	0	0	0
		Innin+más ²	27	1	0	0	1	0	0	0	0	0	1
/4/		Állati termékenység	28	0	1	1	4	1	1	1	1	1	1
A történet		Növényi termékenység	29	1	0	0	4	1	0	1	0	1	1
jellege		Pásztori jellegű	30	0	1	1	4	1	1	1	1	1	1
		Vegetációs	31	1	0	0	4	3	0	1	0	1	1
		Mindkettő	32	0	0	0	4	3	0	1	1	1	0
		Egyik sem	33	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0
/5/		Innin	34	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
A meghaló:		Istar	35	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
nő		Gestinanna	36	0	0	0	0	3	0	0	0	3	0
		Gesananna	37	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
		Éanna urnője	38	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
/6/		Dumuzi	39	0	1	1	0	1	1	0	0	0	0
A meghaló:		Damu	40	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
férfi		Ama'usumgalanna	41	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0
		Degal'usumgalanna	42	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
		Abu	43	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
		Tammuz	44	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
		Gugalanna	45	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
		Aszusu-namir	46	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
/7/		Alvilágjárás van-e	47	1	4	0	0	1	0	4	1	3	3
/8/		A halottak országa: Arali	48	0	0	1	0	4	0	0	0	0	0
		Nagy Föld	49	1	0	0	0	4	0	0	3	0	0

/folyt./	Szöveg	Sorszám	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
	hegy	50	1	0	0	0	4	0	0	0	1	0
	domb	51	0	0	1	0	4	1	0	0	3	0
	sziget	52	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0
	nádas, mocsár	53	0	1	0	0	4	0	0	0	0	0
	távoli föld	54	0	0	3	0	4	0	1	3	0	0
	Kurnugéa	55	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
	Keletre van	56	1	0	0	0	4	0	0	4	3	0
	Nem K-re van	57	0	0	0	0	4	0	0	4	0	0
/9/	csonkítás	58	3	0	3	0	3	0	0	0	3	4
Halál	sebzés	59	0	0	3	0	1	0	0	0	0	0
oka	betegség	60	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0
	csel /étel, ital kínálása/	61	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	megkötözés /guzs, kinzófa/	62	0	1	0	0	1	1	0	0	0	0
/10/	feltámadás	63	1	0	0	0	0	0	0	0	4	0
Ujjá-	ujjászületés	64	0	0	0	0	1	0	0	4	0	0
éledés	3 nap alatt	65	1	0	0	0	0	0	0	4	0	0
módja	fél év alatt /7 hó/	66	0	0	0	0	1	0	0	4	0	0
	még hosszabb idő alatt	67	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
/11/	nappali időszámítás	68	1	1	1	4	1	0	3	1	4	1
	éjjeli időszámítás	69	0	0	0	4	0	0	0	0	4	0
/12/	fű=élet	70	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Eviden-	viz=élet	71	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0
ciák	viz - vér=halál	72	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
/13/	Ezek tulajdonosa: felvilág	73	1	4	4	4	4	4	4	0	4	4
	alvilág	74	0	4	4	4	4	4	4	1	4	4
/14/	vihar	75	0	1	1	0	0	0	0	0	1	1
Környe-	gabona, kalász, liszt	76	1	1	1	1	1	0	1	0	1	0
zeti	bor, szőlő	77	0	1	0	0	0	0	1	0	1	0
elemek	méz, /méh/sör	78	0	0	1	1	0	0	1	1	1	0
	nád	79	0	1	0	1	0	1	1	1	1	0
	lazurkő	80	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
	fa	81	1	1	1	0	1	0	1	1	1	1

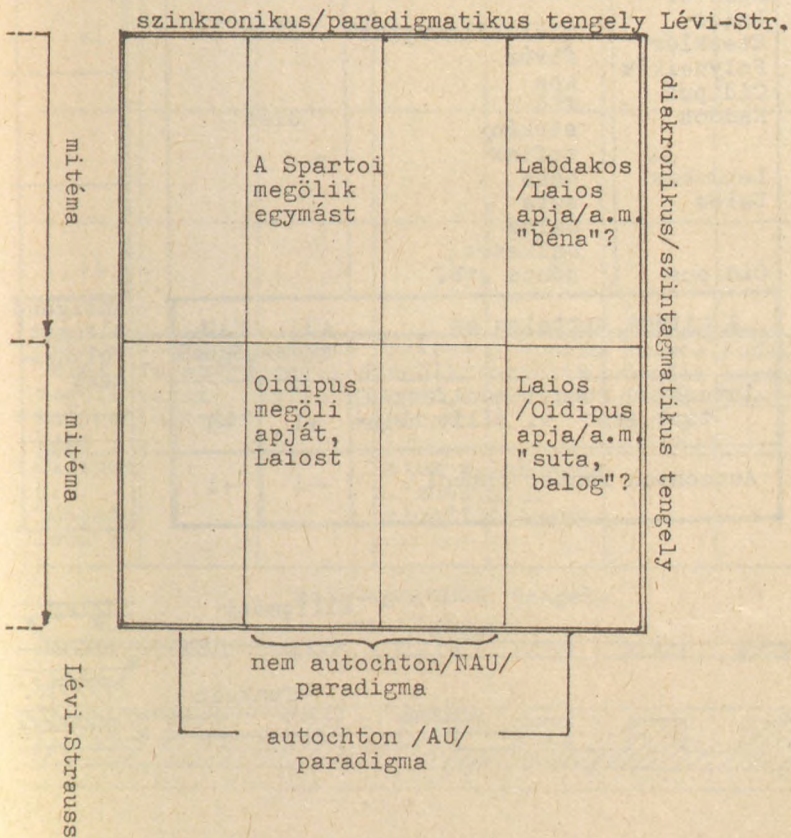
A táblázat jegyzetei

1. Az Inninnel kapcsolatban álló férfiakat Dumuzival egyenértékűnek tekintjük a szüzsében, ha maga az istennő utal házastársi viszonyukra - tehát az alakot Dumuzival összevonni szokás.
2. Az istennő egyéb kedvencei, akikhez a szöveg szerint nem köti nemi kapcsolat.

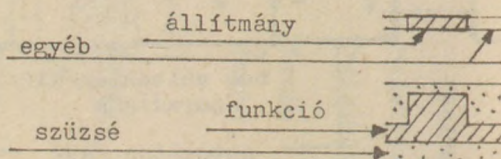
1. ábra

QS : QR :: FS : FR Maranda
 A : -A :: B : -B Greimas

1.ábra /folyt./

Szereplők	Narratív elemek	Funkciók	
Zeus	nővér	rablás	+1 -1
Európa	tenger	keresés	
Kadmos	bika	nász	
Iokasté	fivér	tilalom	
Oidipus	sárkányfog	tilalom	
Antigoné	stb.	megszegése	
Spartoi			
Laios	"földbőlsarjadt"	ölés	
Eteoklés	fivér		
Polyneikés	apa		
Oidipus	fiú	ölés	
Kadmos	sárkány		
	szfinx		
Labdakos	béna		
Laios	suta		
	balog		
	balkezes		
Oidipus	sánta stb.		
A mitéma tartalma az		AU	NAU
		szemszögéből	
Autochton rendet manifesztál, tart fenn v. állít helyre		+1	-1
Autochton rendet rombol		-1	+1
Antigoné eltemeti Polyneikést			

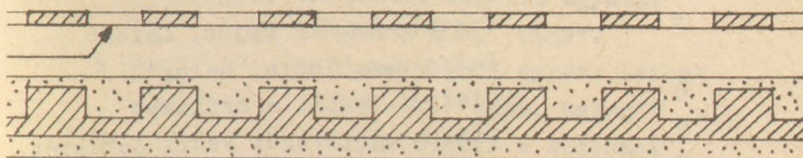

2. ábra

Lévi-Strauss modellje

	+1					+1	Paradigmatikus tengely	
+1			+1	+1				NAU
		+1			+1			NAU
+1			+1	+1				AU
Eteoklés megöli Polyneiket	Oidipus feleségül veszi Lokastét	Oidipus megöli szfinxet	Oidipus megöli apját, Laiost	A Sparta megölik egymást	Kadmos megöli a sárkányt	Kadmos keresi Európát		
Oidipus a.m. "dagadt-lábú"?			Laios a. m. "suta balog"?	Labdakos a.m. "béna"?				

szintagmatikus tengely

Propp modellje

2. ábra /folyt./

1	-1			
2	+1			
3			+1	
4		+1		+1
5		+1		+1
6			+1	
7	+1			
8		+1		+1
9	-1			
10	+1			

3/a ábra. Lévi-Strauss értelmezése

1	-1			
2	+1			
3			-1	
4		-1		+1
5		-1		+1
6			-1	
7	+1			
8		-1		+1
9	-1			
10	+1			

3/b ábra. A "gravesi" értelmezés

Mitéma száma

Cselekmény

1	Európa elrablása
2	Kadmos keresi Európát
3	Kadmos megöli a sárkányt
4	A Spartoi megölik egymást Labdakos a.m. "béna"?
5	Oidipus megöli apját, Laiost Laios a.m. "suta, balog"?
6	Oidipus megöli a szfinxet
7	Oidipus feleségül veszi Iokastét
8	Eteoklés megöli bátyját, Polyneikést Oidipus a.m. "dagadtlábú"?
9	Kreón tilalma
10	Antigoné eltemeti Polyneikést

1	-1		
2	+1		
3		+1	
4		+1	+1
5		+1	+1
6		+1	
7	+1		
8		+1	+1
9	-1		
10	+1		

3/c ábra. A "frazeri" értelmezés

1	+1		
2	-1		
3		+1	
4		+1	-1
5		+1	-1
6		+1	
7	-1		
8		+1	-1
9	+1		
10	-1		

3/d ábra. A "kreóni" értelmezés

Mitéma száma

Cselekmény

1	Európa elrablása
2	Kadmos keresi Európát
3	Kadmos megöli a sárkányt
4	A Spartoi megölik egymást
Labdakos a.m. "béna"?
5	Oidipus megöli apját, Laiost
Laios a.m. "suta, balog"?
6	Oidipus megöli a szfinxet
7	Oidipus feleségül veszi Iokastét
8	Eteoklés megöli bátyját, Polyneikést
Oidipus a.m. "dagadtlábú"?
9	Kreón tilalma
10	Antigoné eltemeti Polyneikést

1	+1			
2	0			
3			+1	
4		0		-1
5		-1		-1
6			+1	
7	-1			
8		-1		-1
9	-1			
10	+1			

3/e ábra. A "freudi" értelmezés

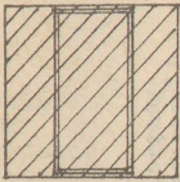
1	-1			
2	-1			
3			-1	
4		-1		-1
5		-1		-1
6			-1	
7	-1			
8		-1		-1
9	-1			
10	-1			

3/f ábra. Az "arnobiusi" értelmezés

Mitéma száma

Cselekmény

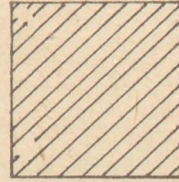
1	Európa elrablása
2	Kadmos keresi Európát
3	Kadmos megöli a sárkányt
4	A Spartoi megölik egymást Labdakos a.m. "béna"?
5	Oidipus megöli apját, Laiost Laios a.m. "suta, balog"?
6	Oidipus megöli a szfinxet
7	Oidipus feleségül veszi Iokastét
8	Eteoklés megöli bátyját, Polyneikést Oidipus a.m. "dagadtlábú"?
9	Kreón tilalma
10	Antigoné eltemeti Polyneikést

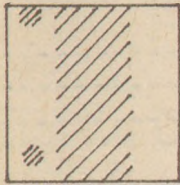
Lévi-Strauss

Graves

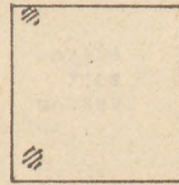
Frazer

Kreón

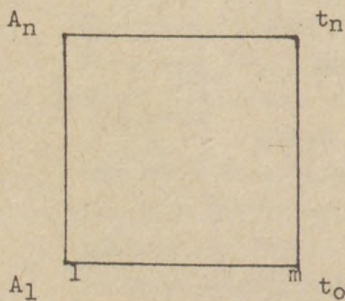
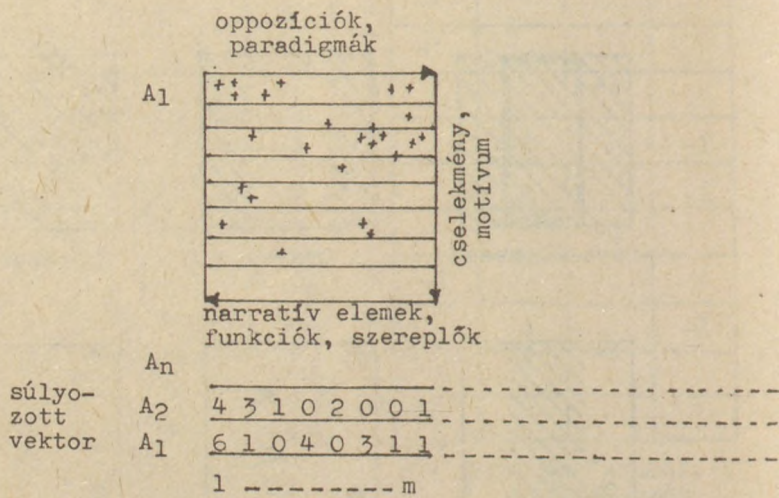

Freud

Arnobius

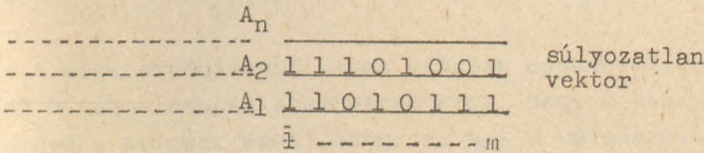
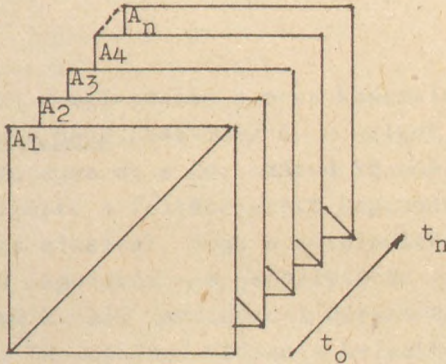
4. ábra

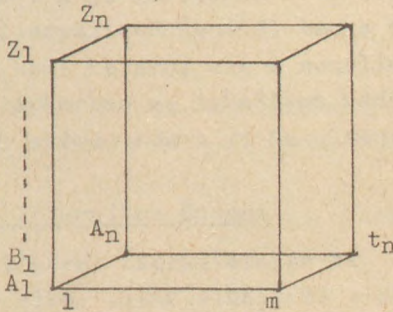
Felülnézet. Egy szöveg - időrendbe állított - változatainak térképe

5.ábra

A mitosz
mint
variánsai
halmaza

mesék,
mitoszok

narratív elemek, funkciók,
szereplők súlyozott vagy
súlyozatlan vektorai
variánsoként

5. ábra /folyt./

MÉSZÁROS István:

GERGELY PÁPA ÉS A GERGELYJÁRÁS

A régebbi és újabb szakirodalom szoros kapcsolatot tételez fel I. Nagy Szent Gergely pápa /540-604/ és a nálunk, valamint más európai országokban egészen a 20. század közepéig élő gergelyjárás népszokás között. A feltételezett kapcsolat alaposabb vizsgálatára most az ad alkalmat, hogy a közelmúltban védte meg "Egy középkori eredetű népszokás - a gergelyjárás - fejlődéstörténeti vizsgálata" című kiváló kandidátusi disszertációját FÜLDESI Béla, a debreceni Tanítóképző Főiskola helyettes főigazgatója.

A disszertáció nyilvános vitáján opponensi véleményemben - idő híján - csupán utalhattam arra, hogy e kapcsolat feltételezésére nincsen semmi alap, de azt a vélekedést sem igazolja konkrét adat, hogy a gergelyjárás I. Gergely pápán keresztül az ókori rómaiak Minervalia-ünnepétől lenne eredeztethető. És differenciáltabban kell kezelni azt a megállapítást is, hogy Gergely pápát a középkorban az iskolások védőszentjének tekintették - ahogyan ez számos néprajzi tanulmányban olvasható.

Szent Gergely pápa liturgikus ünnepe

A legelső adat ezzel kapcsolatosan az, hogy 830-ban IV. Gergely pápa elrendelte: szent elődjéről - aki 590-604 között ült a pápai trónon - minden évben március 12-én, temetési napjának évfordulóján emlékezzenek meg a papok és hívek a liturgia keretében. A 8. és a 9. században többen is megírták életrajzát /Beda Venerabilis, a longobárd Warnefried, Johannes Diaconus, Paulus Diaconus/.

Ettől kezdve szélesedett Nagy Szent Gergely műveinek népszerűsége. Számos kommentárkötetet írt szentirási könyvekhez

/Jób és Ezekiel könyvéhez, a Királyok első könyvéhez, a bűnbánati zsoltárokhoz/, homiliákat az evangéliumokhoz. Legolvasottabb műve a lelkipásztorkodás elveit és konkrét gyakorlatát kifejező "Liber regulae pastoralis" című műve volt.

Az egyházi élet gyakorlatában, illetőleg a liturgiában a 13. század végén tűnt fel az "egyházdoktor" cím: 1295-ben VIII. Bonifác pápa egyik iratában szerepelt ezen a címen négy kiemelkedő szent: Ambrus, Jeromos, Ágoston és Gergely. Ettől az időtől kezdve - tehát a 13. század végétől - március 12-én az egyház Nagy Szent Gergely egyházdoktor pápát ünnepelte liturgiájában. /1./

E liturgikus ünnepnek azonban nem volt semmiféle iskolás vonatkozása: nem jelentette azt, hogy Szent Gergelyt /vagy akár Ambrust, Ágostont, Jeromost/ az iskolások védőszentjévé nyilvánították, illetőleg hogy őt általában az iskolák vagy valamiféle iskolatípus patrónusának tisztelték volna. Nincs semmiféle erre vonatkozó adat vagy utalás az említett Gergely-életrajzokban, de arra sem, hogy ő maga iskolákat alapított, esetleg iskolában tanított volna.

A középkor zenei traktátusai gyakran említik Nagy Szent Gergely pápa és a gregorián ének kapcsolatát: róla kapta nevét ez az egyszólamu dallamvilág. Életrajzaiban olvasható, hogy létrehozta a római "schola cantorum"-ot, vagyis a pápai énekkart. Ebben az intézményben természetesen az énekes fiúk és a felnőtt énekesek zenei oktatása-képzése is folyt. De e "schola cantorum" nyilvánvalóan nem hozható kapcsolatba Gergely pápának az iskolák feletti - feltételezett - védőszentszerepével, hiszen ez nem iskola volt. A szakemberek ma már - a korábbiaknál kritikusabb vizsgálat alapján - világosabban látják Gergely pápa valós és hiteles szerepét a római schola cantorum újjászervezésében és az egyházi ének megreformálásában. Ezt a hagyományoslegendás költött elemektől megszabadított egyházzenei Gergely-értékelést éppen a közelmúltban mutatta be Rajeczky Benjamin nagysikerű könyvében. /2./

Hipotézisek

Az a feltételezés tehát, amely szerint Nagy Szent Gergely pápa 830-tól kezdve megült liturgikus ünnepéből lenne eredeztethető a gergelyjárás, konkrét adatokkal nem valószínűsíthető.^{/3./} Jól ismerjük a 10-14. századi nyugat-európai iskolás diákszokásokat /például az aprószentek-napi szokást, a bolondünnepet, a diákpüspök-választást, stb./, de Gergely-napi iskolás szokásról ebből az időből nincs tudomásunk.

Más hipotézist kell tehát keresnünk. Saját feltételezésünk - úgy véljük - biztosabb alapokon áll. Eszerint a gergelyjárás kialakulásának két alapvető tényezője volt: az iskolai tavaszi tanévkezdés kialakulása, valamint a városi polgárosodó réteg és iskolájának erősödése.

Kiindulópontunk: a középkori iskolák tanév-szerkezetének kialakulási ideje. A 9-12. századi kolostori és káptalani iskolákban nem volt tanév, az oktatás folyamatosan történt, azt az egyházi ünnepek tagolták részekre s adtak a pihenésre alkalmakat.

Új helyzetet teremtett az egyetemi szervezet 13. századi létrejötte, majd megszilárdulása. Ebben az új intézményben kialakult a nyári és a téli félévek rendszere; az előbbi tavasszal kezdődött, az utóbbi ősszel. Ekkor választották az egyetemi előjárókat s a különféle diáktisztség-viselőket.

Ezt a félévszisztémát a 14-15. században átvették a nagyobb városok plébániai iskolái. Ezekben azután a tanítás kezdete március 12-re, illetőleg a Gergely-nap körüli időre - mint praktikus állandó és szilárd időpontra - rögzült, majd szigorú hagyománnyá vált.

Igy történt például a 14. század elején, 1307-ben Wormsban: a helybeli hat iskola közös rendtartását az iskolarektorok minden félév elején, a Szent Gergely napja előtti és a Szent Gál napja /okt.16./ utáni napon voltak kötelesek a tanulóknak előtt kihirdetni és megmagyarázni.

A 15. században az 1418-i bautzeni rendtartás szerint a Szent Gergely napján tanulmányait kezdő új tanuló két groschent köteles fizetni az iskolarektornak, ez a Szent Mihály napig tartó tanítás díja. 1450-ben Wijk-ben így rendelkeztek: azok a gyermekek, akik Gergely-napon jönnek először iskolába, kötelesek a teljes félévi tandíjat kifizetni, akár rendszeren járnak, akár ki-maradoznak. Akik viszont továbbra is iskolások maradnak, azok számára a többiekkel együtt Szent Viktor napján /okt.lo./ esedékes a következő félévi tandíj.

1478-ban Braunschweig város előljárósága arról rendelkezett, hogy Gergely-napján, amikor az új tanulók jönnek az iskolába, az iskolarektorok fokozottan ügyeljenek a rendre.^{/4./}

Minden valószínűség szerint a Gergely-nap ebben az időben - tehát a 14-15. században - kapott különösebb jelentőséget a középkori diákok, mégpedig a városi plébániai iskolák tanulóinak életében /viszont az egyetemeken, a kolostori vagy káptalani iskolákban nem lett e napnak különösebb szerepe/.

Ezekben a középkori városi plébániai iskolákban a tanévkezdés legszembetűnőbb, leglátványosabb eseménye kétségtelenül az lehetett, hogy az új kisdíákok megjelentek az iskolában, s a nagyobb tanulók, valamint a tanító közös erővel igyekeztek kedvessé, örömtelivé, játékosá tenni számukra ezt a napot.

1450-ben például Wijk-ben az új növendék egy pfenniget tartozott leróni az iskolarektornak, amikor először megjelent az iskolában. Ezen a napon még nincs tanulás: a nagydiákok játszanak az új jövevényekkel egész nap.

1506-ban közreadott emlékezéseiben Johann BUTZBACH leírja első iskolai napját is. Örömteli volt iskolakezdése Szent Gergely ünnepén, "amely napon régi jámbor szokás szerint először szokták a gyermekeket átadni az iskolának". Örömeinek legfőbb oka az akkor kapott ajándék volt: pereccel, fűgével, mandulával és mazsolával ajándékozták meg tanítói őt is, s a többi kézdő kisdíákot, ezzel csalogatva őket a szorgalmas iskolába

járásra, "ahogyan az új vetemény is mindig gondos ápolást igényel..."

De arra is vannak adataink ebből az időből, hogy a nagyobb iskolásfiúk a kezdő kisdiákokat - otthonukban felkeresve őket - az iskolába hívták, illetőleg kísérték, s adományokat gyűjtöttek a tanító számára, amelynek egy részéből a tanító megvendégelte az új kis tanítványait.

A kölni Hermann WEINSBERG "Gedenkbuch"-jában írta a következőket: "Az 1524. esztendő Szent Gergely napján nagybőjtben a Szent Jakab- és a Szent György-iskola tanulói házról házra sorra járták az egyházközség családjait, kérdezősködve, vajon vannak-e olyan gyerekek, akiket iskolába akarnak adni. Amikor házunkba érkeztek, megengedték szüleim, hogy magukkal vigyenek. Így ebben az esztendőben mentem először a Szent György-iskolába; ekkor a hetedik évemben jártam."^{/5./}

Mindez tipikus 15. századi városi-polgári jelenség: a településen van már gazdaságilag erős vagy erősödő polgári, illetőleg polgárosodó réteg, s meg kell győznie őket a pedagógia helyi képviselőinek, hogy családjuk további gyarapodása érdekében szükséges gyermekeik iskolai tanulása. A polgárság ezáltal saját sorait kívánta erősíteni; ebből eredt az a törekvése, hogy lehetőleg minél több városi gyerek kerüljön be a helyi plébániai iskolába. E törekvés nyomán jött létre a városi fiúk polgári célú tömeges beiskolázásának első nagy hulláma a 15. századi Európában.

A kezdő kisdiákok Gergely-napi iskolába kerülési szokásának széles körű elterjedését legjobban az jelzi, hogy a 15. század végén nyomtatásban kiadott, kezdő tanulóknak szánt olvasásgyakorló tankönyvek címlapján megjelent Szent Gergely képe: mint egyszerű ruhába öltözött iskolarektor oktatja az előtte ülő kisgyermeket. Csupán a feje körül levő glória, valamint speciális attribútuma: a jobb vállán ülő s fülébe sugó galamb jelzi kilétét. Irásslagon ez a hexameteres sor olvasható a kép körül: "Accipies tanti doctoris dogmata sancti" vagyis "A szent doktor tanítását fogod kapni."^{/6./}

E képek alapján sem állítható azonban, hogy valahol Szent Gergelyt a kezdő kisdiákok védőszentjének tekintették volna ebben az időben papok, pedagógusok, szülők, tanulók. A képi megjelenítés oka az iskolába kerülés napja volt; a kisdiákok tan könyvét ékesítő kép viszont elindíthatta Nagy Szent Gergely és a kezdő tanulók összekapcsolódását a közvéleményben.

Az iskolakezdés ekkortájt mindenütt kellő ünnepélyességgel ment végbe, egyes nyugat-európai városokban pedig külön diákünnepnappá vált, beilleszkedve az ekkor már meglevő egyéb diák szokások-diákvigasságok közé. A 15. században így jött létre német városokban a Festum Gregorianum, a Gregori-Tag, Gregori-Fest, felvonulásokkal, maskarákkal, színjátékokkal, mint a városi plébániai iskola tanévkezdésének egyházi szertartásait követő nagyszabású profán népünnepély.

Keresztény Minerva-ünnep?

Mi a helyzet azzal a feltételezéssel, hogy a gergelyjárás az ókori római Minervalia /sőt a görög Panathea-ünnep/ keresztény változata? Erre egyes régi szerzők azért gondoltak, mert ezt az ünnepet a rómaiak márciusban tartották; Minerva a tudományok és a művészetek istennője volt, s kísérete az ünnepén tartott felvonuláson - egykor Rómában - fegyveres-katonás jelmezbe öltözött. A német városokban a 18. században a Gregori-Tag keretében ezt is megjelenítették.

Semmi konkrét bizonyítékunk nincs azonban arra, hogy a pogány Minerva-ünnep egészen 830-ig élt volna Rómában vagy Itáliában, s hogy ezt formálták volna át keresztény színezetűvé, új vallásos tartalmúvá /addig nyugodtan hagyva a keresztény diákokat, hogy a pogány Minerva istennőt ünnepeljék/. Ez az eset nyilván gyökeresen más, mint például a keresztény karácsony kialakítása a Sol Invictus pogány ünnepéből; s alapvetően eltér attól a szituációtól is, amikor a keresztény téritők pogány szokásokat keresztény tartalommal töltenek meg.

De arra sincs semmi adatunk, hogy a 16. század második fele előtti időben a Gergely-napi tanévkezdés szokásainak valami-

féle "katonás" vonatkozása lett volna; egyáltalán, hogy ókori-mitológiai elemek helyet kaptak volna benne. Viszont a 16. század második felétől kezdve ezek bő változatossággal jelennek meg német nyelvterületeken.

Ez a jelenség így magyarázható: valószínűleg a humanista iskola kialakulása és városi elterjedése után, az ókori klasszikusok műveinek intenzív iskolai tanulmányozása nyomán - tehát legkorábban a 15. század végétől - kerültek be az ilyesféle szereplők a német városok Gergely-napi diákfelvonulásainak tarka forgatagába.

Sok adatunk van ugyanis arra, hogy a 16. században a nyugat-európai iskolák belső életében - katolikusoknál-protestánsoknál egyaránt - az ókori rómaiak életének különféle külsőségeit nagy kedvvel alkalmazták. Az osztályok diáktisztségviselői római elnevezéseket viseltek: caesar, dux, consul, senator, quaestor, censor, aedilis stb.; volt az iskolában senatus; megjelentették a bírósági tárgyalásokat, a népgyűléseket; felujították a hadsereg rangjait /decurio, centurio stb./, a katonai támadások elnevezéseivel illették a különféle feleltetések /eruptio, conceratio stb./, a tanulókat a görögök és rómaiak táborára osztották...

E tisztségek különféle jelvényeit is viselték a diákok: babérlevelekből font koszorút, koronát a fején, zászló, lándzsát a kézben stb. A 16-18. századi iskola konkrét mindennapos élete teljes egészében a régi római világ közegében-léggörében zajlott.

S még teljesebbé válik a kép, ha a római történelem kiemelkedő alakjairól s a mitológiai hősről szóló iskoladramák sokaságára gondolunk.

Ugyancsak ekkor, a humanista iskola kialakulása után - tehát a 15. század második felében - kezdhették szokásba hozni a Horatiusnál megpendített ötletet: a tanító a tanévkezdés napján pereccel kedveskedik kisdiaákjainak. Valamiféle ókori szokás

folyamatos, megszakítás nélküli továbbéléséről nyilvánvalóan ezzel kapcsolatban sem beszélhetünk. HORATIUS s más antik klasz-szikus szerzők művei által nyújtott mély irodalmi élmények nyomán /ugyanakkor praktikus tanítói és pedagógiai leleménnyel/ kezdeményezhették ezt a szokást a reneszánsz idején az európai iskolákban, s ettől kezdve terjedhetett szét különféle tájakra. Például Besztercebányára, ahol 1633-ban a március elejei iskola-kezdéskor "Gergely-kalácsot" /"Gregoripeugl"/ osztottak szét a frissen jött kisdiákoknak. Vagy Nagykőrösre, ahol 1658-ban ezt jegyezte fel az iskola gazdasági vezetője: "Uj schola mesternek való peracet vettem". Itt tehát nem az új kisdiák kapta a peracet, hanem az új iskolamester.^{17.}

Szent és pápa

Az még további kutatást igényel, hogy a Szent Gergely pápa napján tartott iskolás szokást a protestánsok hogyan éltethették tovább a vezetésük alá került, illetőleg az általuk szervezett iskolákban. Ismert ugyanis, hogy a hitujítók első generációja milyen haraggal és gyűlölettel tekintett saját koruk és a régmúlt idők pápáira.

A lutheri hitet valló magyar SZÉKELY István 1559-ben megjelent világtörténetében például többek között így irt Nagy Szent Gergely pápáról: "Ez sok könyveket irta, kikben jóllehet vétkeket fedde meg, de ő is irásával sok tévelygéseknek lón fundamentoma". S további kritikus megjegyzések következnek 13 éven át tartó "pápalkodásáról". A Gergely-napi diákszokást SZÉKELY István nem említi. /Egy rejtvényt azonban elhelyezett az I.Gergely pápáról szóló szövegrészben: "A misében a kánon között is való macskajátékot ez szerzé és rendelé". Vajon mi lehetett ez a "macskajáték"?/

Azt is jól tudjuk, hogy a reformátorok milyen nagy hévvel támadtak a szentek tisztelete, illetőleg a hagyományos egyházi szertartások ellen. Ugyancsak SZÉKELY István irta például az I.Gergely pápáról szóló részben: "Gyertyát parancsolt gyujtani a misén, hogy lássanac; vajha látnánac, de nem látnac, mert mind vakok és néma ebek. Létániát és processio járást szerze,

kibe a szenteket igen hagyja segítségre hívni, de egy sem akarja hallani." S SZÉKELY István is leírta az ismert vádat: "... a pápác mind Antichristosoc és Lucipernecc helytartói"./8./

Hogyan lett ez a Gergely pápa, aki "írásaival sok tévelygéseknek lőn fundamentoma", később a gergelyjáró protestáns gyermekek ajkán "hires tanitónk"?

A művelődéstörténeti-iskolatörténeti háttér ismeretében hipotetikusan megválaszolható a kérdés. A protestánsok két ok miatt vitték, vihették tovább iskoláikban a középkori katolikus iskolás szokást. Egyrészt a középkorban Szent Gergely nem volt védőszentje az iskolásoknak és iskoláknak; szentként való tisztelete nem volt különösképpen elterjedve, képe-szobra nemigen volt látható a templomokban, segítségétől nem vártak különleges, csodás hatásokat. Másrészt az e napon mondott középkori iskolába hívó versek és énekek valószínűleg nem tartalmazták Szent Gergely nevét és a tőle való oltalomkérést. /A ma ismert kísérrő dal - "Szent Gergely doktornak, hires tanitónknak az ő napján" kezdetű - versét 1696-ban adta közre ÁCS Mihály "Zöngedező menyeyi kar" című evangélikus énekeskönyvében./

Az ma már tisztázódott az eddigi kutatások nyomán, hogy a gergelyjárás nem szlovák, nem cseh vagy más szláv hatások és ösztönzések nyomán, azok utánzásaként alakult ki nálunk; ez az iskolás diákszokás Közép-Európában éppen úgy, mint Nyugat-Európában azonos módon jöhetett létre. A gergelyjárás ugyanis mindenütt jelentkezhetett, ahol a 14-15. századi városi plébániái iskolákban Gergely-napján kezdték az új tanévet. Márpedig ez a római kereszténységet valló európai országokban a 14-15. században általában mindenütt így történt.

Az is tisztázódott, hogy a gergelyjárás nem a hitujítás nyomán terjedt el hazánkban.

A Gergely-napi diákszokások ugyanis - ismételjük - a középkorban a városi diákság szokásai voltak, s az új kisdiákok iskolába hívása, valamint az adománygyűjtés a 15. század második

felében s a 16. század elején már javában divott, erre nyugat-európai adataink vannak.

Hazai városainkban s nagyobb mezővárosainkban minden valószínűség szerint ez ugyanígy történhetett a 15. század második felében. E települések iskolarendszere ekkor már bizonyíthatóan megszilárdult: erős, népes plébániai iskolák működtek egyes városainkban, nagyobb mezővárosainkban, sok helyütt külföldi egyetemen képzett rektorokkal, akárcsak a tőlünk nyugatra fekvő országokban. Ezeknek a hazai iskoláknak a belső élete, a diákság életmódja teljesen azonos lehetett azokéval - ezt joggal állíthatjuk.

Éppen ezért okkal feltételezhetjük azt is, hogy a 15. század végi hazai városaink s nagyobb mezővárosaink kisdiákjait is Gergely-napján kísérték először az iskolába /s nem más napon/, éppen úgy, mint német nyelvű és nemzetiségű kortársaikat. S ezekben a hazai városi-mezővárosi iskolákban - minden valószínűség szerint - a Gergely-napi szokás tovább élt a 16. század második felében, akár katolikus vezetés alatt maradtak, akár protestáns szelleművé váltak.

Például UJFALVY Imre debreceni rektor 1597-i - a helybeli kálvinista iskola tanítója számára irt - utmutatója szerint az új tanulók iskolakezdése Szent Gergely napján, esetleg ezen kívül Szent Márton napján történjen /"... deductio ac receptio semel aut ad summum bis in anno institueretur, primo in festo D. Gregorii, deinde in festo D. Martini"/.

Egy evangélikus példa: a nagyszebeni iskola 1598-i szabályzata szerint a két félév kezdetének időpontja a Gergely- és a Mihály-nap körül van /"circa festum Gregorii et Michaelis"/⁹.

Városi szokásból falusi szokás

A Festum Gregorianum 16. századi nagyszabású diákünnepének, az egész város életét megmozgató népünnepélyformáinak hazai meghonosodására csupán az erdélyi szász városokból vannak adataink.^{10.} Ennek csupán halvány változata lehetett az,

amit hazai piarista gimnáziumaink egynémelyikéről emlitenek: "a diákok Nagy Szent Gergely pápának ünnepén királyt választottak maguk közül. A rex juventutis gazdag ifju volt, aki azután választóit bőségesen megvendégelte."/11./

Városaink-mezővárosaink többségében valószínűleg mindvégig - ameddig élt - a gergelyjárás ősbibb-egyszerűbb középkori változata élt. Ugyanakkor az eredetileg városi iskolai szokás falusi iskolások falusi tanítók által irányított szokáscelemekévé vált.

A népiskola hazánkban a 16. században jött létre, akárcsak Nyugat-Európában, a reformáció-ellenreformáció küzdelmeinek eredményeképpen. Jól ismert ennek első hazai írásos dokumentuma: az OLÁH Miklós esztergomi érsek vezetése alatt 1560-ban tartott nagyszombati zsinat népiskola-határozata. Minden valószínűség szerint a hazai falusi népiskolákban - mind a katolikusoknál, mind a protestánsoknál - kezdetől fogva /tehát a 16. század utolsó harmadától/ jelen lehetett a gergelyjárás egyszerű formája. Ugyanis mind a hagyomány ereje, mind a tanévkezdés és tanulótoborzás praktikuma, mind a falusi tanító nehezebb anyagi helyzete indokolhatta a szokás további fennmaradását.

Talán megmaradt a szokás a 16. századon túl egyes protestánsoknál városi és nagyobb mezővárosi iskolákban, a későbbi kisebb-nagyobb kollégiumok némelyikében is, az előbbi okok következményeképpen /bár sem e protestáns kollégiumok iskolatörvényeiben, sem bőven fennmaradt iratanyagában nem található erre egyetlen utalás sem; annál több a különféle más adománygyűjtő kollégiumi diákszokásról/.

Nem maradt meg azonban a gergelyjárás a katolikusok városi "latin" iskoláiban. A jezsuiták ugyanis a 16. század végén modernizálták iskoláikat, gimnáziumaikat és akadémiáikat, kiküszöbölve belőlük a középkori hagyományokat, ezek között a tanulótoborzást és mindenfajta tanulói adománygyűjtést. Mindenben követték őket a piarista és más szerzetesrendi iskolák. A katolikusok városi iskoláiban tehát ekkor végérvényesen vége szakadt a középkori szokásnak.

Viszont egyes vidékek falusi katolikus és protestáns népiskolái a 16. századon túl is megszakítatlan folyamatban megtartották a középkori városi diákszokást, a gergelyjárást, egésze a 19., sőt a 20. századig.

Nem is csupán a szokást. A Somogy megye Darány református iskolája például az 1830-as, 1840-es években még tökéletesen, szinte érintetlenül őrizte a középkori tanévszerkezetet /amikor körülötte már évszázadok óta a legtöbb iskolában ősszel kezdődött a tanítás/. /12./

18. századi Gergely-renaisszánsz

A francia bencések Szent Mór kongregációja a 17-18. század fordulóján több kötetben adta ki Nagy Szent Gergely műveit.

1694-ben Párizsban franciául jelentették meg a "Liber regulae pastoralis" kötetét, 1705-ben pedig az eredeti latin szöveggel látott napvilágot kiadásunkban ez a könyv.

Ez utóbbi kiadvány alapján a művet BARKÓCZY Ferenc esztergomi érsek is kinyomatta az esztergomi érseki nyomdában, ROYER Ferenc Ambrus nyomdászával "ad usum Venerabilis Cleri Strigonisensis", az esztergomi egyházmegye papsága olvasmányául. Ez 1761-1765 között történhetett /a címlapon nincs évjelzés/. A kötet elején levő metszet Nagy Szent Gergelyt ábrázolja, sajátos módon nem pápai-főpapi ornátusban, hanem fedetlen fővel, egyszerű római tógában. Csupán palliuma jelzi főpapi méltóságát.

Sajátos akadémiai-egyetemi szokás volt a 17-18. században, hogy a tanulmányaikat befejező, vizsgázó diákok - a számukra kitűzött tudományos tézisek megvédése céljából rendezett nyilvános-ünnepélyes vitákon - könyvvel ajándékozták meg előkelőbb vizsgavendégeiket, a kötet elejére kinyomtatva téziseiket, valamint az ajánlást. Így történt ez hazánkban is. Az 1760-as, 1770-es években szembeötlően igen gyakran ezt az esztergomi Nagy Szent Gergely-könyvet adták ajándékba vendégeiknek a doktorandusok, főként a teológiából vizsgázók.

Ilyen köteteket ismerünk a nagyszombati egyetemről 1766-ból, 1767-ből, 1769-ből, 1770-ből, 1772-ből; a budai jezsuita akadémiáról 1767-ből, a kalocsai piaristáktól 1767-ből és 1772-ből, a veszprémi piaristáktól 1769-ből, a pécsi ferencesektől 1777-ből. Ugyanezt az esztergomi kötetet megjelentették ilyen címlappal is: "a pécsi egyházmegye papságának használatára."

1765-ben a nagyszombati egyetem egyik növendéke vizsgaajándékkul az Augsburgban 1761-ben kinyomtatott másik Gergely-művet, az evangéliumokhoz fűzött homiliák kötetét osztotta szét. Két évtizeddel korábban viszont a gráci egyetemen teológiából doktoráló egyik magyar hallgató a Grácban 1742-ben kinyomtatott "Liber regulae pastoralis"-t adta vendégeinek kezébe, ugyanezzel a cíllal.^{/13./}

Hazánkban - ezt joggal feltételezhetjük - a 18. század második felében elég széles körben ismerhették Nagy Szent Gergely pápa e legfőbb művét, amely lényegében az egyszerű nép közötti pasztoráció elveiről és módszereiről szólt, ekkor is aktuálisan. A hazai közreadók igen fontosnak tartották ezt a könyvet, melynek olvasása "nagy haszonnal jár nemcsak a püspököknek s a hivek többi pásztorának és vezetőjének, hanem minden egyes keresztény számára is."^{/14./}

Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy iskoláikon keresztül ekkor a jezsuiták is terjesztették Nagy Szent Gergely pápa tiszteletét. A jezsuita gimnáziumokban ugyanis - amelyek a 16. század végétől kezdve gyors ütemben létesültek nálunk is - az egyes osztályoknak központilag kijelölt védőszentjük volt. A legelső, kezdő kisdíákokat tömörítő osztálynak /a "parva" vagy "principia" osztálynak/ éppen Szent Gergely volt a védőszentje.

BÉL Mátyás hatalmas történeti-földrajzi művében - a 18. század első felének állapotát bemutató - részletesen tudósít a nagyszombati jezsuita gimnáziumról, beszámol az egyes osztályok védőszentjeiről: a parvisták március 12-én ünneplik meg védőszentjüket, Szent Gergelyt, "Minden osztálynak külön égi patrónusa van - írja -, akinek felajánlják magukat s ünnepélyes

szertartásokkal ülik meg ünnepeit. Képét kifüggesztik a megfelelő osztályban, hogy a rátekintők emlékezetükbe véssék tiszteletét..." /15./

Ismerjük a jezsuita gimnáziumok egységes szervezettségét, s biztosra vehető, hogy ugyanigy történt a védőszentek kijelölése és ünnepeik megülése a jezsuiták többi hazai gimnáziumában is /a 18. század közepén 30 gimnáziumuk volt Magyarországon és Erdélyben/.

Sőt nemcsak a jezsuiták gimnáziumaiban történt így. A csiksomlyói ferences gimnázium igazgatója 1740-ben ezt a kérést terjesztette - többek között - a provinciális elé: "Minthogy más gimnáziumokban is szokás az intézet védőszentjét ünnepélyes iskolai körmenettel megünnepelni, ha úgy tetszenék intézkedni a főtisztelendő Provinciális Urnak, hogy itt az iskola védszentje: Szent Katalin a rhetorok, Sz. Bonaventura a szintaxisták, Szent Gergely a kisebbek és Szent Antal az egész iskolai ifjúság védszentjei, iskolai körmenettel /ami eddig nem történt/ ünnepeltessenek." A provinciális engedélyezte e védőszentek különleges iskolai megünnepelését, amelynek során azután a templomba vonulva az illető osztály előtt vitték védőszentjük szobrát vagy képét. Az ünnepség alatt viselt ruhákért a Mária Társulatnak 20 denárt fizetett egy-egy osztály. Ezeken a napokon természetesen szünetelt a tanítás, amikor is "az ifjúság illedelmes multságokat engedett meg magának." /16./

E gimnáziumi Gergely-kultusz könnyen kapcsolatba kerülhetett a falusi Gergely-napi szokással, mivel a falusi kisiskolák tanítóinak nagy része -a vizitációs jegyzőkönyvekből jól tudjuk - néhány gimnáziumi osztály elvégzése után kezdte el falusi tanítói munkáját. Mindez ugyancsak elősegíthette a gergelyjárás falusi továbbélését, azt erősítette, hitelesítette.

Számos ábécéskönyvet jelentettek meg hazai jezsuiták a nagyszombati egyetemi nyomdában, ezeket elsősorban gimnáziumaik kezdő tanulói használták, de eljutottak a falusi kisiskolák tanítóinak és tanulóinak kezébe is. "A magyar szóllásnak kezdetéről és módgyáról való keresztyéni tudomány, melly a kisdedek-

nek oktatásokra egynehány imádságokkal edgyütt ki-nyomtatott" - ez a címe az egyik, 1756-ban általuk kiadott ábécés könyvecskének. A címlapon kép is látható: palástos, infulás főpap irányítja a tanító elé az abécét tanuló kisgyermeket. /17./

Szent Gergely alakja lehet ez, akit a gergelyjárás főszereplője a 19. és 20. században is mindig püspöki ruhában személyesítettek meg.

Ugy véljük: aligha tévedünk, ha azt állítjuk: nem a középkorban, hanem a 18. századi /esetleg 17. századi/ jezsuita iskolákban jelent meg Szent Gergely, mint a kezdő kisiskolások védőszentje. Az a lehetőség azonban természetesen nem zárható ki, hogy a jezsuiták saját iskolás jellegű Szent Gergely-kultuszuk elterjesztésében korábbi, esetleg középkor végi patrónus-émléknyomokat is követtek. Egymás mellé téve a 18. századi és a 15. század végi tankönyvek említett címlapképeit - Nagy Szent Gergely kezdő iskolásgyermek között -, az azonosság és a különbség azonnal szembetűnik. /18./

o o o

KODÁLY remekművű kórusa, a "Gergelyjárás" és az újabb népzenei mozgalom újra felélesztette a középkorban keletkezett Gergely-napi - március 12. körül zajló - iskolás diákszokás iránti érdeklődést. A második vatikáni zsinat nyomán kiadott új római kalendárium azonban Nagy Szent Gergely pápa ünnepét áthelyezte: püspökké szentelésének napjára, szeptember 3-ra tette át. Magyarországon a római katolikus egyháznak ez az új naptára 1983 adventjében lépett életbe.

Tanévkezdés és Gergely-ünnep újra egyidőbe került.

Jegyzetek

1. Vö. BARNA Leander 1926., BABURA László 1927. - I. Gergely pápa művei: J.P. MIGNE: Patrologia Latina 75-79. kötet; említett életrajzai: uo. 75. kötet.
2. RAJECZKY Benjamin 1981. 7-9.

3. BÁLINT Sándor 1977. I. 246-252. - BÁLINT Sándor nagyszabású művében a gergelyjárás történetével nem foglalkozott.
4. SCHOELEN, Eugen 1965. 173.; MÜLLER, Johannes 1886. 38., 290.; KOLDEWEY, Friedrich 1886. 23.
5. MÜLLER, Johannes 1886. 290.; SCHOELEN, Eugen 1965. 178., 180.; FALK, Franz 1880. 238.
6. Egy 1495-i freisingi "Es tu scholaris" című tankönyv címlap-képét közli ALT, Robert 1966. I. 121.; egy 1500-ból való "Exercitium puerorum" címlapja: FALK, Franz 1907. 5.
7. ROSENAUER Károly 1876. 49.; ÁDÁM Gerzson-JÓÓ Imre 1896. 12.
8. SZÉKELY István 1960. 128-129.
9. A debreceni utmutató és a nagyszebeni szabályzat közölve: MÉSZÁROS 1981. 206., 218.
10. Vö. MÉSZÁROS 1975/a. 587-603.
11. MARÉK Antal 1939/40. 17.
12. MÉSZÁROS István 1975/b. 370-374.
13. Felsorolásunk csupán az Országos Széchényi Könyvtár anyaga alapján készült.
14. A bevezetésben.
15. BÉL Mátyás 1735. II. 96-97.
16. BÁNDI Vazul 1895/96. 231.
17. A kép újabban közölve: MÉSZÁROS István 1972. 14.sz. melléklet.
18. A gergelyjárás teljes hazai és nemzetközi bibliográfiája megtalálható FÜLDESI Béla említett disszertációjában.

Irodalom

- ÁDÁM Gerzson-JÓÓ Imre
1896. A nagykőrösi ev.ref. főgymnasium története. Nagykőrös.
- ALT, Robert
1966. Bilderatles zur Schul- und Erziehungsgeschichte.
I. Berlin

- BARBURA László
1927. Nagy Szent Gergely élete. Budapest
- BÁLINT Sándor
1977. Ünnepi kalendárium I. Budapest
- BÁNDI Vazul
1895/96. A csiksomlyói róm. kath. főgymnasium története.
A csiksomlyói róm. kath. főgymnasium értesítője. Csiksom-
lyó.
- BARNA Leander
1926. Nagy Szent Gergely pápa. Budapest
- BÉL Mátyás
1735. Notitia Hungariae novae. II. Bécs
- FALK, Franz
1880. Die Schul- und Kinderfeste im Mittelalter. Frankfurt
1907. Schule, Unterricht und Wissenschaft im Mittelalter.
Regensburg
- KOLDEWEY, Friedrich
1886. Braunschweigische Schulordnungen. Berlin
- MARÉK Antal
1939/40. A budapesti piarista gimnázium. A budapesti pia-
rista gimnázium értesítője. Budapest
- MÉSZÁROS István
1972. Népoktatásunk 1553-1777 között. Budapest
1975/a Iskolatörténeti adatok a gergelyjárás keletkezés-
történetéhez. Ethnographia 1975. 4.sz.
1975/b Gergelyjárás Darányban 1846 előtt. Ethnographia
1975. 2-3.sz.
1981. XVI.századi városi iskoláink és a "studia humanitatis".
Budapest
- MIGNE, Jean-Paul
1853. Patrologia Latina. Paris
- MÜLLER, Johannes
1886. Vor- und frühreformatorische Schulordnungen und
Schulverträge. Zschopau
- RAJECZKY Benjamin
1981. Mi a gregorián? Budapest

ROSENAUER Károly

1876. A besztercebányai á. h. ev. gymnasium története.
Besztercebánya

SCHOELEN, Eugen

1965. Erziehung und Unterricht im Mittelalter. Ausgewählte
pädagogische Quellentexte. Paderborn

SZÉKELY István

1960. Chronica ez vilagnac jéles dolgairol. Faksimile ki-
adás. A szöveget gondozta Gerézdi Rabán. Budapest.

A magyar népköltészet forrásai

KOMÁROMY Sándor:

A SÁROSPATAKI KÉZIRATOS DIÁK-ÉNEKESKÖNYVEK NÉPDALAI

Kutatásaim a XVIII. századi sárospataki kéziratos énekeskönyvek teljes feldolgozásához kapcsolódnak, ebből a jelen dolgozat csupán néhány összefüggésre szorítkozhat, elsősorban a népdalszövegekre figyel.

A sárospataki kollégiumi diákköltéssel elemző módon irodalomtörténet-írásunk viszonylag keveset foglalkozott. A témából megjelent írások nem vállalkoztak teljes áttekintésre, részletesebb elemzésre, a kortárs magyar irodalommal való kapcsolatainak bemutatására sem.

E területen a sárospataki iskola alapításának 450. évfordulója alkalmából megjelent sokszinű és gazdag publikációk sem hoztak új eredményeket. A megjelent tanulmányok kollégiumtörténeti, művelődéstörténeti anyagában csupán a felszínen találhatunk utalásokat a diákköltészet meglétére. E helyzet részben azzal is magyarázható, hogy a XVII-XIX. századi sárospataki kéziratos énekeskönyvek anyaga jórészt kéziratos és kiadatlan, ezért kevésbé ismert és hozzáférhető.

Mi indokolja hát a vele való foglalkozást?

Kétségtelen, hogy a sárospataki diákirodalom összességében nem sorolható a XVIII. század és a XIX. század első évtizedeinek élvonalbeli irodalmához, viszont része az összirodalmi fejlődésnek. A második és harmadik értékvonulat is hat a fejlődésre, mintegy buvópatakként van jelen a kor irodalmi életében, s ezért figyelmet érdemel.

Másfelől a diákköltészet fontos lehet a magyar irodalom korábbi folyamatának, rétegeinek nyomónkisérése miatt is. Így

pl. a felvilágosodáskori magyar líra stilusirányzatai jórészt fellelhetők a pataki diákköltészetben, ahol az irodaloméhoz hasonló szövegszerű egymásmelettiesség figyelhető meg. A diákirodalom fontos rétege az irodalmi népiesség CSOKONAI utáni fejlődésének is.

A kéziratos diákénekeskönyv nem csupán pataki "különlegesség", nem is egyedi irodalmi képződmény. Megtalálható a kortárs protestáns kollégiumokban is, így Debrecenben éppúgy, mint Pápán vagy Nagyenyeden. Debrecenben például kevéssel megelőzi CSOKONAI indulását, de végső soron körülötte és az ő hatására virágzik, és az 1830-as évek derekáig tart /lásd bővebben: BÁN Imre-JULOW Viktor: Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában. Bp. 1964./.

Mennyiségi tényezőket alapul véve, ma már csupán a meglevő és bibliografált kéziratos kötetek száma az iránymutató. A gyűjtemények /énekeskönyvek/ szöveganyaga több ezer oldalt tesz ki. STOLL Béla bibliográfiája alapján a sárospataki Nagykönyvtárban az 1700-1840 közötti évekre datált kötetek száma: 71. Az időmegjelölések csak körülbelüli értékek, az énekeskönyvek időjelölése ugyanis nem minden esetben pontos, sőt a másoló sem tartja fontosnak az évszám feltüntetését. Továbbá azt is számításba kell venni, hogy egy-egy gyűjtemény anyaga - éppen a sajátos létforma természetéből adódóan - évek, évtizedek munkájának eredménye. A kötetek írásképe sem mindig homogén, eltérő kézírásokat is találhatunk. Ez arra vall, hogy e kötetek kézzel írtak, s az idők folyamán a tulajdonos személye is változhatott.

A sárospataki gyűjtemények műfaji és tematikai szempontból igen nagy tarkaságot mutatnak. Találhatók ezekben epikus alkotások, a korabeli iskolás versíró gyakorlatot jelző szövegek /szentencia és piktura/, népdalok, kuruzslások, különféle háztartási receptek, vallásos szövegek és énekek, hogy csak a gyakoribbakra utaljak. Ez a gazdag és sokszínű anyag minden különösebb szerkesztői megfontolás nélkül sokszor egy kötetben belül is keveredik.

A kötetek etnográfiai értékeit korántsem mérte még fel kel-
lő sullyal az eddigi kutatás, pedig a magyar folklór-hagyomány
megismerése szempontjából több olyan szöveg lappang itt, amely
jelentősen gazdagíthatja eddigi ismereteinket.

Írásom terjedelme miatt - e vonatkozásban - most csupán
néhány kötetre kívánom a figyelmet felhívni.

Elsőként BATTHA Bálint Kótatára érdemes a figyelemre. 1804-
1808 között keletkezett. 400 lapos, egykoru számozással, ron-
gált félbőr kötésben.

A könyv első fele szokványos, a diákirodalomból jól ismert
névnapi köszöntőket, egy "Arábiai Tündérmesét" Szulmiráról és
rokokó-szentimentális verseket tartalmaz, az utóbbiakat főként
KOVÁTS Józseftől. Majd a 223.oldaltól kezdődően a másoló "Egy
néhány válogatott Nóták" címmel dalokat közöl. A másolt anyag
a korabeli dalfogalom értelmezését is kitűnően tükrözi, hogy
ti. egymás mellett találhatók itt népies műköltői alkotások, ré-
gi dalok és népdalok. Tehát nem választódik el a népi és a régi
fogalma: a népi azonos a régivel. A népinek pontosabban a nép-
költészetnek és a régi kéziratos énekköltészetnek azonosítása
vagy bizonyos mérvű keveredése teljesen érthető /vö.: szövegfej-
lődés- és sorvadás, a terjedés módja, komplikáció, folklorizá-
lődás stb./.

Természetesen nehéz megállapítani, hogy a XVIII. század
végén, a XIX. század elején mi a népi, hiszen feljegyzéseink
hézagosak, beható ismereteink nincsenek. Feltehető, hogy az ER-
DÉLYI- és KRIZA-féle gyűjtemények részletesebb elemzése arra mu-
tatna, a XIX. században gyűjtött népdalok /és népballadák/ je-
lentékeny része a régi magyar műköltészet /a kéziratos énekköl-
tészet/ lecsapódása, folklorizálódott változata.

A BATTHA-gyűjtemény népdalanyaga a másolás ideje miatt is
külön figyelmet érdemel. A kötet borítólapján az 1804 és záró-
jelben az 1808-as évszám jól olvasható. Tehát a népdalok máso-
lásának ideje a RÉVAI-felhívás /1782/ és a KULTSÁR-felhívás

/1817/ között helyezendő el. Amennyiben következtetésem helyesek, úgy BATTHA Bálint Kótatárában népdalgyűjtésünk egyik korai emlékét értékelhetjük. Tudjuk ugyanis, hogy főként a RÉVAI-felhívást nem kísérte számottevő érdeklődés, a gyűjtések terén nem történt változás.

A XIX. század huszas éveinek gyűjteményeiben növekszik a gyűjtött dalok száma. E korból különösen kiemelkedik a Felvidítő címet viselő tizenegy kötetből álló sorozat, amelyet POGÁNY Péter mutatott be egyik tanulmányában /lásd: Ethnográfia, 1958. 1.szám, 93-115.old./.

"A Felvidítő - írja a szerző - az 1820-as évtized legbővebb, leggondosabb szöveggyűjteménye. Az 1820-as évtized az a kor, amikor már kiapadóban vannak a XVIII.sz. vég és a XIX. sz. eleje anyagát képviselő kéziratos források ahhoz, hogy sok ujat mondjanak a népdaltörténet-kutatóknak."

Az előzőekben leírt sárospataki diákénekeskönyveken kívül még a továbbiakban néhány olyan gyűjteményt említünk meg, csupán cím és év szerint, amelyekben elszórtan ugyan, de népdalok, ill. ezekhez közelítő dalszövegek találhatók. A mennyiséget tekintve nem beszélhetünk tömeges gyűjtésről, hanem kötetenként csak néhány dalszövegről:

- SZKÁROSI-JÁRDÁNHÁZI-melodiárium /1787-1792/
- SZARKA JÁNOS-melodiárium /1798/
- Melodiárium /1823-1831/
- Dávidné Soltári /1790-1/
- SZENTPÉTERI Sámuel énekeskönyve /1832/
- Nagykaposi melodiárium /1809-1848/
- HERSCHMAN István énekeskönyve /1773-1790/
- POLGÁR János-gyűjteménye /1830/
- Dávidné Dudája /1809/

- NOVÁK Lajos-melodiárium. /1791-2/
- TAMÁSHIDAY VARGA Ferenc-gyűjt. /1784-1824/
- Énekeskönyv /1839/
- WÉN József énekeskönyve /1809-1810/
- MÁNDY Károly-gyűjt. /1836/

FÖLDESNÉ GYÖRGYI Erzsébet:

A HÁZASSÁGKÖTÉS ÉS A LAKODALOM FORRÁSSZÖVEGEI

E kötet tervbevételeivel rendhagyó feladatra vállalkozik a sorozatszerkesztő. Ismeretes, hogy e vállalkozás keretében folklórszövegek, ill. azok forrásául szolgáló alkotások jelennek meg.

A lakodalom mint a házasságkötés ünnepe, a 19. századi paraszti kulturában a legjelentősebb társadalmi esemény, amelynek ünnepélyessé tételében számos folklórműfaj kap szerepet, ezért ideális lehetőség adódik a folklór funkcionális vizsgálatára. A ponyvairodalom /vőfély- és násznagykönyvek/ többé-kevésbé elnépiesedett alkotásainak igen jelentős, szinte forgatókönyvszerű szerepük van e szokáskörben. Legfontosabb, kutatásra is legértelmesebb aspektusa azonban a parasztlakodalomnak az, hogy benne a népi ünnepségalkotás csúcsteljesítményét tanulmányozhatjuk.

A lakodalom csak részben öntevékeny ünnep, a jogi, vagyoni jogi előírások és a szokásjogi gyakorlat is befolyásolja, megadja programjának egy részét. A lakodalom nem is gondtalan ünnep, ellenkezőleg: rendezőinek anyagi színvonalához képest aránytalanul nagy ráfordítással zajlik le, és az érdekeltek számára nagy a tét, akár sorsdöntőnek is mondhatjuk.

Megítélésünk szerint a lakodalom és a házasságkötés forrásanyagát együtt kellene közreadni.

Elsőrendű források a lakodalomleírások, ezekből számos publikáltat ismerünk, s bizonyára lappangnak még hasonlóké kézirattárakban és egyébütt. Szerzőik lelkészek és más vidéki értelmiségiek /PLÁNDER, B.S., JEREMIÁS Sámuel/, ujságírók /a RÉSŐ-féle anyag, KUBINYI-VAHOT/, végezetül tudós polihisztorok /ORBÁN Balázs/. E leírások összességükben roppant sokoldalúak,

nem teljes rendszerességgel ugyan, de sok mindenre kitérnek a tárgy mind jogi, társadalomnéprajzi, mind pedig folklorisztikai vonatkozásai tekintetében. Ezáltal összefüggő képet tudnak nyújtani, megvilágítják a jelenségek kölcsönös összefüggéseit.

A násznagy- és vőfélykönyvek a forrásanyag másik jelentős része. A nyomtatásban megjelentek nyomán számos kéziratos változat keletkezett, utóbbiakban sok az aktualizálás, a másoló által végzett átköltés.

A házassági szerződések, mórinq- és parafernumlevelek főként a házassági vagyoni jog elsőrendű forrásai, ugyanakkor azonban a házasságra lépők és a házasságkötés különböző körülményeire nézve is forrásul szolgálnak. Ilyenek nagy mennyiségben lehetnek mind az egyes parókiákon, mind a levéltárakban. Néhány publikált gyűjteményt ismerünk /pl. MÁNDOKI L. siklósi anyaga/.

Szerepelnie kell a kötetben a házasságkötésre vonatkozó valamennyi, az időszakban érvényben levő jogszabálynak, tekintettel arra, hogy ezek is alapvetően befolyásolták a lakodalmat.

Kisebb jelentőségű, helyi érdekű utasítások, szabályozások, tilalmazások és egyéb beavatkozások - ilyeneket publikálva is ismerünk - is forrásként veendőek számításba.

A kiadott népköltészeti gyűjtemények és a kiadatlan gyűjtemények lakodalmi anyaga egyik további, mennyiségileg igen számottevő része a forrásanyagnak.

További írásos források közül itt most pl. olyan jobbágyleveleket említenék, amelyekben a jobbágy urához támogatásért fordul lakodalma alkalmából. Elképzelhetők hasonló levelek, naplójegyzetek, utleírások és egyebek ide vágó részletei.

A képzőművészeti alkotásokban elég szép számmal látunk lakodalmi jeleneteket, vonatkozik ez a festészetre és a grafikára is. A képi ábrázolások minél teljesebb összegyűjtésére törekszünk, ez adná a kötet illusztratív anyagát.

Elképzelhetők tárgyi relikviák, ezek felkutatására törek-
szünk, de jelen pillanatban ez nem kecsegtet nagy eredménnyel.

A jelen vitaülés feladata állást foglalni abban, hogy a
felsorolt forrásféleségek közül melyekből milyen teljességre
törekvés a reális. Másik fontos vitakérdés: a sokban egymáshoz
hasonló násznagy- és vőfélyszövegek gazdaságos publikálási mód-
ja.

SZABÓ Lajos:

GERGELYJÁRÁSI KÖSZÖNTŐK

E szöveggyűjtemény összeállítását és kommentálását SZABÓ Lajos végezte el.

Gyűjteményébe felvette a már eddig publikált szövegek mellett az általa gyűjtött anyagot is. /Debrecen, Sárospatak, Budapest: Néprajzi Múzeum E.A., Felsőméra./

A gyűjtemény 3 részre tagozódik: Előszó, I. Gergely-napi köszöntők, II. Dramatizált szövegek. /36 szövegpélda/

A gyűjtés és az összeállítás során nem lehetett teljes bizonyossággal megállapítani, hogy melyek a kizárólag reformátusok által használt köszöntők. A magyar gergelyjárás szövegeiben ugyanis egyik felekezet sajátos hittételei, dogmatikája, felekezeti jellege sem mutatkozik meg, legfeljebb némelyikben előfordul a tipikus katolikus köszöntés: Dicsértessék az Ur Jézus Krisztus! Ámde ennek a katolikus köszöntésnek az elhagyásával ugyanez a szöveg megtalálható a reformátusoknál is. Ezért kellett a címben így pontosítani: "Református falvakban is használt szövegek".

Felmerült az a kérdés, hogy érdemes-e minden felbukkanó szöveget betenni a gyűjteménybe, hiszen közülük a legtöbb csak variánsa annak a 17. századi alapszövegnek, melyet Magyarországon először jegyzett fel a hányatott életű evangélikus prédikátor, ÁCS Mihály 1696-ban. /Ezt a szöveget valószínűleg a Dunántulon lelte, mert ott voltak többnyire szolgálati helyei, bár a könyv maga Lőcsén jelent meg./ Kevés ugyan az ettől eltérő szöveg, de olyan sokat tud mondani e sok variánsban egy-egy betoldás, kihagyás, módosítás, alkalmazás s egyéb átfogalmazás, hogy ezek miatt is a variánsokat mind megőrzésre méltónak kell venni.

A gyűjteményben szereplő szövegek kapcsán a következő megállapításokat kell tenni:

I. Hidverés ez az értelmiség és a nép között, amikor is a népet nem összehívják, hanem a saját kunyhójában keresik fel.

*II. Amellett, hogy a fakultatív iskoláztatás időszakában játékos módon becsalogatják a nép gyermekeit az iskolai nevelés keretei közé, a felnőtt parasztságnak is mintegy "esti tagozaton" jelentős népművelési és tudományos ismeretterjesztéssel szolgálnak.

III. A gyűjtemények második részének vizsgálata alátámasztja a gergelyjárás magyar szakemberének, FÜLDESI BÉLÁNAK azt a megállapítását, hogy a gergelyjárás a 18-19. században csaknem kizárólag "protestáns műfaj" volt.

IV. E gergelyjárás szövegek vizsgálata révén sok néprajzi adalékkal gazdagodik néprajztudományunk a 18-19. századból.

V. A társadalmi vonatkozásokra jó példa: "egyenlő köztünk a Nemesség, Gazdag, szegény között nincs semmi különbség, Mivel nem a hártya, sem a régi vérség, Nemesbit minálunk hit és a bölcsesség, Ilyen szabadságra hívom én a Népet."

VI. A gergelyjárás dramatizált szövegek énekes betétjei előfutárai a magyar népszínmű kezdeteinek.

Végül a gergelyezés eddigi definícióit /ERDÉLYI J., DÖMÖTÖR T., TÁTRAI Zs., FÜLDESI B./ elfogadva így határozhatjuk meg: "Fontos tevékenység a tanulók toborzására, ugyanakkor a nép részére szórakoztató, oktató, felvilágosító, serkentő-népnevelő tevékenység is, és az 1770-es évektől kezdődően uttörője talán a későbbi magyar népszínmű kezdeteinek. Összes magyarországi népi dramatikus iskolai játékaink közül a leghasznosabb és a legfontosabb is volt a maga korában, mert kívánatosá tette a kultúrát a nép előtt, és játékosan igyekezett utat nyitni a nép számára a kultúra felé."

A közzétételre váró szöveggyűjtemény beosztása:

Bevezetés 1-2o. oldal

Szöveggyűjtemény:

I. Gergelyi szövegek

II. Dramatizált szövegek

Jegyzetek

Függelék

Helynévmutató; terjedelem összesen 3o4 gépelt oldal.

Ez a szöveggyűjtemény segédkönyv azoknak, akik ezzel a kérdéssel foglalkoznak.

Adattár

MARÓT Károly:

BESZÁMOLÓ AZ 1948-AS BRÜSSZELI CONGRES INTERNATIONAL DES SCIENCES ANTHROPOLOGIQUES ET ETHNOLOGIQUE-RŐL ÉS PÁRIZSI TANULMÁNYAIRÓL

Miniszter Ur!

Bátor vagyok 201.671/1948.VI. és 249.734/1948.X. üö-beli rendeleteinek megfelelően, jelentésemet az 1948. augusztus 15-28. közt Bruxelles-ben tartott /III./ Congres International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques-on való részvételemről és párizsi, aug. 29- szept. 3. közötti tartózkodásom alatt végzett tanulmányaimról, illetve megbeszéléseimről tisztelettel felterjeszteni.

I. A BRUXELLESI KONGRESSZUS.

/1./ Lefolyása: Aug.14-én a Sabena helyiségeiben, az akkor ott székelő főtitkár, Fr.Olbrechts, a Congo Múzeum igazgatója, a tb. főtitkár Kay Birket-Smith, a világhírű dán múzeumigazgató és a pénztáros, Fr.Twiesselmann antropológus professzor fogadtak. Olbrechts, kifejezve sajnálkozását, hogy a többi bejelentett magyar tag /nehányat névszerint említett/ nem érkezhetett meg, mint egyetlen hivatalos kiküldöttet üdvözölt, átadta a tagsági jegyet, jelvényeket és egy szokatlanul hatalmas borítékot a végleges programmal, kivonatokkal stb. Az épület előtt megálló villamos innen 25 perc alatt visz az Université Libre de Bruxelles un. Cité Estudiantiné-be, ahová legtöbben szálltunk, mert az osztályelőadások az egyetem különböző termeiben folytak, és tekintettel az egyetemi város nagy távolságára és a gazdag programra, a városból alig is lettek volna látogathatók.

Vasárnap /15-én/ este, amikor a VII. Byzantinologiai Kong-

resszus a huy-i kirándulással befejeződött, ismerkedési fogadás volt a város egyik legelőkelőbb szállójában, ahol a főtitkár megadta a szükséges utasításokat is. Hétfőn 11 órakor Palais des Académies disztermében nyílt meg hivatalosan 600 taggal, köztük 25 állam és 200 tudományos intézmény képviselőjével, 235 előadás ígéréssel a kongresszus. Ed. JONGHE elnök üdvözölte a kongresszust, amelytől az egyetértés szellemének erősítését várta, ugyanugy ahogy az utána szóló kultuszminiszter Cam. Huysmans is ünnepélyesen annunciálta, többek közt, hogy Belgium "amie de la science et de l'art, désireuse de vivre en bon accord avec tous les peuples ... s'associera a toute manifestation susceptible de réconcilier l'humanité." "Notre voeu, maintenant, est - folytatta - que, devant les périls qui menacent notre civilisation, les sourds entendent et que les aveugles, meme, voient la lumiere". Az utána következő számos allocutio során Ausztria és Svájc képviselője /Koppers és Schlaginhausen/ németül beszéltek, a közönség leplezetlenül nem figyelt Sergio Sergi kissé költőien nyújtott olasz üdvözlésére. Különben a hivatalos nyelv a francia, az uralkodó az angol volt. Magam kis országunkat mentegettem, amely csak engem küldhetett ki a csodálatosan gazdag Belgium üdvözlésére, viszont büszkén utalhat arra a kétségkívül egyedülálló tényre, hogy engem kiküldő minisztere egyszersmind a Magyar Néprajzi Társaság elnöke is. Végül felolvasták a távolmaradt Sir John Myres rövid írásbeli üdvözlését is. Egyes, a megnyitón még hiányzó delegátusok a záróülésen pótolták üdvözléseinket. Itt jegyzem meg, hogy a kongresszus későbbi folyamán a magyarok közül megjelent még Balázs Endre dr., a stockholmi ösztöndijas orvos, majd utóbb Malán Mihály antropológus professzor is. Különben közvetlenül a megnyitók után délután 3 órakor a sectiok ülései is megkezdődtek, és a napot este etnográfiai filmek bemutatása zárta be. Kedd estére meghívást kaptam G. Smets-nek, az egyetem prorektorának házához /az ókori történelem tanára, de szociológiai és afrikai kérdésekkel foglalkozó etnológus is/ és az ő asztala mellett bontakozott ki előttem teljes jelentőségében a Kongó szerepe Belgium életében, amire különben a régebről emlékezetemben élő tervureni muzeum, a bruxellesi napilapok állandó rovatai, vezércikkei, hiradásai, a Sabenának az európainál is kiterjedtebb afrikai "Air traffic map"-je, bizonyos behoza-

tali cikkek aránylagos olcsósága és ezer más momentum figyelmeztettek. Smets professzor, a felesége és classica-philologa leánya személy szerint ismerték az egyes afrikai törzsfők egész családját, a törzs sok emberét, asszonyát, büszkélkedtek azoknak nagy iparművészeti értékű ajándékaival és főleg a barátságával. Mint ahogy ezen az estén, a család és a többi vendég érdeklődéséből és közléseiből éreztem rá legjobban a magunk európai news-value-jére is, amire nem különben figyelmeztettek már a kongresszus bizonyos résztvevői, akik /nemcsak finnek, lengyelek, svájciak, hollandok, hanem pl. a calcuttai keleti nyelvészet professzora is/ ismerték muzeumainkat, magyar szakvakat, sőr verseket idéztek és feledhetetlen budapesti emlékeikre hivatkoztak. Abból mégis, ahogy a ház asszonya a "Halászó macska utcája"-nak szerzője iránt érdeklődött és egy Budapestről szóló regényt dicsért, amelyet flamand és francia fordításban is ismételten elolvasott, az is világos lett előttem, hogy a külföld számottevő tényezői előtt, nem katonai vagy politikai, de még sportsikereink sem emelik úgy a becsületünket, mint emberi, művészeti, irodalmi és tudományos teljesítményeink: ez a leghálásabb termelési ág. Szerdán a csodálatos bruxellesi városháza termeiben volt fogadás, este teljes ülés és conférences générales, amelyen Olbrechts, aki a bakuba királyokról szólva Torday egyik művét dicsérte, a Belga-Kongó plasztikai művészetéről; Birket-Smith az eskimó kutatás újabb eredményeiről beszélt. Csütörtökön a kongresszus a tervureni Kongó Muzeumot látogatta meg, ahol Wigny gyarmatügyi miniszter "Garden party"-ját, a rossz idő miatt, egy kioszk termében kellett megtartani. Az a Belgiumban jól ismert exotikus táncsoport, amely itt Indra Kamadjojo jávai táncos vezetése alatt a Gamelan-orchesterrel produkálta absztrakt táncait, azt hiszem jóval kevesebb concessiót tett az európai-amerikai izlésnek, mint pl. a Svájcot járó Uday Shan kar vagy Ram Gopal ind balettársulata. Nehéz ebben tisztán látnunk, természetesen, de bizonyos, hogy az egyszerű hatásos mozdulatok olyan rafinált és komplex, hagyományos művészetről tanuskodnak, amelyet a különös orchester és a gazdag kosztümök inkább csak aláhúztak. A művelt előtáncos meg is magyarázta a mozdulatlanabb jávai és élénkebb bali táncaikat. Előbbieknek egyikével, állítása szerint, a Ramayanából táncolta

Sita hercegnő történetét, akit hiábavaló védekezése után a démonok királya végül elrabol /vö. Esztétika és folklóre c. dolgozatomban, Etnográfia XLIX. évf. különösen 24.k.l. 8 jegyzet/, viszont egyik bali tánc egy hercegnőről szól, aki a mythos szerint madárrá változik /Indra Kamodjojo ezt az emberiség táncának magyarázta, amely magát tul akarja szárnyalni. Igen érdekes volt és szakembernek különösen tanulságos lehet az a táncprodukciójuk is, amely a batáv táncnak a 300 éves hollandi uralomtól, az indonéziai motivumoknak a portugál motivumoktól való befolyásoltságát szemléltette. A még ugyanezen az estén meglátogatott bábszínház már inkább csak csalódás volt a kongresszus legtöbb tagja számára, mert az ígért "bruxellesi folklóre"-t egy rettenetes pincehelyiségben régi kosztümökkel ékes sulyos bábuknak legfeljebb sűrű pofozkodásaiban nyujtotta. Belgiumban különben is könnyen és sűrűn használják olyasmire a folklorisztikus jelzõt, amit nálunk legfeljebb népmulatságnak, látványosságnak, tréfás felvonulásnak stb. neveznénk. A városban láttam egy nagy plakátot; "La paix par l'amitié ... Grande fête folklorique" felkiáltással és ugyanezen a napon egy cikket a Le Soir c. lapban, amely "Nouveau folklóre" felirattal a kávéházi pincérek un. "course au plateau"-járól számolt be, amelyen Budapesten is volt azóta, és aminek semmi köze természetesen a folklórhoz. Hasonló abuzussal hirdet egy "Folklóre Belge" c. illusztrált kötetet a valóban kitűnõ "Cote d'Or" csokoládék gyára, az Usines Aliment, amely 125, a fenti értelemben folklorisztikus színes nyomtatványt tesz különbözõ csomagjaiba. Pénteken az egyes sectiok egyes muzeumokat látogattak meg, így a szociológiai sectió az Institute de Sociologie Solvay-t, egy belga iparbáró régebbi alapítványát, amely ma az egyetemhez tartozik. Az intézmény történetét Revue-jének most készülő száma fogja összefoglalni. Ennek nem minden tekintetben követésre, de több tekintetben meggondolásra méltó rendjét, tárgyilagos és bölcs igazgatója G.Smets ismértette. Exclusivnak mondható ez a könyvtár, amennyiben elvszerűen nem ismeri a kölcsönzést /mindennek mindig helyén kell lennie, azt is fel kell jegyezni, ha pl. az igazgató egy könyvet átmenetileg a hivatala asztalán tart/; és csak megfelelő ajánlólevéllel ellátott kiváltságos olvasókat enged be gyönyörű karzatos nagytermébe. Mégis, akiket beengedett, a legtéljesebb mértékben demokratikus könyvtárba

engedte, amelynek kiszolgáló altisztje nincs, mindenki maga hordhatja külön cellájába vagy asztalára a magának kiválasztott és elhozott könyveket. Ezt még kezdő kutatóknak is lehetővé teszik egy a bejárattól jobbra a standard munkákat hordozó tájékoztató asztalnak polcai, azután a kitűnő cédula és szakkatalógusok, amelyek - követendő példa! - a könyvtárban meg nem levő műveket is felsorolják. Kétesebb értékű, bár szép, hogy a geometrikusan egyforma polcokon, a könyvek egyforma kartonokban vannak elhelyezve, amelyek négy színnel messziről jelzik az illető munka nyelvét és a fedőlapon a számon kívül a használó bejegyzése számára, kitöltendő rovatokat tartalmaznak. A földszinti munkaterem hét asztalán sok, számunkra elérhetetlen néprajzi, szociológiai és pszichológiai folyóiratot, hátul egy állványon napilapokat is találtunk, végül a terem alsó végében az intézet kiadványai /Travaux/ vannak kirakva, és ezek közt, mint a Notes et Memoires sorozat nyolcadik füzetét, örömmel láttuk viszont a tragikus sorsú magyar, Somló Bódog "Der Güterverkehr in der Urgesellschaft" c., 1909-ben megjelent könyvét is. A fény árnya természetesen, hogy a nagyalaku nyomdai termékeket egy föld alatti rész tárolóiban kellett elhelyezni, hogy nagyobb, nem éppen szociológiai sorozatokat /mint pl. a Monum, Hist. Germ. stb./ tanácsosabbnak tűnt az egyetemnek átadni, hogy a tájékoztató asztalon az Encyklopedia Britannica 1909. évi kiadása maradt - és egyéb áldozatok a tradíció és az esztétika kedvéért. A péntek estét különben a kultuszminiszter fogadása zárta le a Cinq-quantenaire e célra megnyitott praehistoriai, ázsiai, afrikai stb. termeiben. /Ezekről régebben beszámoltam: Etnográfia 1935, 52. kk. és EPHK 1936 - 37. kk, bár az utóbbi években a Musées Royaux d'Art et d'Histoire külső képét teljesen átalakították a Columbus előtti Amerikából, Afrikából, a portugál Kongóból, Óceániából és a Husvét-szigetektől kapott vagy vásárolt gazdag gyűjtemények./ E fogadás folyamán rőtta le a belga kormány a kongresszus iránti tiszteletét a Belgiumról a háboruk alatt sem megfélemezhető veterán angol praehistorikus, a Kongresszus egyik alelnöke, H.J. Fleure személyének kitüntetésével, akit a miniszter a II. Lipót rend parancsnoki rendjével ékesített fel. Szombaton érdekes filmeket vetítettek és a primitívek énekeiről felvett lemezeket mutattak be, igen gyér részvétel mellett.

Vasárnap reggel a cambre-i apátságban fekete pap bantu zenével tartott végtelenül érdekes misét a kongresszus tagjainak, majd autokárokön Anvers-be /Antwerpen/ menve, délelőtt a híres gyaratí főiskolát /Université Coloniale/ néztük meg. Ennek a könyvei és segédeszközei, ahogy a kongresszust üdvözlő dékán beszédéből hallottuk, a második világháboruban megsemmisültek, de a munka folytatását - ez volna épp a tanulság számunkra - nem csak az újabb adományozások tették lehetővé. Főleg a praehistoriai terem megtekintésekor ismételten volt alkalmam tapasztalni, amit máskor nem láttam, hogy ti. a kongresszus tudós tagjai, sokan és sokszor jegyeztek a kifüggesztett, alapjában igen primitív, de eleven didaktikus anyagból: könyvjegyzékekből, főleg az Ill. London News kivágott lapjairól és illusztrációiból, amiket pusztán tanárai buzgalmából, szinte ingyen használhatott fel az intézmény. Ebéd után a kongresszus tagjai a flamandul Ommegang-nak nevezett "folklorisztikus" felvonulást szemlélték meg, amelynek 30 csoportjában megint természetesen több volt az allegorikus és történelmi cavalcade-ok kosztümpompája, mint a folklore. Bezárta ezt a gazdag vasárnapot az este Malines-ben /Mechelen/ tartott fogadás Staf Nees valóban mesteri harangjátékával /Mozart, Rimskij-Korsakoff, Grieg stb./. A hivatalos záróülés hétfőn délután több alapszabályi és személyi módosítást jelentett be. Az állandó bizottság új magyar tagjai Bartucz és Malán antropológus professzorok, Nemeskérivel mint jegyzővel; másfelől Marót és Gunda etnográfusok, Fél Edittel mint jegyzővel lettek. Egyébként elfogadta a kongresszus, hogy a következő /IV./ ülészakát 1952-ben Bécsben fogja tartani P.W. Schmidt elnöklete, W.Koppers főtitkársága alatt, és hogy az egyik alelnöki tisztre a jelenlegi magyar kultuszminisztert, Ortutay Gyulát javasolja. Itt jegyzem meg, hogy a Magyar Néprajzi Társaságnak véletlenül, a Magyar Földrajzi Társaságnak utánam küldött leveléből megtudott megbízásait, hogy nevezett testületeket, mint meghívottakat a Kongresszuson képviseljem, az ülészak alatt írásban jelentettem be a főtitkárnak a Comptereudben való számontartás végett. Végül 24-28. között, mindig gyérülő létszámmal, a kongresszust városnéző /Gand és Bruges, Louvain és Liege/, majd folklorisztikus, illetőleg praehistoria érdekű kirándulások fejezték be.

/2./ A tudományos munka tulnyomó része természetszerűleg az osztályok üléssein folyt. Ezek közvetlenül a megnyitó után, hétfőn /16-án/ 3-órákor kezdődtek, és közvetlenül a záróülés előtt hétfőn /23-án/ 1 óra utánig, nem lanyhulva tartottak.

Beszámolómnk előtt, mégis rá kell mutatnunk egy momentumra. Kivülről és távolról nézve ugyanis a rendezés mindent elkövetett, hogy ennek a széles regiszterű, zsufolt és kötetlen kongresszusnak a hasznosítását lehetővé tegye. A tagok előre kézhez kapták az előadásoknak szerzőiktől készített nyomtatott kivonatait, azoknak szinkronikus táblázatát és a programot, amely a szükséghez képest: Antropologia A, Antropologia B, Praehistoria, Afrika, Ázsia, Metodologia, Amerika, Óceánia, Szociológia, Primitív művészetek, Nyelvészet és Fonetika elnevezésű szekciókba osztályozta az előre bejelentett előadásokat. Azonban a hirdetett 235 előadással szemben csak 121 kivonatot kaptunk kézhez, és ezek sem voltak mind a meghirdetettek kivonatai, tehát kb. az előadások feléről /feltűnően ép a belga előadókéiről/ hiányzott ez a közelebbi tájékoztatás. Egy másik, az előadások tömege és heterogenitása miatt eleve kiküszöbölhetetlen nehézséget jelentett, hogy az Antropologiai, Etnologiai és Nyelvészeti főosztályok eleve nem lehettek tekintettel egymásra, tehát szinte intézményesen lehetetlen volt, hogy pl. Kaz. Stolyhwo krakkói antropológus professzornak, Török Aurél tanítványának és részben a régi Magyar Nemzeti Múzeum neveltjének "Qu'est ce que le type ou la race anthropologique" c. vagy V.G. Childenek, a kiváló edinburgh-i ősrégésznek "In what sense is 'evolution of culture' illustrated by the 'culture sequences' of archeology" c. előadásait, bármennyire is érdekeltek volna, a hozzám közelebb álló és jobban kötelező elvesztése nélkül meghallgassam. Ehhez jött, hogy egyes előadások természetesen több szekciót is érdekeltek, és így akárhol is, rossz helyen voltak. Ezért történtek sokszor olyan ad hoc átcsoportosítások, mint az, hogy a kitűnő R.H. Lowie az amerikai szekcióban /17-én 11 órára/ hirdetett előadását kb. 12 órákor a szociológiai szekcióban tartotta meg. És ezért kellett, ahol az átcsoportosítást nem hajtották végre, pl. az antwerpeni J.B. Brawsch "Polyandrie ou mariage classique" c. érdekes előadását, amely

szerint a Kasaik-nál legalábbis, a "freres" csak a "compagnons de la classe d'age-t" jelenti és exogamiáról sem lehet beszélni/ az afrikai etnológia szekciójában meghallgatni, holott a tárgy és szerző régebbi dolgozata is /"La groupe sociale comme synthese créatrice"/ a szociológia-szekcióba ajánlották volna. Természetesen arra is volt példa, hogy az ütközés és az elosztatlanság akadályai egyaránt fennforogtak. Így esett pl. Maclaine Pontnak a "La cosmogonie javanaise et l'invasion hindouiste de Java" c. előadása az ázsiai és R.Numelin-nek a "Peacechiefs and warchiefs in primitive society" c. előadása a szociológia-szekcióban pontosan ugyanegy időre, és a helyzetet csak az mentette meg, hogy az előbbi elmaradt és az utóbbi egy órával későbbre toldott el. Ezzel azonban már a nehézségek mindennél bővebb forrásaihoz érkeztünk. A világszerte nehéz viszonyok ugyanis számos esetben, legjobb szándék ellenére, meghiusították, illetőleg pontatlanná tették a tagok megjelenését. Így kellett pl. a magyarokat és Pettazzoni-t nélkülözni, illetőleg így történt, hogy a Pettazzoni helyett beugrónak jelentett F.B. Steiner is 9 óra helyett délután 5-re jött meg, vagy hogy a tárgy és előadója miatt is nagyon várt Radcliff-Brown alexandriai professzort, akinek később hevesen vitatott előadását "The theory of mother right", a pótprogram péntekre hindette, ismételt elhalasztás után, csak szombat délben fél 1 felé kaptuk meg. Viszont megfordítva is ugyanezen okok miatt, be sem írt tagok és nem hirdetett előadások is több esetben felbukkantak, sokszor nem kevésbé szerencsétlenül. Így ugrott be, az utolsó hétfői napon, talán a szociológiai szekcióban elmaradó előadásokat pótlandó, Louis Grondys, utrechti professzor, aki - úgy hallottam - mérnök, majd katona volt, mielőtt a keresztény művészet tanára lett, és két órával a kezdet előtt, a titkársági táblán hirdette meg, valóban sokoldalú érdeklődéséről tanuskodó "Folklore des Szeklers, Karpathe du Sudest" c. előadását, amelyre visszatérünk. Mig azonban Radcliff-Brown-t mégis "várták" és angol barátainak nagy száma, valamint a weekend előtt véletlenül szabad érdeklődők megmentették, addig Grondys előadásának megkezdésekor az elnökségen kívül ketten voltunk csak jelen, és bár a szám, ki-bejárók révén, közben 5-6-ig is emelkedett, a derék szerző és a fontos téma mégis

többet érdemelt volna. Valamennyi nehézség azonban legsúlyosabban az amugy is kis körben, izoláltan folyó /nyelvészeti és/ fonetikai szekcióban játszott össze, ahol a 19-21 -ig terjedő napokra vonatkozóan teljesen új programot kellett nyomtatni /amit csak az kapott kézhez, aki előzőleg a főleg afrikai nyelvészettel foglalkozó szekcióba betévedt!/, és később sok mindent még ezen is változtattak. Bizonyos egyszóval, hogy a különben kilátásba helyezett Comptendu nélkül, senki az itten folyt óriási munkát áttekinteni nem lehet képes.

Mindennek az előrebocsátásával ném igazságtalan kritikát akartam gyakorolni, mert hiszen senki sehol nem tudott volna, meggyőződésem szerint, sikeresebben megküzdeni az adott nehézségekkel. E tények felemlítésével csak magamat akartam mentegetni, hogy a leggondosabb előrekészülés és tanulmányozás ellenére, elestem olyan engem különösen is érdeklő, persze kivonatot sem adott előadásokról is, mint A. Carroy-nak, a flamand nyelvészeti és irodalmi Akadémia elnökének a "Le mimétisme lingual dans la formation d'un vocabulaire" c. /vö. Langue et Religion c. dolgozatomat, L'Antiquité Classique, 1936, 398 kk./ vagy a bécsi R.Routil "Ein soziologisch-anthropologischer Beweis der melanesischen Wanderungen" c. kontribúciója /amelyik a magam kongresszusi előadásomnak a körét érintette/ - ha ugyan ezek az előadások egyáltalán megtartattak. És magamat akartam csak mentegetni, hogy végül is - egy pár lyukas percben - egy pár "kalandtól" eltekintve - kénytelen voltam figyelmemet arra a szociológiai szekcióra szorítani, amelybe a rendezés sorozott, mert valójában csakugyan ez felelt meg leginkább a nálunk un. etnográfiai és etnológiai érdeklődésnek.

E szekciónak mindjárt a megnyitó /hétfői/ ülése, amelyen alelnök is voltam, igen jelentőssé vált, főleg bizonyos igazán szerencsés átcsoportosítások következtében. Ugyanis egy elmaradt washingtoni előadó helyébe téve W.Koppers-nek eredetileg az ázsia szekcióban szerepelt előadása /"Feldforschung in Indien - Neue Problemstellungen"/ kitűnően egészítette ki C.von Fuerer-Haimendorf "Planned acculturation in the tribal areas of Hyderabad, Deccan" c., kissé persze angolosan praktikus elő-

adását, amely mégis jelentős tudományos eseménnyé vált 1./ a hozzászólások, 2./ a szétszított "Programme of an International Institut of Indian Anthropology, Sociology, Prehistory and Linguistics" vagyis egy nemzetközi intézet átfogó tervezete révén, amelyet előadó, mint az organizáló bizottság tagja terjesztett a kongresszus elé, és 3./ von Fuerer-Haimendorf egy eredetileg az ázsiai szekcióban hirdetett, de nálunk elmondott, "Coordination of anthropological and linguistic research in India" c. vetített képekkel illusztrált előadása által, amely az említett program egy részét fejtegetve azt követelte, hogy az ezeken a területeken sokszor csak az angol hivatalnokoktól laikusán megkockáztatott anthropológiai rendszerezések a tudomány igényeihez adaptálhassanak. Részemről, mindenesetre, ezt a három egymást akaratlanul is kiegészítő előadást, régi meggyőződésemnek igazolásaként értékeltem: az Indiák néprétegeinek egyelőre /?/ kibogozhatatlannak látszó szövevénye adja azt a legklasszikusabb csatateret, ahol a Kulturkreis-elmélet harcának feltartóztatatlanul el kell dőlnie. S ebben az összefüggésben láttam fontosnak, hogy Koppers, aki a Rockefeller-alapból 1938 óta végzett itt antropológiai kutatásokat, valóban nem jutott tovább a kirekesztő negativumnál, hogy ti. a praeauszt-ráliai és praedravida réteg ma sem faji, sem nyelvi, sem etnológiai egységet nem alkot, és a bonyolult kérdést nem lehet pusztán a fizikai etnológiával dűlőre vinni. Így csak az volt kár, noha érthető, hogy Haimendorf-nak a harmadik, a tudomány-nak legtöbb konkrét részletet adó előadása - "Tribes of the Subansiri Region /Eastern Himalayas/" - az ázsiai etnológia programján maradt. Különböen ugyanez a hétfői ülés még két más, egészen más módon érdekes, noha minőségi értékben lényegesen különböző előadást is hozott és talán legfontosabb volt a szekció ülései között. Inkább aktuális jelentősége volt az Unesco-tól kiküldött A. Cortesao conférence-nek "Culture change and the 'sacred trust' of Colonial Powers". A Charter of the United Nations 73. /és 76./ paragrafusával foglalkozott, amely szent kötelességévé teszi az Egyesült Nemzetek illetékes tagjainak "to promote to the utmost the well-being of the inhabitants of non self-governing territories", tehát azt hangsúlyozta, amit husz év előtt pl. M. Ardemagni egy cikke is követelt /vö. Homo

divinans és Homo faber c. dolgozatomban Magyar Szemle 1929. május/, hogy ti. a bennszülöttek érdekeit és jogait kizsákmányolóknak még áldozatok és nehézségek árán sem szabad, és nem is lehet elhanyagolniok. A megindult discussio szokatlanul széles körű és - a szó valódi értelmében is - "szines" lett, mert többek közt Daryll Forde, az angol Royal Anthropological Institute elnöke és az igen nagy műveltségű, régebben Budapesten is járt Suniti Kumar Chatterji, a keleti nyelvészet kalkuttai professzora is, a kongresszus egyik legszorgalmasabb vitatkozója, hozzászólt. Az előbbi inkább mint a kormányzó tagállamok, utóbbi mint a kormányzandó elnyomottak szószólója, de mindkettő nagy körültekintéssel és dicséretes mérséklettel. Az osztály végre is elfogadta és kimondta a Forde javasolta resolútiót, hogy kongresszusunk a - persze angol értelemben - "antropológiai" kérdések területén kollaborálni óhajt az Unesco-val. Más természetű és sokkal nagyobb méltánylást érdemlő volt, mint amiben részesült, a másik, a londoni C.T.W. Curle "A theory of psychosocial interaction" c. finoman kidolgozott előadása, amely primitív és modern társadalmakból vett példákon vizsgálta a velünk született lelki adottságok és a társadalmi tényezők egymásra vonatkozásait és találásait, mint az emberi viselkedésmódoknak kölcsönös meghatározóit. Különösen jelentős volt benne az olyan eseteknek analízise, amikor az ellentmondóan jelentkező lelki igények nem felelnek tökéletesen a társadalomtól helyeselhető és használható tendenciáknak, és így konfliktus vagy hasadás keletkezik, amely hamis lelki igazodásoknak oka, de egyben a szociális haladásnak és új feszítőerők kialakulásának az előfeltétele is. Egyébként az osztály második napjának is megvoltak a maga szenzációi. A nehezen előkerült S.B. Burstein kisasszony "Witch-beliefs and witch-trials as a chapter in gerontology /the study of old age" - a gyengébbek kedvéért/ címen praelegált eltökélt biztonsággal /másik előadást is tartott pénteken "Contributions of ethnographical data to the study of current old age problems" címen/, és amikor az elnöklő De Josselin de Jong felvilágosító pótlásokat próbált adni, mások a fiatal boszorkányokra /vö. magyar "szépasszony"/, magam arra a tényre figyelmeztettem, hogy egyszerűen az idegenszerűnek, a különösnek szoktak varázserőt tulajdonítani, és Forde is hozzá-

szólt a vitához, az eltökélt kisasszony a maga határozott történeti programjára hivatkozott, amely csak a XVI. és XVII. sz. angol boszorkánypöreire kívánt terjeszkedni, mintha ott és akkor a lélektani törvények nem voltak volna érvényben. Hasonlíthatatlanul kimagaslott ellenben R.H. Lowienek szerencsésen a mi szekciónkba áttett "Crow Indian oral literature" c. nagyvonalú előadása, amelynek mindazok akik hiszünk a reprodukálás egyéni vonásainak fontosságában, nehezen várjuk teljes és hiteles formában való megjelenését. A Crow-indiánok szóban élő irodalma is nevezetesen azt mutatta a tudós megfigyelőnek, hogy a mondó különböző képességei szerint, pl. ugyanazt az epizódot igen különféleképpen - csak körvonalazva, vagy élénk új színekkel is színezve - lehet hallani, és hogy a teremtő képzelet mindig működésben van. Egyébként érdekes vonásokat szolgáltatott a szerző a stereotyp kifejezések, a gondolatpárhuzam stb. lélektanához és gyakorlatához is. A kedd délutáni előadásoknak elvi szempontból legfontosabbja kétségkívül a J.J. Fahrenfort amsterdami professzoré volt: "La mentalité primitive dans les sociétés inférieures et supérieures". Kár, hogy kivonatot nem adott, ami annál kívánatosabb lett volna, minthogy különben érthetően előadott dolgozatának gondolatmenete eléggé csapongott, és nem mindig világosan exponálta a lényegét, hogy ti. a primitív bennünk is él, viszont a jugement objectif nem a mi privillégiu-munk /v ö. főleg Lényeg és Gondolat c. dolgozatomban, Széphalom könyvtár 2.sz. 1927/. Miután a következő vita főleg Lévy-Bruhl fogalmainak jelentősége körül forgott, felemlítettem, hogy 1929-ben a Lund-i vallástörténeti kongresszusra benéző Mester erősen meggondolkozott, amikor az ő "praelogikus" terminusának saját elgondolásával is ellentmondó értelmezhetőségére és az általam már akkor használt "sublogikus" terminus lélektanilag megfelelőbb voltára figyelmeztettem. További zavarokat Fahrenfort előadásában az ugyancsak Lévy-Bruhl-től átvett "représentation collective" fogalma okozott. Csütörtökön De Josselin de Jong "Customary law: a confusury fiction" c. előadása körül folyt nem éppen jelentőséges és eredményes vita. Sokkal érdekesebb és pl. az ókori itáliai szokásokra is értékesíthető téma volt a belga R.Numelin "Peacechiefs and warchiefs in primitive society" c. kitűnő előadása, amely - többek között -

helyesen vetette Frazer ismert elmélete ellen, hogy a főnök nem okvetlenül a medicine-manből fejlődött, mert a varázsló és a főnök különböző társadalmi osztályból szoktak eredni, és a főnököt egyéb erények is teszik, mint a mágikus vallásos képességek. Pénteken Peristiany, Burstein kisasszony /1. fent/ és a svéd A. Sandklef érdekes dániai témája /"the magic guarding of the house"/ után tartottam "Ouranos et Gé, un aspect du 'matriarcat préhellénique" c. előadásomat, amelynek egy részét más szempont szerint a Magyar Néprajzi Társaság folyó évi közgyűlése hallgatóságának voltam szerencsés bemutatni. Előadásom osztályunkon szokatlanul nagy látogatottságnak örvendett /kb. 70 tag volt jelen/, és amikor utána senki sem jelentkezett discussióra, W.Lameere, Cumont egyik legkiválóbb neveltje, a bruxellesi egyetemen az összehasonlító vallástörténet előadója, mondott formás és megtisztelő köszönetet azért, "hogy eljöttem Budapestről és előadásommal az itteni kutatókat módszeremnek bátrabb és határozottabb követésére buzdítottam". A szociológiai szekciónak szombati, délelőtti korlátozott és részben programzavarokkal küzdő, részben nem túlságosan érdekes ülésén a legtöbbet R.Stigler "Die drohende Überbevölkerung der Erde" c. előadása ígerte volna, arról a témáról, amelyet ma az amerikai William Vogt nagy feltűnést keltett könyve tett aktuálissá. A cím mégis eszembe juttatta, hogy az első világháború elején milyen csalahatatlan matematikával bizonyították, hogy különböző gazdasági tényezőségek következtében a háború legfeljebb két vagy három hónapig tarthat. Így érdekesebbnek gondoltam, ha tekintettel a nap délutánján bemutatandó filmekre és hanglemezekre, az etnográfiai un. dokumentumfilmek és lemezek alkalmazásának új technikája és szerepe után érdeklődöm. Erről a területről ugyanis csak azt tudtam, hogy a svédek az 1923-i gothenbourgi kiállítás óta több etnológiai és folklorisztikus jellegű filmet készítettek, amelyeknek körét, a Nordiska Museet az egész népeletre kiterjesztette, és pl. a Stockholm-i Technikai Múzeum az iparosodás fejlődésének a történetére vonatkozó több film felett rendelkezik. /Itt is mutattak be ilyeneket./ Tudtam ezenfelül azt, hogy Párizsban a múlt év őszén egy "Bureau International de film d'ethnologie et de géographie humaine" c. intézményt létesítettek, és most ezzel az irodával kapcsolatban

nemzeti intézetek felállítását és az Unesco-val való együttműködést tervezik. /Vö. a stockholmi A. Eskerod "Ethnography and the documentary film" címen a methodológiai szekcióban e napon hirdetett előadását, és hozzá hétfőn, 23-án, a Musée de l'Homme párizsi igazgatója, Leroi-Gourhan "Les travaux du Centre de documentation et des recherches préhistoriques" c. bemutatóját, és ebben is különösen egy prehistóriai ásatás felvételeit. Valóban így, a nemrég nálunk járt J. Huxley-nak Akadémiánkon elhangzott programja után, mi is azt hisszük, hogy az Unesco nem fog elzárkózhatni olyan filmek és lemezek propagálása előtt, amelyek a világ minden népe mindennapi életének felvételeivel nagymértékben, és sokkal inkább mint szóhegyekkel járulhatnának hozzá az emberek nemzetközi megértéséhez és így a béke megszilárdításához. Egyébként a délután gyér számban megjelenteknek alkalmuk volt látni ilyen filmeket /R. de Hartweg, A. Leroi-Gourhan Párizsból stb./ és hallgatni egyes primitív népek dalait felvevő lemezeket /M. J. Herskovits az Egyesült Államokból stb./, bár a két dokumentumeszköz kínálgató egybekapcsolásával szemben tartózkodás volt észlelhető. Mintaszerűen sikerült e filmek közül az oxfordi B. M. Blackwood kisasszonytól 1936-7 folyamán kilenc hónap alatt az ujguineai Kukukuku pápuák ténykedéseiről készült felvétel, amely nép a fehér befolyástól érintetlenül, gyakorlatilag még ma is a kőkorszakban él. Első tekerce a falusi életet /gyermekgondozás, ételkészítés, házépítés, kéregruha, ijj és nyilak készítése/, a második tekercs egy kőfejsze fokának és kőbuzogány fejének alakítását és nyelvezését, majd a fejsze használatát örököltette meg. Végre a váratlanul mozgalmassá vált utolsó ülésnapnak /hétfő, 23-a/ már említettük a számunkra legkimagaslóbb eseményét: L. Grondys előadását. Különös örömmre szolgált, és ugylátszik, előadónak sem tettem vele rossz szolgálatot, hogy miután végighallgathattam 1941-ben a Kárpátalján néhai Teleki Pál segítségével végzett, de főleg a régebbi irodalmat is felhasználó tanulmánya bemutatását, egyfelől a magyarok nevében, akiknek európai megmaradását nagyon elismerő okokkal magyarázta, őszinte köszönetet mondhattam, másfelől előadót egyik másik megállapításának nem igazán folklorisztikus eredetére ill. jellegére figyelmeztethettem. Meg kellett ugyanis mondanom, hogy az ázsiai eredettel,

vagyis a hun rokonsággal való "büszkélkedést", már Arany János nélkülözötte a magyar nép minden fiánál, aki azt nem az iskolában, Losonczy István "Hármas kis tükör"-éből tanulta meg, és hogy e hit ma még kevésbé eleven. Ugyanigy figyelmeztetnem kellett őt, hogy a látni vélt totemisztikus, nekromantikus és boszorkányhitelemek a mai székely számára aligha lehetnek eleven valóság, még kevésbé survivalek, hanem vagy tudományos spekulációk eredményei, vagy ennek az agyafurt és fölényesen kópé szellemű népnek szelid beugratásai voltak. /Jól esett, hogy Grondys készséggel igazat adott nekem, és emlékezett a kérdezettek szeme körül gyakran játszó huncut vonás, visszafojtott kuncozásra./ Különben az előadás érdekkeltő voltát igazolja, hogy a hallgatóságnak több mint fele, azaz három ember szólt hozzá, mert az elnöklő R. Corso is utalt egy, az olasz folklórral való hasonlóságra, míg a 85 éves hágai van Panhuys egy a hunokról szóló régi svájci könyvet /?/ ajánlott honfitársa figyelmébe. Mindenesetre kívánatos volna népünknek ezzel az őszinte barátjával ébrentartani az összeköttetést. E hosszúra nyult "impromptu" folytán egyébként lemaradtam Rivierenek a primitív művészetek szekciójában - egy szomszédos teremben - tartott, ugyancsak táblán pótlólag hirdetett, címe szerint azonban /"Echange de collections entre Musées et autres instituts publiques des divers pays"/ nagyjelentőségűnek ígérkezett előadásáról, mert ez, amint mondták, legfeljebb 10 percig tartott. Utolsónak A. Varagnac, az eredetileg 20-ára hirdetett előadását /"Les bases scientifiques d'une coopération entre le folklore et l'ethnographie"/ erre a napra is meghirdette. Az előadás különösen is érdekelt volna, mert a nem éppen kielégítő kivonata szerint, bizonyos mértékben az előadótól alapított "Institut International d'Arcgéocivilisation" programját is ígérte. Varagnac maga azonban most sem jött el, és így dolgozatát egy párizsi turkológus hölgy olvasta fel szélesebben 8 vagy 9 odavetődött ember előtt. Ehhez a szerző távollétében is meg kellett jegyezmem, hogy a folklore talán nem /amint ő állítja/ "la science de tout ce qui survive", hanem sokkal inkább "de tout ce qui peut revivre", aminek folytán a "civilisation traditionnelle" sem protohistorikus életformák öröksége, melyet makacsa megmaradás és szisztematikus jelleg jellemeznek, hanem inkább lelki magfele-

lés /amint azt Curle is hangsúlyozta, l. fent/, melyet a megnyilvánulási formák hely- és időfeletti karaktervonásai eredményeznek. /Varagnac-nak a kivonatban olvasható állítását, amely szerint a "folklore" szó etimológiailag annyit jelentene, mint "vie du peuple", elírásnak tartom./

/3./ Gyakorlati tanulságok. Előrebocsátom azokat a technikaiakat, amelyek a közeljövőben rendezendő magyar kongresszusok körül esetleg felhasználhatók. Minden tag külön könyvecskében kapta meg a francia és angol nyelvű, véglegesnek szánt programot /alapszabályokkal, a követségek pontos címeivel stb./ és a tagnévsort. Kiegészítette ezeket az előadásoknak nagy /osztályok, napok, órák szerint áttekinthető/ szinkronisztikus táblázata és a hirdetett előadások külön lapokra nyomtatott, betűrendbe helyezett kivonatai, amelyeket egy könnyen nyitható és zárható kartonalbumból tetszésszerűen lehetett kivenni és az előadásokra elvinni. Helyes ujtás volt, hogy a rendezés előre nem limitálta az előadások idejét, hanem a július 1-ig bekért teljes szöveg alapján szabott azoknak megfelelő 1/2 vagy 3/4 órai stb. időt, a vitának 10 percet, s ezt azután meg is tartották. Nagyon célszerű volt az az erős papíron, nem túl nagy terjedelemben készült, összehajtható térképvázlat Bruxellesről, amely számokkal minden a kongresszus lefolyása alatt a tagokat érdeklő pontot megjelölt, míg a program a legközelebbi odajuttatás módját /villamoson/ közölte. Az ismerkedéshez nagyon praktikusnak bizonyult, hogy a kongresszusi jelvényen kívül mindenki egy gomblyukba fűzhető, kalligrafikus kerek kartont is kapott /névvel és lakóhellyel/. Finom és követendő gesztus volt, hogy a kísérő hölgyeknek nagy hölgybizottság adott nyomtatott programot és gondoskodott külön a nekik megfelelő időtöltésről /kiállítások, műgyűjtő otthonok, divatáruházak megtekintése, uzsonnákkal egybekötve stb./. De - mens agitatur molem - mindennél többet jelentett Olbrechts főtitkár személye, nyelvtudása, fiatalos energiája, magát mindig feltaláló gyakorlati-sága. Jegyzők, irodaszemélyzet csak a megnyitó és záróüléseken hemzsegték; a helyét ruganyosan változtató titkárság: őmaga volt, 1-2 gépiróval, fiatalemberrel. Mindenképpen méltó felesége segítette nemcsak a hölgybizottságban, hanem olykor a fő-

titkár technikai munkájában is. Legkevésbé az összefoglaló "Carte d'invitation" kartonivei váltak be, legalábbis jelen formájukban, mert a szélről időre letépendő számozott kockákat sokan nem tették le határidőre, amiből az autocarok megrendelésénél, a buffet előkészítésében stb. zavarok keletkeztek. Ezeket mégis - azt hiszem - minimumra redukálta volna, ha a névnek ráírását megkövetelik.

A kongresszus tagjaival való érintkezésben, az intézmények látogatása közben és i.t. szerzett általános tapasztalataimat alkalmilag mindig megemlítettem. Visszautalva így, a Smets-vaszorára és egyebekre, talán megállapíthatom, hogy az Afrika-kutatás európai központja ma Bruxellesben van. A kongresszus légmentesen apolitikus hangulatából, a magyarok iránt mindenütt tapasztalt elfogulatlan, meleg érdeklődésből indulva, talán nem rosszul gondolom, hogy a magyar kulturpropagandát tervszerűen lehetne éppen az antropológiai és ethnológiai tudományok útján kitágítani; s ugyanakkor élénk sajnálkozásomat is kifejezhetném, hogy a néprajzban sok téren vezető orosz etnográfusok, sőt jórészt a keleti szláv államok képviselői is, a kongresszus nem kis kárára, távolmaradtak. Egyébként szorosabban tudománypolitikai kérdéseket illetően: az anversi gyarmati főiskolán és az Institut de Sociologie Solvay-ban szerzett tapasztalataim bizonyára tanulságosabbak lehetnének egy muzeumi, ill. könyvtári szakember részére, és ugyanígy fontos volna, hogy pl. ősrégészeink azzal a ma Franciaországban legtökéletesebben alkalmazott filmtechnikával is - költségessége ellenére - közelebbről megismerkedjenek, amely jegyzőkönyv helyett a felvevőgépet használja és tökéletességével egyedül elégítheti ki a tudomány mai igényeit. Elméleti vonalon végre, mint aktuális tudományos kérdéseket, élvonalba állíthatnám: a folklóre fogalmi tisztázásának a feladatát; a magyar problémák iránt fogékony kutatók /mint pl. Grondys/ számontartását, ill. tudományos megsegítését; az India-probléma világtörténelmi jelentőségének /új ásatások!/ felismerését és not least az ethnológiai alapfogalmak módszeres tisztázásának szükségességét, amint erre negatív - a Burstein és Fahrenfort-féle előadásokhoz tett észrevételeim szerint - az egykori felfogás meghaladottsága, pozitív irányban

pedig a Curle kísérletével nyíló perspektiva vagy Lowie kitűnő előadása figyelmeztettek, aki a népköltészet lényegének megértéséhez a mai un. primitívek előadótechnikáját is sikeresen konzultálta. Stb.

II. PÁRIZS.

Bár a franciáktól túl rövidre engedélyezett és rossz időpontra eső párizsi tartózkodásom távolról sem felelt meg hozzáfűzött várakozásaimnak, mégis

/1/ sikerült a Musée de l'Homme idényszerűen zárva levő gyűjteményeinek jórészét Le Scour kisasszony, az ázsiai osztály vezetőjének kalauzolása mellett megtekintenem. Maga ez sem volt kis dolog, tekintve hogy másnap szeptember elsején volt a Palais de Chaillot /Trocadéro/-nak az UNO céljaira való ünnepélyes átadása. Ezenkívül Leroi-Gourhan igazgatót is, aki a CIAP október elején rendezendő konferenciájával Budapestre készül és prehistoriai filmjeinek közönségét illetőleg kétségeskedett, megnyugtathattam és azóta írásban is értesíthettem, hogy ősrégészeink kíváncsian várják érdekes ujitásainak bemutatását. Le Scour kisasszony figyelmét viszont /aki a bruxellesi kongresszuson fel-tűnt a hímzésstílusok osztályozásáról szóló és Palotai Gertrud kutatásait is felhasználó előadásával, azonkívül évekig élt Kinában/ felhívtam a budapesti Hopp muzeum létezésére, és remélem, hogy hazai oldalról is módom lesz a gyümölcsöző kapcsolat létrejöttét elősegíteni. Különben Párizsban ma már az újra megnyílt és kicsomagolás alatt levő anyagából egyre gyarapodó Louvre is sok meglepetéssel várja a kutatókat. E.Coche de la Ferté /pl./ 1947-ben új vezetőt adott ki a muzeum görög és római szobrairól.

Másfelől E.Foundation des Arts et Traditions Populaires főtitkárával is megállapodtam, hogy a bizottság "Information" címen megjelenő időközi értesítőjében, amelynek már harmadik száma jelent meg augusztusban, egy úgynevezett "Rapport Introductif"-et fog közölni a népköltészet mivoltát illető felfogásomról, amelyhez hozzászó-

lásokat kér addig is, amíg a CIAP-nak az 1947 októberében nagygyűlésén elhatározott és a dolgok jelenlegi állása szerint 1949 elején megindulandó folyóirata, a "Laos", teljes formában kiadhatja összefoglaló dolgozatomat. Egyebekben ennek az "Information"-nak első száma az október 9-16. között Budapesten "Conférence Internationale d'Études sur l'Architecture Rurale" címen tartandó reunio előzetes programját is bejelenti, amelyre - úgy tudom - a Néprajzi Múzeum készül és valóban kívánatos is volna, hogy néprajzi oldalról minnél intenzivebb támogatásban részesüljön.

/2/ Miniszter Ur 249.404/1948.X.sz.a. ez év június 28-án kegyes volt nekem a K.K.H.-hoz intézett átiratának másolatát megküldetni. Eszerint Miniszter Ur az "Institut International d'Archéocivilisation" állandó titkárának, André Varagnac-nak meghívására szükségesnek vélte, hogy Trencsényi-Waldapfel Imre és Vajda László kollegáimmal együtt ennek az új fundációnak július 1-5. közt megrendezendő első kongresszusára kimenjünk, és felkérte a K.K.H.-t, hogy kiutazásunkkal kapcsolatban eljárjon. Miután ezt az értesítést egy nappal a kongresszus megnyitása előtt vettem kézhez, és így kiutazásra, sőt contributio elküldésére sem tudtam gondolni, kötelességemnek tartottam, hogy távolmaradásunkat Varagnac ur előtt kimentsem. Ő erre megtisztelő levélben értesített, hogy a későn meghirdetett kongresszusnak ama számosak részére, akik nem jöhettek el, december 27-30. között kiegészítő ülésszakát kívánja megtartani, és azt az óhaját fejezte ki, hogy ezen személyesen mutassam be egy, a szimbólum témaköréből választandó dolgozatomat. Miután a szimbólum kérdése régebben foglalkoztatott /lásd H.Száz. 1913, 595-609. 11. stb./, felhasználva párizsi tartózkodásomat, St-Germain-en-Laye-be is kimentem /Varagnac most a kastélyban berendezett Musée des Antiquités Nationales konzervátora/, de az éppen távol volt főtitkárt már nem futotta időből bevárni. Most tehát tisztelettel kérem Miniszter Ur utasítását, hogy továbbra is kívánatosnak tartja-e ezt a részvételemet, ill. részvételünket, hogy ehhez mért formában értesíthessem Varagnac urat választott exposémnak pontos címéről, az előadás megtartásának módjáról, és őt esetleg a vizum idejében való megszerzéséhez - amit felajánlott - segítségül kérjem.

/3/ Ezzel is összefüggésben, nem zárhatom le ezt a jelentést anélkül, hogy minden kiküldendő kutató érdekében, bruxelles-i tartózkodásom feleslegesen költséges voltának, és párizsi utam inkonveniciáinak a főokára rá ne mutassak.

Az utlevelet, amikor még április havában Miniszter Ur ki-tüntető bizalmáról értesültem és a kiküldetésemet ajánló irását megkaptam, simán megszerezhettem. Vizumkérésem felterjesztését a francia követség a belga követség értesítésétől, ez viszont a belga kormánynak a mi külügyminisztériumunkhoz február 18-án intézett meghívója nyugtatásától és a kiküldöttek megnevezésétől tette függővé. A magyar Külügyminisztérium azonban, a sürgetésemre elkészített NOTE VERBALE-t nem küldhette el a közben létesült KKH döntése nélkül, ami csak a július 9-i ülésben történt meg. Mire note verbale-t, a belga vizumot és levelet a francia követségen bemutathattam, 16-a lett, de még mindig nem késő, hogy a Párizsban, a különböző kongresszusokról ottmaradt kutatóknak egy részével, régebbi ismerőseimmel stb., Párizsban közismert augusztusi kiürülése előtt találkozhatok. Ekkor - meg-lepésemre - a francia követség, a magyar és belga note-ver-bale ellenére is, ragaszkodott még a "sans arret"-vizum Párizs-ba való felterjesztéséhez is, viszont a vizumot két héten be-lül ígérte. Mikor ez augusztus 9-ig sem jött meg, és most már azt mondták, hogy 15-e előtt nem is jöhet, viszont Beke főkon-zul ur minden itteni intervenciót céltalannak mondott, és utle-velemet a Belügyminisztérium annak idején Cseh-Szlovákián és Németországon át nem érvényesítette, lemondva egész párizsi ter-vevről 14-re meg kellett váltanom Bruxellesig és vissza a re-pülőjegyet, hogy a 15-én nyíló kongresszust le ne késsem. Így csak komplikálta a helyzetet, hogy 13-án mégis megérkezett a francia vizum, bár két hét helyett csak nyolc napra, és hirte-len úgy határoztam, hogy e nehezen szerzett alkalommal mégis élnem kell, aminek káros következményei lettek azután: a retour-repülőjegy levonással való visszaadása, valutában váltandó vo-natjegy, kint beszerzendő vizumok, minden párizsi tervemnek /pl. előadások/ felborulása stb. Ezért volnék bátor Miniszter Ur figyelmét arra körülményre felhívni, hogy a hasonló anyagi és erkölcsi hátrányokat elkerülendő, talán mód volna egy olyan

irányu diplomáciai lépés bevezetését kezdeményezni, amely legalább ilyen esetekben lehetőségessé tenné a mi note verbale-ainknak az itteni konzulátustól való azonnali honorálását; úgy ahogy ez más államok részéről sem ütközik nehézségekbe.

Miniszter Ur iránt legmélyebb tisztelettel

Budapest, 1948 szeptember 20-án

Dr. Marót Károly
egyet. ny.r.tanár

SZENDREY Ákos:

MAGÁNTANÁRI ELŐADÁS A BABONÁRÓL A PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEMEN 1947. ÁPRILIS 23-ÁN

A babona szó első adata a XVI. század első feléből származik, az Etimológiai Szótár szerint szláv eredete valószínű, bár pontos magyarzata hiányzik. Jelentése: superstitio, incantatio, zauberei. A báj szavunk első adata 1584-ből való, rendszeren összetételben fordul elő: bű-báj, először MELIUS említi. Jelentése: magia, incantatio, veneficium, zauberei, hexerei. Bájos alakban incantator, zauberer jelentésében a XVI. század elejétől ismeretes. Az Etimológiai Szótár szerint valószínűleg honfoglalás előtti bolgár-török jövevényszavaink közé tartozik.

Ha megnézzük a szavak álarca alá huzodó fogalmat, mi hát a babona; számtalan meghatározást találunk. GRIMM szerint "mind az a néphiedelem, amely nem egyházi eredetű, babonának tekintendő". HOFFMANN-KRAYER szerint "babona az olyan természeti törvényekkel meg nem fejthető erők hatásában és észrevevésében való hit, amely nem a vallás tanításaiból ered". WUTTKE már másként fogalmaz: "A népbabona számítás és elmélkedés nélkül keletkezett, ösztönszerű és öntudatlan, a homályos pogány népszellemből sarjadt ki, teljesen naiv jellegű, nem okoskodik és nem rendszerez, hanem egyszerűen hisz és aszerint cselekszik". FREYBE már valamivel tovább megy: "a babona egy korábbi pogány vallás maradványainak összessége, amely a később felvett vallás mellett többnyire tudattalanul, gyakran csak mint szokás tovább is fennmaradt. Ezt fejezi ki a latin superstitio s a német beiglaube név is". Ehhez hozzávehetjük még DIETERICHHEL: a babona nagyrészen nem más, mint a régi hitnek és a régi tudományos nézetnek maradványa, amelyet a mi kulturaközösségünk vezető szellemi köre többé nem oszt s éppen ezért elítél".

Ha gyakorlatilag nézzük a kérdést, mik azok, amiket ebbe

a fogalomkörbe szoktunk venni? A nép tapasztalati tudása, természeti megfigyelésekből levont helyes következtetése, pl. hogy a só megnedvesedése esőt jelez, a megrágott utilapu sebre téve gennyhuzó, valamint a kerti és a gazdasági növényeknek vidékenként különböző vetési idejére vonatkozó tanácsok. Mindezek beletartoznak ugyan a néptudományba, de éppen eredetük és realitásuk miatt nem tárgyalhatók a babonák között. A népi hiedelmeknél az ok és hozzáfűzött következmény semmi reális kapcsolatban sincsenek egymással. Az ok többnyire valami természeti megfigyelés, de méginkább bizonyos bibliai - esetleg már el is felejtett - történelmi, helyi történelmi vagy népéleti esemény, amellyel azonban a következményt mindig csak a véletlen időbeli egymásutániség fűzi rendesen misztikus okozati kapcsolatba. Tartalmilag ezek is időjósítások, gyógyfüvek felhasználására való utasítások és egyéb kuruzsló receptek, gazdasági tennivalókra vonatkozó tanácsok, meg a családi és közösségi élet babonás fenyegetéssel igazgató rendtartások és illemszabályok. Ilyen bibliai eredetű pl. a 13-as számnak az utolsó vacsorából levont jelentősége: illemtanszerű, amikor a karácsonyi asztalra könyöklőt azzal fenyegetik, hogy keléses lesz. A néphit az ember-és természetfölötti életre és lényekre vonatkozó hit, a tulajdonképpen vett mitológia. Ide tartozik a tulvilágról való gondolkodás, a lélekhit, a szellemek és démonok szerepe, továbbá alakulásban pedig a táltos és boszorkány. A néphittel szoros kapcsolatban állnak a misztikus előkészülettel és szertartásokkal járó vallásos varázsló, azaz óvó, gyógyító, rontó és jósló cselekvések, vagy nem varázsló, azaz népéleti, családi, történelmi, és egyházi emlékszokások.

Ha a néphit fogalomkörét meg akarjuk ismerni, vissza kell nyulnunk annak eredetéhez. Mai gondolkodásunk ugyanis nem tudja logikusan megérteni azt, misztikumot lát benne: olyan erőt tulajdonít az egyes jelenségeknek, amivel azok, a mi gondolkodásunk szerint nem birhatnak. Egyszeriben más lesz a helyzet azonban, ha megkíséreljük rekonstruálni a néphit keletkezését, ha az alakulás kezdetét fogjuk meg.

Kétségtelen - és ezt rendre megállapították a régi kuta-

tók -, hogy az a világ, ahonnan a mai babonáink származnak, más-
ként fogta fel a dolgokat, másként gondolkozott, másként kap-
csolta össze a fogalmakat. LEVY-BRUHL a primitív szellemi álla-
potnak ezt a sajátos elvét participáció törvényének nevezi. Fel-
ismeri a rész és egész szoros összetartozását, de a részeket
nem kauzális, hanem misztikus egységbe foglalja. A rész közvet-
lenül függ össze az egészszel, azzal áll kapcsolatban, hatását,
erejét tőle kapja. Az egyes részek egymás között sohasem kap-
csolódnak. A francia szociológusok praelogikusnak nevezik ezt
a gondolkozást, SOLYMOSSY Sándor helyesebbnek tartja az integ-
ritásos gondolkozás elnevezést, ez szerinte helyesebben fedi a
fogalmat. Integritás alatt egységbefoglalást értünk, egy köz-
pont köré csoportosítást. Ilyen integritás, egység, központ pl.
maga az egyes ember, ennek minden egyes testrésze, birtoka, csa-
ládja, munkája vele szoros, szinte szerves kapcsolatban áll.
Ami az egység bármelyik részével történik, ugyanaz éri az egé-
szet. Rontás céljából pl. elegendő megszerezni az ember haját,
körmét, lábnyomát s ezzel a rontó kezében van az egész ember.
A házat a gonosz rontó hatásától óvó eljárásokban pl. elég a
küszöb, az ajtó, a kulcslyuk, az asztal megvarázslása.

MARÓT Károly már tovább megy, amikor plasztikusan vázolja
föl a ritus keletkezésének utját. "A rituálissá válандó jelen-
ség rendesen emberi cselekvés hatáskörén kívül eső előzmények-
ben /dögvész, szárazság, hideg/ és az abból eredő belső kon-
fliktusokban, faji vagy egyéni lélekkonstellációkban /fájdalom,
epedés, kétségbeesés, rettegés stb./, illetve az ezeknek megfe-
lelő feszült tehetetlenségi érzésekkel kezdődik". Azaz az egy-
szerű ember valami rendkívülivel találja magát szembe, megtor-
pan a helyzet előtt, de cselekednie, tennie kell valamit. S ez
a tevékenység az, amit mi, mai logikus gondolkodásunkkal meg-
magyarázni nem tudunk. "Világos - mondja MARÓT - hogy az, ami
szublogikus térben, egy szublogikusra állított emberben kelet-
kezett, a megértésnek is csak szublogikusan, azaz fogalmi kor-
látozásoktól, megkötésektől lehetőleg menten, utánélve és in-
tuícióival ujjácsinálva /nem gondolkodva/ lesz megközelíthető.
Ha az így létrejött önkéntelen gesztus helyreállítja a lelki
egyensúlyt, a bekövetkezett javulás s az esetek ismétlődése i-
gazolja eljárását, hite teljessé válik."

ALFÜLDI András abban foglalja össze kutatásai eredményét, hogy az emberi lélek működése két mechanizmuson alapszik. Egyrészt optikus uton hű fényképét kapjuk mindenkori környezetünknek és a képbenyomások másodlagos játéka irányíthatja cselekvésünket, másrészt a fül segít abban, hogy a hangképek segítségével rendszerezve tárolhassa agyunk az érzéki benyomásokat, majd pedig, hogy megszabadulva az érzéki észrevételek önkényes befolyásától, úgy végezhesse az elvont gondolatfűzés műveletét a fogalmak akusztikus emlékképeivel, mint ahogy a betűszámtan dolgozik a maga betűszimbólumaival. Az ősembernél ez a kép-gondolkodás uralta az egész életét, a primitív népeknél pedig ma is ez uralja. Szerinte ez a kép-gondolkodás a mágikus gondolkodás kizárólagos formája.

A babona fő eleme tehát, legalább az alapokban, a nép primitív korának emléke, így ősvallási termék, amely az ősi hit kiszorultával is megmaradt, mint a természet misztikus erőitől való félelemnek s az uralomvágynak, azaz a démonok távoltartásának s erejük átvételének sokszor már csak a tudat és a kereszténység takarója alatt őrzött s fejlesztett csökevénye. A babona lényege tehát mindig valami misztikum és alapja s fenntartó talaja még ma is a praelogikus vagy ahogy PREUSS nevezte, komplex gondolkodás. Ezt a gondolkodást pedig a bámulatós helyi emlékezőtehetségen, korlátlan fantázián és asszociáción kívül egyrészt érdeklődésének realitása, másrészt a kombináló képesség és a fogalomalkotás hiánya, meg a dolgok integritásos felfogása jellemzik. Realitása elsősorban arra irányítja figyelmét, ami megélhetését és életét biztosítja: innen az agrárjellegű s az időjárásra, viharra, esőre meg a betegségek gyógyítására vonatkozó babonák bőséges sokasága. A kombináló, azaz egyforma fajokat felismerő, egységesítő és rendszerező tehetség hiánya okozza a fogalomalkotás hiányát is, gondolkodása, felfogóképessége tehát csak a dolgok külsejére, a láthatóra és érzékelhetőre terjed ki, de lényegükbe nem tud behatolni. Ez az oka annak a nyelvtudománytól már régen megállapított ténynek, hogy a nép szókincsében igen kevés az elvont fogalom.

A babonák megjelenési formájához, külső alakjához természetesen nem tartozik hozzá az egyszerűség, rövidekség, egy mon-

datból állás. Bizonyos babonák azonban - rendszeren elhomályosodásuk után - közmondásokba, szólásokba kerültek. Pl. - szidja, mint a bokrot, - csalánba nem üt a menkő, - amelyik eb megharapta, annak a szőre gyógyítja. Ugyanez a közmondássá válás teremtetette meg némely babonánk rimes vagy ritmikus formáját is, mint vasárnap font fonál reggelig meg nem áll, - akinek a foga fáj, tartsa a nyelvét rajta. Feltűnő azonban némely szokásunk párbeszédes formája, drámaisága. S itt nem a már ünnepi játékokká süllyedtekre gondolunk, hanem a babonás varázsló szokásokra. Egy részük kezdetvarázslás: a férj házába belépő ujasszony seper, s tüzet rak; születéskor a gyermek nemének megfelelő házimunkát végeznek. Másokban meg több szereplővel egész sorozat cselekvést vihetnek véghez. A karácsony éjféli féregüzés-kor pl. az első harangszóra a szomszédasszony bekopog az ablakon s az ablakot megnyitó háziasszonytól megkérdezi: vannak-e feketéi? - Vannak, mondja ez. Hová akarja küldeni? hangzik újra a kérdés. Erre valamelyik ellenségének a nevét említi, s ugyanekkor annak lakása irányába mutat. Mostanra ott legyen! fejezi be a színjátékot a szomszédasszony, s a mondott irányba bókolva hazafelé indul. Nagy tévedés volna, ha ebben s hasonló drámai lefolyású varázsló szokásokban a szók mai jelentőségtelensége miatt csak üres mókát látnánk. A párbeszéd itt éppoly lényeges része a varázslatnak, mint a kísérelő cselekvés: a kiejtett szó meghozza a kívánt eredményt.

A babona célja rendszeren gyakorlati: a gonosz ártalmainak megakadályozása és bizonyos kívánságok megvalósulása. Az eltérés módja mindenkor mágikus, de lehet közvetlen és távolra ható is. Közvetlen, mikor az ujjszülött bölcsőjébe bibliát tesznek, hogy istenfélő legyen. S távolra ható varázslás, mikor az asszonyok a hushagyói tánckor magasra ugranak, hogy majd olyan magasra nőjön kenderük is.

Ezeknek a célbabonáknak egyik legjellemzőbb tulajdonságuk az érzékelhetésre, kézzelfoghatóságra való törekvés. Vannak ugyancsak homályosan sejtett erők és hatalmak is, amelyeknek hatása az ember testén, vagyonán, munkáján lépten-nyomon érezhető, tapasztalható, de még csak nevet sem tudnak adni nekik,

hanem az általános gonosz szóval illetik őket. De vannak névleg ismert elképzelt alakokkal biró, sőt látható alakban köztük járó erők és hatalmak is. A személytelen gonosz helyébe tehát valami látható alaku hatalmat igyekeznek ültetni, s a határozatlan félelemérzet így lassanként testet ölt és megszemélyesedik. S ennek a megszemélyesítésére való törekvésnek teremtményei vegetációs ünnepeink álarcos alakjai, akik még ijesztően csörömpölő eszközeikkel is az ember- és természetfölötti hatalmak félelmetes hangját akarják utánozni. S ez az érzékelhetőségre törekvés olyan erős, hogy még a napokra is kiterjed, s így az un. jeles napok megteremtője lesz azzal, hogy a szentek és ünnepek nevét valami szokással, hiedelemmel hozza összefüggésbe. Márton fehér lovon hozza be a telet, Gergely megrázza szakállát, Sándor és Benedek zsákban hozzák a meleget. Mind ilyen megszemélyesítések. De megvan ez a megfoghatóságra törekvés az emberi élet egyéb alkalmában is: a lagzit agyonütik, a telet, farsangot, böktöt rongy-vagy szalmabábu alakjában eltemetik, elégetik, vízbedobják, az óévi első harangszóra székről ugranak be az ujévbe. Némelyik ilyen adat, éppen a népkapcsolat alapján, rámutat egyik-másik szokásunk idegen eredetére. Pl. Sebestyén napján kezdik a nedvszivást a fák, s éppen ezért a gyerekek e nap csinálják az első fűzfasipot, mert a Sebastian név gyökeréről a germánságban a bast: héj szót tekintették.

A néplelket irányító gondolkodásmód igen fontos alapja az analógia. S ezeknek az analógiás alakulásoknak egy része tényleg csak az elgondolás hasonlóságán alapuló pusztán analógiás eljárás, más részükben azonban az analógia szimbolizálódott és állandósult. Ennek a similia-similibus elgondolásnak legprimitívebb foka, hogy amiként a bajt okozták, az ugyanugy távol tartható és el is űzhető. Ezért használnak a vér helyett valami veres színű tárgyat. Vagy az ok elüzi az okozatot. A csömörösnek ugyanabból az ételből kell jóllaknia, amelytől beteg lett. Igen sok növényünk arról a betegségről vette nevét, amelynek üzésére felhasználják: ilyen a sömörfű, fűlfű, méregvonófű, köszvényfű. Csépléskor szaporítófüvet tesznek az első kérébe, hogy a buza jól eresszen. Igen gyakran szerepel az analógia a ráolvasásokban. A ráolvasó elbeszélő része egy a múltban tör-

tént esemény elmondása, a rendelkező rész pedig annak a kívánságnak a kifejezése, hogy amint az a betegség vagy szerencsétlenség jóra fordult, épp úgy végződjék ez a hasonló mostani is.

A párhuzam az epikum és a szándékolt cél között tiszta és világos, de gyakori az ellentét is, pl. hogy amilyen biztosan folyik a Jordán vize, éppoly biztosan álljon el a beteg vérenek folyása! A jelképes analógiának számtalan formája található a szétválasztásban. Az együtt beszélgető jóbarátok közé olyan botot szurnak, amellyel egymással verekedő kigyót és békát választottak széjjel.

A nép konzervativizmusának szívóssága oly erős, hogy hitéhez és szokásaihoz még akkor is ragaszkodik, amikor az alapot és célt már rég elfelejtette. Ez az oka az ujtól, a szokatlantól, a különöstől való irtózásának is. Szemében az uj egy a rosszal. A naptári dátumok helyett még ma is az ujhoid, nagyünnepek, aratás, szüret, tűzvész, jégverés és más jelentős népeleti, helyi s családi események után jelölik az időt. És ha valami ujitás után bármi szerencsétlenség éri az egyént vagy a közösséget, azt rögtön ennek az ujitásnak tulajdonítják, Amikor pl. az első rádió bevezetése után nagy szárazság következett a határra, az egész község a rádiót okolta, hogy az antennadrót kiszáritja a levegőt. A rádiót működésének misztikussága miatt összekapcsolták a véletlenül elkövetkezett szárazsággal, azaz primitív gondolkozásuk a véletlen időbeli egymásutániságból okozati összefüggést teremtett, s ezzel a misztikus uj babonás jelenséggé vált. A nép szívós konzervativizmusa tehát kizárta a rohamos haladást, s ha idővel meg is szokta az ujat, és elfelejtette egykori jelenség voltát, ez a feledés nem végleges, csak tudat alatt lappangó s később hasonló esemény bekövetkeztével újból feltámad. Amit pl. most a rádióra fogtak, ugyanezt mondták egykoru feljegyzések szerint a táviróról és villánydrótokról, a vasuti sinekről meg a villámhárítóról is, amely helyett még ma is inkább ócska kaszát szurnak a ház végébe.

/Kétségtelen, hogy néphitünk egy része ősi eredetű, de az ősvallást mint hiedelmeink és szokásaink forrását nem szabad

tulbecsülnünk, mint ahogy tették a multban mitológiai íróink. Tény, hogy bizonyos szokásokat és hiedelmeket, amelyek nem állottak tulságosan ellentétben a kereszténységgel, s nem emlékeztek nagyon a pogányságra, az egyház is átvett és megtartott, hogy a pogányságot a kereszténységhez közelebb vigye. Gondoljunk csak I. Gergely pápának 600 körül irt levelére, amelyben arra figyelmezteti az angolszász misszió munkásait, hogy a bennszülöttek pogány templomait ne rombolják le, hanem avassák Isten templomává! A pogány szokásoknak is adjanak keresztény értelmezést! Az egyház hatása azonban nemcsak az átvételek, átfarmálás és ezek elterjesztésében nyilvánul, hanem tiltó rendelkezései révén a közvetlen, bár akaratlan terjesztésben is, mert a nép könnyen átvesz minden olyan szokást és hiedelmet, mely lelkéhez közel áll, de gyanakodó lelkéhez jó közvetítő a tiltás is. Lehet ugyan, hogy Szent István, Szent László és Kálmán tiltó rendelkezései közé bekerültek esetleg ősi maradványok is, vagy szomszédos átvételek. Így a Szent László alatt tartott szabolcsi zsinat is hoz tiltó rendelkezéseket az erdők és berek tisztásain, a forrásoknál, fáknál és köveknél tartott ritusokról. Az egyházi penitenciálék kikelnek a tiltott lótorozás, meg a szentek emléknapjainak ősi módon való megülése ellen. Különösen kikelnek a jóslások különféle nemei ellen, mint ahogy Szent István törvényei is elítélik a "sortilego utentes, qui faciunt in cinere et his similibus", s még külön is felsorolják a madarak hangjából és röpüléséből való jövendöléseket, hogy a fecskéfészek szétverése szerencsétlenséget hoz a házra. Némely babonánk alatt pedig könnyen kimutatható középkori jogszokás rejtőzik. A hűbéres pl. esküje alkalmával az uraság elismerésének jelképeként hűbérura lábára huzta ennek papucsát, innen a papucs alatt levő kifejezés, ma a házastársi alárendeltséget jelenti, ahol a férj uralmát akarják biztosítani, ott az esküvői öltözködéskor a menyasszonynak kell a csizmát vagy a cipőt vőlegénye lábára huznia, ahol pedig a kölcsönös egyenlőség a cél, ott közösen segítenek egymásnak a lábbeli felhuzásában, s aztán a pap előtt állván, az uralkodni akaró fél a másikkal a lábára igyekszik lépni./

A babona az emberben, az emberrel együtt él,

tehát az emberi élet alkalmaihoz tapad. A legtöbb babona tehát azokhoz az időkhöz fűződik, amelyekben bizonyos életalkalmak, állapotok még lezáratlanok, befejezést nem nyertek, a kezdés már megtörtént, de a célt még nem érték el. A születés és keresztelés, az eljegyzés és lakodalom, a halál és sirbatétel, a vetés és aratás, a vásárra indulás és eladás vagy vétel, a házalaptétel és beköltözés s más ezekhez hasonló időközök azok az alkalmak, amelyekre legtöbb babonánk vonatkozik. S céljuk is ezek szerint vagy csak egyéni, vagy másokra is irányuló, vagy végül az egész közösséget érdeklő. Az egyéni célu törekvéseket maga az érdekelt fél végzi. A mások érdeke miatt történő babonás cselekvések végzői a hivatásos tudós asszonyokon kívül rendszeren a legközelebbi hozzátartozók. A közösségi szokások a közösség minden tagjának javára szolgálnak, ennél fogva mindenkire egyformán kötelezők: elhanyagolásuk vagy megszegésük büntetést von maga után. Főként a földművelésre s állattenyésztésre vonatkozó gazdasági szokások ezek. A bajok megakadályozására valók a közösen végzett határjáró és vetésnéző körmenetek, és az érés idejének szentségét mutatja, hogy alatta tilos minden zajos, táncos mulatság.

Babonáink vizsgálatában sok gondot ad kettősségük, céljuknak sokszor ellentétes kétfélesége. Ennek oka sokszor az ősvallásra megy vissza. A jó és a rossz, a világosság és sötétség, a nyár és tél s a végső fejlődésben az angyal és ördög kettéválasztása világosan mutatja az ősök gondolkodásának kettős irányát. A jókat előhívni, a gonoszokat távoltartani igyekeztek. A tűz megsegíti a napot a téllal való küzdelemben, de elűzi a gonoszt a boszorkányos napokon. A haldokló siratása néhol tilos, mert megnehezíti a meghalást, viszont más vidéken pedig a szeretetnek és részvétnek a haldoklótól is megkövetelt bizonyítéka. Az ajtón néhol kopognak, várva a szabad szót, másutt azonban csak egyenesen benyitnak, mert a szabad nemcsak a látogatónak, hanem a kint ólálkodó gonosznak is megnyitná az ajtót. Így aztán eljutottunk a pedagógiai és illemtani babonákhoz, amelyek csak követeléssel lépnek fel, de babonás következményük nincsen, vagy csak olyan, amelyben senki sem hisz.

A babonák ősvallási eredetü kettőssége és tanító célúvá válása csak elhomályosodásukkal következett be. A keveredés igen érdekes kérdése a primer és szekunder babonák kivizsgálása. A nyil és puska pl. még hosszabb ideig együttéltek, s így a régi hitet, amely a nyilhoz fűződött, még a nyil életében átvittek a puskára is. De ez a másodlagos fejlődés egy másik babonára elsődlegessé válhatik: a szekérre vonatkozó primer babonák pl. szekunderré váltak a kerékpárra, ezek azonban ismét primerre, a gépkocsira és repülőgépre. Babonáink fokozatos gyengülésének is a kultura finomodása a fő oka: az ősi emberáldozatot ma már végsőfokon a veres szín pótolja, a hajáldozat fonatoskalácscsá enyhült. Az alkalmazkodásnak érdekes példáját említi BOGATIRJOV a szibériai sámánokról, akik ezelőtt a szellemet szellemtestvérnek szólították meg, ma pedig elvtársnak. A szokások következményeinek elhomályosodásával tehát a szokás nem vész ki, tovább él és nem egyszer új jelentést nyer: a termékenységvarázsló kongózás, szilveszteri, farsangi kolompolás pl. a pártában maradt lányok csufolójává változott.

A babonás szokások az élő hitnek egykori ritusai, a magasabb hatalmak akaratának befolyásolására irányuló vallásos és tudományos tudás megőrzői. Amennyiben primer eredetűek, szemben állottak a kor felfogásával. Némelyik máig fenntartotta magát, más azonban mágikumát veszítve már rég pusztá játékká, szokássá vált. S mert az emberiség, sőt a kisebb népközösségek fejlődése is csak nagyon lassan, az egyes egyéneknél meg különböző gyorsasággal halad előre, ezért gyakran sajátos keveredését találjuk a régi és új hiedelmeknek, tehát a babonának s az új korszak igazi hitének. Számtalan réteg telepedett így egymásra. Ezért volt és lesz mindig babona, amíg az emberiség fejlődése meg nem szűnik. A hit és babona szorosan összefüggenek egymással. A babona nem mindig eltérés a valódi, a jelenlegi kulturaközösség hitétől, hanem igen gyakran annak egy korábbi foka, őse. A babona minden idők etikai felfogásának és kozmikus világszemléletének terméke, ami tehát nem néphit, varázslószokás, vagy éppen mágikus célját veszített játék, szokás, az egy kulturévaddal előbb vagy ma egy társadalmi réteggel alább még élő hit.

A PÁTRIA NÉPZENEI HANGLEMEZSOROZAT

A zenei és ezen belül a népzenei hangrögzítések terén Magyarország a múlt század 90-es éveiben, a milleneum éveiben uttörő szerepet vállalt. Erről tanuskodik SEBESTYÉN Gyula beszámolója, mely a párizsi folklorista kongresszuson hangzott el, ime egy részlet a beszámolóbból:

"A kongresszus szenzációja AZOULAY előadása volt a phonograph alkalmazásáról... A phonograph előadás rendkívüli hatást gyakorolt a hallgatóságra. Midőn már mindenki meggyőződhetett arról, hogy a francia leleményesség egy új gyűjtési módot fedezett fel a folkloristák számára, újra felállott SEBILLOT főtitkár és kénytelen kellelten elhadarta VIKÁR Béla: "Recueil phonographique des chants populaires de la Hongrie" c. jelentésének kivonatát. A kongresszus tagjai az iménti felbuzdulás után meglepődve hallgatták, hogy a phonograph-fal való gyűjtést a Magyar Néprajzi Társaság már öt éve /1896 óta/ ismeri, s hogy WCLASSICS magyar közoktatási miniszter támogatásával és a Magyar Nemzeti Múzeum hozzájárulásával VIKÁR 2000-re menő fölvételéből a nevezett múzeum Néprajzi Osztálya már egy gazdag gyűjteményt létesített és tett a kutatóknak hozzáférhetővé. Sőt a gyűjtés révén elért tudományos eredményekről is értesült a kongresszus, mert VIKÁR jelentette, hogy a rendelkezésére álló adatok szerint a népi dallam összefügg azzal a tájnyelvvvel, amelynek területéről a dallam előkerül."

VIKÁR Béla kezdeményezése nyomán indult utnák századunk első évtizedeiben BARTÓK Béla és KODÁLY Zoltán. A nagy és magasztos feladat LAJTHA László szép szavaival: "... megszólaltatni dalainkat, megmenteni veszendő értékeinket, újra közkincsé tenni őket..., amit ha egyes társadalmi osztályok el is vesztek, valaha az egyetemes magyarságé volt."

Ilyen előzmények után kerülhetet sor, 1936 és 1944 között az un. PÁTRIA hanglemezsorozat elkészítésére, amely a II.világháború végéig mintegy 125 darab /vokális és instrumentális/ népzenei lemezfelvételt eredményezett.

A sorozat létrejöttének a lehetősége és ténye nagymértékben ORTUTAY Gyula személyéhez, az ő művelődéspolitikai éleslátásához kapcsolódik. 1938-ban írja erről: "... magyarságunk önérvényű értékei közé tartozik minden bizonnyal, népi kultúránk is, és ennek a népi kultúrának minél hivebb megőrzése legjelentősebb tudományos és nemzeti feladataink egyike..."

Az első, mintegy kísérletképpen felvett és kidolgozott lemezfelvételek 1936 decemberében készültek el, 4, egyenként 50 példányban előállított lemez, amelynél a felvételek munkáját BARTÓK Béla vezette, a Néprajzi Társaság szakembereinek közreműködésével. Somogy és Tolna megyei énekesek - köztük egy "hosszi furugla" - játékos - dallamai szerepelnek e 4 lemezen. Nemespátró, Surd, Berzence és Báta községből érkezett adatközlők: Dömötörfi János 61 éves, Varga Pál Sipos 68 éves, Káplár János 53 éves, Szakály Józsefné 55 éves, Györfi József 58 éves és Pápa Józsefné 66 éves.

Ezután a kísérleti lemezfelvétel után indult meg a tényleges lemezsorozat készítése, amelyekről gyűjtési jegyzőkönyvet vezettek. A továbbiakban ennek segítségével vázolom a Pát-ria lemezsorozatot.

1937. július 6-8. között a Nógrád megyei Borsosberény, a Borsod megyei Borsodszentistván, a Szatmár megyei Tyukod és a Pest megyei Bugac községből érkezett énekesek műsorát rögzítették. A tudományos ellenőrzés munkáját BARTÓK Béla és LAJTHA László végezte.

Az adatközlők: Kós József 49 éves borsosberényi juhász.

"Emlékezete szerint minden elődje juhász volt. 4 gyermeke van. 1921 óta juhász számadó. 700 birka van a keze alatt. A dalokat, a dudálást és a duda készítését pásztor-

kodása alatt tanulta. Dudája dallamsipjának kvintje, hibásan túl mély. Furulyája billentyű nélküli hétlyuku haránt fuvola."

Horváth Antal borsodszentistváni hegedűs, 1871.szept. 24-én született, helyben. 6 elemit járt odahaza.Gyermekkorában napraforgószárból csinált hegedűt, s azon tanult - 8 éves korában már cigánybandába vették. Ősztől tavaszig muzsikált, az év többi részében otthon, mezei munkát végzett.

Gyene Gáspár földműves, tyukodi dudás,1872-ben született.

Zubornyák József bugaci énekes, csikós, 1904-ben született. Apja és öregapja szerint a család minden tagja csikós volt. Ő maga öt elemit járt, 11 éve csikós számadó, 261 ló van a kezén. Fizetése 20 kg buza, fél kg szalonna és 50 fillér tavasztól szétverésig.

Zubornyák Ferenc 1899-ben született Kecskeméten. Bugacon gulyás, öt éve számadó.

1937.szeptember 9-én két tiszacsegei énekes mósorát rögzítették BARTÓK és LAJTHA irányításával.

Az adatközlők: Tanka Gábor földműves, 1906-ban született. 1918-ban került a Hortobágyra, mint kisbojtár "tanyás", 1921-ben csikós lett és az is maradt 1933-ig. Danolni pásztorodása idején tanult, nagyobb részét Gél Lajos debreceni embertől, aki 60 évig élt a pusztán.

Szücs Mihályné szül. Szabó Julianna 1869-ben született. A szülők földművesek voltak, de elosztották a földet a 4 gyerek között. Tiszacsegén járt iskolába, majd 1890-ben férjhez ment. A Fehér László balladát énekli.

1937. október 18-én a Pest megyei Pereg községből érkezett két énekes dalait rögzítették. A tudományos ellenőrzés munkáját LAJTHA László végezte. Az énekesek egyházi népénekeket adtak elő.

Joó Andrásné 71 éves. Vagyon 8 hold föld, ebből 800 négyszögöl szőlő, a többi szántó. Megfordult Andocsón, Ercsiben, Máriabesnyőn és Budapesten. Az énekeket az anyjától tanulta, "az nagyon tudott énekelni, ha halott vót, őt hívták" - mondja. Két adventi éneket énekel.

Gránicz Péter 50 éves peregi énekes. Egész családja helybéli, s már az öregapja is templomgazda volt. Az énekeket jórészt az apjától és a kántortól /Grimm Páltól/ tanulta, meg a gyerekektől - kántáláskor.

1937. december 14-én, majd 1938. február 7-én és 1938. május 7-én a Kolozs megyei Kőrösfő községből készítettek felvételeket. /A jegyzőkönyv a három különböző időben készült, egy községből származó felvételek adatait tartalmazza./

A tudományos ellenőrzés munkáját BARTÓK és LAJTHA végezte.

Péntek Jánosné 41 éves asszony. 1896-ban "aratás időben" született. Mindenütt magakészítette írásos kalotaszegi kézimunkát, meg faragott butort árult. A dalokat az idősebbektől tanulta gyermekkorában. Siratást mindenkitől hallott, ő maga először 17-ben siratott, a sógorát... A siratást a halál beállta után egy negyed óra múlva kezdi. Minél távolabbi a rokon, annál később. Férfit ritkábban siratnak, de ugyanugy, mint az asszonyt. Aki sirat, az nem énekel a virrasztóban zsoltárt és halottas éneket. Évekkel később is el lehet siratni a halottat..."

Ambrus Sándorné Márton Kata 1901-ben született Kőrösfőn. Három elemi iskolát végzett, majd férjhez ment 18 éves korában. 1928-31 között kocsmájuk volt, sokat énekelgettek a vendégekkel, de azoktól nemigen tanult dallamokat.

1937. december 21-én a Szatmár megyei Tunyog és a Veszprém megyei Dudar községből érkezett három énekes dalait rögzítették. KODÁLY és LAJTHA mellett VERESS Sándor zeneszerző is részt vett a tudományos ellenőrzés munkájában.

Baracsi Menyhértné szül. Kis Julianna 46 éves tunyogi asszony.

Mazarin Pálné 52 éves dudari asszony egy betyár balladát és egy katonanótát énekel.

Szendi Istvánné 64 éves dudari asszony, két István-napi és egy ujévi köszöntőt énekel

1938. január 7-én hét vitnyédi kislány gyermekjátékokat, Horváth Gáborné egyházi népénekeket énekelt felvételre, majd a Borsod megyei Mezőkövesdről egyetlen előadó, Vékony János dudajátékát rögzítették. A felvételeket BARTÓK és LAJTHA vezette. Gyermekjátékok: János ur készül...

Boldogasszony - játék

Pünkösödölés

Haj szén'alja, Bölcsőcske

Horváth Gáborné 64 éves vitnyédi adatközlő. Az egyházi énekeket öreg emberektől tanulta még gyermekkorában. A szövegeket énekeskönyvekből tudja. A virrasztókon is könyvből énekelnek. Aki ott van a siratóban és "örvendi" az éneket - odaül az énekes mellé és tanulja.

Vékony János 74 éves mezőkövesdi dudás. A dudálást apai nagybátyjától tudja, aki a készítésére is megtanította. Lakodalomban, leánynézőben, kérésben dudált, a legények megfogadták az ivóban muzsikálásra, fonóba is elvitték. Hires dudás volt, "olyan nem fittyeggett, mint én" - mondja.

1938. március 1-2-án a Somogy megyei Törökkoppány községből érkezett két férfi és két asszony énekét rögzítették. BARTÓK, LAJTHA és KODÁLY irányították a felvételeket.

Sümei Jánosné szül. Németh Anna 62 éves asszony, hat elemit és két ismétlőt járt. 19 éves korában ment férjhez, két holdat jussolt. A férje 7 évet volt Amerikában, de keresetéből még egy holdnál is kevesebbet tudott csak venni. Sümeginé tiz év óta csak keveset dalol, mert nagy bánat érte: a fiát váratlanul agyonrugta egy ló...

Holcz György 59 éves törökkoppányi földműves és takács. Helybír-
ró és előljárósági tag. 6 elemít végzett, katona is volt.
Holcz a szántóföldjét felesmunkára adja, de szőlőjét maga
műveli.

Árvai Pálné szül. Gyertyán Juli 1873-ban született földműves csa-
ládból. A dalokat édesapjától tanulta, anyja nem volt dalos,
sem az ura... "Komoly ember vót - mondja - oszt nem tudta".
A siratást öregasszonyoktól hallotta, "azt nem kő tanunyi -
csak éreznyi kő..."

Györki György 1875-ben született, apja takács, a régi világban
remekes mester volt. Györki maga is takács, de a mestersé-
get most már nem folytatja, csak ha maguknak, meg a rokonok-
nak. A Tanbur andardórit édesanyja pásztorrokonságától hal-
lotta - a hosszú furulyán édesapja "nagyon tudott" - maga
is tőle tanulta, amikor már kezével elérte a furulya likja-
it. Györki nagy templomi előénekes már 33 éve.

1938. április 12-14-én a Somogy megyei Karád község hagyományait
rögzítették lemezre. KODÁLY és LAJTHA irányításával folytak a
felvételek. Népdalok, gyermekjátékok és egy mese - a molnár ku-
tyái - szerepelnek a jegyzőkönyvben.

Markaf József 61 éves karádi földműves, jóbeszédű ember. 5 ele-
mit járt, meg egy "inneplőt" /vasárnap i iskolát/. A dalo-
kat egy 78 éves embertől tanulta, meg furuglálni is. Régen
a szomszédok összegyűltek, a lányok danoltak, a furuglán
meg a tánchoz valót játszották.

Hollósi Mihályné 59 éves karádi asszony a dalokat édesapjától
meg a "velemtájtbeli" lányoktól, és "Szanyi István mester-
től" az iskolában.

Pap Gyuláné szül. Virág Teréz 65 éves.

Bogdán Györgyné 1896-ban született, 5 elemít járt. Igen szereti
dalait. A mostaniak - mondja - inkább az ugrálós, hacacárés
nótákat szeretik, az iparosok a hallgatókat.

1938. május 27-28-án a Csik megyei Kászonimpér és a moldvai
Trunk községből készítettek népzenei felvételeket, BARTÓK, KO-

DÁLY és LAJTHA irányításával. Kászonimpérből egyetlen előadó, Veres Istvánné szül. Balázs Mária 56 éves asszony énekét rögzítették. Két feleségcsufolót és a rossz feleség balladáját énekelte. A Trunk községből érkezett előadóknak csak a neve ismert, egyéb adatot nem találunk róluk.

Benedek Péterné, szül. Kósa Magdó, továbbá Szabó Ferenc és Szabó Ferencné szül. Páncér Rózsa 45 éves. Dalaik között a Molnár Anna ballada a legértékesebb.

1938. június 13-án a Nógrád megyei Rimóc községből érkezett négy kislány énekét és Szabó János énekét és furulyajátékát rögzítették. KODÁLY és LAJTHA irányította a felvételt. A négy rimóci kislány: Holecz Rozi 16, Kobela Mari 17, Kis Bözsi és Perc Bözsi 18 évesek.

Szabó János 75 éves rimóci parasztember. A dalokat csak úgy "egymástu" tanulták. A "furoljázást" azt meg az apámtul gyermekkoromban kezdegettem - tudott az apám is furoljázni" - mondja. Hangszerét 18 éves korában Szécsényben vette. "Ha jól gondolom, 3 pengő volt" - édesanyja adta rá a pénzt.

A felvételen egy kanásznótát énekel, majd eljátssza furulyán.

1938. július 21-22-én a Nyitra megyei Menyhe községből két asszony előadásában zoborvidéki lakodalmas szokásokat, alkalomhoz nem kötött dalokat, majd egy karácsonyi éneket, Balázs-és Gergely-napi dalokat és egy Szent Iváni tüzi éneket rögzítettek. BARTÓK, KODÁLY és LAJTHA irányította a felvételeket.

Özv. Fülöp Máténé szül. Gál Ilona /ülcsi/ 1875-ben született a Nyitra megyei Bédén. Irni, olvasni nem tud, beszél magyarul és szlovákul.

Potuska Jánosné szül. Fülöp Ilona /Puli/ 1878-ban született Menyhén. Urával együtt mindig szolgáltak, semmi földjük nem volt. Magyar ujságot olvas és imakönyvet.

1939. június 12-13-án a Csongrád megyei Szentes községből énekes és hangszeres dallamokból készítettek felvételeket a Rádió stúdiójában, BARTÓK, KODÁLY és LAJTHA irányításával.

Maszlag Józsefné szül. Mecs Balog Mária 1889-ben született Szentesen. Nagyapja a városnál dolgozott, utcát is neveztek el róla. Iskolába Szentesen járt, de csak egy évig mert "ellopták" az anyjától - a nagynénje magával vitte Bécsbe... Mikor visszajött, nem értette a magyar szót, így hát újból iskolába kellett járnia. Azután libapásztor lett édesapja birtokán. Már a "liba mellett" tamburán, citerán, harmonikán játszott, "nagyon szerettem a muzsikát" - mondja. Bandában is játszik: híres a szentesi banda, a "Balog testvérek játszanak - ahová elhijják őket". A hangszerait még a nagyapja csinálta, "az tudott mindent, még a furulyát is cifrábban csinálta, mint a tótok, akik árulnak". Maszlagné a lemezeken énekel, tamburán és citerán játszik.

Kiss József 1878-ban született Pusztaföldváron. A felvételeken tekerőn játszik.

"Magam fejitől tanultam tekerőzni". Hangszert először 12 forintért vett Busi Ferenc tekerőstől, de az romba ment, a mostanit 1907-ben vette.

Balla István 1876-ban született Szentesen. A lemezfelvételen tekerőn játszik. Négy elemít járt, legénykorában mint "kobikus" bejárta az egész országot. A tekerőjét mindig magával vitte. Tekerőzni szokott Szentesen, mikor hova hívnak, néveste, disznótor". Fizetése "mikor - hogy" - régebben rendszerint 3 pengőt kaptak, meg enni-inni "meg amit a vendég adott". Olvas ujságot, könyvet, "mikor milyen akad a kezembe". A dalokat "a néptől tanultam, tekerőzni meg magamtul". A hangszerét még Szentesen vette 2 mázsa buzáért Váci Józseftől. "Az is tekerős vót - olyan forma mint én most" - meséli.

1939. június 30-án a Nyitra megyei Tardoskederől két testvér előadó dalait rögzítették lemezre, BARTÓK, KODÁLY és LAJTHA irányításával.

Birkus Albert 64 éves és Birkus Appolónia 60 éves lakosok dal-repertoárja jellegzetesen eltér egymástól. Birkus Albert betyár-nótákat énekel, Birkus Appolónia egy szerelmes dalt és néhány csufolódó nótát.

1939. december 11-13-án a Borsod megyei Domaháza községből érkezett dalosok repertoárját rögzítették a stúdióban. KODÁLY és LAJTHA végezte a tudományos ellenőrzés munkáját. A felvételen először három domaházi kislány énekelte az "Egyszer egy királyfi" kezdetű balladát, majd a felvételek végén a "Halálra táncoltatott leány" balladáját. A leányokon kívül két asszony is érkezett a felvételre.

Bancik Ilona, bartusz, 1916-ban született Gereden. Domaházán 6 elemi járt és 3 ismétlőt. 19 éves korában elment summás-lánynak, április 25-től november 11-ig volt a Fejér megyei Vereb községben, az uradalomnál. A nótákat az öreg emberektől tanulta, szeretett dalolni, első dalos volt, s mikor a faluközt járták a lányokkal, a legények odaszóltak neki: "Ne ordíj mán, kiszakad a gigád". A fiuk hozzájöttek: "tanijjam mán őket"... Táncolni jól tud, "mikor megmelegszik a filem" - mondja.

Kis Sunyi Piroska 1916. május 3-án született Domaházán. 6 elemi és két ismétlőt járt. Ekkor Bolyokra kerültek, mert az "édesapám rossz vót". A kőművesekkel dolgozott, anyjával együtt hordták a maltert, meg a téglát, 4 évig. Utána hazajöttek Domaházára, s ekkor mosni, kapálni járt. Nótát mindenkitől tanult, "meghallottam valakitől s mingyárt megtanultam - bolondja vagyok a dallásnak" - mondja.

Varga Mária 1919-ben született Domaházán. 6 elemi és 3 ismétlőt járt. Már iskolás korában "libapásztor vótam, az almára is kellett vigyázni, mikor anyám elment aratni, aztán én is arattam, kapáltam" - mondja. A nótákat édesanyjától tanulta, meg Brigitta nénitől.

1940. április 22-23-án az Ung megyei Nagydobrony és Nagygejőc énekeseinek dalait rögzítették a studióban. KODÁLY és LAJTHA végezte a tudományos ellenőrzés munkáját.

Baksa Ferenc, nagydobronyi - 1902-ben született. 6 elemi-t járt, utána 6 holdon gazdálkodott. Olvasni nem igen szokott, "a bibliát, meg a zsótárt".

Nagy Józsefné szül. Molnár Mária 1882-ben született. 6 elemi-t járt, majd 18 éves koráig az óvodában dada volt. A nótázást mindig szerette, "ahol meghallottam egyet, az enyim lett - pláne, amelyik megtetszett - pedig 12 esztendejig nem nyílt meg a szájam egészen mostanáig" - meséli.

Kára Varga Imre - nagygejőci lakos - 1881-ben született. 6 elemi-t végzett, majd katona lett és 1906-ban kiment Amerikába, New Jersey-ben szövőgyárban dolgozott 7 évig. 1920-ban visszatért, 2000 dollárja volt, de beváltotta magyar pénzre s mind odalett. Szeret dalolgatni, a grammafönlemezeket is nagyon kedveli és a nótákat hallás után megtanulta. Olvasni is szeret - a kártyát nézni nem bírja. A felvételeken többek között a "halálra táncoltatott leány" balladáját énekli.

1940. május 21-én az Abauj-Torna megyei Áj községből érkezett két énekes dalait rögzítették. KODÁLY és LAJTHA irányították a felvételeket. A két férfi énekes betyár- és katonadalokat énekelt lemezre.

Hajdu Lajos 1865-ben született. 4 iskolát járt, a mostohaapja volt a tanító. Azután szolgálatra állt be, többnyire kocsis volt - nagyon szerette a lovakat. 1887-ben katona lett, Lőcsén szolgált a huszároknál. 1892-ben kiment Amerikába, vasgyárban dolgozott, de nem ment a munka s hazajött. Utána többször kiment és újra hazajött. A nótákra mindenütt figyelmeztet, s szeretett táncolni nagyon. Könyvet olvasott eleget, köszöntőket is tud.

Andó György 1875-ben született Áj-ban. 6 elemít járt, majd a szülei mellett gazdálkodott. 1902-ben kiment Amerikába, vasgyárban meg szénbányában dolgozott. 1907-ben hazajött, lo-ben újra visszament, "nehéz volt, de kellett a pénz": Nagyon szeretett olvasni, történeteket, ujságot meg a kalendáriumot. A nótákat Áj községben tanulta, otthon szeret énekelni: "még most is rákezek, ha szántok a mezőn".

1940. november 26-án a Nógrád megyei Ipolyvarbó, Karancskeszi, Egyházasgerge és Kishartyán község népdalaiból készítettek hang-
lemezfelvételeket a studióban. A tudományos ellenőrzés munkáját ekkor is KODÁLY és LAJTHA végezte.

Üzv. Okosi Istvánné szül. Csernyik Anna 50 éves. 6 elemít járt Varbón, s már fiatalon eljárt mezei munkára. A felvételen menyasszonybucsuztatót énekel, melyet az öregektől tanult. Őt még bucsuztatták, ma már /1940/ nem szokás - 17-ben volt az utolsó bucsuztató - vallja. Mikor az esküvő megvolt, hazajöttek a templomból, a lányok körbe álltak az udvarban, ugy bucsuztattak. A menyasszony a pitvarajtóban várta az énekeseket, és az anyja is mondta: "eregy mán, rijjál..." Először ritt azután végigcsókolta a lányokat. Apjától-anyjától csak este bucsuzott, amikor elvitték a legényházhoz. "Elhoztuk az ajándékot" - énekelték, amikor érte jöttek. Mielőtt elvitték volna, behozták a menyasszonyt a külön-szobából, s ekkor "elcsókolózott" a szüleitől. Az énekesek nagy fonott kalácsot kaptak a bucsuztatásért, elszaladtak vele a szomszédba és "elkarajzolták".

Kukucska Jánosné szül. Novodonszki Mária 45 éves. A felvételeken karácsonyi köszöntőt énekel, melyet Isten Pistától tanult, aki juhász volt Magyargécen és Karancskesziben.

Zsiros Péter 59 éves dudás. Dudálni Három Jóskától tanult, meg Kukucska Jánostól. Gergén dudált mindig, meg a bányatelepeken. Lakodalomban is volt, meg leánykisérőben. Farsang idején három éjjel dudált "gyerekeknek - megnyőtteknek is". Karácsonyi köszöntőt, majd néhány táncnótát dudál.

Bartók Mihály 63 éves kishartyáni dudás parasztember. Analfabéta, s mint mondja "disznóval kellett jönni Sipeken az erdőbe, és ezért nem jártam iskolába". Minden nemzetsége kánász volt. Sokat "koncsorgott" életében, míg 1939-ben nyugdíjas lett. Dudálni és furulyázni 11-12 éves korában tanult Sipeken. Arrafelé nagyon sok dudás volt akkoriban. A csinálást "saját önfejembő tanultam" - mondja. A felvételen énekel és dudál.

1940. december 4-én az Udvarhely megyei Kecsetkisfalud községből készítettek felvételeket. KODÁLY és LAJTHA irányították a felvételeket. Először Kisfaludi János 26 éves legény énekelt egy katonanótát, majd a legánytársai: Sófalvi Áron 20 éves és Vajda Bálint 19 éves legények is bekapcsolódtak a dalolásba. Bak József 72 éves kecssetkisfaludi parasztember is énekelt. 1941. február 17-21-én a régi Szolnok-Doboka megyei Szék községből készültek népzenei hanglezemzfelvételek. Az öt nap alatt 18 lemez, ill. 36 lemezoldal készült Szék népzenejéből. KODÁLY és LAJTHA irányításával folyt a munka.

Kicsi Kis Sándor 1905-ben született Széken. 4 elemi járt, majd napszámba ment, Széken és Kolozsvárott. A nótákat az öregektől tanulta és a "magam fejitől".

Ungvári Mártonné szül. Prózsza Zsuzsa 1900-ban született Széken. 5 elemi kívül 2 ismétlőt járt. Szokott verseket irogatni, sok verse van, csak úgy a "magam fejitől".

Sipos György Sándorné szül. Juhos Zsuzsa 1881-ben született Széken.

Ferenci Péterné szül. Kicsi Kis Róza 1886-ban született Széken. 4 elemi járt Széken, 12 éves korában szolgálni ment Kolozsvárra. A nótákat otthonról tudja. Olvasni a zsoltárt és a bibliát szokta, mást semmit.

A széki banda vezetője Ferenci Márton 1880-ban született Széken. A primás analfabéta, de már tizévesen hegedült és

kontrázott. 1916-ban lett primás, de azért kontrázott is néha, mert "az nem szégyen" - mondja. A bandáját megfogadták a lakodalomba 5-600 lejárt, és kaptak egy kenyeret is - ez a kikötés. Megfogadják azután 30 mulatságra - ezért 50 legénytől kap 100 véka gabonát és minden legénytől 50 lej hurpénzt. Névnapkor köszönteni szokott, s ki mennyit ad. Ünnepeken is köszönt, reggeltől - és pont délben az uraknál.

A primás fia ifj. Ferenci Márton 1905-ben született, ő is analfabéta. 8 éves kora óta bőgőzik. A bőgőnek - mondja - mindig három hurja van: A, D, C. A hangszeret otthon vették egy cigánytól, a vonóját "összekorrigálta" a fazekas.

Mikó Albert a banda harmadik tagja, kontrás. 1908-ban született. Ő sem járt iskolába, bár - mint mondja - volt benne eleget meszelni. Ért a kőművességhez is. A kontra mindig három huros: G, D, A hangolású.

Szabó Varga György - a felvételen énekel - 1876-ban született. 4 elemi járt, majd gazdálkodott. A nótákat legénykorában tanulta, otthon az anyjától, meg sokszor volt vőfély. Szereti a "történelmes könyveket" és a zsoltárt.

Kis Sándorné szül. Prózsza Klára 1912-ben született. Az iskolába csak két osztályt járt, mert rongyos volt a ruhája és szégyellte. 9 éves korától Kolozsvárt szolgált 1930-ig, amikor férjhez ment. Nótákat "itt is, ott is" tanult.

Ádám István primás - egy másik széki banda vezetője - 1888-ban született. Analfabéta, 12 éves korában kezdett muzsikálni - mindig primás volt. Az első háború alatt csinált bandát Széken, majd katona lett Désen. 18-ban újból csinált bandát. Vagy ötször nősült, "feleslegesen" mondja.

1941. szeptember 26-án az Udvarhely megyei Bözöd községből érkezett előadókkal készültek felvételek KODÁLY és LAJTHA irányításával. A bözödi előadók: Ádám György, Bágyi János, László

János és Marosi József. Sajnálatos, hogy ezeknek az életrajzi adatait a jegyzőkönyv nem rögzítette. 6 lemez ill. 12 lemezoldal készült a bözödi felvételekből.

1941. október 24-25-én a Baranya megyei Mohács népzenei anyagából készültek felvételek KODÁLY és LAJTHA végezte a tudományos ellenőrzés munkáját. A felvételek nyomán 4 darab Pátria hanglemez készült. A hangrögzítések mellett elkészült jegyzőkönyv azonban nem tartalmazza az előadók életrajzi adatait. Az előadók: Balázs Pál 76 éves, Horkics Mihályné 57 éves, továbbá Kalmár Istvánné és Kovács Józsefné.

1942. október 16-18-án az erdélyi, Udvarhely megyei Szentegyházásfaluból érkezett énekesek műsorát rögzítették lemezre. Az előadók életrajzi adatai itt is hiányzanak. Nevük: özv. Lőrinc Mihályné szül. Vitus Ágnes 63 éves, Elekes Albert 59 éves és Lőrinc Imréné szül. Dániel Jula 46 éves szentegyházásfalui lakók.

1944. január 24-26-án a Pátria sorozat utolsó felvételeit készítették a stúdióban. KODÁLY és LAJTHA irányította a felvételt, amely során 9 lemez készült, a 125 darabból álló sorozat utolsó darabjai.

Az Udvarhely megyei Kőröspatak községből érkezett Kristóf Vendel bandája. Az ő repertoárjukat rögzítették lemezre. Verbunkos, maroszéki forgós, erdélyies, sebes, szentmiklósi ugrós, csürdögölő, ugrós magyar, oláhos, régi magyar és csárdás nevű táncdallamokat játszottak.

Bibliográfia

BÁTKY Zsigmond: Tamás Kata, a bánffyhungyadi nótafa. Néprajzi Értesítő 1. 26-28.

BARTHA Dénes: Magyar népzene grammafon lemezeken. Bp. 1937.

BARTHA Dénes: A magyar népzenei felvételek programja. Bp. 1937.
Történelmi Múzeum

BARTÓK Béla: Miért és hogyan gyűjtsünk népzeneét? Bp. 1936.
/Népszerű Zenefüzetek/

BARTÓK Béla családi levelei. Bp. 1981. Zeneműkiadó

- BARTÓK dolgozatok. Bukarest, 1974. Kriterion
- BARTÓK breviárium. Budapest 1963. Zeneműkiadó
- BERZE NAGY János: Tájékoztató Baranya vármegye magyar szájhagyományainak és szokásainak gyűjtéséről. Pécs, 1933.
- DINCSÉR Oszkár: Jelentés a Szokolyán végzett népzenei gyűjtésről. Néprajzi Értesítő 30. 353-354.
- DINCSÉR Oszkár: Népdalgyűjtés Erdélyben. Néprajzi Értesítő 32. 126-136.
- GERGELY Pál: Vikár Béla gyűjtőutjai nyomában. Ethnographia 1947. 82-84.
- GOMBOS László: Vikár Béla. Magyar Nyelvőr, 1946. 5-8.
- HORVÁTH Árpád: Muzsikáló szerkezetek története. Budapest, 1967. Táncsics
- JÁRDÁNYI Pál: A magyar népdalgyűjtés új feladatai. Emlékkönyv Kodály Zoltán 60. születésnapjára. Budapest, 1943. Magyar Néprajzi Társaság
- KODÁLY Zoltán: A folklorista Bartók. Bp. 1935. Zenetudományi Tanulmányok
- KOROMPAY Bertalan: Vikár Béla. Ethnographia 1945. 81-85.
- LAJTHA László: A grammafonlemezre való népdalgyűjtés muzeológiai jelentősége. Néprajzi Értesítő 30. 318-333.
- LAJTHA László: A Kultuszminisztérium grammafonakciója. Muzsika 1929. július
- LAKATOS István: Kodály művészetének utja Erdélyben. Emlékkönyv Kodály Zoltán 60. születésnapjára Bp. 1943. Magyar Néprajzi Társaság
- Magyar népzenei grammafonfelvételek. Bp. 1937. Történeti Múzeum.
- PESOVÁR Ernő-HALMOS István: A magyar zenetörténet hangzó emlékei a 19. század első feléből. Bp. 1972.
- RÁCZ Ilona: Bartók Béla Csik megyei pentaton gyűjtése 1907-ben. Népzene és Zenetörténet 1.
- RAJECZKY Benjamin: A rádió és a népzene gyűjtés. Előadás elhangzott a Magyar Rádióban 1970 okt. 11-én

- SEBESTYÉN Gyula: A párizsi folklorista kongresszus. Ethnographia
1901. 251-252.
- SEBESTYÉN Gyula: Regös énekek. MNGY IV. Bp. 1902.
- SEPRÓDI János válogatott írásai és népzenei gyűjtése. Bukarest
1974. Kriterion
- SOLYMOSI János: A magyar népzenei hanglemezek története. Elő-
adás elhangzott a Magyar Rádióban 1978. október 16-án
- TARI Lujza: A Rádió népzene gyűjtéséből. Előadás elhangzott a
Magyar Rádióban 1978. október 12-én
- VARGHA Ildikó: Hangfelvételek bibliográfiai leírása. Bp. 1980.
Országos Széchenyi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszer-
tani Központ
- VIKÁR Béla: Erdélyi ut fonográf-fal. Emlékkönyv Kodály Zoltán
60. születésnapjára. Bp. 1943. Magyar Néprajzi Társaság
- VÖRÖSS Ferenc: Hangjegyzett pásztorjáték. Galántha, 1899

ÉLETFÁK – VILÁGFÁK

Különösen az utóbbi évtizedekben a néprajzi filmek jelentős közművelődési szerepet tölthettek be, ezen kívül a kutatók munkásságának is tetemes hányadát vonták magukra. Ennek ellenére még a "beavatottak" számára sem mindig köztudott, hogyan is készül egy-egy film. Egyszerű a dolog, ha terepmunka alapján, helyszíni filmezés segítségével maga a folklorista vagy etnológus készíti el a filmet. Valamivel bonyolultabb, ha ugyanilyen jelleggel, ám játékfilmszerű megoldásokkal, mintegy megéleveníve készül a néprajzi film. Ilyen jellegű forgatókönyveket már többször is közzétettek, nálunk elsősorban MOLDOVÁN Domokos. Van azonban egy harmadik fajta néprajzi film is, amelyben a film voltaképpen egy tanulmány vizuális kifejtése, ahol az egyes adatokat nem papírra és nem íróeszközzel, hanem kamerával és filmszalagra veszik. Ilyen jellegű volt az 1969-ben elkészült fenti című film, amelyet javaslatom alapján állítottak össze. Itt most a dokumentumokat közlöm eredeti formájukban, csupán a helyesírási hibák kijavítására vállalkozva. Mivel a film végül is minden előzetes tervtől és szövegtől némileg eltérő lett, magából a filmből képanyagot nem adunk. Az egyes részek magukért beszélnek, ezért különösebb kommentár nem szükséges hozzájuk. A szövegeket, ha külön nem tüntetjük fel a szerzőket, én készítettem.

Az életfa motivuma a művészetekben

- I. Az életfa motivumának történeti változásai pontosan mutatják egy művészeti motivum életutját. A művészeteken kívül keletkezik, a valóság tényeiből, de rögtön egy világfelfogást reprezentál, hiedelmek és vallásos magyarázatok fűződnek hozzá. A művészet ezeket kezdetben teljesen kifejezi, de ahogy önállósodnak a művészetek, úgy tűnik el az

ideológiai mondanivaló: a motívum csak művészeti elemmé válik, amely már a szépség törvényszerűségei szerint alakul, változik. Az életfa esetében a kereszténység teljesen átértelmezi a motívumot, olyannyira, hogy eredeti jelentése elvész. Ezzel egyszerre a már művészi motívummá változott életfa tovább terjed, meghódítja a népművészet igen nagy részét. Éppen ez a motívum legérdekesebb vonása: hatalmas elterjedettsége, többször átértelmezése, vándorlása ősművészet és vallásos művészet, hivatásos művészet és népművészet régiói között. Ennek az utnak főbb állomásait ma már jól ismerjük. A következőkben éppen ennek az életmódnak a főbb szakaszai szerint csoportosítjuk a bemutatandó anyagot. Már a bemutatás során is arra törekszünk, hogy lehetőleg közvetlenül hozzáférhető ábrázolásokra utaljunk. Az életfa világszerte elterjedt motívum, egész világtörténetét azonban terjedelmi okokból is képtelenség lenne bemutatni. A kiválasztott csomópontok azonban önmagukban is teljes képet adnak, bezárják a kört.

II. Életfának nevezzük azt a motívumot, amely kezdetben a fa ábrázolásában annak mitikus-kultikus hátterét is bemutatta: istenek és mitikus állatok környezetében, a világkép tengelyében vagy egyéb jelentős helyen mutatta be a fát. Később a motívum ilyen értelme elhomályosodott. Éppen az a célunk, hogy az elhomályosodott ábrázolásokat is bevonjuk motívumsorozatunkba, ennek következtében a később idézett, tisztán művészeti motívumok már csak történetileg /ikonográfiailag/ nevezhetők életfának, a közönség, illetve maguk az alkotók sem neveznék annak. Ha viszont megnézzük ez utóbbi ábrázolásokat, lehetetlen észre nem venni, hogy még ekkor is mennyire dominál a korábban már kialakult motívumfelfogás: a kompozíció, a figurák rendkívül hagyományos jellegűek. Még a modern művészet hivatásos alkotói sem szabadulnak meg ezektől a régi sémáktól.

III. Az életfa motívuma nemcsak a művészetben, hanem az ősköltészetben, a korai epikus irodalomban, a vallásos irodalomban, a népköltészetben és a hivatásos irodalomban

is megtalálható. A "világfa" több nép epikus költészetében ismert, hiedelmek is fűződnek ehhez. Különösen jól ismerjük a finnugor és altáji népek ilyen jellegű hagyományait. Egyes vélemények szerint ennek visszfénye megtalálható az "égigérő fa" mesetípusában /amely a magyarból jól ismert/. A keresztény vallás több ponton szövegesen foglalkozik az életfával: ennek tekinthetjük a paradicsomi két fa történetét, és a KRISZTUS keresztfájáról szóló történetet. A középkori teológia különösen sokat foglalkozott e motivummal, és tudós elképzelések egész sorát alakította ki ezzel kapcsolatban. Természetesen mindez csupán háttér, és az életfa motivumának változásai bemutatását a képen látható anyagon kell elvégezni.

Az életfa motivumának kialakulása

Az ősemberi művészet és a legegyszerűbb áletmódu természeti népek művészete nem ismeri a tájábrázolást, nem ismeri a fa ábrázolását sem. Mihelyt azonban megjelenik az ábrázolt tájkép, azon felbukkan a fa is, sőt mindjárt kiemelkedő szerepben. Az un. majkopi ezüstváza állatfrizén /Ermitázs, Leningrád/ két tamariszkuszfa látható, a hegyeknél nagyobb fák, az egyikről egy állat /medve/ eszik valamit. Már ezt a jelenetet is akár némileg mitikusnak foghatjuk fel. A váza a fémkorok kezdetéről, az i.e. III.évezred végéről származik. Hasonló példákat máshonnan is ismerünk. Az Indus-völgyi kultúra több ábrázolása ugyanilyen jellegű, csak még határozottabban kultikus, mitikus jelekkel. HROZNÝ publikációiban /ezek összefoglalása: Ancient History of Western Asia, India and Crete. Prague. 1953. pp. 178-179, figs. 91-94./ i.e. 2400-2100 közére datálja azt az indus-völgyi pre-indoeurópai kulturát, amelynek pecsétlőhengerein feltűnő a fa motivuma. Az egyikén egy ember ül a fán, előtte egy tigris, a másikon faáldozatot és egyéb középpontba állított fákat láthatunk. Mindegyikből látható az éppen mitikussá válás pillanata.

Az előázsiai életfamotivum

Teljesen határozott formában áll előttünk az óbabiloni,

asszir, hettita és a nyomokban ismert, de ehhez a körhöz kapcsolható ógörög életfa-motivika. A motívum megjelenésének két fő változata van: az egyikén két oldalról két szárnyas istenalak gondolja az életfát /amelynek ez esetben meghatározott számu ága, virágja van, leggyakrabban 9 és 27, a hármasszámrendszer meghatározott csomópontjai, valószínűleg az időszámítással összefüggő számok/, a másik típuson ugyancsak két oldalról két állat ugrik a fára. Mindkét motívum huzamosan továbbél, és az európai életfa-ábrázolások ősforrásának tekinthető. /A bemutatandó képanyagot a berlini Vorderasiatisches Museum tárgyaiból kellene kiválogatni./

A sámánisztikus világmép-ábrázolások és az életfa

Szibéria kisépei körében igen népszerű a világ valamilyen ábrázolása. Ez legtöbbször oly módon történik, hogy a teljes világ szerkezetét ábrázolják: három mezőben a felső világ, a jelen világ és az alsó világ kerül bemutatásra. A világfa több helyen is előfordulhat. Vagy mint világtengety jelenik meg, vagy az egyes régiókban fordul elő, ennek megfelelően jelentése is módosul. A sámánizmus hiedelemrendszerében amúgy is sok elképzelése fűződik a sámánfához: ezen jut fel a sámán a felső világba, vagy száll alá az alvilágba. A különböző világfafelfogások fejlettségüket tekintve lényegesen különböznek egymástól: a legegyszerűbb, kezdetleges fokozattól egészen a magaskultúrák hatását mutató /kinai és közép-ázsiai befolyásra való/ példákat ismerünk. Az ábrázolások visszatérő vonása a fa ágai közé vagy közelébe rajzolt asztrális szimbólumok, valamint a nap és a hold stilizált ábrázolása. A világfa gyökere legtöbbször az alvilágban áll, gyakran a fa két oldalán két állatalak található, a fa tetején pedig madarak ábrázolása általános. /Az ikonográfiai anyag legteljesebb gyűjteménye, többszáz világfa-ábrázolással: Sz. V. IVANOV: Materiali po izobrazitelnomu iszkussztvu narodov Szibiri XIX - nacsala XX v. Moszkva - Leningrád, 1954. Az itt közölt tárgyak lelőhelye a leningrádi antropológiai és etnológiai muzeum./ A magyar néprajzi kutatásban

több ízben felmerült az az elgondolás, hogy legegyszerűbb népművészeti tárgyaink közül több ugyanilyen jellegű ábrázolást mutat. /Ezeket bemutatja: DIÓSZEGI Vilmos: A pogány magyarok hitvilága. Bp. 1967. 1-3.kép, 145-146. lapokon, maguk a tárgyak az Országos Néprajzi Múzeum gyűjteményeiben megtalálhatók./

A belső-ázsiai világfa-ábrázolások és a perzsa-török világfák

Belső-Ázsia régibbnek ismert művészete a pre-török szkiták művészete az Altájban, időszámításunk előtt a 6 -4. századokban. Ezt követi az i.e. 3. században a dél-oroszországi szarmaták művészete. Mindkét nomád állattartó nép művészete voltaképpen az állatokat állítja érdeklődése középpontjába, mégis megtalálható a világfa stilizált ábrázolása is. A stilizált életfa háromfajta módosulását ismerjük. Az egyik a hegyi szkiták ismert szfinksz-alakja kezében látható nyolcágú virágos fa, illetve egy szabadrajzu virágmintán néhány madár alakja /Sz. I. RUDENKO: Kultura naszelenija Gornogo Altaja v szkifszkoje vremja. Moszkva - Leningrád, 1953. XCV.tábla, illetve 129. rajz a 215. lapon, és ehhez a CXVIII.tábla/. A másik az ugynevezett szarmata halotti diadém, egy szarvas által legelt fája /ábrázolása: JETTMAR, K.: The Altai Before the Turks. Stockholm, 1951./ Talán még ezeknél is érdekesebb az a jelentés-ábrázolásmód, amely az ugynevezett "Nagy PÉTER-gyűjtemény" szibériai aranyveretein található. Itt több ízben is előfordul, hogy feltehetően epikus jelenetek ábrázolása egy-egy, a szereplőket beborító fa lombátorában történik. /Az ilyen anyag legteljesebb publikációja: Sz. I. RUDENKO: Szibirszkaja kollekcija Petra I. Moszkva - Leningrád, 1962., különösen tábla I/5, IV/5, VII/1, VII/7/. Ezekkel kapcsolatban felmerült az a gondolat, hogy középkori LÁSZLÓ-legendáink ábrázolásmódja hasonló jellegű. /A LÁSZLÓ- legenda ábrázolásai közül a leginkább hozzáférhető publikáció: RADOCSAY Dénes: A középkori Magyarország falképei. Bp. 1954. 43, 44, 90. táblák./ Egy aranyplaketten /RUDENKO idézett munka, tábla II/9/ pedig két állat fog közre kétoldalról egy mezopotámiai jellegű életfát. Ennek a művészetnek mint-

egy a folytatása az i.sz. 3 -7. sz. szasszanida művésze-
te, majd a perzsa és török miniatürfestészet termékei. Ez
utóbbiak visszahatottak Belső-Ázsia, sőt Európa egész sor
népének művészetére is, többek között a magyar művészetre
is.

A szasszanida stílus termékeihez áll közel a nagyszentmik-
lósi kincs legismertebb korszója /ábrázolása: A magyarorszá-
gi művészet története. I. Budapest, 1961. 6.kép, 13. lap/
rajta két ízben is az életfa motívumával.

A perzsa és török miniatürákban a természeti táj egész
sor fát vonultat fel, sokszor egészen a fantasztikumig
színezzé azokat, mesei tájképet formálva belőlük. Ilyen
környezetben játszódnak le rendre az epikus történetek, me-
sék is, különösen a szerelmi jelenetek kertjei és ligetei
egységes felfogásuak.

/Mind a szkíta-szarmata, mind a szasszanida, sőt a későbbi
perzsa-török miniatüraművészet megfelelő termékei hozzá-
férhetők az Ermitázs gyűjteményében, különösen a 49. és
59. terem anyagában./

A keresztfa mint világfa a középkor művészetében

Már a zsidó vallásban is számos olyan mozzanat volt meg-
található, amely teret engedett az életfamotívum megjele-
nésének. A kereszténység azután rendre élt is e lehetősé-
gekkel. Rögtön a paradicsomban az élet és a tudás fája i-
lyen jellegű. Ilyen a fakitépő SÁMSON történetének ábrá-
zolása is. /Erre magyar példánk is van, a pécsi altemplom
1120 körül készült lejáratainak SÁMSON domborműve./ JÉZUS
életéből ilyen jellegű motívumot tartalmazhat a jeruzsá-
lemi virágvasárnapi bevonulás. /Magyar példa: a Nagytót-
lak - Selo templomában található, 1390-1400 közé datálha-
tó falfestmény, a fákon rejtőző kíváncsi nézőkkel./ Termé-
szetesen a legfontosabb ikonográfiai lehetőség magának a
keresztfának az ábrázolása.

A keresztfa a viládfa és a világtengely motívumának a továbbfolytatása. A motívum pontos kialakulástörténetét hosszú volna nyomon kísérni, a jelen esetben csupán a középkori keresztfafelfogás legjellemzőbb példáit említeném.

A legegyszerűbb ábrázolásmódban csak KRISZTUS keresztje látható /például a JÁNOSRÉTI MESTER: Keresztre feszítés-e, az Esztergomi Keresztény Múzeumban/, itt legfeljebb csak a kereszt alatt található koponya utal ellentétességével az életfa motívumára. Gazdagabb megoldás esetében a keresztfa élő fa /levágott ágak, vagy egyenesen élő ágak vannak rajta, máskor a gótikus táblakép felső részén a keret ágfonata jelzi ezt/, néhány esetben a sokfelé ágazó életfa. Gyakran a keresztfa mint életfa csak közvetve ismerhető fel: a keresztfa például az élet forrásából nő ki, vagy az élet forrásaként van felfogva: KRISZTUS kiömlő vérével angyalok veszik kehelybe. KRISZTUS és a két lator keresztje felett szimbolikus figurák jelennek meg: a jobb lator feje fölött angyal, a bal latornál az ördög, sárkány vagy szörnyeteg, esetleg KRISZTUS keresztje felett az atyaisten vagy más vallási embléma. Gyakran a nap és a hold, vagy két szárnyas alak /angyal, madár/ látható a kereszt felett: ugyanaz a szerkesztésmód, ami az asszír életfánál látható. A gyászolók /legtöbbször JÁNOS és MÁRIA/ ugyancsak szimmetrikus elhelyezésben találhatók. A magyar középkori művészetben jól látható az a fokozat, amikor már eltűnik e gazdag szimbolikájú motívumfeldolgozás: MS mester esztergomi Keresztrefeszítésének szerkezete, vagy Feltámadásának kereszttről levevés részletének szerkezete jól mutatja azt a fokot, amikor ezt az ikonográfiai megkötöttségű motívumkezelést felváltja a művészi törvényszerűségek, az esztétikum sajátosságai szerinti alkotásmód. Ugyanez figyelhető meg egy másik életfamotívum—megnyilvánulási lehetőség magyar példájában is. Az Olajfák hegyén imádkozó KRISZTUS-t ábrázoló képeken igen gyakori a kép közepén szereplő, kiemelt fa /például ilyen a Kassai főoltár képe 1474-1477 körül az Erzsébet templomban/. Ezzel szemben 13 mester 1506-ban készített képe, az Olajfák hegye /eredetileg

Selmebányán, jelenleg az Esztergomi Keresztény Muzeumban/
már szakít az ikonografikus kötöttséggel.

Két másik motívum esetében mégis jó középkori magyar példakkal rendelkezünk. Gyakran a keresztfát a szentháromság szimbolizálására használják fel, ezzel is hangsúlyozva a keresztfa jelképes voltát. Ennek egyszerűbb változata a keresztfán függő Krisztus feje felett az isten megjelenítése /ilyen egyszerűbb forma látható a pesti belvárosi templom Kálvária-képén, 1420 körülről, jelenleg a Vármuzeumban a kép/, gazdagabb változatában az atyaisten kitárt kezében tartja a keresztfán függő KRISZTUS-t. /Ez látható az 1390-1400 körülre datálható nagytótlaki templom Szentháromság-freskóján, valamint az 1480 körül készült KÁLMÁN-CSEHI Domokos Breviáriumának legismertebb illusztrációján./ Ehhez hasonló annak gondolatnak az ikonográfiai megjelenítése, amely szerint a paradicsombeli tudás fájából /az élet fájából/ készült volna KRISZTUS keresztfája. Ikonográfiaiban e motívum úgy fordul elő, hogy a bünbeesés jelenetének ábrázolása középpontjában egy fa áll, amely tulnyulik a jeleneten, és egy következő szinten Krisztus keresztfája. Ezt az összetett motívumot világosan kifejti a szegedi alsóvárosi ferences templom egyik mellékoltára, de némileg átstilizálva ez figyelhető meg MÁTYÁS király kálváriájának egész felépítésében is /Esztergomi Múzeum, illetve Főszékesegyházi kincstár/.

A kelet-európai középkori életfa motívumok táji típusai

Mint általában a keresztény művészet történeti fokozatainak egymásutánjából is jól ismert, az ikonográfiai stabilizálódás bizonyos csomópontokat követ. Az első ilyen csomópont az ókeresztény művészet. Ezt azonban elég rosszul mutatják be Kelet-Európa művészeti múzeumaiban. Egészen más a helyzet a három következő keresztény művészettörténeti fokozattal. Számunkra az is lényeges, hogy mindegyikük kapcsolatban áll az ómezopotámiai művészettel, és meglepően hasonló szerkezetű, kompozíciójú alkotásokat hozott létre.

Közülük a legkorábbi a kopt művészet, az i.sz. 4. és 7. század között. A kopt művészetben a faragások és főként a textiliák mutatják jól az életfa-ábrázolás népszerűségét. Ezek az ábrázolások mintegy átmenetet képviselnek a keresztény ikonográfia felé. A kopt művészeti anyag Berlin és Leningrád muzeumban kellő gazdagsággal képviselve van.

A bizánci művészet voltaképpen a koptot időben követi, a 6-7. századtól számottevő. Az életfa motivuma kétféle feldolgozásban szerepel: egyrészt az összes keresztény életfa-ábrázolási lehetőség /paradicsom, SÁMSON, libanoni cédrusok, KRISZTUS bevonulása Jeruzsálembe, imádkozás a Getszémáné-kertben, keresztrefeszítés, sőt az utolsó ítélet is/ sok-sok változatban előfordul; másrészt dekoratív motívumként az életfa egyszerűbb felfogású példái bármilyen más témájú alkotáson megtalálhatók. A bizánci keresztény művészet messzemenően megszabta az orosz ikonfestészetet, annak motivikáját is. Ennek következtében itt is számos példát találunk az életfa előfordulására. A bizánci művészet Magyarországgal is kapcsolatban áll. A hazai pravoszláv egyház ikonográfiája Bizáncot követi, és közvetlen bizánci műtárgyak is ismertek hazánkban. /Az utóbbi közül számunkra a legértékesebb KONSTANTINOSZ MONOMAKHOSZ koronája, amelynek lapjain több ízben is előfordul az erősen stilizált életfa, rajta ülő madárral./ Hazai ikonjainkon is gyakori az említett motívumkincs, az életfa szerepeltetésével. Természetesen az orosz muzeumokban olyan gazdag bizánci jellegű anyag áll rendelkezésre, amelyből bármilyen szempontból könnyű összeválogatni ikonográfiaiilag megfelelő bőségű anyagot.

A bizánci művészetből sarjad ki a 10-13. század velencei /és általában itáliai/ stílusa, amely templomi faragványokon, textileken fejlődik a legmagasabbra. A kedvelt motívumok közé tartozik a stilizált életfa, szimmetrikusan állatoktól körülvéve, voltaképpen az asszir minta meglepően pontos utánzata. Az egyetemes művészettörténet ismert tetele /"a román stílus mezopotámiai gyökerű"/ e motívum e-

setében is kiválóan beigazolódik. Szerencsés módon elegendő ilyen jellegű anyag található Berlin muzeumaiban, így módon az alkotások elég nagy számban hozzáférhetők. Magyarországon miseruhákon és középkori textilművészetünk néhány más emlékéen figyelhető meg, legtöbbször a háttérbe szoruló mustra formájában e motívumkincs.

A reneszánsz virágmotívika és a stilizált életfa

Voltaképpen nem egyetlen forrásból származik a reneszánsz művészet közkedvelt virágmotívum-készlete. A jelen összefüggésben azonban egyetlen irányt világosan láthatunk. Már a mezopotámiai ábrázolásokon feltűnő a középre állított virágzó fa és a két állat /madár/ együttese. Ha ezt keretbe helyezzük, és a fát /virágot/ valamely vázába illesztjük, már előttünk is áll a reneszánsz legkedveltebb motívuma: a kazettában álló vázás virágcsokor, két oldalról madarakkal vagy anélkül. A virágok virágoznak az alkotásokon, a madarak, olykor szarvasok, sőt oroszlánok száma is egyre nő. A motívum ismert a plasztikában, domborműveken, fafaragáson, textileken, festményeken, butorokon, mindenütt, ahol csak elképzelhető. Ez a motívum az, amely a legjobban befolyásolja az egész ujkori európai népművészetet, a magyart is.

A magyarban a virágos motívika legkorábbi példáit középkori kódexeink iniciáléiban, lapdiszitő indáiban láthatjuk. E szabadrajzu kompozíciókon a madarak száma feltűnően nagy. Különösen a Corvinák egészlapos diszitései teljesen reneszánsz jellegűek: a virág- és állatmotívumok tömötten töltik ki a kéziratlap minden fehér foltját. Ugyanez a motívumkincs ismert reneszánsz textiliáinkon, épületeinken, bizonyos mértékben festményeinken is. Legkedveltebb előfordulásai közé tartozik templomok fadeszka mennyezete /kazettákra osztva, deszkafestéssel ékesítve, gondosabb kompozíció nélkül/, és a meginduló magyarországi kerámia-készítés termékein. A nyomtatott könyvek iniciáléi, lapdiszei a kéziratok kódexek rajzkincséből merítenek.

A magyar népművészet szinte minden táji típusában dominál ez a virágos reneszánsz motívumkincs. Az életfajelleg ezekben már teljesen elhomályosul, művészi motívummal találkozhattunk csupán, amely a legkülönbözőbb formákban fordulhat elő. Ha ismerjük valamelyes rögtönzött interpretációját az egyes alkotásoknak, ez legfeljebb csak a virág és a madarak szerelmesmotívum voltára utal. /Ilyen jellegű tárgyak ezerszámra találhatók az Országos Néprajzi Múzeum raktáraiban, de a vidéki múzeumokban is./ Nem csupán a magyarok, hanem az egész európai népművészet legkedveltebb, legnépszerűbb motívuma, mindenhol megtalálható.

A magyar népművészet néhány más életfa-ábrázolása /ház középszlopa, kapufa, lakodalmi életfa, karácsonyi sütemény, lakodalmi sütemény, himes tojáson rajz/, illetve a szomszéd népek ezzel kapcsolatos életfa-ábrázolásai /például a felvidéki festett házfalak, kárpátaljai és román ikonok, népi fametszetminták, képfestőminták stb./ mind tárgyilag, mind technikát illetően tovább gazdagíthatják a már eddig is elég színessé kerekedett képet. Ilyen anyag összegyűjtése sem okoz nehézséget, mindenütt van belőlük.

Az életfa a modern művészetben

A műalkotás tengelyébe állított fa nem véletlenül kedvelt motívuma évezredek művészetének. Még akkor is, amikor a közvetlen mitológiai vagy szokásbeli háttér már régen eltűnik mögüle, és legfeljebb csak a művészivé válás többszörös változásai során mégis megmaradt kompozíciós alapséma emlékeztet valamelyes régi előképre - még akkor is újból és újból felfedezik a modern művészek a fának az életet szimbolizáló voltát. Elősegíti ezt az a tény is, hogy családfák, uralkodók leszármazástáblái, a középkorban a társadalmi rendek eredetét indokló rajzok, az újkorban egy-egy esemény résztvevőit összefoglaló rajzok /ilyen a magyar történeti ikonográfiában a Martinovics-összeesküvés elfojtását egy életfa motívum felhasználásával kifejező emlékrajz/ mind hozzájárultak ahhoz, hogy a motívum valamennyire egészen századunkig ismert maradjon. Éppen egy-

felől az elhomályosodott háttér, másfelől a mégis huzamos népszerűség vonzóereje készteti arra a modern művészeket, hogy újból megkíséreljék a motívum egyedi értelmezését. Ez az újraértelmezés a legtöbbször az elhomályosodott mitikus háttér visszaidézést sugallja, de most már nem egy valóság, hanem a művész életfelfogásának indoklására. Ennek a legismertebb példája CSONTVÁRY festménye. Megjegyzendő, hogy a cédrus királyi fa, jeles fa /≠ életfa/ felfogása ugyancsak hagyományos. A modern művészet alkotásaiból voltaképpen ugyanoda jutottunk el, ahonnan kiindultunk: a motívum itt ujnak, frissnek, aktuálisnak tűnik.

- IV. A film feladata e mozgás bemutatása lenne. Nagy vonalakban tehát történeti egymásutánban követnék egymást az egyes csoportokhoz tartozó alkotások. Az egyes történeti-felfogásbeli csoportokon belül azonban az ábrázolt technikákat, alkotásokat válogatni lehetne, éppen a változatoság céljából. A magyar és nemzetközi anyag is ily módon, egymást magyarázva kerülhetne elő. A mondanivaló nemzetközi, de a mondott berlini és leningrádi anyagok bevételeivel magyarországi forrásokból is megoldható.

- I. Ahogyan felnő a fa, virágzik, gyümölcsöt hoz és meghal - úgy növekszik és pusztul el az ember is. Csendesen, napról napra és évszokról évszakra változik: a természet és az egész világegyetem megújulásának a képe. Amióta csak eszmél az ember, a maga életének folyását, de az egész világmindenség forgását, változását is a fához mérte. Az életet a növény, leginkább a fa szimbolizálta számára. Az ember művészete is kezdeteitől mindmáig ábrázolja ezt: az életfa motivuma ezerféle és elmulthatatlan témát adott. Különösen a művészet egyszerűbb, kezdetibb régióiban középponti jelentőségű: a primitív népek művészetében, de az európai parasztok dekoratív művészetének is legismertebb motivuma. Szinte lehetetlen minden megjelenési formáját nyomon követni, annyira sokféle.
- II. A primitív fakultusz /1/ nyoma napjaink fatiszteletében is megtalálható /2/. ZEUS szava a szent tölgyfákból szólal meg /3/, Buddha egy fa alatt ülve világosodik meg /4/. Az asszír istenek kertekben virágzó életfák körül jelennek meg /5/, Semiramis kertjei /6/ és az ókor szent ligetei /7/ megint a fákat állítják a központba. A legkorábbi emberi építmények is a természetet utánozzák. A fa köré kifestett sátor /8/, vagy a faoszlopra szerkesztett jurta /9/, de az egyiptomi lótusz fejű oszlop /10/, sőt akár a levéldiszes görög korinthoszi oszlopfő /11/ is az emberi építményeket fákból eredeztetik. PHILEMON és BAUCIS fává változnak /12/, DIONÜSZOSZ fája /13/, a szálló lugasaiba foglalja az istent. A germánok világfája az Igdraszil /14/, a szent kőris. Szibéria sámánhitű népeinek hiedelmei középpontjában a sámánfa áll /15/, erről szólnak eredetmondáik /16/, ez látható sámándobjaik világkép-ábrázolásain /17/. Egészen máig, például a belső-ázsiai szőnyegek ábráiig /18/, vagy a kőemlékművek mustrájáig /19/ terjed a hagyomány. A nemzetség multját őrzik a totemoszlopok /20/, de a megalit kultúra menhirei is /21/, amelyek hasonlóan kultikus oszlopnak tekinthetők.

III. A keresztény vallás legősibb gyökerei sem mások. Az emberiség őslakása egy kert, a paradicsom /1/, benne a tudás fájával /2/ és az élet fájával /3/. A szent templomot csak a válogatott libanoni cédrusokból /4/ készíthetik el. Már azt is tudjuk, hogy a fakitépő /5/ és az oszlopdöntő /6/ SÁMSON ugyanazzal a fával méri össze erejét. KRISZTUS pedig JESSE vesszejéből /7/, "fájából" sarjad, gyermekkorában meghajlik anyja előtt a gyümölcsfa /8/, és a keresztfán végzi /9/, amelyből az egész középkori teológia azt tanította, hogy a paradicsom fájának a helyén állt. A Szentháromság ábrázolása is ilyen: Krisztus keresztje a világ tengelye /10/: kultikus oszlopa, tartója, megtartója mindennek. A keresztfa forgácsai is csodatevő ereklyék /11/.

IV. A népszokások fáiból is egész erdő telik ki. A gyermek születésekor fát ültetnek /1/, azt vallják, ennek növekedése összefüggésben van a gyermek épülésével. A beteg gyereket fa odván dugják keresztül /2/, ettől mintegy újjászületik, vagy legalábbis uj erőre kap. A lakodalom jelvénye nemcsak a vőfély felvirágozott botja, megannyi kis életfa /3/, hanem az egyenesen lakodalmi életfának nevezett disz /4/, az ezt utánzó felvirágozott menyasszonyi koszorú /5/, de akár a lakodalmi sütemények alakos változatai /6/, vagy az ezekbe szurt életfa /7/ is. Az élet végén is ott a fa: van, ahol halotti koszorú /8/, faalaku sirkereszt /9/, kopjafa /10/, és természetesen maga a fakereszt /11/ formájában is. A sirkövön ott a fa rajza /12/, amely csak legutóbb általánosodik a szomorufüzzé /13/. Vidámabb is a fa szerepe. A májusfa /14/ és májusoszlop /15/, a felvirágozott ringlispil /16/ általában a hajdani törvényülés színhelye, a közösségi fa /17/, a törvényfa /18/, a sok-sok nevezetes történeti személyről elhíresztelt nagy fák /"Rákóczi fája" stb. - 19/, a német Mikulás-napi "Klausenbaum" /20/, vagy az őszi-téli kivirágoztatott ág szokások /21/ mind ilyenek. A legnevezetesebb örömfá a karácsonyfa /22/ és rokonai, az olasz csüngő /23/, a német karácsonyi piramis /24/, az angol karácsonyi fagyöngy /25/, aztán megint az Évát ábrázoló karácsonyi sütemények, a tudás fáj-

nak rajzával /26/. Templomi fogadalmak /27/ formáznak fát, a néphit tud a jósfáról /28/, ismeri a látófát /29/, az utszéli fakereszteket /30/, amelyek - mint például a Baltikumban - gyakran vitathatatlanul ősrégies jelentésűek, hátterűek /31/. A házon a kapufélfa vagy a sasfa /32/ magán is hordoz fadiszeket, olykor az egész ház fala famotivummal díszített /Csicsmány - 33/, a szobaközepi bódoganya /34/, vagy a sátras világ kultikus középfái /35/ jól ismertek. A keresztbetett házoromdisz egyes példányai /36/, de általában is az árbócok fellobogózza /37/, a zászlórudak /38/, az építés végét jelző ágacsok /38/ is ide tartoznak. Az életfa motivuma jól ismert a himes tojáson /39/, de a guzsalytükön /40/, ékszereken /41/ és főként a népművészet tárgyain, fán, vásznon és cserepeken, azok majdmind-egyikén.

V. A magyar folklór kedvelt motivuma az égigérő fa /1/, talán egyetlen sajátosan magyar epikus motívumunk. Benne a hős a nagy fát megmászva jut fel a felső világba. Talán a sámánfáknak is vannak emlékei nálunk, mind rajzokon /2/, mind hiedelmekben /3/ és a valóságos mászófákban, hágcsókban /4/. Középkori irodalmunk közli a keresztfa legendáit /5/, sokszor idézik fel miniaturáink /6/, templomi képeink /7/ KRISZTUS keresztjét. Szent LÁSZLÓ legendáink ábrázolásában visszatérő kép a fa alatti harc /8/, amelynek keleti ikonográfiai párhuzamai a fémkoroktól /9/ a kortársi keleti művészetig /10/ közismertek. Majd mindegyik középkori táblaképünk háttere fa- és levélmustra /11/, iniciáléink a legkezdetektől /12/ a Corvinákon át /13/ a barokkig /14/ bőven élnek a fa, majd virágos ág motívikával. Kalendáriu-
maink, hónapjelöléseink között /15/ vissza-visszatér a fa. Törökös himzéseink között a ciprusfa /16/ bukkan fel, megjelenik a gazdag virágmotívika, /17/, olyan fejlett formában is, mint a gránátalma /18/ és a szekfü /19/ rajza. A "locus amoenus" - jelenetek /20/ kivétel nélkül virágos fákat, madarakat mutatnak be. Mindez népművészetünk legelterjedtebb motívumává válik: asztali /21/ és ágyi /22/ ruhán, a viselet /23/ legkülönbözőbb darabjain, minden-

fajta kerámián /24/ és faragáson /25/ megtalálható, butort /26/, használati tárgyat /27/, falat /28/, himzést /28/ egyformán diszitenek vele, bejut a népies templomdiszítésbe /29/, építészeti diszitőmotivummá válik /30/. Különösen a kazettás reneszánsz szerkesztés /31/ és ebben is a kancsóban álló virágcsokor /32/ terjed el, minden anyag és eszköz szolgálja népszerűségét. Ebből annyi képünk van, amennyit csak akarunk.

- VI. Ritkább példái is vannak az életfának. A vadásztörténetek nagy-nagy fája /1/, a világ közepén álló malom tengelye /2/, tréfás felfogásuak. A sok-sok családfa /3/, nemzetiségtáblázat /4/, fák a nemesi címekben /5/, csodakertek /6/ rajza, de Martinovicsék kivégzésének fája /7/, KONT fája /8/, sőt a fából faragott királyfi /8/, meg CSONTVÁRY fa-képei /9/ is e képzet lecsapódásai. Ahogy ARANY mondja kedvenc fáí között járván, az idő vén fája hullatja levelét, és az avarban régi levélre írva sok mindent találni: motívumok felsarjadását, vándorlását, örökzöld életét is.

Irodalom

- BARBAR, Leo: Baumkult der Bulgaren. 1935. 797-802. Anthropos
- BAUERREIß, R.: Arbor vitae. Der "Lebensbaum" und seine Verwendung in Liturgie, Kunst und Brauchtum des Abendlandes. 1938.
- BERZE NAGY János: Égigérő fa. Magyar mitológiai tanulmányok. Pécs, 1958.
- DIÓSZEGI Vilmos: A pogány magyarok hitvilága. Bp. 1967.
- ELIADE, Mircea: Patterns in Comparative Religion. Cleveland - New York, 1963. 216-238, 367-387.
- EMSHEIMER, Ernst: Schamanentrommel und Trommelbaum. Ethnos 11, 1946.
Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. "Lebensbaum".

- HOLMBERG, Uno: Elamanpuu. Helsinki, 1920.
- HOLMBERG, Uno: Der Baum des Lebens. Helsinki, 1922.
- MANNHARDT, W.: Wald- und Feldkulte. 1-11. Berlin. 1875-1877.
- ROUX, Jean-Paul: Faune et flore sacrées dans les sociétés altaïques, Paris, 1966. 357-380.
- RÜDER, J.: Pfahl und Menhir. 1949
- VON SPIEG, Karl: Der Lebensbaum in der Bauernkunst. Bausteine 6 /1938/
- VON SPIEG, Karl: Bauernkunst, ihre Art und ihr Sinn. Berlin, 1943
- WÜNSCHE, A.: Die Sagen von Lebensbaum und Lebenswasser. 1905.

Források

A magyar néprajzi anyag elegendő számban hozzáférhető a budapesti Országos Néprajzi Múzeum raktáraiban. Középkori művészetünk emlékei /kódexek, miniatúrák, táblaképek/ művészeti muzeumainkban; reneszánsztól számba vehető iparművészeti tárgyaink /textil, kerámia, butor/ az Iparművészeti Múzeum és a különböző történeti muzeumok anyagában.

A külföldi anyag egy része a magyarországi művészeti muzeumokban megtalálható /antik ábrázolások, középkori festmények/, ez körülbelül elegendő a párhuzamokhoz. Népművészeti anyag kellő gazdagsággal megtalálható a cseh, morva és szlovák muzeumokban /Prága, Brno, Bratislava/. Ugyanitt kiegészíthető a magasművészeti ikonográfiai anyag is. A szibériai tárgyak a leningrádi etnográfiai múzeumban és az Ermitázs gyűjteményében megtalálhatók. Ez utóbbiból néhány tárgy /nem tudni, elegendő-e/ eredetiben is megvan Budapesten, a Néprajzi Múzeumban. Ikonográfiai összeállítást azonban Budapesten is lehet készíteni erről az anyagról. Néhány külső felvétel /házbelső, boldoganya, májusfa stb./ Magyarországon elkészíthető. Egy csehszlovákiai ut esetén ez kiegészíthető /például Csicsmány házaival stb./.

Az életfa motivuma a művészetek kialakulásának és kifejlődésének egyik leginkább középponti jelensége, változásaiban a művészet változásának egésze is nyomon követhető.

Az életfa képzete a neolit jellegű társadalmakban alakul ki, majd az ókori magaskulturákon át jut el Európába. Külön gazdagsággal jelenik meg Mezopotámia mitikus ábrázolásain, valamint a szibériai sámánrajzokon, ez utóbbi helyen legtöbbször a világ tengelyének formájában. A helyi előzményekből táplálkozó kereszténység a paradicsomi fát és a keresztfát teológiája középpontjába állítja. Ebben a formában válik a motivum igen népszerűvé az egész középkori Európa művészetében. A magasművészet számára a fa-szimbolika egyre kevesebbet mond, ez háttérként és művészi motivumként korlátozott szerephez jut. Annál népszerűbbé válik a népművészetben, ahol a legkülönbözőbb anyagon, eszközökön, műfajokban, művészi felfogásban /ezenkívül a szokásokban és egyes hiedelmekben is/ fordul elő. Külön népszerűsége tesz szert az életfamotivum egyik oldalági hajtása: a kazettás keretben vázában álló virágcsokor-motivuma. Ez is az egész népművészetet jellemzi. Nem halványul el teljesen a hivatásos művészet életfa-motivikája sem, különösen a 20. század elejének szimbolizmusa kedvelte.

A bemutatott ábrázolások a magyar életfamotivumok különböző fajtáiról nagyjában jó áttekintést adnak, az egyetemes művészet-történeti példák pedig alkalmasak lennének arra, hogy segítségével a motivum mitikusból egyházi, majd tisztán művészi-dekoratív motívummá válását megfigyelhessük.

A színes filmhez tulnyomórészt magyarországi muzeumi /Szépművészeti Múzeum, Néprajzi Múzeum, Iparművészeti Múzeum/ felvételek és néhány külföldi muzeumi felvétel lenne szükséges. A berlini Vorderasiatisches Museumban mezopotámiai életfa-ábrázolások, a drezdai képtárban középkori festmények, a leningrádi Ermitázsban a szibériai sámán életfák lennének lefényképezendők.

A legutóbbiakról valamelyes anyag Budapesten is található. Lehetőség szerint - a középkori Magyarország festészetének idevágó motívumai bemutatásához, valamint ehhez közvetlen párhuzamok nyerése céljából - szükség lenne egy prágai képtári fényképezésre is, ez szükség esetén pótolható több drezdai képpel.

Opponentens: vélemények

Opponensi vélemények

KATONA Imre:

OPPONENSI VÉLEMÉNY NAGY DEZSŐ: A MAGYAR MUNKÁSSÁG HAGYOMÁNYAINAK KUTATÁSA – MUNKÁSFOLKLÓR C. KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉSÉRŐL

A magyar nezőgazdasági, kis- és nagyipari munkásság kialakulására - az általános megkésettiségen túl - időbeli eltolódások, területi és üzemági aránytalanságok, továbbá nemzetiségi és társadalmi heterogenitás a jellemző. Ennek megfelelően, az eltérő fejlődésment és összetétel miatt a munkáshagyomány, ezen belül a munkásfolklór sem volt egységes, csak utóbb vált valamennyire általánossá és szervezett mozgalmak révén valamivel egységesebbé is.

Hazánkban a mezei munkások kötöttségeik oldódásának mértékében távolodtak a hagyományos paraszti folklórtól, így mindvégig tradicionális maradt a béresek és szolgák viszonylag szegényesebb dalkincse, gazdagabban bontakozott ki a legujabbkori summáság zömmel katonadalokból átalakított repertoárja, félnépi jellegűvé vált az aratómunkások és még inkább a kubikusok folklórja; a kisipari és szakmunkások sok céhes elemet őriztek meg, a bányászok harmad-harmad arányban ismertek idegen /zömmel német/ eredetű, tovább félnépi /mezővárosi/ és végül falusi /paraszti/ dalokat. Minden szempontból a városlakó nagyipari munkások kerültek legközelebb a hivatásos /polgári/ művészetekhez.

A városi-nagyipari munkásságnak idők folyamán gyérültek a falusi, kézműipari és egyéb korábbi kapcsolatai is, ezzel párhuzamosan a munkásfolklór is mindjobban veszített népi-nemzeti jellegéből, háttérbe szorultak magánéleti vonatkozásai is. A munkásfolklór szóbeli életformája másodlagossá vált, nem egyszer a hatósági üldözések miatti illegálitás hosszabbította csak meg.

Az ipar fejlődésével és a szervezkedések erősödésével párhuzamosan váltak mind hangsúlyosabbá a munkásfolklór közéleti, nemzetközi és általános vonásai, kulturális szempontból mind közelebb került a városi középrétegekhez, ezzel együtt a korabeli hivatásos művészetekhez is. Megnőtt az írásbeliség és a kulturális élet modern, szervezett formáinak szerepe és jelentősége, mint amilyenek a sajtó, ill. az öntevékeny olvasóköri, ének- és zenekarok, szavaló-és színjátszó csoportok stb. E közösségi munkásfolklór szerepe egyre kevésbé a művészi önkifejezés és gyönyörködtetés, hanem mindinkább a tudatosítás és a mozgósítás, ezért is a hagyományos folklórnál a munkásoké tudatosabb, ám kevésbé csiszolt, és egész életfolyamata is minden másénál gyorsabb, talán csak a katona- és kortesdalokéhoz hasonlítható, tudatossága és szerepe pedig az előző századok különféle mozgalmainak harci énekeihez, végső soron akár a vallásos ének- és eskü-, ill. imádságirodalom bizonyos formáihoz is.

A munkásság az előzőeknél fejlettebb fokon a hagyományos folklór és irodalmi műfajokból - megfelelő átalakítással - sok mindent felhasznál, amit többnyire már másodkézből, céhes ipari munkásoktól, diákoktól, katonáktól kap, ritkábban tudatos szerzői alkotásokból merít. Ilyenek pl. az un. szocialista vagy vörös zsoltárok, különféle tizparancsolatok, eskük, munkásindulók, -himnuszok, -gyászdalok, -siratók, vörös katonadalok, továbbá rabénekek, börtön- és lágerdalok stb. Ezek mellett viszonylag új műfaji csoportok is keletkeznek, pl. az un. agitkák, sztrájkdalok, turadalok, jelszavak és szavalókórusok stb.

Hasonló a helyzet a dallamokkal is, amelyek között népdalok, magyar nóták, slágerek, operett- és operaáriák éppugy vannak, mint új szerzemények is. Ennek megfelelően a szövegírók és dallamszerzők skálája is elég széles: kiművelt munkások, hivatásos, sőt nemzetközi hírességek is vannak közöttük, ámbar sem a költők, sem pedig a zeneszerzők többsége nem kiemelkedő tehetsége saját korának.

A munkásfolklórként elkülöníthető tartomány nem tette ki az egész tudattartalmat, hiszen a munkásság saját műveltségi

szintjének megfelelő módon és mértékben élt népi és irodalmi formákkal, melyeket egyáltalán nem alakított át. Saját munkás-folklórja sem volt olyan értelemben hagyományos, mint korábban a parasztságé, mert eredetében zömmel egyéni, "használatát" illetően pedig inkább közösségi jellegű volt, és szokatlanul gyors változásoknak és váltásoknak volt kitéve. Ezt a vegyes, összetett folklórt helyesebb szociológiai, mint esztétikai mércével mérni, legalábbis ami az értékeket, értékrendet általában illeti. Végeredményben ez a szempont könnyíti meg az eligazodást, a belső csoportosítást is.

A munkásfolklórt nem annyira műfaji, mint inkább eredet és szerep, valamint a mozgalom menetének megfelelően lehet osztályozni, így beszélhetünk dalokról, szólásokról, jelszavakról stb., továbbá agrár- és munkásmozgalmi dalokról, 19-es katonadalokról, a 30-as évek válságdalairól stb., ill. vannak sztrájk-, kortes-, tura-, ifjummunkás- és egyéb dalok, valamint a már említett indulók, himnuszok és még sok más.

Bármily teljes is legyen azonban egy-egy ilyen felsorolás, nem feleltetheti velünk, hogy a folklór nagy, nemzetközi tartományának ez az újabb területe mennyiben folklór még és melyek az igazán az ipari munkásságra valló vonásai? E kérdések főként magyar vonatkozásban megválaszolatlanok. Ugy tűnik, a munkásság és hagyományainak kései jelentkezése, korábbi üldözése, majd uralomra jutása más és más előjellel ugyan, de végső fokon mégis gátolta a nemzetközi téren tapasztalható gazdagabb formák kiteljesedését. Az előbb vázolt rövid fejlődésmenet sem volt egysíku, az általános irányvonal mellett mindvégig tapasztalható eltérő, előző korszakokra utaló vonás éppugy, mint esetenként talán kissé eltulzott előresietés is.

A második világháború utáni döntő változások a különféle társadalomtudományokat is gyökeresen átalakították, ennek azonnali és szembetűnő jele volt többek között a társadalmi látásmód térhódítása. A kutatók akarva-akaratlanul is a lezajlott fordulat előzményeit és menetét vizsgálták. A népköltészeti és zenekutatók egy része pl. - az esetleges korábbi tartózkodást

is félretéve – a közvetett vagy közvetlen társadalmi mondanivalóju alkotások iránt kezdett érdeklődni: ezeket előbb a már rendelkezésünkre álló adatokból szemelgették ki, majd pedig mind többet gyűjtöttek újonnan is.

A kutatások homlokterében azonban mindvégig a különféle ujkori és átmeneti jellegű dalcsoportok állottak, így a társadalmi vonatkozású népdalok, népies műdalok, az un. munkásnépdalok, a szorosabb értelemben vett munkásdalok, mozgalmi és más különféle tömegdalok stb., valamivel később fedezték fel a szokásokat, a prózai epikát és egyebeket is.

A tulságosan gyakran változó intézmények és elvi-gyakorlati meggondolások, az eszmei tisztázatlanság, a túlzott tartózkodás és ennek ellentéte is, a kérdés összetett jellege, mely tudományközi együttműködést kívánt volna, a merev dogmatizmus és a kutatást már-már kisajátító, nem is mindig tiszta szándéku, de bizonyosan nem hitelesen dolgozó gyűjtők miatt is csak hosszas előkészületek és viták után születtek összegezések. Aránytalanság mutatkozott a zenei és a szövegi vonatkozásokat illetően is, és a magyar kutatás egészében véve kissé elmaradt a nemzetközi színvonaltól, melynek bizonyos elszigetelődés lett a következménye. E sokféle tényező természetesen nem lelkesítette a kutatókat, és az elért eredmények sem voltak arányosak az előzetes erőfeszítésekkel. Nehéz és hálátlan feladat volt kezdettől máig a munkásfolklórral való foglalkozás, mely kutatási ág a végén annyira másodrendűvé és bizonytalanná vált, hogy még az a legnagyobb intézmény /a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum/ sem nagyon támogatta, melynek értelemszerűen lett volna elsőrendű kötelessége.

Mindezek a nehézségek hátráltatták ugyan, de meg nem akadályozták NAGY Dezső kutatómunkáját, aki három évtizedet szentelt a munkásfolklór feltárására, és ennek eredményeképpen hazánkban először vállalkozott szintézisre.

Kandidátusi értekezése lényegében a történelmi-társadalmi keretek szerinti fejezetekre tagolódik: a korábbi századok tö-

megmozgalmainak, a kapitalizmus kori agrármunkásság, céhes ipari munkásság, a bányászok és végül a nagyipari munkások folklórját mutatja be, gondol az emigrációra, a kivándorlásra és a világháborús vonatkozásokra is, talán csak a legujabb időszak fejezete sikerült valamivel halványabbra. Külön fejezet mutatja be a prózai epikát és egyéb műfajokat, és többnyire másodkézből vett adatok alapján tekint ki a határokon túlra. Az értekezést szöveggyűjtemény, irodalomjegyzék stb. zárja, teszi használhatóbbá.

Egy-egy fő fejezeten belül természetesen további bontással találkozunk, pl. külön-külön is szól a századforduló egymást követő vagy éppen párhuzamosan futó agrárpártjainak mozgalmi folklórjáról, és egyéb esetekben is gondja van a jelenségek megfelelő árnyalására. A tárgyalás nem mossa egybe ezt a sokszínű jelenségcsoportot, semmit sem szűrki az összképen. Fő erőssége e bemutatásnak az anyaghoz való ragaszkodás, már-már tapadás, a tengernyi adat rendezett ismerete, ez az az alap, amelyre támaszkodva esetenként általánosít. Nem esik abba a hibába, melybe a kezdeti és később a dilettáns törekvések zuhantak: nem idealizál, a kedvező vagy éppen kedvezőtlen jelenségeket, a tetszetős és a szemelláthatólag nyers, csiszolatlan folklórtermékeket egyaránt feldolgozza; nem tesz értékkülönbséget, nem szépit, szövegeit meghagyja a maguk valóságában, vagyis tudományos elemzésre alkalmasoknak. Nem sok munkásdalgyűjteményre, ill.-tanulmányra lehet ezt elmondani!

Ez az anyaghoz való szoros tapadás eredményezi a részletes tartalmi elemzéseket, melyeket nem mindig követ általánosító összegezés. NAGY Dezső módszerére inkább az jellemző, hogy egy-egy szövegcsoporthoz bemutatása kapcsán, olykor váltogatva a tartalmi ismertetéssel, teszi meg általánosítható megjegyzéseit. A bemutatás-elemzés összefonódását, állandó változását talán még több fejezet végi összegezéssel oldhatta volna fel, melyre esetenként találunk is példát.

Ugyancsak a hatalmas anyag ismerete csábitja őt arra, hogy lehetőleg mindent bemutasson, és ha az értekezés terjedelme

nem szabott volna határt, minden bizonnyal többszörös termést tudott volna betakarítani. Így is kerültek be teljesen felesleges szövegek /pl. 187. old. a BÁTHORI Zsigmondról szóló versek, de egyebek is/, melyeket majd a kiadásra való előkészítés során mellőzni kell.

A Jelölttel vitatkozni lehet a válogatás elvi-gyakorlati kérdéseit illetően is, mert ő a munkásfolklór fogalmát a lehető legtágabban értelmezte. Ha népi-félnépi verseket bemutat, melyek egy adott időpontra jellemzők voltak, de sem a munkásirodalomban, sem pedig a szóbeliségben többé fel nem bukkantak, ezt még e közties, átmeneti és állandóan változó, lassanként a hivatásos művészetek felé tartó jelenségcsoportnál, mint amilyen a munkásfolklór, el is lehet fogadni, de már GÁBOR Andor II. világháborús, ellenállásra buzdító frontverseit, melyeket korabeli divatos népdalok és nóták dallamára huzva énekeltek és sugározták a hangszórók, aligha lehet e kategória alá foglalni, ezeket sem irodalmi, sem szóbeli források többé nem említik, csak szerzőjük művei között találjuk később. Annyi elég lett volna említésül, melyet a Jelölt DOMOKOS Pál Pétertől idéz, hogy GÁBOR Andor jól ismerte a kör igazán népszerű dalait /121-122, ill. 231-233. old./.

NAGY Dezső a közösségi /munkás-/ folklór műfaji rendszerének minél szélesebb kitágítását magától értetődőnek veszi, holott ez a hagyományosabb folklorisztikai irányzatokban még manapság sem az. Innen van, hogy műfaji különbségtétel nélkül szerepelnek itt egymás mellett "igazi" népdalok, félnépi műdalok, irodalmi-zenei /esetleg folklorizált/ alkotások, végül a munkásságon kívül keletkezett és körükben alighanem mindvégig ismeretlennek maradt darabok, ill. szövegcsoportok is. Amennyire korszerű és örvendetes a folklórnak ez a legújabb irányzatokkal egybecsengő körülhatárolatlansága, annyira zavaró is lehet egyben, ha az eredet, terjedés, továbbá az egyéni-közösségi vonások tekintetében nem tesszük ezeket helyükre. Attól, hogy a munkásfolklór műfaji szerkezete, életformája és egyéb vonásai is eltérnek a korábbi paraszttól, az alapvető fogalmak, jelenségek és vonások legalább szűkszavu említése nem mellőzhető.

El kell ismerni, hogy a Jelöltnek meglehetősen nehéz dolga volt: a munkásfolklor egésze nem fogható be egyetlen tudományszak fogalomrendszerébe, több benne az új, összetett, átmeneti jelenség, mint a megszokott, régi, könnyedén elrendezhető. Legtöbb kérdésének megválaszolására tudományközi együttműködéssel lehet csak vállalkozni, így egyetlen kutatótól nem kívánhatunk teljes áttekintést és lezárást. E kérdéskörrel foglalkozó kutatóink közül - a zenetörténészeket nem számítva - NAGY Dezső rendelkezett olyan komplex tudományos ismeretekkel, ill. szemlélettel és módszerrel, hogy megkísérelje egy bizonyos elérhető szinten az összefoglalást. A bíráló észrevételek nem kezdenek ki munkája egészét, hiszen egyetlen kutatótól nem lehet egy időszak több tudományának mulasztásait számonkérni! A mások által el nem végzett munka eredményei ugyanugy beépültek és hasznosultak volna az értekezésben, mint az eddigiek is. A Jelölt a mai szinten nyújtott elemző összegezt, áttekintést.

Az új kutatási irányzatok majdnem törvényszerűen előbb a külső /időbeli-társadalmi stb./ keretek kijelölésével kezdik, az elemzés is a tartalom helyes értelmezésének, megértésének szintjén marad, és csak ezután hatolnak mélyebbre. A munkásfolklor kutatása még inkább a korszakolás, tartalmi-tematikai és eszmei jellemzés lépcsőfokait járja, ezeket fogják törvényszerűen követni a szélesebb nemzetközi és a mélyebb esztétikai elemzések. NAGY Dezső jól korszakolta a vizsgált jelenségcsoportot, és megvan a kellő társadalmi elhatárolás is, ám ezen belül a műfajok összefogott tárgyalása miatt eléggé gyakori az átfedés, sőt az ismétlés is, ezeket minden bizonnyal el lehetett volna kerülni, és a sajtó alá rendezés előtt el is kell! Nemcsak a fejezet végi összefoglalások, hanem a fejezet indító bevezetések is részben hiányoznak, így a Jelölt többször is arra kényszerül, hogy "menet közben" térjen ki eseményekre, ill. jelenségekre. Általánosságban tehát megállapíthatjuk, hogy a dolgozat egészére jó hatással lesz az átcsoportosítás, a szerkezeti rendezés.

NAGY Dezső szemléletmódja és ennek megfelelően stílusa is nem értekező, szentvelen, hanem polémikus, esetenként agitativ

jellegű. A költői hév olykor elragadja, kilendíti a megszokott mederből; határozott, gyors oldalvágásokkal él, látszik, hogy igazán szívvél-lélelkel dolgozott témáján. Idő haladtával e hőfok annak arányában fog csökkenni, amennyire befogadást nyer a tudomány ez újabb szakterülete, és a harcos kiállásokra sem mindig lesz szükség. Így a tárgyalásmód pártos maradhat ugyan, de kiegyenlítettebb szintre kerülhet.

Egy nagyon nehéz korszaktól távolodva, mindjobban meglesz a történelmi távlat is, lehiggadnak az elfogódottságok és elfogultságok, az igazi tudomány mindent és mindenkit helyére tesz. Nem kell majd NAGY Dezsőnek sem alapigazságokat elismételnie, hiszen ezek általánosan ismertekké és elfogadottakká válnak, addig azonban nem ártott ezeket is emlitenie.

A nagy történelmi változásokat előkészítő és kísérő munkásfolklór bemutatása kapcsán teljességgel érthető, hogy a Jelölt a fő kérdésekre összpontosít, a látszólag kisebb jelentőségű filológiai pontosságra kevesebb a gondolja. Hálás feladat lenne ezeket a stiláris és egyéb vétségeket, filológiai pontatlanságokat szemelgetni, ez legyen majd a Jelölt dolga, aki minden bizonnyal megérti, hogy a közlés hitelességének és pontosságának szabályai mindnyájunkra egyformán kötelezők, megtartásukkal nyerhet az Értekező, de nyerhet az olvasó és a hallgató is. Arra is legyen gondolja, hogy amilyen elmeéllel bírálja a témájával foglalkozókat, ha azok megérdemlik, ugyanolyan pontossággal tüntesse fel a tőlük átvett, jobb eredményeket is! Ugy gondolom, ez egyik részről sem lehet vita tárgya. A magam részéről egyet sajnálok igazán, nevezetesen a Jelölt sajtóbeli vitáját PÉTER Lászlóval a munkásfolklór jellegéről, mely annak idején jelentős fordulópontra volt, de mára még a Jelölt saját művei között sem szerepel.

Összegezőképpen megállapíthatjuk, hogy egy rendkívül nehéz történelmi korszakban egy egész osztály hagyományának-folklórjának bemutatása maga összetettségében és gyors váltakozásában nagy áttekintést, anyagismeretet és komoly szellemi erőfeszítést kíván. A Jelölt uralkodik hatalmas anyagán, rendel-

kezik a komplex tudományosság módszerével; külön szerencséje, hogy osztályos társairól szólhat, de ugyanakkor különlegesen nehéz is a dolga e témakör tudományos kidolgozatlansága miatt. Elsőnek vállalkozott összegzésre, ezen belül a korszakolást, a társadalmi elhatárolást elvégezte, a teljes anyagot megfelelő rendező elvek segítségével bemutatta. Bizonyos, hogy anyagismeretével ma senki nem versenyezhet. A nemzetközi áttekintés, esztétikai és egyéb szempontu elemzés már halványabb, és egyéb szerkezeti-stiláris-filológiai tennivalók is akadnak, mielőtt a mű kiadásra kerülne. Átdolgozás után publikálását javaslom.

VOIGT Vilmos:

HIVATALOS BÍRÁLAT TOKAJI ANDRÁS: TÖMEGDAL MAGYARORSZÁGON 1945–1956 C. KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉSÉRŐL

TOKAJI András értekezése és tézisei megfelelnek a kandidátusi követelményeknek. Mivel a nyilvános vita kitűzését javaslom, hivatalos bírálói tisztem ezennel be is fejezem. A következőkben a tanulmány néhány tematikus és megfogalmazásbeli kérdésével kívánok foglalkozni, mint az első olvasók egyike.

Tudományközi jellegű munka ez: a zenetörténet, a művelődés-szociológia, sőt a társadalomkritika területét egyaránt érinti. Voltaképpen formájával maga a szerző sincs egészen tisztában, különböző néven nevezi "szakdolgozat" /Tézisek 7:III/, "könyv" /3 lap/, "disszertáció" /alcim/ formájában. Nyilván egy nagyobb, empirikus áttekintés bizonyos része, válogatott összegezése ez. Erre utal a külön hozzáfűzött "rövidítésjegyzék" éppugy, mint az, hogy a tézisekben közölt beosztás, tartalomjegyzék végül is nem az értekezés tartalomjegyzéke, hanem feltehetően a teljes kézirat problémakörére vonatkozik. Valahol a hozzánk el nem jutott kéziratok között lehet a teljes áttekintett anyag jegyzéke is. Ennek meglétére hivatkozik a szerző, de ilyen a beadott anyagban nincs. Mindez nyilvánvaló módon a kandidátusi értekezések terjedelmi és formai korlátozásából származik, immár krónikus velejárója minden értelmes dolgozatnak, amelyet 200 laposra kell beadni. Itt egy humoros következménye is van a formai követelményhez ragaszkodásnak: a 257 lap után következő tartalomjegyzék még a 178. lap számát viseli. Ime, ide jut a formalizmus!

A tézisek áttekintése talán még a kelletténél is komolyabban veszi a szokásos kérdéseket, arra is válaszol például, mi e dolgozat társadalmi haszna /tézisek 9/, és itt arra utal,

hogy tanulságait megszívlelik majd a tömegdal mai irányítói. Biztos vagyok benne, hogy ez nem következik majd be. Érdekes ugyanitt a világnézet és a világnép megkülönböztetése /tézisek 7/, amely megoldás terminológiailag ugyan megkérdőjelezhető, de lehetséges megoldás, és jól tette a szerző, hogy pontosan megmondta, mikor miről beszél. Itt is kiderül, milyen sokféle célkitűzés lebegett szeme előtt a mű írásakor. Talán leginkább a kulturpolitika érdekelt, legalábbis így próbálnám az ő "politológiai" /tézisek 8:7/ megfogalmazását értelmezni is, enyhíteni is. Az adatközlők jegyzékében /amely eltér a dolgozat 26. lapján közölt listától/ két csoportra bukkanunk, nem tudom, mi volt a megkülönböztetés alapja? Nem találok a teljes bibliográfiát /tézisek 8/ sem. A tézisek minden pontosságuk ellenére is különös műfajt képviselnek: maga a szerző is érzi, uttörő, jelentős munka a kézirat, ezt voltaképpen megfogalmaznia is illelt volna, ugyanakkor a szerénység és a játékszabályok tiltják, hogy maga értékelje művét. Ezért szívesen hallanám válaszát arra vonatkozóan, miben látja műve ujszerűségét és jobbvoltát a felhozott nemzetközi párhuzamok körében? Végül is zeneszociológiát, esztétikát vagy társadalomtörténetet kívánt-e írni? Terjedelmi okokon túlmenően miért nem foglalkozik a szerző az 1956 utáni korszak hasonló jelenségeivel? Ezeket társadalomtörténeti vagy esztétikai szempontból is különböztönek tartja-e? Lehetségesnek tartja-e ezek elemzését ugyanilyen módszerrel?

Maga a munka önmagában lezárt, kiérlelt tudományos alkotás, monográfikus jellegű, és a másutt levő részletek hiányában is teljes egész. A bevezetés önálló tanulmány, elméleti kérdésfelvetés, ezt követi egy közös főcímmel /"Politikai forradalom és kulturális forradalom"/ ellátott leíró-elemző rész, amely öt fejezetből áll, mintegy másfélszáz gépelt oldal. Ezt az öt részt közös jegyzetapparátus követi, majd külön következik "A tömegdalok elemzése" című újabb, az előbbiekhöz képest többszörösen hosszabb fejezet, ismét külön jegyzetapparátussal. /Mindez nyilván a különféle kéziratokból összeválogatás eredménye, tartalmilag azonban nem zavaró./ Formai zárófejezet nélkül ér véget a kézirat, ez nyilván még tovább bővítette volna a már amúgy is a leghivatalosabb mértéknél hosszabbra nyult munkát. A zárófeje-

zet hiánya nem jelenti azt, hogy ne lennének tisztában a szerző szándékaival vagy végkövetkeztetéseivel. Ezeket elég világosan bemutatják az előttünk álló részek is. Mintegy előljáróban megjegyezhetem azt is, hogy a szerző által adott kép eltér BREUER János, NAGY Olivér, KÜPECZI Béla, SZERDAHELYI István vagy MARÓTHY János és VITÁNYI Iván munkáinak hangfelvételétől és következtetéseitől is. Ők a zenei élet, a kórusmozgalom, a kultúra és művelődési forradalom, az esztétika utóbbi évtizedeit vizsgálták, de mindannyian tovább mentek 1956 utánra is, és nyilván ezért sokkal pozitívabb az általuk megrajzolt kép. Egyébként is az a benyomásom, hogy TOKAJI András munkája lényegében korábban készült, mint ahogy e munkák megjelentek, hozzáférhetővé váltak. Noha a szerző hivatkozik rájuk, felhasználja eredményeiket, sőt polemizál is velük, mindez egy kissé utólagosnak tűnik. Nem baj ez, inkább erény, hiszen így az általános fejlődési rajzon belül kapjuk meg a tömegkulturára vonatkozó áttekintést. Talán éppen e téren mégis kívánatos lenne, ha a szerző külön is konfrontálná elképzeléseit amazokéval, és hosszabb időszakra vonatkozó tanulságokat is kifejtene - mindez a kéziratban tárgyalt korszak közvetlenebb értelmezését is elősegíthetné.

Az opponensi vélemények szokásos bevezető passzusai közé tartozik az inkompetencia hangsúlyozása. Itt kettős értelemben is szükség van erre. A disszertáció készítőjével együtt inkompetensnek érzem magam a tárgyalt korszak egészének ábrázolásában, még a légkör érzékeltetésében is. Mi egy következő generációhoz tartozunk, és a magunk apróbb élményei nem adhatnak teljes képet az 1940-es évek végéről, az 1950-es évek elejéről. Itt a szerző is kétféle forrásanyagot használ fel: statisztikai méretekig teljes anyagfelvételt, ami az objektivitás igényéből fakad, valamint a dokumentumok mögé bujás szándékától vezérelt partikuláris adatokat, amelyek /mint pl. KODÁLY himnusz-megbizatása említésekor/ olykor az anekdota vagy a pletyka műfajába tartoznak. /Megjegyezhetem itt azt is, hogy a Köz-társasági Induló évekig a régi Himnusz helyettesítőjének szerepét töltötte be, az utóbbit csak válogatott labdarugómeccsek előtt lehetett hallani, no meg a templomokban./ Voltaképpen e korszakról alulról és kívülről is lehet képet adni, jó lenne

azonban, ha azok, akik ezt - és éppen a dolgozat témája szempontjából fontos kérdésekben - felülről és belülről látták, ilyen szempontokból is megfogalmaznák véleményüket. TOKAJI interjúmódszereivel bizonyára sok ilyen adatot összegyűjtött, azonban ez módszertanilag azért nem elég, mivel az adatközlők ilyenkor egy-egy kérdést érintettek, magánszempontból beszéltek, és nem a disszertáció egészében megrajzolt áttekintés ismeretében fejtették ki véleményüket. Remélem, akár itt, akár máshol mód nyílik az ilyenben kompetens kortársak véleményének meghallgatására.

Az inkompetencia másik része az elemzésre vonatkozik. Az idézett dalok jó részét annak idején hallottam, sőt énekeltük is. Természetesen mind a szöveg, mind a dallam elhalványodott az idők során. TOKAJI hivatkozik ezekre, és ahol idéz valamit, ott pontosnak tűnik bemutatási módszere. Imponáló zeneleíró biztonsága is. Az anyagot azonban maga az értekezés nem tartalmazza, így mintegy el kell hinni állításait. Ugy gondolom, ez nem csökkenti egyetértésem érvényességét, utalni kívántam azonban arra, hogy inkább csak az általános vázlat és a következtetések értékelésében érzek magam alatt szilárd talajt.

A bemutató részek közül az utolsó a Kritika és dogmatizmus-ellenes tendenciák címet viseli. Itt a rendszer önmozgása, majd önmegszüntetése a voltaképpeni témakör. Bonyolult, vagy ahogy divatos mondani, "súlyos" kérdés ez, hiszen többek között arra kell választ adni, milyen társadalmi erők hozták létre a rendszert /amelyet "dogmatizmus" néven nevez TOKAJI/, valamint milyen erők lázadtak fel ellene, minek az érdekében, kinek a képviseletében? A tömegdal, éppen társadalmiszükséglet-kielégítő voltában önmagában igen hálás téma e dogmatizmus érdekében, annál nehezebben értelmezhető e műfaj esetében a kritika milyensége. Érti a szerző is ezt a nehézséget, és ezért, egyébként igazán szókimondó művében egyedül itt, felszíni megoldással kísérletezik, a fejezet elején a kritikai megnyilvánulásoknak csak "manifeszt" tartalmait igéri vizsgálni /115/. A szerző is feltűnőnek tartja, hogy a kritika milyen fontos szerepet kapott a művészeti életben: folytonos bírálatok, önkritikák, ellenbi-

rátatok, újraértékelések követik egymást e korszak teljes művészeti életében. Ezzel kapcsolatban ugyan idézi azt a véleményt, miszerint ez a burzsoá önelégültség meghaladása lenne, mélyebb okra azonban nem mutat rá. Nem minthogyha TOKAJI félénk lenne megfogalmazásaiban. Idézi például SZÉLL Jenőt /117/, akivel kapcsolatban megjegyzi, hogy a zenei életben már 1951-ben lezajlott az, ami az országban 1956-ban következett be. Ez a fejezet, a konkrét adatok bemutatásakor rendkívül sok tanulságot tartogat. A vádak és a védekezés /pl. a tömegek nem nőttek fel a tömegdalhoz, mint MIHÁLY András állította /129/ 1953-ban/ esztétikai és szociológiai szempontból egyaránt továbbgondolásra érdemesek, hiszen e korszak művészeti ágai között is különös frappánssággal tükrözik a társadalom ellentmondásait. Tulajdonképpen még kiutat sem jelez ebből a disszertáció, mivel csak utal arra, hogy 1956 után új kérdések vetődtek fel, de ezeket már nem mutatja be.

A tömegdalok elemzése című mostani zárófejezet egyszerre formatan, esztétikai és politikai értékelés. Az előbbieken megbízható, objektív, igen érdekes /legfeljebb a heraldikus, cimer-szerű, olykor szimbolikus jelleg helyett a pontosan értelmezhető "ikonicitás" elnevezést ajánlanám/, az utóbbiban általában elmarasztaló. Kulcsszavai: manipuláció, demagógia, dogmatikus, propaganda egyértelműen jelzik ezt. Ez utóbbit magam elhibázottnak tartom, mint kiindulási pontot. A tömegdal politikai dal, ennek megfelelően céltudatos, egyszerűsítő, jelszószerű, mozgósító, propagandisztikus - mindez azonban nem mindig és mindenhol nevezhető demagógiának, a politikai önkény /196/ megnyilvánulásának. Itt egy általánosabb szemlélet, amelyen belül, az adott korszak sajátos jegyeként akár e tényezők és megfogalmazásmód is helytállóan nevezhetők. Éppen e ponton, egész anyagának értelmezését illetően kell még elgondolkoznia TOKAJI Andrásnak. Egy összegező tanulmány, a jelenleg hiányzó zárófejezet erre jó alkalmat adhat.

VOIGT Vilmos:

VÉLEMÉNY PÓCS ÉVA: A MAGYAR RÁOLVASÁSOK C. KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉSÉRŐL

A hosszú évek munkájával elkészült és immár védésre került disszertáció, valamint a tézisek és minden egyéb megfelel a Tudományos Minősítő Bizottság feltételeinek. A terjedelem még így is szüknek bizonyult. A disszertáció megvédésének nincs akadálya, és véleményem szerint PÓCS Éva egész munkássága, ez a műve pedig különösen is megérdemlik, hogy kandidátusi fokozatot érjenek el.

E formai vélemény után két kérdést szeretnék bővebben is említeni.

Először a téma fontosságát hangsúlyoznám, hiszen az egész magyar és a nemzetközi folklorisztika szempontjából különleges figyelmet érdemelnek a ráolvasásnak nevezett alkotások. Hosszu ideig e leginkább archaikus, egyszersmind költői és ritusszövegek nálunk a megérdemelnél kevesebb figyelmet nyertek, és nemcsak a mesék, balladák, hanem például a regösének műfajával is összehasonlítva őstörténeti, vallástörténeti, poétikatörténeti szempontból voltaképpen nem is vették figyelembe ezeket. Legutóbb ERDÉLYI Zsuzsa archaikus-/laikus, apokrif/ imádság-kutatásai magyar nyelv- és művelődéstörténeti szempontokat, funkcionális kérdéseket tekintettek át, mégis, amint ez például a Magyar Néprajzi Lexikon "ráolvasás" címszavából is látszik, szinte alig lehetett új magyar szakirodalmat találni e témakörhöz.

PÓCS Éva ilymódon az egyik legel hanyagoltabb magyar folklór műfajt tekinti át monografikus igénnyel. Rendszerezi az anyagot, a jegyzetekben utal az európai és történeti vonatkozásokra, és noha mindkét irányban még igen sok mondanivalója lehetne, az,

amit mond, igazán megnyugtató - ami nagy szó, éppen egy ilyen sokféle értelemben is elhamarkodott következtetésekre biztató anyaggal kapcsolatban.

VARGYAS Lajos balladaáttekintése TÁRKÁNY SZÜCS Ernő népi jogmonográfiája lehetnek azok a példák, amelyek körében kijelölhetjük PÓCS Éva évtizedes munkájának érdemeit. Hogy ez mindenki számára nyilvánvalóvá legyen, arra van szükség, hogy a teljes munka megjelenjen, példatárával együtt, és ott minden egyes szövegtípussal kapcsolatban utaljon a szerző arra, mit gondol a magyar adatok elterjedésbeli, történeti vonásairól, hol látja a legfontosabb párhuzamokat!? Nem arról van szó, hogy összehasonlító témamonográfiát írjon, erre még korai is lenne az idő, hanem arról, hogy ő, aki a legjobban ismeri a magyar anyag párhuzamait, jelezze felismeréseit, amelyeket azután ő és mások bizonyára továbbfejlesztenek és korrigálnak is.

Az összehasonlítást illetően a három legfontosabb vizsgálandó terület a finnugor ráolvasások anyaga /itt néhány olyan publikáció várható, amelyek majd megkönnyítik ezt/, a keleti szláv ráolvasások talán végre megélnéknél kutatása, valamint a román anyag, amely már csak a magyar adatok földrajzi elterjedése miatt is kulcsfontosságú eleme kell, hogy legyen mindenfajta összevetésnek.

Mindehhez rendszeres, csoportos és kutatási témaként is önálló vizsgálatokra van szükség. Reméljük, ennek hivatali és anyagi keretei sem hiányoznak majd.

A másik kérdés PÓCS Éva ráolvasás-értelmezése, illetve ezzel kapcsolatban javasolt anyagcsoportosítása.

PÓCS Éva első két fejezetében ad elméleti áttekintést felfogásáról. Véleménye szerint a ráolvasások meghatározása "az egyéni élet bármely területének befolyásolása" /3.lap/, illetve "meghatározott funkcióban használt szövegek" /3./. Itt voltaképpen hiányzik a "befolyásolás" és a "funkció" pontosabb meghatározása, hiszen egy recept szövege és egy gyógyító ráolvasás

egyaránt "befolyásolás"- és "funkció"-homológ jelenségek - mégsem azonosak egymással. Később PÓCS Éva a "mágikus", "mágiához tartozó" tényezőt tekinti a ráolvasás legfontosabb tényezőjének - itt azonban, mint ő is írja, az imától, a tételes vallások szövegeitől /sőt néhány mély kommunikációs rokon jelenségtől/ való elhatárolás nehéz. A varázsszó, varázsszó, memorát /és inkább a hiedelemtörténet, hiedelemmonda/ jelenségeitől való elkülönítés nehézségeire maga is utal /14./. Elsősorban DÜMÖTÜR Tekla dolgozataiból derül ki, hogy a ráolvasás és a rituális szövegek vizsgálata esetén mind a teljes azonosság, mind a teljes különválasztás könnyen cáfolható, túl gyors megoldás lenne. PÓCS Éva voltaképpen sorra veszi a különféle ötleteket, nem mindig utal azonban arra, hogy ezek milyen közvetlen cél érdekében fogalmazódtak meg /BAUSINGER "kultikus formula" fogalma. például egy népköltészeti formarendszerezés keretébe illeszkedik/. Feltűnő, hogy nem találom Friedrich HEILER, Das Gebet 1919, későbbi, még érdekesebb, javított kiadásokban is, munkáját a feldolgozott rendszerezések között, hiszen itt egy olyan részletes történeti tipológiát kapunk, amely mind elnevezéseiben, mind módszerében jól mutatja azt, ami már nem ráolvasás.

Amikor PÓCS Éva kommunikációs rendszerezést ad, voltaképpen nem választja el egymástól azt, hogy az A → B kapcsolat a valóságban vagy a szövegben van-e? Az általa használt szociolingvisztikai modell /elsősorban HYMES/, azóta sokkal bonyolultabb, egyszersmind témánk szempontjából felhasználhatóbb is lett. Ez még további végiggondolást igénylő kérdéskör.

A legérdekesebb része PÓCS Éva munkájának az a csoportosítás, amit ad. Hallatlanul végiggondolt, soktényezős rendszer ez, a ritusszövegek vizsgálatát illetően nemzetközi méretekben is a legfontosabb eredmény. Sem a ráolvasás, sem más hasonló műfaj esetében még csak ehhez mérhető logikájú és megalapozottságú magyar kísérletről sem tudok. Példatárából látszik, hogy ez a rendszer pontosan illeszkedik a magyar anyaghoz, sőt a nemzetközi példák is értelmezhetőek ilymódon. Éppen ezért szeretnék néhány egyszerűsítő ötletet felvetni. Lehet, hogy mindez impli-

cit módon megvan a disszertációban, akkor viszont célszerűbb lenne határozottan közölni is ezt.

Munkahipotézisként a ráolvasást "szöveges mágiának" nevezném, vagyis nem "mágikus szövegnek", nem is "verbális mágiának", hanem olyan jelenségnek, ahol a mágia kommunikációs médiuma egy szöveg. Azt hiszem, ez a felfogás nem áll távol PÓCS Évától sem. Ha viszont akceptálható e megoldás, az általa bemutatott csoportokat inkább szövegszerűen kell jellemezni, klasszifikálni, pontosabban mondva mindig szövegszerűen is meg kell határozni. Ezzel kapcsolatban a következő javaslatokat tehetjük.

A bemutatott anyagot voltaképpen 12 csoportba sorolhatjuk. Az I. /Egyszerű kívánság, fohász határozott irányulás nélkül/ és II. /A befolyásolandó objektum fenyegetése határozott irányulással/ voltaképpen azonosan ergatív szerkezetek. A III. csoport három alcsoportra osztható /III/ a Kivánság C-tagos hasonlattal - III/b Kivánság O-tagos hasonlattal - III/c Kivánság ellentéttel/, ezek ergatív + hasonlat szerkezetek, vagy két negatív, párhuzamos mondat, 3. személyű vagy személytelen felszólítás. A IV. csoport két alcsoportra osztható /IV/a Tagadás párbeszéd formában - IV/b Beteg letagadása/, közös nyelvi formájuk a tagadás. Az V. csoportban három alcsoport különböztethető meg /V/a Cselekménymagyarázó szövegek állítóformában - V/b Cselekménymagyarázó szövegek tagadóformában - V/c Cselekménymagyarázat + II. szöveg/, megjegyzendő azonban, hogy itt sehol sem "magyarázatról", hanem referálásról van szó, mind nyelvi, mind logikai szempontból. PÓCS Éva következő csoportja /"Befolyásolandó objektum határidős fenyegetése határozott irányulással"/ véleményem szerint nem önálló csoport, inkább a II. alfaja. VI./Kivánság lehetetlen feltétellel/ kondicionális, VII./Betegség másik személyre küldése/ nyelviileg különböző mondatok, a szöveg nem mindig imperatívus, sőt mégcsak nem is optatívus. A VIII. csoport is két alcsoportra osztható /VIII/a Közbenjáró növényekhez, állatokhoz intézett kérés, fenyegetés, valamint voltaképpen ugyanez: kérés, fohász természetfölötti lényhez/ az előbbiben az I. és VI. csoportok formái ismétlődnek, különböző grammatikai megoldásokkal; az utóbbi egy megszólítás + kérés, ami

jól leírható egy /in/vokáció + ergatív szerkezet egymásutánjával. VIII/b csoportba sorolhatjuk a szemverésszövegeket. Ezek a "tudakozó felsorolás" fogalmával írhatók le. A IX. csoportot /A befolyásolandó objektum fenyegetésselküldése áldás és átok formájában/ maga PÓCS Éva osztja 11 alfajra, kapcsolja össze a benedikció és az exorcizmus műfajaival. A X. csoport /Egyházi hivatkozások/ voltaképpen pragmatikus szövegidézet, sőt szövegamulett. A XI. csoport /Számlálás/ keretébe tartozó szövegek egyaránt lehetnek állítások és tagadások, sokféle szöveg megoldással. A XII. csoport /Epikus szövegek/ voltaképpen paradigmatisztikus szövegidézetek. A 191. lapon még további szövegcsoportokról is beszél PÓCS Éva /Mondókák - Értelmetlen szövegek - Átok - Varázsigék/, itt látatlanban nehéz a sorrendet, illetve az alcsoportokat megállapítani.

Mindezt egybevéve körülbelül 15 csoportra /pontosabban alműfaj, ezeken belül további alcsoportokra oszthatjuk a funkcionálisan tágra vont "ráolvasás" műfaját, amely a rokon műfajokkal /pl.ima, ritusszöveg stb./ együtt adja a mágikus irodalom műfajcsoportját. Némileg módosítható, áttagolható az a sorrend, amit PÓCS Éva javasolt, azonban rendszere mind tematikusan, mind szerkezetileg figyelemre méltó.

Ha elfogadjuk, hogy a ráolvasás "szöveges mágia", akkor ebben a mágikus gyakorlat keretében egy "szöveg" jelenik meg. Ez tisztán szövegszerkezetet tekintve a kliséből /formulától/ a mondaton át a voltaképpen szövegig terjedhet. PÓCS Éva beosztása nagyjából ezt a fejlődési sort követi. I-II-III-IV. csoportjai a formula /klisé/ szintjén vannak. V-VI-VII-VIII. csoportjai a mondat szintjén vannak. IX-X. és XII. csoportjai már teljes értékű, gyakran idézett szövegek. Amint azt a XI. csoporttal kapcsolatban a szerző is megemlíti, egyetlen csoporton belül megvan a formulától a mondaton át a teljes szövegig tartó ivelés.

Ha ezt az általánosabb sémát vesszük figyelembe, logikusabb képet kapunk a ráolvasás alműfajainak rendszeréről. Feltűnő, hogy az állító és tagadó formák gyakran párhuzamosak, pragmati-

kusan homonimok. Tanulságos volna ezt a rendszert összevetni G.L. PERMJAKOV ismert munkájával /jobb, javított angol kiadása: From Proverb to Folk-Tale/, mind a szövegszerveződést, mind a szövegíró apparátust illetően, annál inkább, mivel PERMJAKOV rendszere nagy nemzetközi összehasonlító anyagot ölel fel.

Utoljára éppen ezt a szempontot kell külön is említenünk! Azért is volna szükség egy absztraktabb szövegtipológiára, mivel az igazi műfaji vizsgálat akkor kezdődhet el, ha megállapítjuk, vajon e tizenöt alműfaj interlingvális-e? Ha pozitív a válasz, e műfaji rendszerezéssel indulhat meg igazán a ráolvasás szövegeinek műfaji vizsgálata. Az összehasonlító kutatások pedig a magyar ráolvasások egészét illetően adhatnak felvilágosítást, nem csupán egy-egy izolált és mindig kiegészíthető motívummegfelelésre utalnak. Ez is fontos témakör, de éppen a PÓCS Éva által kitűzött céloknak jobban megfelelhet a most javasolt módszer.

A disszertáció rendkívül nagy érdemének tartom, hogy gondos továbbvizsgálattal egy folklorisztikai-szövegelméleti rendszerezés kiindulópontja lehet, és ha ezt az utat követi a szerző, a magyar szövegfolklorisztika első nemzetközi fontosságú módszerének kialakításához járult döntő mértékben hozzá.

Életrajzok, bibliográfiák

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1921-1984

TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ

TUDOMÁNYOS ÉLETRAJZA

Hódmezővásárhelyen született 1921. október 13-án, ott végezte elemi és középiskolai tanulmányait. Jogot, néprajzot, szociológiát 1940-1944 között a kolozsvári egyetemen hallgatott, ahol legnagyobb hatással BÓNIS György, VISKI Károly és VENCZEL József voltak rá. 1948-ban a szegedi egyetemen doktorált jogtudományokból, 1953-ban pedig jogtanácsosi képesítést szerzett. Részt vett különböző tanfolyamokon /pl. középfoku kereskedelmin/, elvégezte a Marxista-Leninista Esti Egyetemet.

Első munkahelyén a kolozsvári járásbiróságon díjnokként alkalmazták, s onnan az egyetemre rendelték át a jogi népszokások kutatása céljából, 1945-től a hódmezővásárhelyi járásbiróságon államügyészségi megbízottként tevékenykedett, 1948-tól ügyvédjelölt, majd 1950-től Budapesten a Belkereskedelmi Minisztérium TŰZÉP Főigazgatóság jogtanácsosa. 1957-ben áthelyezték a Nehézipari Minisztériumba, amelynek jogi osztályát és kodifikációs tevékenységét 1975-ig irányította. Közel két évtizeden keresztül tagja volt az Ügyvédi Jogtanácsosi Vizsgabizottságnak. 1975-ben áthelyezését kérte a MTA Néprajzi Kutató Csoportjához tudományos főmunkatársi minőségben. 1983-ban nyugdíjba vonult.

Érdemi tudományos munkásságának első eredménye az, hogy első éves joghallgató korában jogtörténetből egyetemi pályadíjat nyert. Huszéves korában egy jogász barátjával együtt gyűjtött anyag alapján megírta első könyvét Mártély népi jogélete címen. 1943-tól kezdve folyamatosan publikál.

BÓNIS György tudományos irányításával programot dolgoztak ki az akkori Erdély területén a jogi népszokások gyűjtésének megszervezésére. Az első csoport fejlesztését BÓNIS rá bízta és gyűjtőterületül Kalotaszeget jelölte ki. Ez a kísérlet eredményes is volt, mert 1942-1944 között 14 kutató 25 községben végzett gyűjtést. A legértékesebb két kalotaszegi tájegység, a Felszeg és az Alszeg jó ütemben előrehaladt kutatását csak a hábo-

rus események szakították félbe.

Közben 1942-43-ban részt vett a VENCZEL József szociológus irányításával, a román GUSTI professzor módszerének a felhasználásával Bálványosváralján végzett mintaszerű falukutató munkában.

1942-től kezdve minden szabad idejét az erdélyi és az alföldi jogi népszokás kutatásának szentelte /pl. Székelyföld, Mezőség, Hódmezővásárhely/. Párhuzamosan a hazai és a külföldi szakirodalmat tanulmányozta.

1945-től munkahelyei más irányú tevékenység végzésére kényszerítették. 1946-tól Hódmezővásárhelyen - hivatali munkája mellett - közművelődési tevékenységet folytatott. Titkára lett az akkor ott működő Tornyai Társaságnak, Puszták Népe címen pedig három éven keresztül szerkesztette ennek folyóiratát. Rábukkant a vásárhelyi levéltárban az ottani jobbágyok XVIII.századi végrendeleteire, és "Vásárhelyi testamentumok" címen 1961-ben megjelent könyvében hívta fel a figyelmet e feudális irattípus forrásértékeire.

A hazai problémák mellett szükségesnek látta a kitekintést az európai környezetbe is, megismerni a más országokban folyó kutatásokat, eredményeket és elvi-módszertani kérdéseket. Ekkor derült ki, mikor Európában elsőként vette számba az eredményeket, hogy a múlt század vége óta elég gazdag az európai irodalom, és a kutatások fókuszában célként elsősorban a jogtörténet, kisebb mértékben a néprajz és a jogszociológia áll. Európai összehasonlító kutatásai eredményéről összefoglalót készített a Párizsban kiadott Ethnologia Europae számára, amely 1967-ben meg is jelent. Ebben a kutatás célját és módszerét illetően társadalomnéprajzi jellegű megközelítést ajánlott.

Tanulmánya azután Európa-szerte ismertté vált, és intenzívvé tette a jogi népszokások kutatását, sok helyen pedig elindítója volt az ilyen irányú érdeklődésnek. Több folyóirat foglalkozott elvi javaslataival, a kielői professzor, Karl-S. KRAMER

pedig annyira magáévá tette álláspontját, hogy egész könyvben bizonyította annak helyességét /Grundriss, rechtlichen Volkskunde, Göttingen, 1974/. Ezt követően kapcsolatba került szinte az egész világon a jogi népszokások fontosabb kutatóival, részt vehetett az IUAES Commission on Contemporary Folk Law megalapításában, amely Nijmegen központtal a jogi népszokások kutatásának nemzetközi irányítását végzi Hollandiában.

1973-1977 között szerkesztőbizottsági tagja volt a Dialectical Anthropology /szerkesztője Stanley Diamond, kiadja Elsevier, Amsterdam/ című folyóiratnak. A World Anthropology c. előkelő sorozatban megjelent "Toward a Marxist Anthropology" című kötet részére őt kérték fel az európai jogi népszokásokról szóló összefoglaló tanulmány megírására, mely 1979-ben jelent meg. Felkérésre részt vett a Bécsi Társadalomtudományi Koordinációs Központ által szervezett "Helyi jogrendszerek kutatása" tárgyú téma előkészítő munkálataiban.

A tulajdonjegyekkel kapcsolatos kutatásai folytán 1964-ben a Zentralstelle für Personen- und Familiengeschichte, melynek székhelye Berlin-Dahlen, levelező tagjává választotta.

Amikor a Nehézipari Minisztériumban dolgozott, bányá- és energijoggal tudományosan is foglalkozott, s az első ipari törvények minisztériumi előadója volt. Összegyűjtötte az európai országok bányajogait és részletesen tanulmányozta a nemzetközi irodalmat. Ez lehetővé tette, hogy a kodifikációs munkálatok befejeztével hivatali kötelességének elvégzése mellett kísérletet tegyen a magyar bányajogtudomány alapjainak megvetésére tanulmányok írásával, előadások /hazai és külföldi, pl. évente ismétlődően adott elő a freibergi Bányászakadémián/ tartásával stb. 1970-ben jelent meg az egyik kollegájával közösen írt Magyar bányajog c. könyve, amely nemcsak interpretálta az új magyar bányatörvényt, hanem rendelkezéseit tudományosan feldolgozta, továbbá először adja vázlatát a magyar bányajog történetének, és összehasonlításokat is végez: egy külön fejezetben párhuzamba állítja a magyar bányajogi rendelkezéseket a szocialista, majd a vezető kapitalista országok bányajogaival.

A könyvnek, mint az első szocialista bányajogi kézikönyvnek, nemzetközileg is nagy volt a sikere, egyes fejezeteit, főleg az összehasonlító részeket, lefordították németre, lengyelre, oroszra. Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület elnöke felkérte, hogy a hatékonyabb alkalmazás céljából a bányatörvény legfontosabb témáiból rendezzen tudományos és gyakorlati konferenciákat a bányászok részére. Ezt a vezetése alatt működő Bányajogi Munkabizottság keretében rendezte meg.

Néhány tanulmánya kezdeményezte az energiajog tudományos alapjainak kimunkálását is. A gázenergia-törvény előkészítése során kidolgozta a közszolgáltatási szerződés mint új szerződési fajta elvi alapjait, és ez a javaslatának megfelelően került felvételre a törvénybe. Energiaszolgáltatásunk ma is kb. 90 %-ban ezen új szerződési forma alapján bonyolódik. Jelentőségét emeli, hogy mint nevesített új szerződési fajta, a Polgári Törvénykönyvbe is felvételt kapott /Ptk. 387-388. paragrafusok/.

1975-ben KULCSÁR Kálmán biztatására, főnöke: ORTUTAY Gyula ösztönzésére a magyar kutatások eredményeiből egy szintézisnek előkészítésébe fogott, s 1981-ben ez a könyve "Magyar jogi népszokások" címen meg is jelent. Kiderült, hogy kutatásai a jog, a jogszociológia, a jogtörténet, a néprajztudomány, továbbá a történettudomány szempontjából is fontosak, sőt a gyakorlati igazságügyi kodifikációs munka is figyelembe veszi a jog és a társadalom viszonyában feltárt törvényszerűségeket. A könyvet a Kiadói Főigazgatóság nívódíjjal, a Magyar Néprajzi Társaság pedig elsők között tüntette ki az Ortutay-emlékéremmel.

Tudományos közéleti tevékenységéhez tartozik, hogy részt vesz a Néprajzi Lexikon, az Új Magyar Lexikon, a Kulturális Kislexikon és a Magyar Partizán Szövetség megbízásából a Magyar Ellenállási Lexikon előkészítésében. Több folyóiratnak munkatársa. Tudományos népszerűsítő előadásokat tart a rádióban, a TIT keretében, cikkeket ír különböző napilapokban. Tudományos és népszerűsítő írásainak száma eléri a kétszázat, amelyből négy darab könyv.

Pályafutása során a Munka Érdemérem, a Partizán Emlékérem és még négy miniszteri kitüntetésben részesült. 1982-ben öt hónapos ösztöndíjat kapott a bécsi Collegium Hungaricumba.

Hoffmann Tamás

PÓTLÁSOK

A következőkben közöljük Tárkány Szűcs Ernő 1983. június 20-án megrendezett tudományok doktora disszertáció-védésének egyik opponensi véleményét és műveinek jegyzékét.

KATONA Imre:

OPPONENSI VÉLEMÉNY TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: MAGYAR JOGI NÉPSZOKÁSOK C. KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉSÉRŐL

Az értekezés az utolsó negyed évezred magyar jogi népszokásait tárgyalja, két nagy társadalomtörténeti korszakot ölel fel: a feudalizmus záró szakaszát és a kapitalizmus egészét; szocialista rendszerünk esetleges adatait csak vázlatosan dolgozza fel. A hagyományos jogi népszokások az utóbbi két és fél évszázadban fokozatosan veszítettek jelentőségükből, bár máig nem tűntek el teljesen, legfőbb ideje volt tehát ennek az összegező áttekintésnek; közös és sürgető feladata ez a magyar néprajztudomány egészének is. A vizsgált korszak előtti és utáni idők jogi gyakorlatának elemző feldolgozása némileg eltérő feladat, egyáltalán nem véletlen, hogy a Jelölt ezeket az időhatárokat választotta, hiszen a néprajztudomány is ezek között igazodik el legbiztosabban, ez az időszak a magyar etnográfia "klasszikus" vizsgálódási korszaka.

A néprajz által vizsgált más jelenségekhez hasonlóan, a jogi népszokások is szóbeli és írásos forrásokból ismerhetők meg; a Jelölt saját és mások gyűjtéseit, a levéltári és egyéb forrásokat éppugy feldolgozta, mint a kiterjedt szakirodalmat. Évtizedek szorgos munkájának eredményeképpen olyan tömértelen adat halmozódott fel, hogy a mostani - igazán nem is kisméretű - szintézisben mintegy csak a harmadát tudta érdemben felhasználni; e teljesítmény becsületére válnék akár egy szűkebb körű kutató csoportnak is.

Míg a néprajz legtöbb szakágazatában a terepmunka során kapott szóbeli közléseken és egyéb adatokon van nagyobb hangsúly, és a levéltári vagy más történeti források kiaknázása sokszor inkább követelmény mint megvalósulás, addig TÁRKÁNY SZÜCS

Ernő értekezése e két forrástípus egyenlő felhasználásán alapul. Nem kétséges, hogy e tekintetben is a néprajzos derékhad előtt jár, mégpedig nem is kitaposott utakon!

Hazánkban a különböző társadalomtudományok meglehetősen eltéréssel fejlődtek, míg pl. a történelem-, irodalom-és nyelvtudomány viszonylag korán kialakult, a néprajz ezeknél jóval fiatalabb tudományok, a szociológia pedig szinte a szemünk előtt bontakozik ki. Még nagyobb hátránnyal indultak azok a tudományok, amelyek köztes területen mozognak, s már csak ezért is komplex módszert kívánnak, ezek közé tartozik a jogi népszokások kutatása is. A Jelölt szintézise legalább három tudomány, ill. tudományok közös kézikönyve: a néprajz, a jogtörténet és a szociológiáé; ujszerűsége révén egyben olyan nemzeti-nemzetközi modell is, melynek segítségével régibb és újabb korok, más népek, társadalmak és kultúrák hasonló jogi népszokásai is értelmezhetők. Ezzel a népzene, néptánc, népballada és más régóta művelt szakterülettel együtt a jogi népszokáskutatás szinte egy csapásra nemzetközi élvonalba került. /Az eddigi ismertetéseken kívül a Jelölt nemzetközi szervezetek munkájában való részvétele, az idegen nyelveken való megjelentetés igénye és egyebek is jelzik a sikert./

A Jelölt az adatok bősége és a külföldi kutatások viszonylagos fejletlensége miatt is a történelmi Magyarország keretein belül maradt, előnyben részesítette ugyan a magyar adatokat, de ahol forrásai lehetővé tették, mindig kitért a nemzetiségi és egyéb vonatkozásokra is. A Kárpát-medencén belül a kelet-európai népek fejlődésének közös vonásai kitapinthatók a jogi népszokások körében is, a kisebb-nagyobb különbségek a legtöbb esetben éppúgy fáziseltolódással magyarázhatók, mint egész Európa nyugati és keleti felének eltérései. A Jelölt ugyanakkor nyomatékosan hangsúlyozza, hogy korábban a nemzetiségi hovatartozás nem volt olyan döntő, mint pl. a területi, vallási, rendi; sőt a magánéleti vonatkozások /főként a kor és a nem/ is nagyobb súllyal eshettek latba, mint a közéletiek, társadalmiak.

Az első osztályállamok tételes jogrendszere - kimondva

vagy kimondatlanul - a teljesség és a feltétlen érvényesség igényével lépett fel, de a magánélet szférájának kisebb-nagyobb részterületeit nem vagy alig érintette, éppen ezen az ún. "üresen hagyott" területen élt és hatott a jogi népszokás, amely a maga körében volt olyan hatásos-hatályos, mint a közéletben az állami. A Jelölt ezuttal a gazdagabb hagyományu magánéleti szférát választotta, ahol legzavartalanabban érvényesült az öngazgatás, önszabályozás és óhatatlanul gyakori volt a tételes joggal való érintkezés, sőt a hatás és a kölcsönhatás is. A közéleti jogi néphagyomány kérdéseit épp csak érinti, egy későbbi szintézis számára tartja fenn ezt az önmagában is kiterjedt témakört.

Bár állam előtti, mondjuk: törzsi fokon már beszélhetünk jogszerű szabályokról, a kisebb-nagyobb társadalmi csoportokat igazgató és mozgató normákról, a Jelölt ezeket azért rekeszti ki, mivel vizsgálódási köre a kétféle jog: a tételes és a népi szabályrendszer békés és békétlen egymás mellett élése. E társadalmi kettősség közismert a magyar néprajztudományban: beszélünk szóbeli /szájhagyományozott/ és írásbeli /irodalmi/ költészetéről, hivatásos és népzeneéről, népi és hivatásos művészetekről és így tovább; a kétféle kultúra időszakonkénti közeledése és távolodása, kölcsönhatásuk, majd egybeolvadásuk régtől fogva központi kérdése a tudományszakunknak. A változékony formák és a bonyolult mozgások eredményezték a bizonytalan szóhasználatot, a "két kultúra" egyetlen szemszögből való szemléletét, és emiatt máig számtalan hibaforrással értelmezünk. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő a maga területén mindezt jórészt elkerülte; látszólag jogászi stílusban, de jól határozza meg pl. a jogi néphagyomány mibenlétét /41. old./, ugyanakkor többször is kifejti, hogy ez és hasonló definíciós kísérletek mind-mind csak szellemi mankók, hiszen a szabályrendszer egésze és működése, valamint változásai az igazán érvényesek.

A tételes jog általában rendszerszerű, valamilyen szerkezeti egységbe foglalt, és jogi kategóriák szerint többé-kevésbé tagolható is, ám a jogi néphagyomány nem ennyire független, önálló szabályrendszer, hanem csak viszonylagosan elkülönülő része egy már kialakult, elfogadott szokásrendnek, vele együtt

változik, bár ez a mozgás a tételes joghoz képest meglehetősen lassu.

A tételes jog érvényét a mindenkori állam, ill. annak intézményei kikényszerithetik, ám a népi joghagyomány inkább a megszokás, a belenevelődés útján válik elfogadottá; érvénye semmivel sem kisebb azonban, mint a hivatalos jogszabályé, sőt a megfelelő apparátus nélkül is gondoskodnak megtartásáról. Az írásbeliség és egyéb érintkezési-közlési formák híján a népi joggyakorlatban más eljárások /pl. fogadalom, eskü stb./ érvényesek. Annak megfelelően, hogy eltér a tételes és a népi jog, különbözik a bűn és a büntetés fogalma, ill. módja is. Különösen azok a határesetek jellemzők, amikor a hivatalos és a népi jogfelfogás és a joggyakorlat tér el, ütközik össze, ezeket az eseteket a Jelölt nagy gonddal szedte össze és többhelyt is megfelelő módon szembesíti: "Fent tehát a törvények, lent pedig az állam által el nem ismert... jogi népszokások uralkodnak, bár ezek egymással szoros kölcsönhatásban voltak" /819. old./; "A viták nagy részét a közvélemény és a hagyományos ítélő szervek rostáján ki is szűrték: az állami szerveknek nagyon kevés ügy jutott." /819.old./ Az emberek "az akkori törvényekkel szemben a bizalmatlanság minden jelét kimutatták" /821.old./. Tanulságos példák egész sorát említi könyve megfelelő fejezetében.

A kettősség tehát másként minősül a jog terén, mint pl. a költészetben vagy általában a művészetekben; míg a szabályrendszerek közvetlenül és csupasz nyerseségükkel a mindennapi életet szolgálták, átszöve annak minden részletét, az esztétikai szempontból minősíthető művészi jelenségek, a folklór, ezt a csupasz testet inkább elfedte, megszépítette, magasabb szférába emelve kompenzálta. "Népünk nemcsak önálló népművészettel, folklórral és anyagi kulturával rendelkezhetett, hanem önmaga részére olyan szabályokat is alkotott, amelyek az emberek egymás közötti viszonyaiban személyi és vagyoni kihatással bírtak" /818-9.old./, állapítja meg, és nézete szerint "... értékek ezek is annyit, mint a szép kalotaszegi varrottások, a sárközi himzések, sőt, még velük azonos tőről fakadtak" /819.old./.

Ezek az első megközelítésben ismerteknek tűnő életszabályok rendszerszerűségükkel, törvényszerű változásaikkal valóban a népelet új tartományát jelentik, a Jelölt új területeket kapcsol be tudományunk vérkeringésébe. E felhalmozott ismeretanyag elrendezése elképzelhető lett volna a néprajztudományban már kialakult és aránylag jól be is vált kategóriák szerint /pl. az év, az emberi élet menete stb./, a Jelölt azonban jogi rendezők segítségéhez folyamodott. Ugy tűnik, neki volt igaza, mert így a jelenségek sokkal kisebb átfedésekkel kerültek a valóság mozgását követő rendszerbe, mint egyéb szempontok szerint.

A gazdag anyag óhatatlanul valamilyen szempontú válogatást kívánt, így az egyes fejezetek között bizonyos terjedelmi aránytalanságok adódhatnak. Míg pl. aránylag kevesebb szó esik az árucseré szabályairól, kimunkált fejezet tárgyalja viszont a házassági, öröklési szokásokat, ugyanitt a történeti és az összehasonlító adatok, ill. a nemzetközi kitekintés is hangsúlyosabb. Akik nem jogtörténészek, jogszociológusok, azok számára bizonyára meglepetésként hat, hogy a lakodalom pl. kizárólag népi "intézmény", sok mással együtt központi vizsgálódási terület. /1982 tavaszán külön tudományos ülésszakot is szenteltek neki./ A jogászokat viszont ugyanígy meglepheti, hogy népünk tudatában nem az egyházi vagy a polgári házasságkötés jelentette az érvényességet, hanem éppen a lakodalom, ill. korábban az elhalás. A hatóságok nem ismerték a nőrablás szokását, ebből számtalan téves bírói ítélet fakadt, s csak újabban szabályozták a menyasszonypénz /rostapénz/ hovatarozását is: közös "keresménynek" számít. E fontos kérdéskör terén a Jelölt még további gazdag részletekkel is gyarapítja ismereteinket.

Saját előmunkálataira támaszkodhatott a népi öröklésrend vizsgálatát illetően, itt eredményeit tovább fejleszti, gazdagítja és pontosítja, pl. elsőnek állít össze táblázatot az 1848-at megelőző időszak bonyolult öröklési rendjéről.

Hasonló továbblépésnek tekinthető rokonságszámítási táblázata is, mely számos egyéb szempontú hasonló összeállítás mellett is szakirodalmi újdonságnak számít.

Sok időt venne igénybe, ha sorra vennénk eredményeit, inkább taláalomra válasszunk ki olyan témát, mely a többenél szűkebb és feldolgozása ujdonságnak számít. Ilyennek kínálkozik pl. a nevek használatáról szóló fejezet. A társadalmi élethez mindenütt hozzátartozik az egyént megkülönböztető, és őt egy rokoni csoportban elhelyező név. Első kérdés lehet: vajon az államilag kötelező vezeték- és keresztnévet használták-e megkülönböztetésül? A választ előre megadhatjuk, ha a tételes és a népi jogi norma párhuzamos egymás melletti gyakorlatára gondolunk: a hivatalos név mellett és helyett szokásjogon alapuló névrendszer /pl. a ragadványnév/ alakult ki s volt használatban, sőt az esetenként öröklődött is. A Jelölt gazdag saját gyűjtésű és szegényesebb szakirodalmi adatok alapján tárgyalja ezt a népi gyakorlatot, melyre a névtudomány is csak utólag figyelt fel érdemben.

Bármelyik fejezetét emelnénk is ki, lényegében hasonló eredményeket regisztrálhatnánk. Az áttekintést nemcsak az említett táblázatok, hanem forrásjegyzék, irodalom, tárgy- és helymutató könnyíti meg, ezek közül az irodalomjegyzék a maga majdnem ezernyi tételével egyedül 18 oldalas.

Hasonló gondosság, szorgalom és alaposág jellemzi a Jelöltet egész életműve tekintetében is: szakirodalmi munkássága 183 tételt tesz ki, és javarészt abban az életszakában publikált még, amikor az államigazgatás gyakorló jogászként tevékenykedett. Ebbeli munkáját számtalan hivatalos elismerés és kitüntetés is fémjelzi.

Összegezőképpen megállapíthatjuk, hogy TÁRKÁNY SZÜCS Ernő több rokontudomány köztes területén olyan új eredményeket ért el, melyek hazai és külföldi viszonylatban egyaránt kiemelkedők. Kiterjedt témakörét áttekinthető rendszerbe foglalta, és ezt az egész szerkezetet történelmi-társadalmi mozgásában követte. Egyéni munkával olyan feladatot oldott meg, mely manapság inkább összehangolt csoportmunka eredménye szokott lenni. Lényegében életműről van szó, mely a Jelölt eddigi - eredményekben ugyancsak gazdag - munkáját megkoronázza.

MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA

Önálló tudományos könyvek

Mártély népi jogélete. Kolozsvár, 1944: 148 l.

Vásárhelyi testamentumok. Bp., 1961: 447 l.

Magyar jogi népszokások. Bp., 1981: 903 l.

Önálló tudományos tanulmányok könyvekben

Magyar bányajog. Tatabánya, 1963 /társszerző/

Magyar bányajog. Tatabánya, 1964 /társszerző/

A földtani kutatás jogi szabályozása. In: Geológusok műszaki-gazdasági feladatai, Bp., 1967: 223-260.

Ortsbestimmende /administrative/ Viehbrandzeichen in Ungarn.

In: Viehwirtschaft und Hirtenkultur /Herausgegeben von L. Földes/ Bp., 1969: 417-438.

Magyar bányajog. Bp., 1970: 734. /társszerző/

Privatrechtliche Elemente des alten ungarischen Bergrechtes.

In: Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa. Bp., 1971: 259-269.

Összefoglaló és zárószó az Országos Bányakár Konferencián. In:

A bányakárok mai problémái. Bp., 1973: 215-223.

Összefoglaló az Országos Ásványvagyonvédelmi Konferencián. In:

Az ásványvagyonvédelem mai problémái. Bp., 1974: 173-181.

A bányavizek jogi problémái. In: A bányavizek hasznosítása.

Bp., 1975: 43-78.

Die juridischen Volksbräuche der Eheschliessung bei den Ungarn.

In: Actes du colloque international "Amour et Mariage in Europe". Liege, 1975: 110-126.

A vásár és jogi népszokásai. In: Vásártörténet. Hidivásár.

/Szerk.: Szöllösi Gyula/ Debrecen, 1976: 333-376.

The Local Legal Customs in Europe. In: Sociology of Law and

Legal Sciences. /Ed.: K. Kulcsár/ Bp., 1977: 229-235.

Living Legal Customs of the Common people of Europe. In: World Anthropology. Toward a Marxist Anthropology. /Ed.: S. Diamond/ The Hague-Paris-New York, 1979 256-264.

A temetés jogi rendje. In: Hajdu-Bihar temetőművészete. /Szerk.: Szöllősi Gyula/ Debrecen, 1980 109-129.

Önálló tudományos tanulmányok folyóiratokban /napilapokban/

1940

Zilahy Lajos. "Az új magyar szellemiség harcosai" c. sorozatban. Vásárhelyi Ifjúság, 1940 március

Népi irodalom - népi műveltség. Vásárhelyi Ifjúság, 1940 június

Tamási Áron: Ábel. "Az új magyar szellemiség harcosai" c. sorozatban. Vásárhelyi Ifjúság, 1940 szeptember

Erdély magyar irodalma. Vásárhelyi Ujhírek, 1940: 229, 234 sz.

1942

Gregus Máté. Vásárhelyi Ujhírek, 1942: 8 sz.

Vásárhely jövője. Népujság, 1942: 198, 199, 200, 201, 203, 205 sz.

1943

Jogszokás-gyűjtés Kalotaszegen. Kolozsvári Szemle, 1943: 1 sz.

1944

A juhtartás népi jogszabályai Bálványosváraán. Erdélyi Múzeum, 1944: 1-14.

Erdély öröklési jogszokásai. Hitel, 1944: 379-400.

Jogi elemek a kalotaszegi népmesékben. Kolozsvári Szemle, 1944: 137-145.

1948

Gregus Máté, a történetíró. Tiszamenti Kalendárium, Szeged 1948

A népi jogéletkutatás problémái a Nagy-Alföldön. Alföldi Tudományos Gyűjtemény. Szeged, 1948: 302-311.

1949

Vásárhelyi halálos ítéletek 1753-ban. Vásárhelyi Független Újság, 1949 február 27.

1955

Török Károly /1843-1875/. Tiszatáj, 1955: 381-388.

1958

A vásárhelyi urbérrendezés néhány néprajzi értékű dokumentuma. Néprajzi Közlemények, 1958: 297-306.

Vásárhelyi híres vásárok. Néprajzi Közlemények, 1958: 344-357.

Régi vásárhelyi tulajdonjegyek. Index Ethnographicus, 1958: 210-239.

1959

Körösfői "örökségek" tulajdonjegyei. Néprajzi Közlemények, 1959: 47-50.

1960

Die wichtigsten juristischen Verfügungen des neuen ungarischen Berggesetzes. Freiburger Forschungshefte, 1961: 23-38.

1963

Einige Fragen der geologischen Schürfung nach sozialistischen Bergrechten. Freiburger Forschungshefte, 1963: 7-25.

A földtani kutatás néhány kérdése az európai szocialista államok bányajogai alapján. Bányászati Lapok, 1963: 316-324.

1965

A bányászat és a vízgazdálkodás kapcsolatainak jogi szabályozása. Bányászati Lapok, 1965: 412-417.

A jószágok égetett tulajdonjegyei Magyarországon. Ethnographia, 1965: 187-199, 359-410.

1966

Rechtliche Regelung der Verbindungen der Berg- und Wasserwirtschaft in der Volksrepublik Ungarn. Freiburger Forschungshefte, 1966: 63-75.

A deficiens jobbágy végrendelete a XVIII-XIX. században. Agrár-történeti Szemle, 1966: 401-431.

1967

Results and Tasks of Legal Ethnology in Europe. Ethnologica Europaea /Paris/, 1967: 195-217.

1968

Eingebrannte Eigentumsmarken des Viehs in Ungarn. Acta Ethnographica, 1968: 225-264.

Magánjogi elemek régi bányajogunkban. Bányászat, 1968: 423-428.

1970

Népi jogtudat Tömörkény István műveiben. Ethnographia, 1970: 421-429.

Dr.Kurt Ebert és a magyar bányajog. Bányászat, 1970: 558-560.

1971

Az energiajog kialakulása és főbb problémái. Energiagazdálkodás, 1971: 289-294.

1972

Bányajogunk időszerű kérdései. Bányászat, 1972: 50-55.

A közszolgáltatási szerződés. In: A Magyar Jogász Szövetség IV. Országos Munkaértekezlete. Bp., 1972: 65-69.

Vásárhelyi diákok önvallomása 1938-ból. A Bethlen Gábor Gimnázium Évkönyve. Hódmezővásárhely, 1972: 137-142.

1974

Makói parasztok végrendeletei. Ethnographia, 1974: 493-512.

1975

Az élő jogi népszokások Európában. Létünk /Ujvidék/, 1975: 3-4 sz. 85-93.

1976

Az európai jogi néprajz eredményei és feladatai. Létünk /Ujvidék/, 1976:3-4.sz. 86-107.

Die juridischen Volksbräuche der Eheschliessung bei den Ungarn.
Acta Ethnographica, 1976: 221-249.

1978

Jogi szokások a bányászatban. Bányászati és Kohászati Lapok.
Bányászat, 1978: 278-282, 352-354, 418-423.

Párválasztás hajdanában. Hevesi Szemle, 1978:4 sz. 45-51.

1979

A földtani kutatás jogi helyzete és a fejlesztés lehetőségei.
Földtani Kutatás, 1979: 19-22.

1980

Jogi népszokások parasztságunk öröklési rendjében /1700-1945/
Agrártörténeti Szemle, 1980:273-310.

A jogi népszokások szankció-rendszere. Ethnographia, 1980:
372-392.

Collecting Legal Folk Customs in Hungary. Acta Ethnographica
1980: 181-204.

1981

Németh László és Vásárhely. Csongrád megyei Hírlap, 1981.április
7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15.

Stammt die ungarische "billogozás" aus dem Finnisch-Ugrischen?
In: Congressus Quintus Internationalis-Fenno-Ugristarum.
Turku 20-27. VIII. 1980 Pars VIII. Turku, 1981 106-11.

Jogi kötelesség a hazai nemzetiségek életében. /Jog és jogi népszokás./
In: A II. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. 1. Bp.-Békéscsaba,
1981:224-236.

Németh László és Vásárhely. Aurora, 1981:3. 86-100.

Kisebb cikkek

1940

Utazási széljegyzetek. Vásárhelyi Ujhírek, 1940: 179, 183, 187,
190, 193, 194, 216 sz.

Egy értékes műemlék Tápén. Vásárhelyi Ujhirek, 1940: 222 sz.
F. D. Roosevelt. Népujság, 1940: 255 sz.

1941

Ujabb szociális problémák. Vásárhelyi Ifjuság, 1941 január
Vásárhely és a néprajz. Vásárhelyi Ifjuság, 1941 június
Magyarság könyve. Vásárhelyi Ifjuság, 1941 július

1942

Pusztuló telep /Mártély/. Vásárhelyi Ujhirek, 1942: 2. sz.
Gregus Máté. Vásárhelyi Ujhirek, 1942: 8 sz.
A magyar tábortüzhöz. Népujság, 1942. április 20.
Alföldi és erdélyi parasztság. Ifju Erdély, 1942: 11 sz.
Minőség és lélek. Március. Az erdélyi magyar egyetemi ifjuság
szava. Kolozsvár, 1 sz.

1943

A kalotaszegi népi jogélet-kutatás. Néprajzi Értesítő, 1943:
253-254.
A bálványosváraljai falukutató-tábor néprajzi munkája. Néprajzi
Értesítő, 1943: 253.

1944

Mártély népi jogszemlélete. Hajnalodik, 1944: 209-212.

1945

Népművelés - népi önművelés. Alföldi Ujság, 1945: 51 sz.

1946

Miért van szükség népfőiskolára? Alföldi Ujság, 1946. január
Jubilál a Tisza folyó. Alföldi Ujság, 1946. július 28.
Uj magyar nevelés felé. Független Ujság, 1946 augusztus 31.

1947

Őszinte megjegyzések a vidéki művelődésről. Alföldi Ujság,
1947. június
Sinka István balladái. Puszták Népe, 1947: 66-68.

1948

Gazdasági főiskolát Vásárhelyre. Független Ujság, 1948. január 22.
Agrártudományi Egyetemet a Viharsaroknak! Puszták Népe, 1948:
128-140.

1949

A hódmezővásárhelyi széldaráló. Ethnographia, 1949: 276-278.

1955

A földesuri hatalmaskodás egyik vásárhelyi emléke. Vásárhelyi
Szó, 1955: 11-13.

1956

Vásárhelyi híres vásárok. Adalékok Kiss Lajos munkájához. Vá-
sárhelyi Szó, 1956: 19-23.

Kiss Lajos köszöntése nyolcvanadik születésnapja alkalmával.
Csongrád Megyei Hirlap, 1961. március 12.

1967

Köleséri Sámuel bányászati szakkönyve 250 évvel ezelőtt jelent
meg. Bányászati Lapok, 1967: 717.

1974

"Vásárhelyi zenebona" 1774-ben. Csongrád Megyei Hirlap, 1974:
179-180.sz.

1976

Prof. Karl-Sigismund Kramer hatvan esztendő. Néprajzi Hírek,
1976: 1-2 sz. 10-11.

Jogi néphagyományaink gyűjtése a magyarországi vendek és a hor-
vátországi magyarok körében. Magyar Képes Ujság /Zágráb/,
1976. szeptember 1.

1977

Még Kiss Lajos is tévedhetett. Muzeumi Kurir, 1977. augusztus
Öt éve halt meg Venczel József. Néprajzi Hírek, 1977: 137-138.

1978

Dankó Imre tizedik éve dolgozik Debrecenben. Néprajzi Hírek, 1978: 1-2 sz. 60-63.

Prof. Karol Koranyira emlékezve. /A magyar tudomány lengyel barátja./ Néprajzi Hírek, 1978: 3-4 sz. 149-150.

Bónis György hatvanöt éves. Néprajzi Hírek, 1978: 3-4 sz. 128-130.

Családi jogi népszokások Alsó-Muraközben. Magyar Képes Ujság /Zágráb/, 1978.szeptember 1.

1979

Mitosz, népelet, néprajz, Könyvvilág, 1979.február

1980

Egy ujévi népszokás a Legfelsőbb Biróság előtt. Muzeumi Kurir, 1980.április

1981

Elfeledett folyóirat idézése. Magyar Nemzet, 1981.julius 24.

Távoli népek művészete. Könyvvilág, 1981.szeptember

Könyvismertetések

1943

Csányi József: Alsómuraközi családi jogi néphagyományok. Perlak, 1943 Kisebbségi Körlevél, 1943: 3-4 sz.

1948

Péter László: Mai magyar népismeret. Szeged, 1948 Puszták Népe, 1948: 76-78.

Imreh István: Székely falutörvények. Kolozsvár, 1947 Ethnographia, 1948: 205.

Tóth István György: A barkók öröklési jogszokásai. Eger, 1947 Ethnographia, 1948: 230.

Csizmadia Andor: A szociográfiai alapismeretek vázlata. Eger, 1947 Puszták Népe, 1948: 227-228.

1949

Papp László: Vezérfonal a népi jogélet kutatásához. Budapest, 1948 Ethnographia, 1949: 344-346.

1954

Bónis György: Hajnóczy József. Bp., 1954 Tiszatáj, 1954: 239-240.

1960

H. Löscher: Das erzgebirgische Bergrecht des 15. und 16. Jahrhunderts. Freiberg, 1958. Bányászati Lapok, 1960: 896.

1963

H. Spruth: Die Hausmarke. Neustadt an der Aisch, 1960. Ethnographia, 1963: 147-150.

K.S. Kramer: Volksleben im Fürstentum Ansbach und seinen Nachbargebieten /1500-1800/. Würzburg, 1961. Ethnographia, 1963: 150-153.

Bónis György: Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után /1686-1708/. Bp., 1962. Ethnographia, 1963: 635-638.

P. Toschi: "Rappresaglia" di studi di letteratura popolare. Firenze, 1956. Ethnographia, 1963: 639-640.

1964

Horváth Pál: A középkori falusi földközösségek jogtörténeti vonatkozásai. Bp., 1960. Agrártörténeti Szemle, 1964: 421-424.

1965

J. Kozisek - E. Mráz: Prédpisy z oboru geologie. Praha, 1963. Bányászati Lapok, 1965: 697.

W. Schönfeld: Körperbemalen, Brandmarken, Tätowieren. Heidelberg, é.n. Ethnographia, 1965: 272-273.

Tömörkény István: Munkák és napok a Tisza partján. Bp., 1963. Ethnographia, 1965: 636-637.

1966

Schram Ferenc: 1790-1819. közti körözőlevelek nyelvi és néprajzi adatai. Bp., 1964. Ethnographia, 1966: 626.

K.Ebert: Das Bergrecht in der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin, 1963. Bányászati Lapok, 1966: 17-21.

1968

Paulinyi Oszkár: A bányavállalkozók személyi köre a selmeci bányagazdaságban a XVI. század derekán. Bp., 1967. Bányászat, 1968: 141.

1971

Schram Ferenc: Magyarországi boszorkányperek /1529-1768/. Bp., 1970. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1971: 116-117.

Csizmadia Andor: A 600 éves felsőoktatás történetéből. /1367-1967/. Bp., 1968. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1971: 115-116.

1973

Schram Ferenc: Turai népszokások, Bp., 1973 Pest Megyei Hirlap, 1973.március 29.

1975

R. Vulcanescu: Ethnologie juridica. Bucuresti, 1970. Ethnographia, 1975: 210-213.

Imreh István: A rendtartó székely falu. Bukarest, 1973. Ethnographia, 1975: 463-646.

1976

István, Szabó: Hanyatló jobbágyság a középkor végén. In: Jobbágyok-parasztok. Bp., 1976. Demos, 1976/4: 285-286.

István, Szabó: A hajduk 1514-ben. In: Jobbágyok-parasztok. Bp., 1976. Demos, 1976/4: 285-286.

István, Szabó: Költözködési szabadság vagy földesuri biráskodás. In: Jobbágyok-parasztok. Bp., 1976. Demos, 1976/4: 289.

Adrienne, Körmeny: A Soltész telepítette falvak a Szepességben. Agrártörténeti Szemle, 1974. Demos, 1976/1: 52-53.

N.A. Demcsenko: Mezőgazdasági termelés Moldvában a XIX. században és a XX. században. Agrártörténeti Szemle, 1974. Demos, 1976/1: 41-42.

1977

K.S. Kramer: Grundriss einer rechtlichen Volkskunde. Göttingen, 1974. Ethnographia, 1977: 503-504.

András, Béres: A hortobágyi hidi vásár néprajza. In: Vásártörténet-hidivásár. Debrecen, 1976. Demos, 1977/1: 27.

Imre, Dankó: Tiszántuli vásárok-piacok. In: Vásártörténet - hidivásár. Debrecen, 1976. Demos, 1977/1: 27.

Imre, Katona: A magyar vásárok folklórja. In: Vásártörténet - hidivásár, Debrecen, 1976. Demos, 1977/1: 51.

1978

Tálas István: Kiskunság. Bp., 1978. Könyvvilág, 1978. február

Horváth Pál: Tudománytörténeti és módszertani kérdések és jogtörténet köréből. Bp., 1974. Ethnographia, 1978: 293-294.

Népismereti Dolgozatok 1978. Bukarest, 1978. Néprajzi Hírek, 1978: 118-119.

A magyar néprajz története - angolul. Néprajzi Hírek, 1978: 119.

Faller Jenő: Jó szerencsét! Események, képek a bányászat múltjából. Bp., 1975. Ethnographia, 1978: 294-295.

1979

Magyar Néprajzi Lexikon. I. Bp., 1977. Hungarológiai Értesítő, 1979: 192-193.

Tálas István: Kiskunság. Bp., 1977. Hungarológiai Értesítő, 1979: 202.

Péter László: Szeged utcanevei. Szeged, 1974. Ethnographia, 1979: 454-455.

1980

Sándor, Bálint: A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj. I-II. Szeged, 1978-79. Demos, 1980: 26-27.

Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalmi néprajzához. Bp., 1978. Acta Ethnographica, 1980: 463-466.

Dankó Imre: Opuscula Ethnographica. Debrecen, 1977. Honismeret, 1980: 1. 80.

Imreh István: Erdélyi hétköznapiak. Bukarest, 1979. Ethnographia, 1980. 595-596.

1981

Imre, Katona: Mi a különbség? Közéleti vicceinkről. Demos, 1981. 211.

Imreh István: Erdélyi hétköznapiak. Hungarológiai Értesítő, 1981. 3-4. 226-227.

Magyar Néprajzi Lexikon. 2. kötet. Bp., 1979. Hungarológiai Értesítő, 1981. 3-4. 233-234.

Szenti Tibor: A tanya. Bp., 1979. Hungarológiai Értesítő, 1981. 3-4. 250-251.

Népszerűsítő cikkek

- Magyar jog és magyar társadalom. Puszták népe, 1946. 1. 17-22.
Este a fonóban. Puszták népe, 1947: 258-262.
A magyar nép szabadságjogai. Alföldi Ujság, 1947. nov. 19.
Az alapvető emberi jogok. Alföldi Ujság, 1947. nov. 12.
A hatvanéves Kodály. Alföldi Ujság, 1947. dec. 16.
Török Károly emlékezete. Alföldi Ujság, 1948. márc. 28.
Az elfelejtett tokaji ribillió emlékére. Független Ujság, 1948.
jan. 2.
Bányajogi előadások Budapesten. Magyar Jog, 1960: 236-237.
Hatályba lépett a gázenergia-törvény. Magyar Hirlap, 1970. jul. 1.
Kettős évforduló a bányászatban. Magyar Hirlap, 1970. nov. 27.
Előkerültek a vásárhelyi boszorkányperek. Csongrád megyei Hir-
lap, 1970. nov. 17-18.
A muraközi "aranyász"-ok. Magyar Képes Ujság /Zágráb/, 1977.
jun. 15.
Milyen volt a nagycsalád a szlavóniai magyaroknál? Magyar Képes
Ujság /Zágráb/, 1977. okt. 15.
Amiről a vásárhelyi kövek beszélnek. Muzeumi Kurir, 1978. jul.
Boszorkányok a máglyán. Magyar Hirlap, 1978. július 21.
Párválasztás hajdanában. Hevesi Szemle, 1978. 4. sz. 45-51.
Vendetta és önbíráskodás. Magyar Hirlap, 1979. márc. 16.
A tanyáról és az emberről. Magyar Nemzet, 1979. jul. 17.
Emlékezés Ortutay Gyulára. Csongrád Megyei Hirlap, 1980. márc. 23.
Tájak, szokások, viccek. Könyvvilág, 1980. április
Megszólalnak az ősi tárgyak. Könyvvilág, 1980. november
Nemzetközi Finnugor Kongresszus Turkuban. Magyar Nemzet, 1980.
szept. 12.
A szegény ember tudósa. Magyar Nemzet, 1981. ápr. 14.

Szintézis a mai magyar társadalomról. Beszélgetés Kulcsár Kálmán akadémikussal. Könyvvilág, 1981. január

"Szerkesztettem a Puszták Népét..." Csongrád Megyei Hirlap, 1981. szept. 8, 9-13, 15-16.

Magyar Néprajzi Lexikon 1. kötet /1977/ 21 címszó, 2. kötet /1979/ 32 címszó, 3. kötet /1980/ 42 címszó, 4. kötet /1981/ 28 címszó

Kb. 60 népszerűsítő rádióelőadás, amelyek közül megjelent 3 a Kis magyar néprajz a rádióban /Bp., 1978/ c. kötetben

Vásárhelyi népművészet Óbudán. Magyar Hirlap, 1982. febr. 3.

Munkáira való hivatkozások

A kalotaszegi népi jogélet kutatás. NÉ., 1943: 253-254.

Hiv.: Bónis György: Népi jogszemlélet és jogalkotás. Puszták Népe, 1948: 22-23.

Erdély öröklési jogszokásai. Hitel, 1944: 379-400.

Hiv.: Tóth Zoltán György: A barkók öröklési jogszokásai. Eger, 1947. 24-25, 27.

Papp László: A magyar népi jogélet kutatása. Bp., 1948. 16.

Péter László: Két jogtörténeti emlék. Somogyi Könyvtári műhely. 1975: 40.

Magyar Néprajzi Lexikon. 1. kötet /1977/ 643.

Magyar Néprajzi Lexikon. 4. kötet /1981/ 134.

Egyed Ákos: Falu, város, civilizáció. Bukarest, 1981. 327, 342.

Mártély népi jogélete. Kolozsvár, 1944

Ism.: Ethnographia, 1944: 174-175. /Papp László/

Magyar Jogi Szemle, 1944: 523-526. /Hofer Miklós/

Századok, 1944: 566-568. /Degré Alajos/

Hiv.: Lőkös Zoltán: Jogi életünk demokráciája. Délmagyarország, 1946. január 31.

Péter László: Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve. Puszták Népe, 1947: 51.

Papp László: A magyar népi jogélet kutatása. Bp., 1948, 16.

Fél Edit: A magyar népi társadalom életének kutatása. Bp., 1948, 76.

Balassa Iván: Adatok a Békés és Csongrád megyei részesmunka és ledolgozás kérdéséhez /1850-1944/. Ethn., 1955: 189, 218.

- Kulcsár Kálmán: A jogszociológia problémái. Bp., 1960, 118, 121.
- Kulcsár Kálmán: A népi jog és a nemzeti jog. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője. 1961: 175, 178, 180.
- Takács Lajos: A dohánytermesztés Magyarországon. Bp., 1964, 138, 394, 399.
- Sápi Vilmos: A mezőgazdasági bérmunkásság jogviszonyai Magyarországon a XVI. századtól 1848-ig. Bp., 1967, 120.
- Szabó László: Munkaszervezet és termelékenység a magyar parasztságnál a XIX-XX. században. Szolnok, 1968. 143.
- Bőrösök Vince: A falu közigazgatása, a lakosság jogtudata és jogi szokásai. In: Tápé története és néprajza. Tápé, 1971. 244, 247, 252.
- Gráfik Imre: A tulajdont jelölő jelek rendszere a népi műveltségben. In: Szemiotikai tanulmányok. Bp., 1972, 76, 99.
- Csizmadia Andor - Kovács Kálmán - Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet. Bp., 1972. 43.
- Kulcsár Kálmán: Társadalom, politika, jog. Bp., 1974. 211, 218.
- Magyar Néprajzi Lexikon. 1. kötet /1977/, 132, 565, 590, 684, 686.
- Kis magyar néprajz a rádióban. Bp., 1978. 428.
- Hegyí Imre: A népi erdőkiélés történeti formái. Bp., 1978, 215.
- Balassa - Ortutay: Magyar néprajz. Bp., 1979, 678.
- Sozan, M.: The History of Hungarian Ethnography. Washington, 1979, 278, 409.
- Vulcanescu, R.: Dictionar de etnologie. Bucuresti, 1979, 414.

Magyar Néprajzi Lexikon. 3. kötet /1980/, 697.

Szabó László: A magyar rokonsági rendszer. Debrecen, 1980, 9.

Magyar Néprajzi Lexikon. 4. kötet /1981/, 43.

A juhtartás népi jogszabályai Bálványosváralján. Erdélyi Múzeum, 1944: 1-14.

Hiv.: Kós Károly: A kalotaszegi kosarazó juhászat. Miscellanea Ethnographica. Kolozsvár, 1947, 3, 6-7.

Bónis György: Az erdélyi magyar szellemtudomány két éve. Puszták Népe, 1947: 109.

K. Kovács László: A magyar állattartás kutatása. Bp., 1948. 16, 24.

Papp László: A magyar népi jogélet kutatása. Bp., 1948. 16.

K. Kovács László: A közös fejős-juhnyájak tejhaszonvételi formái Erdélyben 1900 körül. Népi Kultúra - Népi Társadalom, 1970: 14, 18.

Vulcanescu, R.: Ethnologie juridica. Bucuresti, 1970. 325-326.

Vulcanescu, R.: Dictionar de etnologie. Bucurest, 1979. 414.

Bakos Ferenc: A magyar szóképzlet román elemeinek története. Bp., 1982, 96, 403-4, 500.

Magyar jog és magyar társadalom. Puszták Népe, 1946. 1. sz. 17-22.

Ism.: Jogtudományi Közlöny, 1946.nov. 5. /V.P./

Hiv.: Tóth Zoltán György: A barkók öröklési jogszokásai. Eger, 1947. 22.

A népi jogéletkutatás problémái a Nagy-Alföldön. In: Alföldi Tudományos Gyűjtemény, Szeged, 1948. 302-311.

Hiv.: Gráfik Imre: A tulajdont jelölő jelek rendszere a népi műveltségben. In: Szemiotikai tanulmányok, 1972, 78.

Vásárhelyi hires vásárok. Népr. Közl. 1958: 344-357.

Hiv.: Dankó Imre: Tiszántuli vásárok-piacok. In: Vásártörténet-Hidivásár. Debrecen, 1976, 85.

Katona Imre: A magyar vásárok folklórja. In: Vásártörténet-Hidivásár. Debrecen, 1976, 112, 119, 172.

Magyar Néprajzi Lexikon. 1. kötet /1977/, 565.

Kis magyar néprajz a rádióban. Bp., 1978, 427.

Dankó Imre: Piaci és vásári viselkedésformák. Népi Kultúra - Népi Társadalom, 1980: 188.

Régi vásárhelyi tulajdonjegyek. Index Ethnographicus. 1958: 210-239.

Ism.: Familiengeschichtliche Blätter /Berlin/, 1962: 15.
/Spruth, H./

Hiv.: Vulcanescu, R.: Les signes juridiques dans la région Carpat-Balcanique. Revue des Etudes sud-est Européennes. Tome II. /1964/, 55.

Gráfik Imre: A tulajdont jelölő jelek rendszere a népi műveltségben. Szemiotikai tanulmányok. Bp., 1972, 79, 85, 97.

Györgyi Erzsébet: A tojáshímzés diszitménykincse. NE., 1974: 68, 83.

Gráfik Imre: A családon belüli tulajdonjelek. In: Jel és közösség. Bp., 1975. 69.

Hoppál, M.: Vengerszkije izsledovanyija po etnoszemiotike. Acta Ethn., 1976: 379.

Gráfik Imre: On Property Marks Containing Letters /In Hungary/. Acta Ethn., 1981: 38, 43, 51.

Kőrösfői "örökségek" tulajdonjegyei. Népr. Közl., 1959: 23-38.

Ism.: Familiengeschichtliche Blätter /Berlin/, 1962: 14-15.
/Spruth, H./

Hiv.: Takács Lajos: A dohánytermesztés Magyarországon. Bp., 1964, 228.

Szabó László: A társadalomnéprajz alapvető kérdéseiről. Szolnok, 1970, 36, 132.

Szabó László: A társadalomnéprajz kutatásának terminológiaiájához. Szolnok Megyei Muzeyi Évkönyv. 1973. 249.

Magyar Néprajzi Lexikon. 4. kötet /1981/, 57-58.

Vásárhelyi testamentumok. Bp., 1961.

Ism.: Valóság, 1961. 5.sz. 107-109. /Kristó Nagy István/
Történelemtanítás, 1961. 4.sz. 18-20. /Kenéz Győző/
Csongrád Megyei Hirlap, 1961.május 1. /Péter László/
Élet és Irodalom, 1961.november 18. /Osváth Béla/
Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde, 1961: 181. /Karl-S. Kramer/

Ethnographia, 1961: 635-638. /Katona Imre/

Acta Ethnographica, 1962: 218-220. /Bónis György/

Agrártörténeti Szemle, 1963: 223-225. /Horváth Pál/

Demos /Berlin/, 1963: 17.

Folk-Liv /Stockholm/, 1964-65: 152-153. /Rohan-Csermak, G./

Familiengeschichtliche Blätter /Berlin/, 1965: 8,
/Spruth, H./

Hiv.: Svecová, S.: Klasifikácia rodinných foriem v Slovenskom materiáli. Cesky Lid, 1966: 85.

Szabó László: Munkaszervezet és termelékenység a magyar parasztságnál a XIX-XX. században. Szolnok, 1968. 105, 112.

Szabó László: A társadalomnéprajz alapvető kérdéseiről. Szolnok, 1970. 36, 133.

Börcsök Vince: A falu közigazgatása, a lakosság jogtudata és jogi szokásai. In: Tápé története és néprajza. Tápé, 1971. 246-247.

Dömötör Tekla: Magyar népszokások. Bp., 1972, 65-67, 70.

- Csizmadia Andor - Kovács Kálmán - Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet. Bp., 1972, 51.
- Gráfik Imre: A tulajdont jelölő jelek rendszere a népi műveltségben. In: Szemiotikai tanulmányok. Bp., 1972, 79-80.
- Szabó László: A társadalom néprajzkutatásának terminológiájához. In: Szolnok Megyei Muzeumi Évkönyv, 1973: 249.
- Svecová, S.: Príspevok k obyčajovému právu na Slovensku. Cesky Lid, 1974, 15-16.
- Péter László: Két jogtörténeti emlék. Somogyi könyvtári műhely, 1975: 41.
- Szilágyi Miklós: Halászati üzemformák a Tisza vidékén a XVIII-XIX. században. Ethn., 1975: 523-524, 526, 528. Magyar Néprajzi Lexikon. 1. kötet /1977/, 45, 171, 290, 327, 394, 504, 554, 557, 565, 687.
- Szilágyi Miklós: A magyar halászat néprajzi kutatásának elméleti és módszertani problémái. Kecskemét, 1978, 25.
- Szilágyi Miklós: A halászat jelentősége a paraszti önellátásban és árutermelésben. Agrártörténeti Szemle, 1978: 84-86, 96.
- Rokolya Gábor: Az öröklés Szegeden a reformkorban /1825-1848/. Somogyi könyvtári műhely, 1978: 27, 29-30.
- Paládi-Kovács Attila: A magyar parasztság rétgazdálkodása. Bp., 1979, 70, 106, 110, 113, 365, 387, 400, 423, 466.
- Herczeg Mihály: Szolgák, cselédek Hódmezővásárhelyen 1848 előtt. Szeged, 1979, 81-82, 92, 101.
- Vulcanescu, R.: Dictionar de etnologie. Bucuresti, 1979, 414.
- A magyar tanyarendszer múltja. Bp., 1980. 118, 120-121, 128, 174, 175, 182, 204, 207.

Magyar Néprajzi Lexikon. 3. kötet /1980/, 206, 222, 434, 440, 441, 514.

Magyar Néprajzi Lexikon. 4. kötet /1981/, 139, 266.

Penavin Olga: A nagycsaládszervezet Szlavóniában /Kőrögyon/. Ujvidék, 1981. 17, 81o.

Die wichtigsten juridischen Verfügungen des neuen ungarischen Berggesetzes. Freiburger Forschungshefte, 1961: 23-28.

Hiv.: Schönherr, H.: Gedanken zur Neuregelung der bergrechtlichen Bestimmungen in der Deutschen Demokratischen Republik. In: Freiburger Forschungshefte. Leipzig, 1963, 61, 63.

Radnay, J.: Zu System und Inhalt der im Bergbau geltenden arbeitsrechtlichen Bestimmungen nach ungarischen Recht. In: Freiburger Forschungshefte. Leipzig, 1963, 93-94.

Mádl Ferenc: A deliktuális felelősség. Bp., 1964, 478-479, 481, 557.

Spruth, H.: Die Hausmarke, Neustadt an der Aisch. 1960 /Ismer-tetem Ethn., 1963: 147-150./

Hiv.: Gráfik Imre: A tulajdont jelölő jelek rendszere a népi műveltségben. In: Szemiotikai tanulmányok. Bp., 1972. 89, 91.

A jószágok égetett tulajdonjegyei Magyarországon. Ethn., 1965: 187-199, 359-410.

Hiv.: Szabó László: A társadalomnéprajz alapvető kérdéseiről. Szolnok, 1970. 36, 132.

Vulcanescu, R.: Etnologie juridica. Bucurest, 1970 325-326.

Gráfik Imre: A tulajdont jelölő jelek rendszere a népi műveltségben. In: Szemiotikai tanulmányok. Bp., 1972. 82-83, 90-91.

Szabó László: A társadalom néprajzi kutatásának terminológiájához. Szolnok Megyei Muzeumi Évkönyv. 1973. 249.

Börcsök Vince: Az aratás és cséplés hagyományai, jogi szokásai Szeged környékén a századfordulótól napjainkig. In: Néprajzi Dolgozatok. Szeged, 1973-1974. 305.

Csorba Csaba: Tulajdonjegyek, mesterjegyek, polgári címerek. Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XIII-XIV. Miskolc 1975. 146, 181.

Gráfik Imre: A családon belüli tulajdonjegyek. In: Jel és közösség. Bp., 1975. 68.

Hoppál, M.: Vengerszkieje iszledovanyija po etnoszemiotike. Acta Ethn., 1976: 379.

Katona Imre: Őstörténetünk kérdései a szociálanthropológia megvilágításában. In: Magyar Őstörténeti tanulmányok. Bp., 1977. 195, 197, 200, 208.

Magyar Néprajzi Lexikon. 1. kötet /1977/, 250, 688.

Dömötör Tekla: A magyar nép hiedelemvilága. Bp., 1981. 226, 250.

Gráfik Imre: On Property Marks Containing Letters /In Hungary/. Acta Ethn., 1981: 37, 43, 46, 51.

A deficiens jobbágy végrendelete a XVIII-XIX. században. Agrártörténeti Szemle, 1966: 401-431.

Hiv.: Magyar Néprajzi Lexikon. 1. kötet /1977/, 504, 687.

Results and Tasks of Legal Ethnology in Europe. Ethnologica Europaea /Paris/, 1967: 195-217.

Ism.: Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft, 1969: 64. /Schott, R./

Hiv.: Szabó László: A társadalomnéprajz alapvető kérdéseiről. Szolnok, 1970. 36, 133.

Vulcanescu, R.: Etnologie juridica. Bucurest, 1970. 325.

Freedman, M.: Social and Cultural Anthropology. Paris-The Hague, 1973-74, 47, 225.

Kulcsár Kálmán: Társadalom, politika, jog. Bp., 1974. 212, 216.

Kramer, K.S.: Grundriss einer rechtlichen Volkskunde. Göttingen, 1974, 13-16.

Schempf, H.: Rechtliche Volkskunde und moderne Gesetzgebung. In: Forschungen zur Rechtsarchäologie und Rechtlichen Volkskunde. Bd. 1. Zürich, 1978. 104-105.

Kulcsár Kálmán: A jog etnológiai kutatásának problémája - ma. Valóság, 1978. 9.sz. 2.

Vulcanescu, R.: Dictionar de etnologie. Bucurest, 1979. 414.

Sozan, M.: The History of Hungarian Ethnography. Washington, 1979, 409.

Magyar Néprajzi Lexikon. 4. kötet /1981/, 134.

Eingebrannte Eigentumsmarken des Viehs in Ungarn. Acta Ethn., 1968: 225-264.

Ism.: Familiengeschichtliche Blätter /Berlin/, 1969: 220-221 /Spruth, H./

Szovjetszkaja Etnografija, 1970: 164-166. /Dracsuk, V.Sz./

Hiv.: Dracsuk, V.Sz.: Szisztemi znakov szevernava Pricserno-Morja. Kiev, 1975, 49-50, 56, 65, 78, 88-89, XX. tábla.

Straussenburg, A.A.: Beiträge zur siebenbürgischen Wappenkunde. Köln-Wien, 1981. 201-207.

Népi jogtudat Tömörkény István műveiben. Ethn., 1970: 421-429.

Hiv.: Gráfik Imre: A tulajdont jelölő jelek rendszere a népi műveltségben. In: Szemiotikai tanulmányok. Bp., 1972. 77.

Kulcsár Kálmán: Társadalom, politika, jog. Bp. 1974. 221.

Ortsbestimmende /administrative/ Viehbrandzeichen in Ungarn.

In: Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Bp., 1969. 417-438.

Ism.: Familiengeschichtliche Blätter /Berlin/, 1969: 226. /Spruth, H./

Hiv.: Gráfik Imre: A tulajdont jelölő jelek rendszere a népi műveltségben. In: Szemiotikai tanulmányok. Bp., 1972. 79, 84.

Straussenburg, A.A.: Beiträge zur siebenbürgischen Wappenkunde. Köln-Wien, 1981. 201-207.

Magyar bányajog. Bp., 1970

Ism.: Ruch Prawniczky, Socjologiczny i Ekonomiczny. 1972. 4.sz. /agopszowicz, A./

Hiv.: Bányászati és Kohászati Lapok. Bányászat. 1971. 5.sz. 353-354, 10.sz. 722-723, 1972. 1.sz. 60-61, 3.sz. 203-204, 1973. 2.sz. 132-133, 3.sz. 191-202, Észak-Magyarország, 1973. október 19. és 1974. október 18. számai, Bányászati és Kohászati Lapok. Bányászat, 1974. 4.sz. 286-287, 1978. 10. sz. 720.

Makói paraszttok végrendeletei. Ethn., 1974: 493-512.

Hiv.: A magyar tanyarendszer multja. Bp., 1980. 138.

Balassa - Ortutay: Magyar néprajz. Bp., 1979. 679.

Die juridische Volksbräuche der Eheschliessung bei den Ungarn
Acta Ethn., 1976: 221-249.

Ism.: Český Lid, 1970: 216. /Horváthová, H./

A vásár és jogi népszokásai. In: Vásártörténet-Hidivásár. Debrecen, 1976. 333-376.

Ism.: Tiszatáj, 1978. szeptember, 94-95. /Kósa László/

Az európai jogi néprajz eredményei és feladatai. Létünk /Ujvidék/ 1976. 3-4.sz. 86-107.

Hiv.: Imreh István: Erdélyi hétköznapiak /1750-1850/. Bukarest, 1979, 309, 329.

Vulcanescu, R.: Dictionar de etnologie. Bucurest, 1979. 414.

Öt éve halt meg Venczel József. Néprajzi Hírek, 1977: 137-138.

Hiv.: Imreh István /szerk./. Venczel József: Az önismeret utján. Bukarest, 1980. 183.

Collecting Legal Folk Customs in Hungary. Acta Ethn., 1980:
181-205.

Ism.: JUAES Commission on Contemporary Folk Law Newsletter.
IV. 1981. Nijmegen. 25. /Steenhoven, Geert van den/

Magyar jogi népszokások. Bp., 1981.

Ism.: Magyar Nemzet, 1981. március 1. /Katona Imre/

Könyvvilág, 1981. március /F. Hazay Lujza/

Kisalföld, 1981. március 14.

Csongrád Megyei Hirlap, 1981. május 1. /Szentí Tibor/

Valóság, 1981. május. 109-111. /Vekkerdi László/

Könyvpremier Hódmezővásárhelyen 1981. május 7. A könyvet - irodalmi műsor keretében - bemutatta Kulcsár Kálmán akadémikus.

Egyetemi Lapok, 1981. május 25.

A MEDOSZ Lapja, 1981. június 16. /Leopold Györgyi/

Üzenet /Ujvidék/, 1981: 378-380. /Penavin Olga/

Élet és Irodalom, 1981. augusztus 15. /Varga Domokos/

Magyar Tudomány, 1981. október /Csillag György/

Jogtudományi Közlöny, 1981. október, 880-886. /Varga Csaba/

Confessio, 1981. 4.sz. 127-128. /Szathmáry Lajos/

Korunk /Kolozsvár/, 1981. november, 877-888. /Nagy Olga/

Utazási Magazin, 1981. Tél

Világosság, 1981. december, 786-787. /Dömötör Tekla/

Magyar Jogász Szövetség Állam- és Jogtörténeti Bizottság könyv-vitája, 1981. december 14. /Degré Alajos, Bónis György, Kállay István referátumai./

Kincses Kalendárium. 1982. /Császár Nagy László/

A hét /Bukarest/, 1982. január 15. /Imreh István/

Magyar Jog, 1982. január. 79-84. /B.Kállai István, dr.Szegedi Krisztina/

Békési Élet, 1982. február. 260-262. /Szabó Ferenc/
Forrás, 1982. március. 88-90. /Katona Imre/
Ethnographia, 1982: 158-159. /Bónis György/
Honismeret, 1982. 4. 54-55. /Szenti Tibor/

Pótlás Tárkány Szücs Ernő munkáinak sokszorosított jegyzékéhez

- 173/ Évszázados falutörvényeink = Honismeret, 1983. 5.sz. 3-5.
174/ A mai magyar jogi népszokások értékelése = Valóság, 1983.
7.sz. 71-75.
175/ A vásárhelyi "baromgazdaság" - Kiss Lajos Emlékkönyv.
Szerk.: Dömötör János - Tárkány Szücs Ernő. Hódmezővásár-
hely, 1983. 139-170.
176/ Fejezetek Békés társadalomnéprajzából - Békés város nép-
rajza. Dankó Imre. Békés, 1983. 695-750.

A Folklóre Tanszék kutatósi jutalmái 1982–83–84

Az Artes Populares évkönyv előző számainak egyikében /8. 1982. 252-253. o.-on/ már tájékoztattuk olvasóinkat a Folklóre Tanszék kutatósi jutalmáról, valamint az első ilyen jutalom odaítéléséről. Még 1982-ben sorra került a második ilyen jutalom odaítélése is. Erre jó alkalmat adott az első budapesti nemzetközi afrikánisztikai konferencia /1982. november 1-4./, amelyet tanszékünk rendezett. Ennek végén nyújtottuk át az oklevelet a távollevő kitüntetett kollégáknak, és a leudáció szövegét is röviden ismertettük. Ennek teljes magyar szövegét közöljük az alábbiakban.

A harmadik és negyedik kutatósi jutalomra 1983-ban került sor. Itt is módunkban volt felhasználni kollégáink budapesti tartózkodását arra, hogy az átadásnak méltóbb keretet kölcsönözzünk. Különös örömünkre szolgál, hogy a negyedik jutalom átadását összekapcsolhattuk az első jugoszláv-magyar folklórisztikai szimpoziummal /Budapest, 1983. november 1-3./, amelynek munkálataiban tanszékünk is tevékeny részt vállalt.

GÖRÖG Veronika

Veronika GÖRÖG Budapesten született, itt végezte iskoláit, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen francia szakra iratkozott be. 1956 után Franciaországban folytatta tanulmányait, afrikánisztikát tanult. Az ottani rendszer szerinti harmadik ciklusu doktorátusát etnológiából szerezte 1973-ban az Université de Paris V és az École Pratique des Hautes Études keretében /Noirs et Blancs. Leurs rapports à travers la littérature orale africaine címmel/. Afrikanista, folklorista és bibliográfus, a Centre National de la Recherche Scientifique /CNRS/ tudományos kutatója, a párizsi Maison des Sciences de l'Homme épületében működő Centre d'Études Africaines munkatársa, emellett az École des Hautes Études en Sciences Sociales, illetve a Paris III egyetem keretében oktatói tevékenységet is folytatott.

Jelentős terepmunkát végzett Afrikában, elsősorban a bambarák körében, foglalkozott azonban általában is a mande népek folklórjával. Etnológiai és vallástudományi feljegyzések mellett voltaképpen a mítoszokra és még inkább a mesékre specializálódott. Különösen jelentős 1972-es és 1975-ös kutatóútja a Mali államban élő bambarák körében. Ezek eredményei kötetekben is hozzáférhetők /Gérard MEYERrel közösen: Contes bambara du Mali et du Sénégal Oriental, Paris, 1974. és Contes bambara du Mali, valamint Mali bamanan asiirinw, Paris, 1979. francia, illetve bambara nyelven/. E gyűjtemények alapján készült a Budapesten, az Európa Könyvkiadó "Népek meséi" sorozatában megjelent magyarnyelvű bambara mesekötet /A madáron vett menyasszony Budapest, 1984/ is. Az egyes mesékhez gondos funkcionális jegyzetek készültek, valamint az egyes motívumok értelmére, elterjedésére vonatkozó adatok is.

Veronika GÖRÖG a SELAF /Société pour l'Étude des Langues Africaines/ keretében részt vett a fának az afrikai mesékben betöltött szerepével foglalkozó kutatócsoport munkájában. Ennek eredményei három füzetben jelentek meg /Geneviève CALAME-GRIAULE ed.: Le thème de l'arbre dans les contes africains, Paris, 1969-1970-1976/. Itt a második kiadványban az "igazságosztó fa" témáját dolgozta fel. Ezen kívül részt vett az imposztortörténetek hasonló jellegű nemzetközi afrikai feldolgozásában /His-

toires d'enfants terribles - Afrique Noire, Préface et conclusion par Geneviève CALAME-GRIAULE, Paris, 1980/ is, itt a mande változatokat mutatta be. Külön érdeklődésre tarthat számot a feketék és fehérek eredetéről szóló afrikai epikus anyag gazdag bemutatása, doktori értekezésének megjelent könyv-változatában /Noirs et Blancs, leur image dans la littérature orale africaine, Paris, 1976/. Más tanulmányaiban afrikai mesei és mitikus témaköröket dolgoz fel, illetve a szóbeliség általános kérdéseivel foglalkozik. Több ízben mutatta be a párizsi francia afrikanisták által kialakított szövegelemző módszert, utalt az egyes mesék és mitoszok etnológiai hátterére.

1968-tól vett tevékenyen, sőt irányító jelleggel részt a francia afrikanisták által kiadott "analitikus-szelektív" szóbeliség-bibliográfiában, amelynek első éves kiadványai a Cahiers d'Etudes Africaines hasábjain jelentek meg. Ebből készült el az az összesítő bibliográfia, amely ma francia nyelven mindenképpen a legfontosabb tájékoztató segédeszköz az afrikai szájgyományszót illetően /littérature orale d'Afrique Noire - Bibliographie analytique, Paris, 1981 /, erősen válogatva is mintegy 3000 annotált adattal. Ez a munka is tovább folytatódik.

Emellett is jelentős tudományos szervező munkássága. A Párizsban megjelenő Cahiers de Littérature Orale /CLO/ szerkesztő bizottságának tagja. E nemzetközi folyóirat 9., magyar számát ő hozta létre 1981-ben. Ugyancsak 1981-ben ő volt az egyik szervezője az első angol-francia kollokviumnak, amelyet az afrikai szóbeli irodalomnak szenteltek. A megjelent publikációt /Genres, Forms, Meanings: Essays in African Oral Literature, Oxford, 1982/ ő szerkesztette. 1982 márciusában a Párizsban rendezett nemzetközi népköltészetkutató konferencia /Journées d'Études en littérature Orale/ egyik fő szervezője, a készülő kiadvány gondozója volt. Számos tanulmányutat tett különböző országokban, részt vett számos nemzetközi folklorisztikai konferencián.

Igen jó és sokoldalú a kapcsolata a magyarországi tudományos intézményekkel, köztük az ELTE Folklóre Tanszékével is. Több ízben tett hivatalos látogatást Magyarországon, előadásokat

tartott, többek között tanszékünkön is. A hazai publikációkban is rendszeresen szerepel, dolgozatát közli a Folklore Tanszék által rendezett "A mese" c. konferencia, valamint az első magyarországi afrikai folklór-konferencia

kiadványa is. Az utóbbi években sok eredménnyel kecsegtető terepmunkát is kezdett Magyarországon, egy nógrádi mesemondó anyagát dolgozza fel. Ezenkívül foglalkozott a magyar eredetmondák igen tág körű nemzetközi összefüggések keretében való bemutatásával is.

Számos publikációjában neve Veronika GÖRÜG-KARADY /vagy hasonló/ alakban is szerepel. Férje, KARÁDY Viktor, ugyancsak Párizsban él, szociológus kutató, akit elsősorban Marcel MAUSS műveinek kiadójaként ismer világszerte az etnológus társadalom is. Az ő érdeklődési köre kiterjed a magyar értelmiség szociológiájától az afrikanisztika műveinek tudománysszociológiai analysiséig.

GÖRÜG Veronika sokrétű munkássága a magyar tudományosság szempontjából is rendkívül fontos. Folytatása mind a magyar afrikanisztikának, mind a magyar folklorisztikának, olyan kerek és témák között, amelyekre hazai kutatók aligha számíthatnak. Ezért különösen nagyra értékeljük azt az állandó kapcsolatot, amelyet hazai kollégáival fenntart. A Folklore Tanszék kutatási témáival szoros összefüggésben, gyakran egyenesen együttműködésben végzett kutatásai eredményességében továbbra is bizunk. Jelentősnek tartjuk, hogy mind az ún. "egyéniégkutató" magyar folklorisztikai iskola, mind a párizsi strukturális-témaelemző módszer alkalmazását immár két kontinensen végezte el, ennek következtében a magyar mesevizsgálat számára nemcsak érdekes új adatokat szolgáltatott, hanem újabb elméleti felismerések lehetőségét is biztosította. Bibliográfiai-rendszerező, és elméleti-áttekintő munkái pedig azok számára is fontosak, akik csak távolabbról érintkeznek személyes kutatási feladatkörével.

NAGY Olga

NAGY Olga 1920. december 28-án Nagyernyéven született, Erdélyben. Néhány forrás 1921-et jelöli meg születési éveként, ez azonban téves. Édesapja ugyanis megegyezett a jegyzővel, hogy fiatalítsák az ujszülött leányt, akit 1921. január 2-re irtak be. Maga NAGY Olga véletlenül, a családi Bibliából tudta meg valódi születési napját. Édesapja 1920-ig gazdatiszt volt, majd hazament parasztnak. Minden rokona paraszt volt, csakhát mostoha-fiu, és ezért odaadták tanulni, hogy megszabaduljanak tőle. Amikor hazament, sikerült néhány holdat visszaperelnie a testvérektől. Minthogy édesapja öntudatos paraszt volt, leányát is a falu nevelte. Anyja ugyan polgári családból származott, de mintegy anyai ösztönből ő is úgy akarta, hogy gyermekei a faluban otthónként nőjenek fel. Átvették a népi hagyományokat, az ünnepeket ugyanúgy ülték meg, mint a többi paraszt. Ebben nőtt fel NAGY Olga.

Apai ágon családja mezőpaniti, oda mentek vissza a kétéves kisleánnyal. Eredetileg lófő székely volt a család, otthon még megvolt a régi cimer, minden bizonnyal a szokásos kard és a levágott török fej. Mezőpanit már a Mezőség széle, telepített falu, ahova a székelyeket valamilyen harci erényükért telepítették. Édesanyját FLEISCHMANN Olgának hívták, német, pontosabban osztrák családból származott. A rokonok Bécsben laktak, majd anyai nagyapja jött le Fehértemplomba, ahol még nemrég is éltek unokatestvérei. Németül mégsem tanult meg otthon, mivel a sok munkában elcsigázott édesanyja nem tanította német szóra a gyerekeket. Édesapja gazdálkodásának eredményeként a megszerzett pár hold is elveszett, úgyhogy a felnövő diáklány már igazán szegény volt.

Heten voltak testvérek, tiz-tizenöt évvel is idősebbek között ő volt a legfiatalabb. Legnagyobb hatással hat évvel idősebb bátyja, NAGY Ödön volt rá, aki néprajzzal foglalkozott. NAGY Ödön korábbi néprajzi tanfolyamok és kolozsvári egyetemi /meg teológiai/ tanulmányok bevégezése után Budapestre jött, ahol több éven át GYÖRFFY István tanítványa volt. GYÖRFFY szerette volna, ha Budapesten marad mellette, doktorál, majd tanársegédje lesz, ő azonban visszatért szórványlelkésznek Erdélybe, ahol

Sármáson szolgált, egy nyomorult kicsi helyen, ahol harminc család ha volt, soha papot nem tartottak, egy istállóból csináltak neki valami papi lakot. Budapestről Erdélybe visszaérkezése után jelent meg népszokásgyűjteménye /amelyet MAKKAI Endrével együtt publikált, mindmáig egyedüli kiadványaként az erdélyi magyar szokásanyagnak/. Ennél jóval nagyobb gyűjtött anyaga is volt, amelyeket kollégáival és lelkésztársaival együtt állított össze, készített sajtó alá. Ez a nagy gyűjtemény zömmel mindmáig kiadatlan maradt.

NAGY Olga elemi iskoláit Mezőpaniton végezte, majd bement Marosvásárhelyre a gimnáziumba, ahonnan a román leányliceumba került át, mivel egyetlen leányliceum volt a városban. Igazában itt tanulta meg a román irodalmi nyelvet, valamint kitűnő tanárától a franciát is. Itt érettségizett 1939-ben, románul. Ekkor még a korábbi négy /magyar/ gimnázium is szokatlanul sok volt a nőknek, ennyivel meg már állásba is lehetett menni. Ezután még leányliceumba is járni igazán ritka eset volt. A liceumból egy román tanárára emlékszik a legszivesebben, aki pszichológiát és filozófiát tanított. Ő tanította meg igazán gondolkodni. Az ekkori oktatásban ugyanis szerepelt a pszichológia, filozófia, szociológia, etika. Tanára nagyon szerette, és úgy számított, mint az iskola legjobbja ezekben. /Másban viszont nagyonis középszerű volt, amit nem szeretett, nem is tanulta./

1939-ben, minthogy nagyon vallásos volt, a keresztény ifjúsági "ébredésben" vett részt, természetesen a kolozsvári református teológiára jelentkezett, ahol egy évig tanult. A teológián akkor kiváló tanári gárda volt. Ott volt TAVASZY Sándor, a nagy humanista, BÜHM Károly tanítványa. Ott volt IMRE Lajos professzor, aki az akkor új, barthi teológia híve volt, amelyik vissza akarta adni a vallásnak az áhitatot. Ő vezette a belmissziói munkát, imaórákat és áhitatokat tartott. A teológián ekkor végzett nők lelkészek nem lehettek ugyan, de azokkal egyező képzést kaphattak, és később vallástanárként működhettek, belmissziói munkában is dolgozhattak. Többen csak azért jártak ide, hogy általános műveltséget szerezzenek. Ebben az időben különösen is szokás volt, hogy a bármilyen más fakultáson tanuló er-

délyi református diákok elvégezték a teológiát is. Így volt lelkészi oklevele KEMÉNY János bárónak éppugy, mint SZABÓ T. . Attilának; vagy hasonló módon volt tanári oklevele számos lelkésznek, köztük NAGY Olga bátyjának is. Az ekkori teológiának olyan hallgatói is voltak egymás mellett, mint MÉLIUSZ József vagy gróf TELEKI Ádám. Egy-egy évfolyamon huszonöten-harmincan voltak, köztük négy-öt leány, akik aztán mind férjhez mentek dicsőségesen.

NAGY Olga is innen ment férjhez, KRIZSOVÁNSZKY Lászlóhoz, aki szintén református lelkész volt. Maga már a teológiára kerülése előtt is nevezetes személyiség volt. Második díjat nyert egy nemzetközi pályázaton, amelyet egy svájci milliomos irt ki "Krisztus és az egyetemes világtestvériség" címmel, közvetlenül a második világháború előtt, hogy hátha ezzel sikerül megmenekülni a háborútól. Az ifjúságnak békeszellemben való nevelése volt a cél e pályázattal. Az első díjat egy argentin nő kapta meg, a másodikat NAGY Olga, aki dolgozatát - hogyan lehetne egy világot felépíteni háború nélkül - Budapestre küldte el, innen a legjobbakat lefordították és elküldték Svájcba. E dolgozatot 1937-38-ban írta és 1939-ben értesült a díjazásról.

A teológián rendszeres kiképzést kapott, ótestamentumi és újtestamentumi bevezetést, ógörögöt, hébert, bibliaismertetést, szemináriumot a lelkészi magatartásból. Az első év tulajdonképpen előkészítő volt a voltaképpeni teológiai tudományok számára. Meglepő módon ez a szakmai kiképzés nemhogy megerősítette volna NAGY Olga hitét, hanem a tudományos és racionalista teológia egész egyszerűen elmosta ezt, kiábrándította. Férje is igazi racionalista volt. Megmaradt viszont a teológia hatásaként a népszolgálat gondolata, hogy BALOGH Edgár szavát idézzük. Sokan azért mentek papnak, mert így lehettek a faluban mindenesek, a falu felemelője. Az egész néprajzi érdeklődés is innen ered és ide torkollt vissza. A reformátusok körében a néprajz a legfontosabb témákhoz tartozott. Az Ifju Erdély folyóirat ezért hirdette meg a néprajzi gyűjtőpályázatokat, amelyeken NAGY Olga is rendszeresen és mindig első díjat nyerve részt vesz. Hatodikos gimnazista korában "Babonás hiedelmek falunkban" című dolgozata

ma is olvasható a budapesti Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárban. A karácsonyi szokásokról készített gyűjtése MAKKAI Endre - NAGY Üdön: Téli néphagyományaink /Kolozsvár, 1939/ c. kötetében látott napvilágot. Voltaképpen ösztönös érdeklődés eredménye volt mindez, ám kezdettől fogva távol minden néprajzi romantikától. Amint egyik pályázata mottójában ADY-val mondatja, célja ez volt: "Akarok, hogy tisztán lássatok!" A tanulókorban levő NAGY Olga valóságos megszállottsággal vett részt e gyűjtésekben.

A teológia első éve után férjhez ment. Férje Kisiklódra került, ahol korábban sosem volt pap, csak lévita, olyan kicsiny és elesett volt a gyülekezet. NAGY Olga természetesen követi, és tanítói oklevelet is szerez, hogy ott tanithasson. 1939-ben még mint leány kerül oda tanítani, és rögtön elkezd a népköltési gyűjtést. 1940 tavaszán lesznek jegyesek, akkor már végzett teológus későbbi férjével. 1940 nyarán lesz Kisiklódon lelkész, NAGY Olga meg a szomszéd faluban, Széken tanítónő, három hónapig. Itt is elkezd a gyűjtést, és már ekkor megismerkedik Kali nénivel, azaz GYŐRI Klárával, a későbbi nagyhirű mesemondó asszonnyal. KRIZSOVÁNSZKY László a főiskolai szórványmunka egyik irányítója volt, magától értetődőnek tartotta, hogy maga is ilyen munkát vállaljon. 1940. december 28-án, születésnapján esküdtek meg, Mezőpaniton. Az új évtől már Kisiklódon tanít. A tanfelügyelő, DADAY Lóránd elintézi, hogy áthelyezzék Székről Iklódra tanítónak. Itt él 1945. április 15-ig. Ekkor férjét Széken választják meg papnak, és mind a ketten átmennek oda, Tanit és folklórt gyűjt.

Szinte rögtön ekkor megjelenik náluk az akkori kolozsvári néprajz-professzor, GUNDA Béla, aki népi méhészetet gyűjtött. Ő már a budapesti adattárból ismerte NAGY Olga nevét, gyűjtéseit, és valósággal felszólította, hogy iratkozzon be a kolozsvári egyetemre néprajz szakos hallgatónak. 1946-ban iratkozik be a négygyermekes családjára és 1950-ben államvizsgázik. Ekkor már nem sokan jártak a szakra, és többen úgy, mint maga NAGY Olga is, hogy vidéken dolgoztak, igazában csak vizsgázni jártak be. Minthogy a néprajz nem volt egyedül választható szak, ő is

magyar-néprajz szakot végzett. Mind néprajzi, mind nyelvészeti szemináriumi dolgozatait széki gyűjtéseiből készíti. Így gyűjti össze Szék ragadványneveit, földrajzi neveit, és szinte ösztönből mindig teljes képet igyekszik adni, kitér például az elnevezéseknél a népi humor megnyilvánulásaira, vagy más folklór jelenségekre is. Több mint 700 helynevet tartalmazó gyűjtését a romániai Akadémiai Kiadó kívánta megjelentetni, de a kézirat később eltűnt. A ragadványnevek gyűjteményét ASZTALOS István kéri kölcsön, amikor a Széken játszódó Szél fuvatlan nem indul c. kisregényét írja. Kár, hogy e régi gyűjtések egy példányban készülhettek csupán.

Az egyetemen TAVASZY Sándor adta elő a filozófiát, SZABÉDI László a népi írók korszakát, JANCSÓ Elemér a reformkort, GYÖRGY Lajos a kódexeket és a régi irodalmat, NAGY István a két világháború közötti irodalmat, hihetetlenül éles kritikai módon. Az ekkor működő széki gimnáziumban NAGY Olga helyettes tanár lesz. Sok mindennel foglalkozik. Ir például egy cikket arról, hogy romlik a falusi magyar nyelv, és a nyelvtudósok feladata lenne ennek kiküszöbölése. Ez a kézirat sokáig hever, majd SZTÁLIN nyelvtudományi cikkeinek megjelenése után roppant sürgősen publikálták, mintha ebből az alkalomból készült volna. Az egyetem végén záródolgozatként magyar nyelvészetből a széki ragadványneveket összesíti. Az államvizsgai dolgozata az ifjusági irodalmat összesíti. Ehhez is a folklóron keresztül jutott. HORVÁTH István Az okos macska címmel marxista népmesét publikált, ahol király nincsen, csak kulák van, akit persze elvisz az ördög. Ez nem baj, csak ő odairta a népi adatközlő nevét is. Ezt tette szóvá a GAÁL Gábor szerkesztette Korunkban írott kritikájában. A kritika azt a nézetet képviseli, hogy a népmese nem marxista és osztályharcos, noha sok más értéke csakugyan megvan. A dühös írás nagy visszhangot vált ki, és a szerkesztő felkéri NAGY Olgát, hogy az egész ifjusági irodalmat tegye hasonló módon mérlegre. Ez volt a szakdolgozat témája. A szakdolgozatot NAGY István bírálta el, nem tetszett neki, de volt benne annyi tisztesség, hogy nem vágta el. Azt mondta, NAGY Olga nem vette észre, hogy KIPLING reakciós volt és dicsérte A dzsungel könyvét. NAGY Olga viszont azt állította, hogy Maugli azért megy vissza az

őserdőbe, mivel az emberi társadalom olyan gonosz. Ezt a véleményt különben maga most is osztja. A dolgozatban egyébként magát NAGY Istvánt is bírálta, aki irt egy mesét arról, hogy a január elseje vitatkozik a május elsejével, és kiderül hogy az előbbi már semmi, hanem manapság a május elseje az igazi. Meg hogy nem tündérekről, hanem traktorokról kell írni a mesékben. NAGY István azonban emiatt sem sértődött meg, elfogadta a dolgozatot.

Néprajzból különböző széki anyagok készültek szakdolgozat-ként. Megírta a születési és keresztelési szokásokat. Összegyűjtötte a közmondásokat, találós kérdéseket, a világon mindenféle anyagot, amely ma is megvan kéziratos gyűjteményében. Szerencsés volt, hogy nem egyetlen műfajra specializálódott, hanem mindent gyűjtött, így legalább megismerte a folklóron belüli összefüggéseket, és ez a módszer hozzájárult ahhoz, hogy a végtére is majdnem autodidakta módon tanuló NAGY Olga több témakörben is szakértővé váljon.

A kész diplomával 1950-ben kinevezik tanárrá, pontosabban már 1946 óta így működött, mivel akkor nem volt elég végzett tanár. Az akkori egységes gimnázium, ahogy hívták, a régi polgári iskola feladatát folytatta. Majd ez megszűnt, amikor az oktatásba bevezették a "második ciklust", vagyis az általános iskola ötödik-hatodik-hetedik osztályait. Itt tanított, már "tanár"-nak nevezték. 1952-ig tanít itt, magyar nyelvet és franciát. Ekkor már rendszeresen ír a folyóiratokba, főként a falusi életről az Utunkba. Kedves szerkesztője, felfedezője, GAÁL Gábor mondta: "tanuljanak színesen írni ettől a nőtől"! Ezek ösztönös írások, nem is riportok voltak, saját élményen és tapasztalaton alapultak. Akkor egyszer kapott levelet a Dolgozó nő szerkesztőségéből, hogy miért nem ír nekik is? Korábban ugy szerzett ez a lap is munkatársakat, hogy a jól dolgozó munká-nőket kiemelték és odavezényelték. Azután rájöttek, hogy mégis kellene olyan munkatársak is, akik jól tudnak írni. 1952-ben ők kérik, menjen állásba hozzájuk, küldje be önéletrajzát. NAGY Olga meg is tette ezt, mire a szerkesztők a hajukat tépték, mivel az önéletrajzban minden őszintén benne volt, hogy teológus

volt, hogy a férje pap volt stb. /Férje 1949-től kezdve már mint szaktanár működött a mezőgazdasági szakiskolában, amelyet maga alapított./ Szegény LÁTÓ Anna, a főszerkesztő rettentően szégyellte, hogy felbízta NAGY Olgát. Az utcán találkozott az Utunk szerkesztőjével, GAÁL Gáborral, aki mikor értesült a helyzetről, elvállalta, hogy ő majd felveszi munkatársának, mivel akkor éppen ketten katonának mentek. 1952-től egy évig dolgozott ott, de nem érezte jól magát. A szerkesztőségben dörzsölt irodalmárok voltak, csillogtatott műveltségük felszínességét akkor a volt vidéki tanár alig érezte, azt viszont igen, hogy ő milyen hátrányból indult. Ő maga, önként kérte át magát a Dolgozó nő-höz, a Nőtanács magyar nyelvű havi lapjához, ahol szívesen vették, mert most már volt előző állása és kádervéleményezése.

Amikor 1952-ben NAGY Olga Kolozsvárra került, férjével megosztottak a négy gyermekén, azok hol itt, hol ott nevelődtek. Majd férje 1953-ban maga is beköltözött Kolozsvárra, itt azonban nem kapott tanári állást, csak Gyéresen, és mivel nem akarta az ingázást vállalni, inkább a kolozsvári postán helyezkedett el, előbb a sajtóterjesztő osztályra, majd a felügyelői karba került, innen is ment majd nyugdíjba.

NAGY Olga öt évig dolgozott a nőújságnál. Ezt ma eltévelyedésnek tartja, mivel feladata az volt, hogy találjon olyan interjualanyt, aki maga dolgozik, férje is dolgozik, sőt elmosogat, azért, hogy felesége beiratkozhasson az esti liceumba. Ilyen sem volt, de még nagyobb baj volt, amikor egy élfejőnről kellett írnia. Ilyen csakugyan volt, ám azért dolgozott olyan kiválóan, mert az előtt is cselédeskedett, és volt benne egy vallási megszállottság, hogy isten mindent lát, ezért nem lopta el a takarmányt, mint a többiek, persze, hogy több tejet adtak a tehenei. Ezt aztán megintcsak nem lehetett megírni. Sok ilyen baja volt ekkor az újságírással.

Mivel az újságírás közben is foglalkozott néprajzi vagy szociográfiai témákkal, nem mindegyik cikke kellett a Dolgozó nőnek. Amikor megírta például azt, miért táncolnak az egyik

faluban az öregek, ezt csak az Utunk közölte, a saját lapjában pedig morogtak, hogy az ő pénzükön miért más témákkal foglalkozik. Előbb-utóbb kifelé állt a rudja a szerkesztőségből, amihez hozzájárult egy értelmiségi gyűlésen elmondott hozzászólása is, amelyben szó szerint véve az invitálást a kritikai hozzászólásra, elmondta saját élményeit a falusi helyzetről, főként az új kiskirályokról, olyasmikről, hogy a párttitkár veri a feleségét, lopja a fát, terrorizálja a falut stb. Ez sem váltott ki kedvező visszhangot. Hosszas ügyintézés után így került folklorista státusba 1958-ban.

A kolozsvári Folklór Intézet voltaképpen a két világháború közötti itteni folklór archívum folytatása volt, több ízben is változott szervezete, hol az egyetemen, hol a bukaresti központi folklór intézettel voltak kapcsolatban. Olyan időszak is volt, amikor elsősorban a magyar folklórt vizsgálta, máskor interetnikus kutatásokat folytattak itt. Az állásváltás idején JAGAMAS János volt az intézet igazgatója, aki, mivel sokat gyűjtött Széken, jól ismerte NAGY Olgáékat. Tulajdonképpen, amikor a második világháború után megszerveződött ez az intézet, már hívták oda NAGY Olgát, aki azonban akkor nem mehetett. Közben cikkezett a folklórról, a folklórgyűjtés megszervezéséről, be is járt az intézetbe, még előadást is tartott ott. Ekkor maga NAGY Olga kérdezte, hogy átmehetne-e munkatársnak, amire JAGAMAS rögtön beleegyezett. Át is került "félnormával", míg a másik "félnormán" /két és fél óra naponként/ továbbra is maradt a Dolgozó nő-nél. Az ujságnál viszont egy idő múlva tartottak egy gyűlést, amelyen javasolták, hogy válasszon a két intézmény között. Azt mondták, nem adja le rendesen a kéziratait. Erre megsértődött, lemondott, úgyhogy csak a másik fél állása maradt meg. Némi huzavona után mégis egy ideig maradhatott még az ujságnál, csak 1959-ben került át végleg a kolozsvári folklór intézetbe. Meleg szavakkal bucsuztatták, ám igazában jönnie kellett. Noha eltévelyedésnek nevezte e korszakát, maga is vallja, hogy a rengeteg vidéki kiszállás olyan ismeretanyagot hozott számára, amely lehetővé tette, hogy szociográfiai pontossággal lássa a helyzetet. Többször is visszatértek ugyanoda, későbbi cikkeiben már maga sem riportokat írt, hanem mint a kopó, szima-

tolt a jelenségek magyarázata után, valóságos kis tanulmányokat irt, főként a polgárosodás, elsekélyesedés kérdéseiről. Másik felfedezése az egyes falvak régebbi hátterének folytonossága volt: a hajdani parasztfalvakban a szocialista társadalom életkörülményei egészen másképp bontakoztak ki, mint a volt zsellérek körében, ahol korábban senkinek sem volt tulajdonosi tudata. Itt tanulta meg, hogy folyamatokban lássa az élettényeket.

Ekkor a kolozsvári folklór intézetben dolgozott FARAGÓ József. Maga nem volt képzett kutató, úgyhogy elhatározta, elmélyed a szakirodalomban. Előbb végigolvasta az Ethnographia évfolyamait, hogy tájékozódjon, mit tud a szaktudomány. Korábbi széki gyűjtéseit tette rendbe, majd 1958-ban, amikor bejött a magnetofonos gyűjtés, újból terepre ment. Volt több témakör, közte a román-magyar összehasonlító kutatás. Öt éven át gyűjtöttek nagy anyagot, amelyből azonban nem sok jelent meg. Egyedül a VÖÖ Gabriellával kiadott A mesemondó Jakab István /Bukarest, 1974/ jelent meg ebből a témakörből. Ez is váratlanul jelent meg, mivel először úgy gondolták, hogy e kötetben magyar mesék vannak ugyan, ám románul. A kiadónak nem is volt magyar szerkesztője, úgyhogy kölcsön kellett kérni, nekik kellett legépeltetni, nyomdakészre készíteni, amit VÖÖ Gabriellával saját költségükre végeztek el, úgyhogy itt nem a kiadó honorálta őket, hanem ők maguk támogatták a kötet megjelenését.

Az, hogy ekkor elsősorban a mese felé fordul NAGY Olga érdeklődése, nem véletlen. Már korábban is gyűjt mesét Kisiklódon, Széken, majd a Mezőségen egy csomó faluban, Köbölkuton és másutt. Elolvassa BRAUN Soma: A népmese című kiváló munkáját, és ebből rögtön a mese egyetemességét látja meg, azt, hogy nincs ilyen vagy olyan mese, hanem a mese egyetemesen van, egy mélystruktúra, ami a román vagy magyar mese mögött egyaránt él. Ezt a mélystruktúrát kell vizsgálni a mesekutatónak, és ez az etnológiai szemléletű mesekutatás az, amely már kezdettől fogva jellemezte az etnológiai írásokat is érdeklődve olvasó NAGY Olgát. Másik segítője a mese egyetemességének megértésében a mélylélektan volt, amit szintén sokat olvasott, elsősorban C.G.JUNG-ot, majd később

FROMM műveit, sőt az olyan áttekintéseket is, mint BUDA Béla könyvei, HANKISS Elemér dolgozatai és mások.

A kolozsvári Folklór Intézetben tervmunkák voltak, például Árpástó község monográfiája, amelyet öt éven keresztül nyuztak, de publikáció mégsem született belőle, noha egyes fejezetek elkészültek, mint például NAGY Olga kéziratában több mint száz oldalas áttekintése a román és magyar lakodalmas szokásokról, máig publikálatlanul. Itt a román és magyar meséket FARAGÓ József és VÖÖ Gabriella vizsgálta, román kollégák pedig szép román meseanyagot gyűjtöttek. Az intézetben sokan, kilencen is voltak magyarok, köztük kutatók, mint ALMÁSI István, JAGAMÁS János, KÜNCZEI Ádám, és a már említett három "mesekutató", FARAGÓ, VÖÖ és NAGY Olga, technikusok és levéltárosok is. Ennek az is az oka volt, hogy Bukarestben alapítottak egy román folklór intézetet, Kolozsvárt meg egy magyar folklór intézetet. Ennek lett feladata az összehasonlító kutatás, román-magyar és szász vonatkozásban.

A kolozsvári intézetben 1973-ig dolgozott főkutatói minősítéssel, amikor is a négy gyermek miatt korábban /53 éves korában/ már nyugdíjba mehetett, két évvel hamarabb, mint általában. Azért is választotta ezt a módot, mivel így SALAMON Anikó számára, aki ekkor már két éve szakmai állás nélkül volt, méltó munka kínálkozott. Ebből aztán mégsem lett semmi, mivel az állást befagyasztották, sőt mindmáig nem töltötték be.

A tervmunkák másik nagyszerű területe a Görgény-völgye volt, ahol elmondani sem lehet, milyen csodálatos román folklór található, fantasztikus keleti gazdagság. Amikor gyűjtöttek, a házakból az emberek maguk jöttek elő, hogy mesét mondjanak, mindenki ismerte a hagyományos folklórt. Ilyen gazdagság máshol sincs Romániában.

Itt csak egy magyar falu van, Görgény-Üvegcsür. Ezt már jól ismerték, úgyhogy amikor az igazgató POP Dumizru kérte, hogy a román folklór kutatásában is segítsenek, szívesen vállalták. A völgyben a mesék a havasokból jönnek, azok az emberek,

akik a havasokban dolgoznak, amikor visszatérnek, hozzák magukkal a meséket. A cigány mesemondó, JAKAB István stilusa érdekelte, hogy ennek mi a háttere. Hát ez is a havasi stilusu mesélőnek bizonyult. Elment a havasra és a cigányok közé, összehasonlító anyagot gyűjteni: mintegy 450 román mesét gyűjtött, nem is rövideket, hanem másfél órás, nagy meséket. A szalagok most is ott vannak a kolozsvári intézetben. Közben szociográfiai kutatást is végzett, mivel mindmáig közösségben gyűjtötte a meséket, és eközben tette megfigyeléseit, amelyekből mindmáig él meseelemző munkája során. Élete legnagyobb élménye ez az egyhónapos havasi terepmunka volt, egy parasztházban lakott, ahonnan a másik ház egy kilométerre volt. Napközben járta az embereket, estére megszervezték a mesélést, ahova az emberek mindig eljöttek, noha az egész napos munka után igazán fáradtak voltak. Itt lehetett beleérezni a mesébe. Ekkor kérdeztette a hallgatókat a meséről.

Ezután következett a cigány közösségekben való mesegyűjtés, többször is visszatért ugyanoda. Mintegy tizenöt cigány elbeszélő-közösséget vizsgált ilyen módon. A visszatérés és a nagy anyag gyűjtése egy helyen igen fontos feladat. Nem száz faluból egy-egy mesét, hanem egy faluból száz mesét kell összegyűjteni, megismerni és kiadni, ez adja vissza a tájat, a falut, a hátteret.

A cigányok körében nem volt nehéz gyűjteni. Míg jobb módu parasztek körében olykor kikacagták a mesék után érdeklődő gyűjtőket, a cigányok körében maga a közösség rendezett hosszúságú vitát a mese igazáról, például arról, hány lába és szive van a táltosoknak? Egy-egy mondattal provokálva a közösséget, csodálatos adatok kerülnek elő, titkok derülnek ki a mesékből vagy azok hátteréből. A gyűjtő becsülte adatközlőit, azok meg őt, míg olykor magyar parasztek vagy nem értették, vagy egyenesen lenézték a közéjük került folkloristákat. /Az is előfordult, mint az árpástói lakodalom felgyűjtésekor, hogy egyáltalán meg sem kínálták őket./ Az okos, a kapzsi, a rámenős paraszt nem becsüli a folkloort és a folkloristát, ám itt is van különbség, a szomszéd falu /mondjuk Magyardécse/ emberei behuzzák az idegent és szívesen látják.

A gyűjtés kezdetben kézírással, valamilyen egyéni gyorsírásfélével történt, 1958-tól kezdve magnetofonnal. Ekkor derült ki, hogy a legpontosabb írásos gyűjtés is elnagyolt, rövidített meséket ad, a mesélő kiméli a lejegyzőt. Maga GYŐRI Klára mondta a kutatónak, aki kérdezte, miért van az, hogy a tőle magnetofonnal gyűjtött történet háromszor akkora, mint a kézzel lejegyzett: "A gépet nem kell kimélni". Fényképezni vagy filmet készíteni sosem tanult meg, a fonetikus lejegyzés helyett is igen elnagyolt módon utal a nyelvjárásra. Tartalmilag viszont szövegei teljesen hitelesek, kezdő kora óta mindent és pontosan, szó szerint jegyez fel, akkor is, ha az adat nem tetszik, ellenkezik a maga elgondolásával, vagy éppen érdektelennek látszik. Az 1980-as évek elején hagyta abba a rendszeres gyűjtést, hiszen így is több ezer oldalnyi kiadatlan szövege van még, ezeket kívánja előbb gondozni. Legutóbb nagy vállalkozása a havasi falumonográfia megszervezése volt. Ebben hét ember vett részt, tanárok, orvosok és mások. Az első kötet, a falu szellemi életéről talán most jelenik meg. Ebben a falu történelme, a családok, nemzetségek története jelenik meg, olyan teljességgel, ahogy még soha.

Az utóbbi évtized NAGY Olga munkásságában az összegzésé: mese- és anekdotagyűjtemények publikálása, valamint meseelméleti, meseszociológiai tanulmányok és monográfiák kiadása jellemzi. Minthogy ennek még nem értünk a végére, mérleget sem kell vonnunk. Annyit mégis illő leírnunk, hogy mindkét hazában, sőt a széles világon méltán nagy elismerést váltott ki ezzel.

Érdekes, hogy családjá miként vett részt NAGY Olga folklorisztikai munkáiban. Férje mindvégig hű támogatója, bírálója és igaz segítője. Személye nélkül sem valósulhatott volna meg e nagyszerű életmű. A báty, NAGY Üdön szinte rejtve is az erdélyi magyar folklorisztika egyik középponti személyisége, akinek téli népszokásgyűjtései, illetve ezek összegezése a megjelent és meg nem jelent anyag együtt több mint 70 községre terjed ki, köztük olyanokra, amelyekről egyéb forrásmunkáink nem ismeretesek. Másik, még gazdagabb anyagot kínál a tavaszi népszokásokról készített hasonló áttekintése, ugyancsak igen sok helyről. A négy gyermek közül viszont senki sem lett folkloris-

ta, noha édesanyjuk ezt szeretne volna, hívta is, vitte is őket a maga gyűjtőutjaira. Valahogy azonban úgy érezték, némi "fél-tékenységgel", hogy az erdélyi magyar folklorista munkája egész életet kíván, amelyben sok minden háttérbe szorul. Nagyobbik fia építésmérnök Szalontán, nagyobbik lánya szociális asszisztensnő /nálunk inkább szociális gondozó-felmérő lenne a neve/ Bukarestben. Kisebbik leánya színésznő Sepsiszentgyörgyön. Kisebbik fia pár éve hirtelen elhunyt.

NAGY Olga életműve a romániai és magyarországi folklorista-kutatók nagymultu kapcsolatainak eleven példája. A Folklore Tanszék munkatársaival való szakmai kapcsolatai sokoldalúak, régiek és huzamosak. Őszintén reméljük, még sokáig folytatódnak, sőt ha lehet, gazdagodnak is.

JUNG Károly

JUNG Károly a fiatal jugoszláviai magyar értelmiség sorai-
ba tartozik. 1944-ben született Gomboson, édesapja falusi kis-
iparos, érdeklődő, igen művelt ember. Családja a helyi paraszti
hagyományok teljességét ismeri, rendkívül tiszteletreméltó élet-
tel és munkaszeretettel. JUNG iskolái után változatos életpá-
lyát írt le, kémiai asszisztensből lett író, ujságíró, ifjusági
író, szerkesztő, egyetemi hallgató, majd egyetemi lektor. 1981
óta az ujvidéki Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatá-
sok Intézete tudományos munkatársa. Irodalomtörténeti, régésze-
ti, történeti és néprajzi ismeretei igen sokoldalúak, maga pe-
dig az egyik legképzettebb magyar folklorista, aki ma alighanem
a legjobban ismeri a délszláv mitológiai kutatás, szokáskutatás
és néphitkutatás eredményeit is. 1968-ban debütált költőként
Ég az erdő c. kötetével. Művelődéstörténeti és történeti eszmé-
nyeit is tükröző, szabad és zárt formákat egyesítő versei /no-
ha az utóbbi években ezek száma nagyon megcsappant/ az egyik
legfontosabb vajdasági magyar költők rangjára emelték. Mint if-
jusági író érdekes, külön világot teremtett. E munkáit megér-
demelt hazai és nemzetközi elismerés övezte. Jelentős fordítói
munkássága színvonalát jelzi, hogy többek között Tito elnök
műveinek magyar fordításában is részt vett. Ezenkívül rendszere-
sen fordít magyarra jugoszláviai folklorisztikai tanulmányokat,
a két kutatási hagyomány között egyedülálló közvetítő szerepet
vállalva.

Már folkloristaként a vajdasági, jugoszláviai, magyaror-
szági és nemzetközi tudományos társaságok tagja, szervezője,
rendezvényeik résztvevője. Titkára a vajdasági folkloristák tár-
saságának. Több nemzetközi konferencián vett részt és adott elő.
Tanulmányai több ország folyóirataiban és kiadványaiban jelen-
tek meg.

Családi hagyományait és művelődéstörténeti érdeklődését
követve, az 1970-es évek közepén fordult érdeklődése fokozottan
a folklorisztika felé. 1976 nyarán gyűjtötte azt az anyagot, a-
melynek alapján magiszteri értekezését készítette. Ez 1978-ban
Az embérelét fordulói, Gombosi népszokások címmel nyomtatásban
is megjelent /Forum Könyvkiadó, 1-204, 217-329, 16 tábla/. Ez

a munka a maga idején a legtöbb és legjobb néprajzi szakkritikát kapta, máig többen úgy hivatkoznak rá, mint ami mintául szolgált a maguk kutatásához. Már ezt megelőzően is tett közzé folklorisztikai szaktanulmányt, azóta pedig rendszeresen publikál jugoszláviai és magyarországi néprajzi és egyéb folyóiratokban. Érdemes lenne e tanulmányokat egyszer külön kötetben is közzétenni, mivel mind témáik, mind feldolgozásmódjuk új fejezetét adta a jugoszláviai magyar folklorisztikának. Két népszerűsítő szöveggyűjtemény: Az ördög és a molnárlegény. Magyar népmesék. Válogatta és a szövegeket gondozta JUNG Károly. Ujvidék, 1979. Tankönyvkiadó Intézet /Házi olvasmány 2./, 116 - A zentai kőkecske. Válogatás a magyar mondakincséből. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető szövegét és az apparátust írta JUNG Károly. Ujvidék, 1980. Tankönyvkiadó Intézet /Házi olvasmány 4./, 128 - az általános iskolák negyedik osztálya tanulói számára teszi közzé a magyar folklór hiteles és érdekes alkotásait. JUNG szerkesztette szülőfaluja kismonográfiáját /Gombos - Bogojevo/: Írások egy nyugat-bácskai falu jelenéről és multjáról /1978, Arany János Művelődési Egyesület, 168/, amelyben több írása is megjelent. Igen fontosnak tartjuk, hogy mások munkáihoz is jelentős segítséget nyújtott. Mintegy hivatali köteltségén túlmenően is így dolgozott PÉNOVÁTZ Antal: Vajdasági magyar néprajzi kalauz-ában /Ujvidék, 1979/, méginkább a vetélkedő szomszédvár monográfiájában /KOVÁCS Endre: Doroszló hiedelemvilága. Szakmai szempontból átnézte és az utószót írta JUNG Károly, Ujvidék, 1982/. Őszintén reméljük, hogy a továbbiakban is sok hasonló fontos munkában segít majd, megosztva tudását, feljegyzéseit és páratlan magánsszakkönyvtárának kincseit folklorista-művelődéskutató-helytörténész kartársaival.

A mai jugoszláviai magyar folklór kutatása több mint évszázados hagyományra tekinthet vissza, és olyan klasszikusai a magyar folklorisztikának, mint KÁLMÁNY Lajos, GARAY Ákos, GÜN-CZI Ferenc, KISS Lajos és mások /a ma élők közül többen már a második világháború előtt is! / máig alapvető munkákat készítettek el. Ujult lendülettel folyt ez a kutatás az 1950-es évektől, elsősorban PENAVIN Olga és tanítványai, BORI Imre és tanítványai jóvoltából, akik irodalomtörténeti, nyelvészeti munkájuk

mellett foglalkozhattak folklorisztikai kérdésekkel. Néhány amatőr kutató /elsősorban Zentán és környékén, valamint Szabadkán és környékén/, köztük TRIPOLSZKY Géza, BURÁNY Béla, ujságíró BARANYAI Julia, KALAPIS Zoltán és mások igen értékes anyagot gyűjtöttek össze és tettek közzé. Ők gyakran azt a megoldást választották, hogy anyaguk étnézéséhez magyar folkloristák segítségét vették igénybe. Ez a módszere a Drávaszög kiváló magyar folkloristájának, LÁBADI Károlynak is, aki KATONA Imre budapesti docenssel együtt gyűjtött és publikált. Új lehetőségek bontakoztak ki akkor, amikor 1969-ben megalakult Ujvidéken a Hungarológiai Intézet. Ennek programjába kezdettől fogva bevettek a folklorisztikai és néprajzi kutatást, és voltaképpen szakembereket kerestek hozzá. Kezdetől fogva két irányban is megkísérelték a szakemberképzés lehetővé tételét. Egyrészt folyamatosan képezték ki a budapesti egyetemen jugoszláviai magyar fiatalokat folkloristákká, illetve néprajzkutatókká; másrészt megkísérelték azt is, hogy ujdiveki előadások, néprajzi gyűjtőtáborok formájában a már helyszínen működő értelmiséget ilyen szempontból megbízható és korszerű szakismeretek elsajátításához segítsék. Meg kell vallani, hogy néhány kivételtől eltekintve az előbbi megoldás nem mutatkozott túl eredményesnek, az utóbbi pedig szervezeti okokból vált egyre nehezebben kivihetővé. Voltaképpen egyetlen képzett vajdasági folklorista került ki e sorból, a hirtelen elhunyt TÓTH Ferenc /1940-1980/, aki számos jelentős tervet indított el, kezdeményezései folytatásával volt megbízva.

Az a széles körű érdeklődés azonban, amely Jugoszláviában a folklór iránt megnyilvánul, mégis meghozta gyümölcsét, egyre több és jó színvonalu kiadvány jelent meg, és ezek jövője is biztosítottnak látszik. Jó helyismerettel, nyelvészeti előképzettséggel rendelkező gyűjtők sorra írják le vidékük néphagyományát, ezt gondosan teszik közzé, és ami a legnehezebb, a zenei feldolgozás módja is megbízható. Mivel egyik kiadvány utánozza a másikat, a már megszokott magas színvonal a közlés és a közvetlen szövegkommentálás formájában kötelezővé vált. A mai jugoszláviai magyar folklórkiadványok semmiben sem maradnak el magyarországi /vagy romániai és csehszlovákiai/ testvéreik mö-

gött, ahol sokkal jobb személyi feltételek szolgálják e célt - sőt, mind gazdagságban, mind frissességében, sőt pontosságban is gyakran példaként állithatók eléjük.

Mindez azonban egy teljes folklorisztikának csupán az egyik fele. Ezenkívül szükség van még az önálló szakkutatásra, a problémák felismerésére, új kérdések felvetésére, a teljes magyar és nemzetközi folklorisztikai újdonságainak ismeretére, sőt a felmerült kérdések megoldását célzó erőfeszítések elvégzésére - egyszóval egy professzionista folklorisztikai kutatásra is, amely nemcsak melléktermékként, hanem egyesegyedüli célként foglalkozik népköltészeti vizsgálatokkal.

Claude KARNOUH

Claude KARNOUH 1940. március 25-én Párizsban /a tizennyolcadik kerületben/ született. Apja családja gabonakereskedelemmel foglalkozott. Iskoláit szülővárosában végezte, a Jacques DECOURS gimnáziumban érettségizett. Ekkor és később egy ideig a természettudományok vonzották, fizikával és kémiával foglalkozott, a Sorbonne keretében egy évig kémiai technológiát tanult. Csakhamar felülkerekedett humán érdeklődése és a bölcsészettudományi karra iratkozott át. 1966-tól ilyen végzettsége van. 1968-ban szociológiai diplomát szerez, majd a következő évben Paris - X - Nanterre egyetemén néprajzi /antropológiai/ diplomát is kap. Mint ismeretes, ez a két esztendő a párizsi diákmegmozdulásokról nevezetes, és ezekben a szociológia, antropológia teljesen újraértékelődött.

Már 1968-tól kezdve a legnagyobb francia tudományos intézményhálózat /Centre National de la Recherche Scientifique = CNRS/ kutatója, 1976-tól önálló tudományos kutatója. Egyetemi oktatói tevékenységét is már 1968-tól kezdte, három éven át az angersi katolikus egyetemen meghívott előadóként szociológiát tanított. 1971 és 1977 között a nanterre-i egyetemen meghívott tanárként az európai paraszti társadalom antropológiáját adta elő. 1982-től ugyancsak a nanterre-i egyetem etnológiai intézetében szemináriumot vezetett a "nemzeti identitás Közép- és Kelet-Európában" címmel, ide érte Németország, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Jugoszlávia és Bulgária területét.

Jelentős terepkutató tevékenysége. 1968 és 1971 között kétszer hat hónapot töltött egy északkelet francia faluban; három hosszabb kutatóutat tett Máramaros területén /1973-74, 1975-76 és 1978-79 folyamán/, ahova később is többször visszalátogatott rövid és kiegészítő szemlék céljából; 1980-ban háromhónapos kutatóuton volt Tahiti közelében, Francia Polinéziában, ahol a nemzeti identitás és a függetlenségi mozgalom összefüggéseit kutatta. Magyarországon is három jelentősebb kutatóösztöndíjat bonyolított le. Először 1980 októberében érkezett, legutóbb 1983-84 fordulóján végzett nálunk terepmunkát. Részben máramarosi és általában romániai kutatásaihoz keresett összehason-

litó adatokat, másrészt viszont a mai magyar társadalom szokásai, rítusai érdekelték, főként a hagyományos értékek jelenlegi megváltozásának szemszögéből. Muzeumi és egyéb archiv anyagot is tanulmányozott, a magyarországi románok néprajzát, illetve a környező területek népi életmódját illetően. Szövegkiadási szempontból főként a lakodalmi /rögtönzött és állandó/ rítusszövegek kérdései foglalkoztatták.

Már 1963-64 óta érdeklődött a filmkészítés iránt, akkori kémiai és fizikai orientáltságának megfelelően. Majd a cinéma verité foglalkoztatta, és e tárgykörből írásai is jelentek meg. 1971-ben készült el másfél órás néprajzi-szociológiai filmje /fekete-fehér/, amelyben lotharingiai terepmunkájával összefüggésben a mindennapi élet és a helyi választások bemutatását kívánta adni. E filmet a francia filmközpont /Centre National de Cinéma Français/ első díjjal jutalmazta. Később is részt vett a CNRS etnográfiai filmprogramjában. 1982-ben és 1983-ban Cannes-ban megszervezte az európai néprajzi jellegű filmek fesztiválját, illetve az ehhez kapcsolódó tudományos tanácskozást. Ezekben igen jelentős szerepet juttatott a kelet-európai /közte magyar/ filmeknek is. Elgondolása szerint nemcsak a szó szoros értelmében vett dokumentatív, szaktudományos néprajzi filmek tartoznak ide, hanem művészi, sőt játékfilmek is, természetesen oly módon, hogy eltérő vonásaikat gondosan elemezni szükséges. A két konferencia tananyagát kiadványban is megjelenik majd.

Társszervezője volt 1981 decemberében a CNRS parasztsággal kutató intézménye keretében rendezett "A parasztságot újra felfedezi az állam" c. nemzetközi szimpoziumnak, amely Délkelet-Európa parasztjaival foglalkozott, magyar részvétellel. Ennek anyaga 1984 elején jelent meg.

Több ízben vett részt magyarországi tudományos konferenciákon, előadásokat tartott. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklore Tanszékén és az MTA Néprajzi Kutató Csoportjában több előadást, konzultációt, megbeszélést folytatott. Írásai jelentek meg a hazai szaksajtóban, mások megjelenése most várható. A magyar kutatással való kapcsolata sokoldalú és őszintén barát-

ti. Számos alkalommal közvetített olyan elméleti és tárgyi információkat kutatóinknak, amelyeket sok területen hasznosíthatunk. Mint a társadalomtudományok széles köre iránt érdeklődő kutatót, akinek társadalmi felelőssége is nagy, valósággal megajtette a magyarországi társadalomkutatás néhány lehetősége.

Már tanulmányai során három tudomány módszertanát kapcsolta egybe. A szociológiában elsősorban Henri LEFEBVRE-nek a "mindennapi élet" vizsgálatára vonatkozó törekvései ihlették meg. Az antropológiában voltaképpen Claude LÉVI-STRAUSS volt mestere és ideálja, akinek strukturalista szemináriumait látogatta a társadalomszervezet, rokonság és mitológia tárgyköréből. A filozófiában olyan jellegű antropológiai megközelítést képvisel, mint amilyent Remo GUEDIERI alakított ki a maga melanéziai kutatásaiban, a rítusok antropológiai elemzése érdekében. Voltaképpen a görög filozófia antropológiai újraolvasása érdeklí, foglalkozik azonban NIETZSCHE és HEIDEGGER antropológiai felismeréseivel is. Véleménye szerint a Roman JAKOBSON vagy Claude LÉVI-STRAUSS kezdeményezte formális-strukturális analízis csak néhány és felületi jelenséget ragad meg. Igen fontosnak tartja kapcsolatát Rik PINTEXTEN-nel /akit éppen romániai terepmunkája során ismert meg 1973-ban/. Az ő olaszténiai temetésirítus-leírásai adtak először új megközelítési lehetőséget számára a maga máramarosi kutatásaihoz. Ujabbán a strukturalizmus episztemológiai kritikája érdeklí, nagyjából olyan irányban, ahogy ezt Rodnes NEEDHAM képviseli LÉVI-STRAUSS-szal szemben, tőle azonban függetlenül. Annál érdekesebb e változás, hiszen KARNOOUIH első etnológus mestere éppen LÉVI-STRAUSS volt. Megtiszteltetésnek vehetjük, hogy az új irányt képviselő jelentős, fordulópontszerű dolgozatát 1983 végén éppen a Folklore Tanszéken tartott előadásában ismertette. Legujabbán a rítus és rítusszöveg kapcsolata érdeklí, erről áttekintő könyvet ír. A nemzeti kultúra és a népi kultúra kapcsolata másik kutatási témája. Ezenkívül a rítustól a folklorizmusig terjedő átmenet kérdései érdeklí. Mindezekben a kelet-európai és magyar kutatóutak eredményei is megtalálhatók.

Nagyezsda Vasziljevna LUKINA

Nagyezsda Vasziljevna LUKINA 1937. december 2-án született Nyugat-Szibériában, a novoszibirszki területen. Kora gyermekkorát azonban nem itt, hanem az Altáj-hegységben a "hegyi sórok" között /Gornaja Sorija/ töltötte. Itt voltaképpen a nyelvet is megtanulta, noha azóta igencsak elfelejtette. Az itteni hétéves iskola /kezdetben sór, majd orosz nyelvű tanítókkal/ után első felsőfoku végzettségét 1951-55-ben a novokuznyecki pedagógusképzőben nyeri, ahonnan orosz nyelvű alsótagozatos tanítónői oklevelet szerez. Mezsdurecsinszk városában /ugyancsak az Altájban/ három évig iskolában tanít, majd 1958 és 1964 között a tomszki egyetem történeti fakultásán végez, speciális képzést kap a német nyelven oktatásból. Ennek következtében 1964-től 1968-ig a tomszki egyetem keretében német nyelven tanít történelmet. 1968-ban megszerveződik az egyetemen a Nyugat-Szibériai kutatás mindmáig egyik legfontosabb szerve, a "kutatólaboratórium" /Problemnaja laboratorija isztorii, arheologii i etnografii Szibiri/, ahol is kezdettől fogva mindmáig ő a néprajzi részleg vezetője. Egyetemista kora óta vesz részt szibériai néprajzi, régészeti és nyelvi kutatóutakon, 1961-től kezdve rendszeresen a vaszjugáni-vahi hantik /osztjások/ körében. Később maga irányít ilyen expedíciókat, főként tomszki kutatók és egyetemisták részvételével.

1972-ben védte meg "Materialnaja kultura vaszjuganszkovahovszkih hantov" c. kandidátusi értekezését, amely később a Vlagyimir Mihajlovics KULEMZINnel együtt publikált monográfia /Vaszjuganszko-vahovszkie hanti. Tomszk, 1977./ része lett. Ugyancsak Tomszk városában jelent meg két kis kelenti-hanti mesekötete /1972 és 1976/, saját gyűjtéséből, orosz nyelven. 1979-ben adták ki Albom hantijszkih ornamentov című népművészeti motívumgyűjteményt. E tomszki kiadványok példányszáma az ezret is ritkán éri el, sajnos nemcsak külföldön, hanem a Szovjetunióban is a legrejtettebb ritkaságok közé sorolhatók. Elkészített doktori értekezése előreláthatólag 1985-ben jelenik meg Formirovanie materialnoj kulturi vosztocsnih hantov címmel. E témakörnek ma ő a legjobb ismerője, sőt, igazában egyetlen, sokoldalú, elhivatott szakembere. Egész életét e kérdés tanulmányozásának szentelte.

A magyar néprajztudomány és folklorisztika számára egyenesen felbecsülhetetlen az a munka, amelyet századunk néhány nagy tudósa az obiugorok tanulmányozására végzett. Rendkívül szerencsés módon itt a folytonosság is megvan, és éppen LUKINA személye a legékesebb bizonyítéka ennek. Az ő jóvoltából érkezett 1984 tavaszán Magyarországra Valerij Nyikolaevics CSERNYECOV értékes hagyatéka, e kimeríthetetlen kincsestára a manysi és hanti /!/ népéletnek. Mestere és később munkatársa Nyikolaj Ivanovics TYERJOSKIN /1913- /, századunk nagy osztják-nyelvésze és etnográfusa; Vlagyiszlav Mihajlovics KULEMZIN, a vaszjugáni-vahi hantik hiedelemvilágának szakértője pedig egyenesen szerző- és gyűjtőtársa. Az ő tevékenységüknek köszönhető, hogy a kis hanti nép e még kisebb csoportjáról megbízható ismereteink maradnak. Elsősorban LUKINA szervezőkészségének eredménye, hogy e mindössze legfeljebb kétezres kis nyelvjárás kutatásának legfontosabb összegzései monográfiák formájában lett, illetve lesz hozzáférhető.

Folklorisztikánk és néprajztudományunk valódi összehasonlítási tudománytörténete mindig is az obiugor adatok ismeretéből kell hogy kiinduljon, még akkor is, ha éppen az ilyen adatok fényében kell megállapítanunk azt, melyek a bennünket elválasztó különbségek. Ehhez gondos szinkron vizsgálatra, helyszíni tanulmányutakra, a nyelvi és muzeumi adatok részletes ismeretére van szükség. Ezt csak a körükben mozgó szovjet kutatóktól várhatjuk igazán. Arra is nekik kell törekedniök, hogy eredményeik beilleszthetők legyenek az egész szovjet Szibéria-kutatásba, az egész szovjet etnográfiaiba, a nemzetközi finnugrisztikába. Módszereikben tükröződni kell a valódi társadalmi és történeti tényeknek, beszámolóikban az életmód pontos rajzát várjuk. Mindez magas fokon nyilvánul meg LUKINA munkásságában, és különös öröm számunkra, hogy immár személyes ismerősünkké válhatott nemcsak az általa tanulmányozott táj és nép, hanem a kutató személye is. Őszintén kívánjuk, sikerüljön sok-sok hasonló tanítványt is felnevelnie.

Summary

Vainö Kaukonen finn folklorista írása a tanulmányok között az egyik olyan elméleti összegzése a költészet értelmezésének a népköltészetben, mely hatalmas népköltészeti gyűjtésre épül és nagyszámú külföldi analógiát is felsorakoztat.

Katona Imre tanulmánya nemcsak a tanyavilág szellemi hagyományaisal, folklórjával foglalkozik, hanem megismerteti velünk - kutatásai alapján - a tanya társadalmi életét, mely jól tükröződik szokásvilágában, ünnepein és hétköznapi folklorizmusában.

Cserbák András rendkívül nagymennyiségű történeti és levéltári anyagot dolgozott fel az esküvői és halotti koronák művelődéstörténeti összegzéséhez. Származásuk, funkciójuk és a környező kultúrákban is betöltött szerepük kerül itt bemutatásra. Tanulmányát jól használható értékes rajzok illusztrálják.

A kézművesség jelvényeinek értelmezését végezte el Nagybakay Péter, hatalmas rajzos anyag segítségével mutatva be a kézművescéhek szimbolikus világát és ezek funkcióját.

Uj megközelítéssel és friss elméleti munkával veszi vizsgálat alá Darányi Sándor az archaikus epika egységes szerkezeti modelljét. Kritikát gyakorol Frazer, Graves és Lévi-Strauss modelljei fölött és új értelmezést ad a számitástechnika bevonásával, melyet jól használható táblázatokkal segít megértetni.

A szokástörténeti kutatások legújabb tanulmánya Mészáros István írása, amely a gergelyjárás szokását és annak esetleges kapcsolatát Gergely pápához vizsgálja.

A népköltészet forrásai között friss kutatások eredményeit találhatjuk, mint a sárospataki kéziratok diákénekeskönyvek népdalainak, a házasságkötés és a lakodalmok források szövegeinek,

valamint a gergelyjárasi köszöntők forrásainak közlését, illetve értelmezését.

Az adattár eddig közöletlen, már-már elfeledett régi szövegeket tesz közzé, mint Szendrey Ákos magántanári előadása a babonáról, vagy Marót Károly kongresszusi jelentése, de itt találjuk a Pátria hanglemezsorozat regiszterét is.

A tanszék oktatóinak opponensi véleményei, Tárkány Szücs Ernő életrajza és munkássága, valamint a kutatási jutalmakkal kitüntetett személyek munkásságának ismertetése zárja a kötetet.

85-1986 — Dabasi Nyomda, Budapest — Dabas
Felelős vezető: Bálint Csaba igazgató

